

การศึกษาสารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

ปริญญานิพนธ์
ของ
วิไลลักษณ์ แก้วกระจ่าง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม 2547

495.4182

07340

ธ.3

การศึกษาสารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

~

~

บทคัดย่อ

ของ

วิไลลักษณ์

แก้วกระจ่าง

-6 ก.ย. 2547

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2547

h 250254

วิไลลักษณ์ แก้วกระจ่าง. (2547). การศึกษาสารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. ปรินิพนธ์ กศ.ม.(ภาษาไทย).กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.คณะกรรมการ
ควบคุม : รองศาสตราจารย์อัศรา บุญทิพย์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์.

ปรินิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์สารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ในด้านภาพสะท้อนสังคม พระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและท่วงทำนองการเขียนในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 จำนวน 343 ฉบับ โดยวิธีวิจัยเอกสารและเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” สะท้อนภาพสังคมในด้านต่าง ๆ ไว้ 14 ด้าน ได้แก่ การปกครอง กลุ่มชนชั้นของคนในสังคม การดำเนินชีวิตของคนในราชสำนัก พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของคนในสังคม สถานภาพของผู้หญิงสามัญชน เศรษฐกิจการพาณิชย์ การต่างประเทศ การประกอบอาชีพของราษฎรสามัญชน ภาษีอากร การคมนาคม การสื่อสาร วิทยาการเทคโนโลยี ขนบธรรมเนียมประเพณี การมหรสพและการละเล่น

ด้านพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สะท้อนจากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 มี 10 เรื่อง ได้แก่ พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปกครอง พระราชทัศนะเกี่ยวกับเสรีภาพของบุคคล พระราชทัศนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจการพาณิชย์ พระราชทัศนะเกี่ยวกับศาสนา พระราชทัศนะเกี่ยวกับชาติตะวันตก พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาประเทศ พระราชทัศนะเกี่ยวกับการใช้ภาษา พระราชทัศนะเกี่ยวกับดาราศาสตร์ พระราชทัศนะเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี และพระราชทัศนะเกี่ยวกับการมหรสพและการละเล่น

ด้านท่วงทำนองการเขียนประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 มี 7 ท่วงทำนอง ได้แก่ ท่วงทำนองเสียดสีประชดประชัน ท่วงทำนองติเตียนต่อว่า ท่วงทำนองบริภาษหรือด่าว่า ท่วงทำนองเด็ดขาด ท่วงทำนองแสดงอารมณ์ขัน ท่วงทำนองตัดพ้อน้อยใจและท่วงทำนองห่วงใย ท่วงทำนองการเขียนดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับบริบทเนื้อเรื่อง วัตถุประสงค์และกลุ่มบุคคลที่กล่าวถึงในประกาศพระบรมราชโองการ

นอกจากนี้การศึกษาภาพสะท้อนของสังคมยังสัมพันธ์กับพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสัมพันธ์กันกับท่วงทำนองในการแต่งประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ด้วย

A STUDY OF ESSENTIAL IN THE PROCLAMATIONS OF KING RAMA IV

AN ABSTRACT

BY

WILAILAK KAEWKRAJANG

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in Thai
at Srinakharinwirot University

May 2004

Wilailak Kaewkrajang. (2004). A study of essential in the proclamations of King Rama IV. Master Thesis, M.Ed. (Thai). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Committee : Assoc. Prof. Akkara Bunthip, Assist. Prof. Suvadee Phupradit.

The objective of the study was to analyze 343 proclamations of King Rama IV in terms of social reflections, royal points of view and writing elements. The research was documentary and presented via analytical description.

The results of the study revealed that King Rama IV's proclamations comprised 14 social aspects : administration, social strata, royal subjects' ways of life, undesirable behavior in the society, female commoners' status, economy, foreign affairs, commoners' careers, taxes and duties, transportation, communication, technological sciences, customs and traditions, together with amusement and entertainment.

Ten royal points of view reflected by the proclamations included : administration, individual freedom, economy, religion, Westerners, country development, language usage, astronomy, customs and traditions, including amusement and entertainment.

The study also suggested that there were seven writing elements in the proclamations : sarcasm, criticism, blame, resoluteness, humor, sensitivity, and concerns. Those writing styles shown in the proclamations were related to their contexts, purposes and groups of people mentioned in the royal commands.

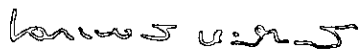
Additionally, the research indicated that the social reflections were related to King Rama IV's points of view and the styles in composing the royal proclamations.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การศึกษารัตตะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

ของ
นางสาววิไลลักษณ์ แก้วกระจ่าง

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

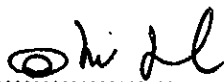

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์)

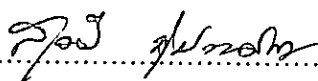
วันที่ 28 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2547

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

ประธาน

(รองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์)

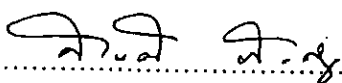
กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุดี ภูประติษฐ์)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(อาจารย์พรธาดา สุวัฒนนิช)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(อาจารย์ศานติ ภัคดีคำ)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากรองศาสตราจารย์อัศรา บุญทิพย์ ประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์ กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ที่กรุณาให้เวลาให้คำปรึกษาแนะนำและตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องเสมอมาจนกระทั่งปริญญานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. อัมพร สุขเกษม และอาจารย์สุจิตรา ศิริไพล์ ที่ให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทางในการทำปริญญานิพนธ์เรื่องนี้มาตั้งแต่ในเบื้องต้น ตลอดถึงอาจารย์พรธาดา สุวธนวนิช และ อาจารย์ศานติ ภักดีคำ (กรรมการแต่งตั้งเพิ่มเติม) ที่กรุณาให้คำแนะนำในการแก้ไขการทำปริญญานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ อีกทั้งขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านที่ได้กรุณาติดตามความคืบหน้า ให้คำปรึกษา และให้กำลังใจในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ และขอระลึกขอบพระคุณไว้เสมอเช่นกันคือ อาจารย์ศิรินา บุญยสงวน ที่ให้ความกรุณาตรวจแก้และเขียนบทคัดย่อฉบับภาษาอังกฤษให้ใหม่ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้และขอระลึกความกรุณาจากอาจารย์ทุกท่านไว้เสมอ

ขอขอบคุณทุนวิจัยงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. 2545 ที่ช่วยสนับสนุนให้การวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยความเรียบร้อย

ขอบคุณลักษณะการและอาภาภรณ์เพื่อนที่แสนดีคอยให้ความช่วยเหลือให้คำปรึกษาแนะนำเรื่อยมาแต่ต้นจนงานสำเร็จ ตลอดถึงเพื่อนเอกวิชาภาษาไทยทุกคนที่ห่วงใยเป็นกำลังที่ดีตลอดมาซึ่งขอระลึกน้ำใจไว้ไม่ลืมเลือน

ที่สุดของคุณอันยิ่งใหญ่เหนืออื่นใด คือ ความรักและห่วงใยของบิดามารดาที่เป็นพลังให้ผู้วิจัยมีแรงใจเกิดพยายามความอดทนและมุ่งมั่นทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จได้

วิไลลักษณ์ แก้วกระจ่าง

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	4
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	4
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	4
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	5
วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	5
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า.....	5
 2 ภาพสะท้อนสังคมในสมัยรัชกาลที่ 4.....	 14
การปกครอง.....	14
กลุ่มชนชั้นของคนในสังคม.....	33
การดำเนินชีวิตของคนในราชสำนัก.....	79
พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของคนในสังคม.....	85
สถานภาพของผู้หญิงสามัญชน.....	111
เศรษฐกิจการพาณิชย์.....	112
การค้าต่างประเทศ.....	124
การประกอบอาชีพของราษฎรสามัญชน.....	130
ภาษีอากร.....	146
การคมนาคม.....	156
การสื่อสาร.....	158
วิทยาการเทคโนโลยี.....	161
ขนบธรรมเนียมประเพณี.....	165
การมหรสพและการละเล่น.....	183
 3 พระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	 189

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 (ต่อ) พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปกครอง.....	189
พระราชทัศนะเกี่ยวกับเสรีภาพของบุคคล.....	198
พระราชทัศนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจการพาณิชย์.....	200
พระราชทัศนะเกี่ยวกับศาสนา.....	207
พระราชทัศนะเกี่ยวกับชาติตะวันตก.....	214
พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาประเทศ.....	216
พระราชทัศนะเกี่ยวกับการใช้ภาษา.....	217
พระราชทัศนะเกี่ยวกับดาราศาสตร์.....	219
พระราชทัศนะเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี.....	219
พระราชทัศนะเกี่ยวกับการมหรสพและการละเล่น.....	221
4 ท่วงทำนองการเขียนในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.....	223
ท่วงทำนองการเขียนเสียดสีประชดประชัน.....	224
ท่วงทำนองการเขียนดิเคียนต่อว่า.....	227
ท่วงทำนองการเขียนบริภาษหรือด่าว่า.....	230
ท่วงทำนองการเขียนเด็ดขาด.....	231
ท่วงทำนองการเขียนแสดงอารมณ์ขัน.....	234
ท่วงทำนองการเขียนคัดค้านน้อยใจ.....	234
ท่วงทำนองการเขียนแสดงความห่วงใย.....	235
ความสัมพันธ์ระหว่างท่วงทำนองการเขียนกับบริบทต่างๆ.....	222
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	242
บรรณานุกรม.....	251
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	257

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ในรัชสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยามนั้นได้ทรงออกประกาศพระบรมราชโองการต่างๆ เป็นจำนวนมาก ประกาศดังกล่าวประกอบด้วยเนื้อหาสาระหลากหลายที่แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ การต่างประเทศ ศาสนา ชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น ประกาศเหล่านี้ได้รับการรวบรวมและตีพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มในชื่อว่า “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” โดยเนื้อหาสาระในประกาศแต่ละฉบับสามารถแบ่งลักษณะโครงสร้างของประกาศออกเป็น 5 ส่วนตามที่ปรากฏใน “อธิบายความว่าด้วยประกาศรัชกาลที่ ๔” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 1) กล่าวไว้ว่า “ประกาศนั้น ตั้งข้อความเป็นหลัก ๔ อย่าง คือ (๑) วันเดือนปีที่สั่ง (๒) นามผู้สั่ง ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินคำรัสสั่งเองก็อ้างแต่ว่ามีพระราชโองการ ถ้ามีผู้อื่นมาสั่งก็อ้างนามผู้นั้นรับพระราชโองการ (๓) กล่าวถึงคดีอันเป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น (๔) พระราชวินิจฉัย (๕) ข้อบัญญัติพระราชนิยมที่ให้ประกาศ” ซึ่งหากพิจารณาสาระแห่งประกาศดังกล่าวก็จะพบว่า ในประกาศได้กล่าวถึงคดีอันเป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น รวมทั้งพระราชวินิจฉัยตลอดจนแนวทางประพฤติปฏิบัติของบุคคลกลุ่มต่างๆ ในสังคมซึ่งเป็นประหนึ่งบันทึกทางสังคมที่ทำให้ทราบรายละเอียดของสภาพสังคมด้านต่างๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ดังตัวอย่างจากประกาศพิกัตราการเงินเหรียญบาทแลเงินแป ที่ว่า

แลเมื่อการค้าขายในกรุงเจริญขึ้น มีเงินเหรียญเมืองต่างประเทศเข้ามามาก ลูกค้านอกประเทศเมื่อเอาเงินเหรียญมาซื้อของ ลูกค้านในประเทศก็หาใครจะยินดีรับไม่ ด้วยรังเกียจเนื้อเงินว่าต่ำกว่าเงินบาทบ้าง ว่ากลัวจะเป็นเหรียญปลอมบ้าง หรือถึงจะยอมรับก็ต้องคิดกลับเป็นบาทเป็นสลึงเป็นเฟื้องโดยมาตรฐานธรรมเนียมไทย เป็นที่ทุ้มเถียงกันวุ่นวายไปกับลูกค้านต่างประเทศ กว่าจะตกลงกันก็ช้าเลยเวลาค้าขายไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 180)

หรือทำให้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีดังตัวอย่างจากประกาศยกเลิกการยิงกระสุนแลอนุญาตให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน ที่ว่า

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคแลทางชลมารคกรมเมืองแลนายอำเภอมหาเมืองนั่งกองจุกช่องล้อมวง ม้านาริวแลตำรวจแลเรือประคองหน้าประคองหลังเรือตั้ง ก็ไล่คนเสียมิให้อยู่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน แล้วให้ชาวบ้านปิดประตูโรงประตู่ร้านประตู่หน้าถึงเสียหมด...จึงโปรดให้มีประกาศห้ามว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคทาง

ขลมารคก็อย่าให้กรมเมืองนายอำเภอแลกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งกองจุกช่องล้อมวงใส่ราษฎรชาวบ้านไป
ไกลเลย แลอย่าให้ปิดประตูบ้านแลประตูโรงประตูร้านประตูเรือนประตูหน้าถึงเสียดังแต่ก่อน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 196-197)

นอกจากนี้สาระของประกาศยังสะท้อนให้เห็นพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครอง เศรษฐกิจ การต่างประเทศ ศาสนา ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น ดังเช่นประกาศว่า ด้วยการประพาศติดต่อ
ฝรั่งเศสอังกฤษแลอเมริกันที่มาอยู่ในเมืองไทย ที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเห็นประโยชน์และคุณค่า
วิทนาการตะวันตกว่านอกจากจะช่วยพัฒนาประเทศในด้านเทคโนโลยีแล้ว ยังมีส่วนช่วยพัฒนา
ด้านเศรษฐกิจด้วย ดังข้อความที่ว่า

คนชาติฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันก็มีวิชาฉลาดในการงานต่าง ๆ เมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราช
อาณาเขตเห็นจะมาประกอบการช่างทำสิ่งของเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ประหลาด ๆ ดีกว่าสิ่งของที่เคยทำได้
ในกรุงซึ่งมีมาแต่ก่อนบ้าง แล้วจะเอาออกจำหน่ายซื้อขายแก่ราษฎร ราคาของที่ทำเมืองนี้ก็จะถูกกว่าของ
ที่ถูกค่านำมาขายแต่เมืองอื่น ช่างชาวพระนครนี้เมื่อเห็นเป็นดี ก็จะทำเรียนเลียนทำตามอย่าง การช่างทั้ง
ปวงก็จะเจริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน...เมื่อพวกฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน เอาเงินทองเอาแต่นอกประเทศ ลง
ทุนซื้อที่เช่าที่แลจ้างลูกจ้างใช้เงินทองเมืองอื่นก็จะได้ตกอยู่ในแผ่นดินจำเริญแก่ราษฎรพระนครนี้ ราษฎร
ที่ยากจนจะได้รับจ้างเลี้ยงชีวิตดีกว่าขายตัวเป็นทาสให้ท่านผู้อื่นใช้...ประโยชน์อย่างว่ามานี้แลอย่างอื่น ๆ
ก็ควรจะยอมให้ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน เข้ามาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรตามสบาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 143-144)

หรือพระราชทัศนะที่ไม่ทรงนิยมการสุบผืนสุบกัญชา คี๋มสุรา และเล่นพนัน ดังนั้นการที่พระภิกษุ
สงฆ์สามเณรสุบผืน สุบกัญชา คี๋มสุรา และเล่นการพนันนั้นจึงถือว่าเป็นการประพาศผิดที่ร้ายแรงถึง
ขนาดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางบทลงโทษแก่พระภิกษุสามเณรที่ประพาศผิด
ดังกล่าวไว้อย่างเจ็บขาด คือ ให้จับสึกเสีย ดังประกาศเรื่องให้สึกพระสงฆ์สามเณรที่สุบผืน (พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 30) ที่ว่า “จึงมีรับสั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
สมเด็จพระปรมาธิบดีวิโนรสศรีสุคตขัตติวงศ์ สั่งว่า ให้พระราชอาณัติทั้งปวงผู้เป็นเจ้าอารามสัง
ฆานุกรม สั่งเจ้าคณะให้ตรวจตราดูแลพระสงฆ์สามเณรในอารามของตน ถ้ามีสุบผืนกินกัญชากิน
สุรา เล่นเบี้ย ก็อย่าให้ขับไล่ ให้สึกเสียทีเดียว”

จากลักษณะดังกล่าวมานั้นแสดงให้เห็นว่า ประกาศในรัชกาลที่ 4 ไม่เพียงแต่เป็นบันทึก
สภาพสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น หากแต่ยังเป็นบันทึกพระราช
ทัศนะของพระองค์ที่มีต่อเรื่องราวเหตุการณ์ในด้านต่าง ๆ ของสังคมอีกด้วย ซึ่ง ม.ร.ว. เสนีย์
ปราโมช (2509 : 147) ได้กล่าววิจารณ์ความเด่นของสาระประกาศรัชกาลที่ 4 ไว้ในหนังสือประชุม
ปาฐกถาและคำอภิปรายไว้ว่า “กฎหมายของสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้น แม้จะสั้นเสมอในส่วนที่เป็น
บทบังคับของกฎหมาย เหตุผลที่ให้เป็นเชิงพระราชปรารภถึงความจำเป็นที่จะต้องออกกฎหมาย

ท่านว่าของท่านไว้อียดยาวถึงใจที่สุด ด้วยประการเช่นนี้ เราจึงไม่ได้อ่านแต่ตัวบทกฎหมายแต่ยังได้เรียนรู้ตลอดถึงเจตนารมณ์และเหตุการณ์เบื้องหลังการออกกฎหมายนั้นด้วยอย่างครบถ้วนบริบูรณ์

ในด้านท่วงทำนองการเขียนประกาศนั้นสังเกตเห็นได้ว่า ประกาศในรัชกาลที่ 4 ซึ่งว่าด้วยเนื้อหาสาระสำคัญหลากหลายเรื่องราว อาทิ ประกาศสุริยอุปราชา ประกาศให้คงใช้คำที่เรียกภาษามาลาแลวัดพัญญูเชิง ประกาศพระราชพิธีจรดพระนังคัล ประกาศเรื่องการถวายทองเงินพระเจ้าลูกเธอในการโสกันต์ ประกาศเตือนสติให้สงวนข้าวไว้ให้พอกินตลอดปี ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศ ฯลฯ ประกาศฉบับต่างๆ มีจุดประสงค์ในการออกประกาศที่แตกต่างกัน บางฉบับออกเพื่อชักเตือนแนะนำ บางฉบับออกเพื่อบอกกำหนดธรรมเนียมประเพณี บางฉบับออกเพื่อใช้เป็นข้อบังคับ ดังที่กรมศิลปากร (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : คำนำ) กล่าวอธิบายว่า “ประกาศที่ออกในรัชกาลนี้มีเป็นจำนวนมาก บางฉบับก็มีผลใช้บังคับได้เช่นเดียวกับกฎหมาย และบางฉบับก็เป็นเพียงพระราชนิยม พระบรมราโชวาทแนะนำชักเตือนเพื่อความสงบเรียบร้อย และความผาสุกของประชาชนพลเมืองของพระองค์” ประกาศฉบับใดเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากมีผลกระทบต่อบ้านเมืองก็ทรงใช้ท่วงทำนองภาษาที่เด็ดขาดซึ่งขึงเน้นย้ำเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ดังตัวอย่างจากประกาศห้ามมิให้ล้อกันผิดๆ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 58) ที่ว่า “อย่าให้พระสงฆ์สามเณร คนเถรๆ วัดๆ ป่าๆ เกื่อนๆ เล้าล้อกันว่า ฝรั่งอังกฤษมาลงชื่อเอาข้าวไปเทน้ำทะเลเสีย ที่ว่าอย่างนี้เคอะนักร้องนัก...หรือล้อกันว่าอังกฤษกับญวนกลมเกลียวเป็นอันเดียวกันนั้น ญวนเป็นพ่ออังกฤษเมื่อไร ทำบุญคุณกับฝรั่งอังกฤษทั่วไป อย่าล้อดังนั้นไม่ถูกเลย” แต่ถ้าประกาศนั้นออกเพื่อชักเตือนมิได้เน้นย้ำให้ปฏิบัติอย่างชี้เฉพาะเจาะจง ถ้อยคำที่ทรงใช้นั้นจะมีท่วงทำนองอารมณ์ขันหรือล้อเลียนเป็นต้น ดังตัวอย่างจากประกาศเตือนสติคำที่เรียก “ซากศพ” ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเตือนไปยังพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการในราชสำนัก และพระภิกษุสงฆ์ โดยทรงแทรกอารมณ์ขันเป็นเชิงล้อเลียน ดังที่ว่า ถ้าใครเขียนหรือกราบทูลคำเรียกซากศพว่า “อสุภ อสภ อาสภ” พระองค์ทรงแข่งไว้ว่า “ให้ศิระคนนั้นล้านเหมือนหลวงตาในวันโกนเป็นนิจันรัตนไป ถ้าใครเขียนแลกราบทูลว่า “ศพ” ตรงๆ แล้ว ทรงพระอิริยาฎาอวยพรผู้นั้นว่า ถ้าศิระล้าน ให้ผมงอกตก ถ้าไม่ล้านก็อย่าให้ล้านเลย (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 102-103) และจะเห็นว่าท่วงทำนองการเขียนประกาศยังสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลผู้รับสนองกระแสนพระบรมราชโองการประกาศในฉบับต่างๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงใช้ถ้อยคำแสดงอารมณ์ขันกล่าล้อเลียนพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และพระภิกษุสงฆ์ดังกล่าว ซึ่งประกาศบางฉบับเป็นกระแสนพระบรมราชโองการรับสั่งถึงพระบรมวงศานุวงศ์ บางฉบับเป็นประกาศถึงข้าราชการ หรือบางฉบับเป็นประกาศถึงพระภิกษุสามเณรหรือประกาศถึงสามัญชนทั่วไป แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสรรถ้อยคำที่ใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องแก่เรื่องหรือสาระ จุดมุ่งหมายและกลุ่มบุคคลที่ทรงประสงค์จะสื่อสาร

ด้วย ถ้อยคำที่ทรงใช้นั้นเรียบง่าย สื่อความรู้ ความคิด อารมณ์ความรู้สึกมาสู่ผู้อ่าน สามารถที่จะ ชักนำให้นมหัวใจให้บุคคลปฏิบัติตามพระราชประสงค์ได้

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจจะศึกษาสารัตถะในประกาศรัชกาลที่ 4 ด้านภาพสะท้อนสังคม และ ด้านพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะให้เห็นภาพรวมของสภาพ สังคมบางส่วนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นช่วงระยะเวลาที่สังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญทันสมัย และทำให้ทราบพระราชทัศนะในด้านต่างๆ ของพระองค์ นอกจากนี้ผู้ วิจัยยังจะได้ศึกษาท่วงทำนองการเขียนประกาศพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอม เกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเลือกใช้ภาษาได้เหมาะสมสัมพันธ์กับเรื่อง จุดมุ่งหมายและกลุ่มบุคคลใน ประกาศนั้นๆ

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาสารัตถะจากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ในด้านภาพสะท้อนของสังคมไทย พระราชทัศนะและท่วงทำนองการเขียนในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ทำให้เข้าใจสภาพสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจน พระราชทัศนะและท่วงทำนองการเขียนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันจะก่อให้เกิด ประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตและการศึกษาทางด้านภาษาต่อไป

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ประกาศรัชกาลที่ 4 จำนวน 343 ฉบับ (ตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2411) ซึ่งองค์การคำของคุรุ สภารวบรวมพิมพ์ในชื่อ "ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 " จำนวน 4 เล่ม ได้แก่

1 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2528 ประกอบด้วยประกาศ ฉบับที่ 1-115 ตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2400

2 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2528 ประกอบด้วยประกาศ ฉบับที่ 116-211 ตั้งแต่ พ.ศ. 2401-2404

3 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2534 ประกอบด้วยประกาศ ฉบับที่ 212-274 ตั้งแต่ พ.ศ. 2405-2408

4 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 4 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2504 ประกอบด้วยประกาศ ฉบับที่ 275-343 ตั้งแต่ พ.ศ. 2408-2411

นิยามศัพท์เฉพาะ

สารัตถะ (essential) หมายถึง เนื้อหาหลักที่แสดงภาพสะท้อนสังคมในประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4 และพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ท่วงทำนองการเขียน (style) หมายถึง ท่วงทำนองการเขียนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินขั้นตอนดังต่อไปนี้

1 ศึกษาประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 จำนวน 343 ฉบับ ตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2411 รวมทั้งเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2 ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสภาพสังคม เหตุการณ์บ้านเมือง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3 ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาพสะท้อนสังคมและทัศนะของกวี

4 ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาท่วงทำนองการเขียน

5 ศึกษาสารัตถะประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

5.1 วิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่าง ๆ จากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 อาทิ ด้านการปกครอง กลุ่มชนชั้นในสังคม การดำเนินชีวิต เศรษฐกิจการค้า การเงิน การต่างประเทศ การประกอบอาชีพ ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น โดยศึกษาจากเนื้อหาสาระในประกาศดังกล่าวแล้ววิเคราะห์เทียบเคียงกับสภาพสังคมที่ศึกษาได้ในขณะนั้นจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง

5.2 วิเคราะห์พระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่าง ๆ จากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ในด้านการปกครอง กลุ่มชนชั้นในสังคม การดำเนินชีวิต เศรษฐกิจ การค้า การเงิน การต่างประเทศ การประกอบอาชีพ ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น โดยตีความจากบริบท

5.3 วิเคราะห์ท่วงทำนองการเขียนในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 โดยศึกษาบริบทและสถานการณ์ในการสื่อสาร

6 นำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษสารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นี้ มีเอกสารและงานวิจัยที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ดำเนินไปในขอบเขตและทิศทางที่ชัดเจน โดยผู้วิจัยสามารถจัดแบ่งข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในงานวิจัยครั้งนี้ซึ่งได้แก่

- 1 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
- 2 วรรณกรรมกับสังคมและทัศนะของผู้แต่ง
- 3 ท่วงทำนองการเขียน

1 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เป็นหนังสือที่รวบรวมประกาศอันเป็นพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวถึงสาระต่างๆ มากมายหลายเรื่องด้วยกัน ดังที่ ประจักษ์ ปรภาพิทยากร (2522 : 193-194) กล่าวว่า “ประกาศและพระบรมราชโองการในรัชกาลที่ 4 มีสาระมากมายหลายเรื่อง เช่น เรื่องเกี่ยวกับราชาศัพท์ การใช้คำ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ฯลฯ” ซึ่งลักษณะโครงสร้างเนื้อหาสาระของประกาศนั้นแบ่งออกได้เป็น 5 ส่วน เหมือนดังที่ กรมศิลปากร (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 1) กล่าว “อธิบายความว่าด้วยประกาศรัชกาลที่ 4” ไว้ว่า “ประกาศนั้น ตั้งข้อความเป็นหลัก ๕ อย่าง คือ (๑) วันเดือนปีที่สั่ง (๒) นามผู้สั่ง ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสสั่งเองก็อ้างแต่ว่ามีพระราชโองการ ถ้าผู้อื่นมาสั่งก็อ้างนามผู้นั้นรับพระราชโองการ (๓) กล่าวถึงคดีอันเป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น (๔) พระราชวินิจฉัย (๕) ข้อบัญญัติพระราช नियมที่ให้ประกาศ” ซึ่ง สมพันธ์ เลขาพันธ์ (2532 : 174) ได้วิจารณ์การแบ่งสัดส่วนของสาระในประกาศดังกล่าวมานั้นว่า การแบ่งสัดส่วนของเรื่องดี ประกาศเรื่องสำคัญทุกฉบับจะมีส่วนของข้อความที่บอกศักราช เหตุที่ต้องออกประกาศเรื่องนี้ พระราชวินิจฉัยประกอบเหตุผลและข้อบัญญัติ ส่วนสำคัญที่สุดของเรื่องคือ พระราชวินิจฉัยและเหตุผล ทรงให้ความสำคัญด้วยการกล่าวอย่างพิสดารยกเหตุผลหลายๆ ด้านขึ้นประกอบพระราชวินิจฉัย ผู้อ่านประกาศจะเห็นได้ทันทีว่า พระองค์มิได้ออกพระราชกำหนดโดยใช้พระราชอำนาจเหนือเหตุผลและความยุติธรรม (สมพันธ์ เลขาพันธ์. 2532 : 174)

หากพิจารณาสาระของประกาศโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นมูลเหตุแห่งประกาศ รวมทั้งพระราชวินิจฉัยตลอดจนข้อบัญญัติพระราช नियมแห่งประกาศนั้นจะทำให้เห็นสภาพสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ ดังคำกล่าวที่ว่า “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นี้เป็นหลักฐานให้ได้ทราบถึงขนบธรรมเนียมประเพณีและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนชาวไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : คำนำ) ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ บุญยงค์ เกศเทศ (2520 : 185) ที่ว่า “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ทำให้เรารู้ถึงสภาพของสังคมสมัยเก่าว่าเขายู่กันอย่างไร มีการดำเนินชีวิตอย่างไร มีการปกครองแบบใด มีสภาพเศรษฐกิจ การต่างประเทศ กฎหมาย พระราชพิธี ศาสนา สงครามอย่างไร”

ในด้านภาษานั้น ชงทอง จันทรางศุ (2535 : 68) แสดงข้อคิดเห็นไว้ว่า แม้ลักษณะการเขียนจะเป็นความเรียงขนาดยาวแต่ผู้อ่านผู้ฟังสามารถจับความได้ไม่ยากนัก นอกจากนี้ สมพันธ์

เลขะพันธุ์ (2532 : 173-174) กล่าววิจารณ์ถึงความดีเด่นถึงการใช้ถ้อยคำภาษาในประกาศว่า การเรียบเรียงถ้อยคำนั้นประณีตพิถีพิถัน ถ้อยคำกระชับรัดกุม การลำดับความดี อีกทั้งลีลาการเขียนยังสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนในเรื่องต่างๆ ได้สัมพันธ์สอดคล้องกับกลุ่มบุคคลผู้รับสารเรื่อง และจุดมุ่งหมายในการออกประกาศนั้นๆ ทำให้ประกาศทุกเรื่องมีลักษณะชวนให้ติดตามอ่านตั้งแต่ต้นจนจบ แม้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2509 : 146-147) ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า “พระราชกำหนดกฎหมายในพระองค์ท่านเต็มไปด้วยข้อความสนุกสนาน และให้ความเต็มตื่นแก่ใจ...แต่ละฉบับนั้นอ่านดูเหมือนนิยายแห่งชีวิตจบในเล่ม”

ด้วยเหตุที่ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 มีลักษณะเฉพาะที่น่าสนใจ จึงมีผู้ทำวิจัยเกี่ยวกับประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะในด้านการใช้ภาษานั้นมีทั้งการศึกษาวิจยวรรณกรรมประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะ ดังที่ สุนทรา แสงดี (2539) ได้ศึกษาประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ถึงลักษณะการใช้คำและกลุ่มคำ การใช้ประโยค และการใช้โวหารตลอดจนกลวิธีการนำเสนอประกาศพบว่า การใช้คำและกลุ่มคำในประกาศรัชกาลที่ 4 กับปัจจุบันแตกต่างกัน 2 ลักษณะ คือมีการใช้คำและกลุ่มคำที่มีความหมายเปลี่ยนแต่รูปคำคงเดิมและการใช้คำและกลุ่มคำที่มีความหมายคงเดิมแต่รูปเขียนเปลี่ยนไป มีการใช้ประโยค 5 ชนิด คือ การใช้ประโยคคำสั่ง ประโยคปฏิเสธประโยคเงื่อนไข ประโยคขอร้อง เชิญชวนและประโยคคำถาม มีการใช้สำนวนโวหาร 6 ชนิด คือบรรยายโวหาร อธิบายโวหาร อภิปรายโวหาร เทศนาสั่งสอน สาธกโวหาร และอุปมาโวหาร สำหรับกลวิธีการนำเสนอวิธีเขียนประกาศ พบว่า ในส่วนที่เป็นนามผู้สั่งนั้นมีวิธีเขียน 2 วิธี ส่วนที่เป็นมูลเหตุมีวิธีเขียน 2 วิธี ส่วนที่เป็นพระราชวินิจฉัยมีวิธีเขียน 4 วิธีและการเรียงลำดับส่วนประกอบของประกาศมี 5 วิธี

นอกจากนี้ยังมีผู้ศึกษาวิจยวรรณกรรมประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เป็นตัวบทหนึ่งร่วมกันกับตัวบทอื่นๆ ในการวิจัย ดังเช่น นิธิวดี มะปะวงค์ (2532) ได้ศึกษาวិวัฒนาการศัพท์การเมืองการปกครองไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7 พบว่า ศัพท์การเมืองการปกครองแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ศัพท์ที่ไม่ได้แสดงแนวคิดทางการเมืองการปกครองที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก กับศัพท์ที่แสดงแนวคิดทางการเมืองการปกครองที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและการเปลี่ยนแปลงศัพท์การเมืองการปกครองมี 4 ลักษณะ และงานวิจัยของ วรณวรงค์ เจริญพันธ์ (2542) ที่ศึกษาถึงพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้คำสรรพนามตามฐานะทางสังคมของผู้รับสารหรือบุคคลที่ทรงกล่าวถึงทั้งยังทรงเลือกใช้คำสรรพนามอีกด้วย ทรงเข้มงวดในการใช้คำลักษณะนาม ทรงนิยมใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษเป็นจำนวนมากและใช้คำซ้อนเป็นจำนวนมากโดยมุ่งเพื่อประโยชน์ในการอธิบายสารสำนวนที่ใช้หลายสำนวนที่คงมีใช้อยู่ในปัจจุบันและบางสำนวนเลิกใช้ไปแล้ว ประโยคที่ทรงนิยมใช้คือประโยคความซ้อน ความรวม ความรวมที่ซับซ้อน เปรียบเทียบและประโยคขนานความมากกว่าใช้ประโยคความเดียว มีการใช้จนะสัมพันธ์ 3 แบบคือ การเชื่อมโยงความโดยการละคำ การเชื่อมโยงความโดยการแทนที่และการเชื่อมโยงความด้วยการใช้คำที่มีความสัมพันธ์กัน มีการใช้ภาพพจน์

2 แบบคือ แบบอุปมาและอุปลักษณ์ โดยใช้แบบอุปมามากกว่าอุปลักษณ์และไม่พบการใช้ภาพพจน์แบบอื่นๆ ในงานพระราชนิพนธ์

2 วรรณกรรมกับสังคมและทัศนะของผู้แต่ง

วรรณกรรมเป็นผลงานที่ผู้แต่งสร้างสรรค์ขึ้น โดยที่ผู้แต่งไม่อาจหลีกเลี่ยงการเสนอเรื่องราวเหตุการณ์ในด้านต่างๆ ในสังคมที่ผู้แต่งนั้นอยู่ อาทิ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ความเชื่อ ศาสนา เป็นต้น ดังนั้นไม่ว่าวรรณกรรมนั้นจะเกิดขึ้นในยุคใดสมัยใดก็ย่อมแสดงภาพสังคมในยุคสมัยนั้นไว้ด้วยเสมอ เหมือนดังที่ เบญจมาศ พลอินทร์ (2526 : 12) กล่าวไว้ว่า

วรรณคดีและวรรณกรรมเป็นสมบัติของคนส่วนรวม ทั้งยังมีส่วนผูกพันกับยุคหนึ่งสมัยหนึ่งที่วรรณคดีและวรรณกรรมนั้นๆ ได้ถือกำเนิดขึ้นเป็นสิ่งที่ควบคู่กันไปกับสังคม โดยมีกวีเป็นผู้บันทึกสภาพสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้นไว้ อาจจะเป็นสังคมเฉพาะถิ่นหนึ่งหรือตามกาลเวลาและเหตุการณ์ เช่น อาจจะเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น ทั้งย่อมผนวกเอาคตินิยม ความเชื่อ ความเป็นอยู่ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมเอาได้

วรรณกรรมกับสังคมจึงสัมพันธ์กัน โดยวรรณกรรมเป็นเสมือนกระจกสะท้อนสภาพสังคมที่ส่องให้เห็นสภาพสังคมในยุคสมัยนั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ศึกษาภาพสะท้อนสังคมจากวรรณกรรมในด้านต่างๆ เช่น ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี เศรษฐกิจ ความเชื่อ การเมืองการปกครอง ศาสนา ความเป็นอยู่ไว้เป็นจำนวนมาก อาทิ

เรณู มหาวนา (2529) ศึกษาภาพสะท้อนสังคมและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ในงานเขียนเรื่องสั้นของ นิมิตร ภูมิถาวร พบว่า งานเขียนของ นิมิตร ภูมิถาวร สะท้อนให้เห็นภาพสังคมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสามารถแสดงภาพชีวิตและปัญหาของสังคมชนบทไว้อย่างลึกซึ้งกว้างขวางและหลากหลายมุมมอง ภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏมี 5 ด้านคือ ด้านสภาพเศรษฐกิจ การศึกษา การเมืองและการปกครอง ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมและค่านิยม โดยเน้นในด้านสภาพและปัญหาการศึกษาและความเป็นอยู่ในสังคมชนบทเป็นสำคัญ ซึ่งได้มีการสอดแทรกแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์และเสนอทางออกไว้อย่างเล็กน้อย และเพราะผู้เขียนเน้นหนักที่จะสะท้อนสภาพสังคมมากกว่าจะคำนึงถึงองค์ประกอบทางวรรณศิลป์ คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์จึงไม่โดดเด่นหย่อนด้วยศิลปะในการสร้างองค์ประกอบ ซึ่งปรากฏว่างานเขียนที่แสดงคุณค่าเชิงวรรณศิลป์มีความเด่นและสมบูรณ์ในด้านองค์ประกอบต่างๆ มี 3 เรื่อง สำหรับงานวิจัยของ ลาวัณย์ สังขพันธ์านนท์ (2529) ที่ศึกษาภาพสะท้อนสังคมไทยจากเรื่องสั้นร่วมสมัย โดยมีจุดมุ่งหมายศึกษาคุณค่าเชิงภาพสะท้อนสังคมและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ พบว่า ด้านภาพสะท้อนสังคมนั้น ลักษณะการสะท้อนภาพสังคมไทยมี 3 ลักษณะ โดยลักษณะสำคัญจะเป็นการบอกเล่าถึงปัญหาหรือสภาพของสังคมไทย รองลงมาคือลักษณะการแสดงความคิดเห็นเชิงวิจารณ์สังคมและลักษณะการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์พร้อมเสนอแนวทางแก้

ไขปัญหาตามลำดับ นักเขียนจะให้ความสำคัญต่อสภาพและปัญหาด้านเศรษฐกิจ การเมืองและการปกครอง และสนใจสภาพและปัญหาของสังคมชนบทและสังคมเมืองโดยมีมุมมองเป็นไปในทางแง่ร้าย ส่วนในด้านวรรณศิลป์นั้นมีความอ่อนต้อย โดยเฉพาะโครงเรื่อง มีเนื้อเรื่องและแนวคิดซ้ำซาก กลวิธีการเสนอเรื่องหรือแนวคิดมุ่งยึดยึดความคิดให้ผู้อ่านมากเกินไปจนขาดศิลปะขาดความเป็นจริง งานวิจัยที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนสังคมนอกจากนี้ดังเช่น ประไพ ศรีสุข (2541) ที่ศึกษาภาพสะท้อนสังคมในเรื่องสั้นและนวนิยายของ ชาติ กอบจิตติ โดยศึกษาภาพสะท้อนสังคม 5 ด้าน คือ ด้านการศึกษา การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สภาพชีวิตความเป็นอยู่ และด้านศาสนา วัฒนธรรมและค่านิยม พบว่า คนยากจนขาดโอกาสทางการศึกษา การปกครองเป็นแบบเผด็จการ ข้าราชการและนักการเมืองทำงานไม่จริงจัง คนส่วนใหญ่ยังคงยากจน ไม่สามารถเลือกประกอบอาชีพได้ ครอบครัวแตกแยก เด็กและคนชราถูกทอดทิ้ง ค่านิยมเป็นไปแบบไม่พึงประสงค์ โดยชาติ กอบจิตติ สามารถสะท้อนภาพสังคมและธรรมชาติของมนุษย์ได้อย่างสมจริง การนำเสนอปัญหาต่างๆ ไว้น่าสนใจ โดยเฉพาะปัญหาความทุกข์ยากของคนระดับล่าง งานประพันธ์นี้ได้แสดงถึงความเหลื่อมล้ำของมนุษย์ การเอารัดเอาเปรียบเห็นแก่ตัว โดยแทรกความคิดเกี่ยวกับการแสดงน้ำใจที่มนุษย์พึงมีให้แก่กันซึ่งถึงคุณค่าของความเป็น และงานวิจัยของ ธาณีวัฒน์ บุญโค (2542) ที่ได้ศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวจีนในวรรณกรรมของ หยก บุรพา พบว่า วรรณกรรมได้สะท้อนให้เห็นภาพครอบครัวและเครือญาติ ความผูกพันของคนในครอบครัว สิทธิอำนาจในการเลือกคู่ครอง ลักษณะเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว ผู้ชายเป็นผู้นำและสำคัญกว่าลูกผู้หญิง การทำงาน อาหารการกิน ค่านิยมการพึ่งตนเอง ความกตัญญูกตเวที ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี การศึกษาเล่าเรียน การปฏิบัติตน การบันเทิงและการพักผ่อน ความภาคภูมิใจในภาษาแม่

นอกจากผู้แต่งจะแสดงสภาพสังคมไว้ในวรรณกรรมแล้ว สิ่งที่คุณแต่งอยากจะหลีกเลี่ยงไปได้ อีกประการหนึ่งคือการแสดงความรู้สึกนึกคิดของกวีในวรรณกรรม ดังที่ กระแสร์ มัลยาภรณ์ และ ชูดา จิตพิทักษ์ (2528 : 102) ได้กล่าวไว้ว่า “เนื่องจากวรรณกรรมเป็นเครื่องสื่อสารความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์อย่างหนึ่งและจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม กวีย่อมแสดงทัศนะของเขาผ่านทางวรรณกรรม” ซึ่งความรู้สึกนึกคิดของผู้แต่งที่แสดงนั้นเป็นความรู้สึกนึกคิดหรือทัศนะที่มีต่อเรื่องราว เหตุการณ์ในด้านต่างๆ ที่เกิดในสังคม เช่น เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ขนบประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ เป็นต้น สังคมกับทัศนะของผู้แต่งจึงสัมพันธ์กันทั้งในด้านที่ผู้แต่งแสดงทัศนะซึ่งนำสังคม และสังคมมีอิทธิพลต่อทัศนะของผู้แต่ง ซึ่ง ชัดสุณี สินธุสิงห์ (2532 : 26) ได้กล่าวถึงการแสดงความคิดของกวีในวรรณกรรมว่า “ความคิดที่กวีชี้นำแก่สังคมนี้ครอบคลุมกว้างขวางไปทุกด้าน ทั้งด้านค่านิยม วัฒนธรรมและความประพฤติของคนในสังคม ด้านศาสนาและปรัชญา ตลอดจนการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ การชี้นำของกวีอาจเป็นไปในรูปของการแสดงให้เห็นแนวทางในการปฏิบัติตน แนวความคิดใหม่ๆ หรือชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่สังคมนั้นกำลังเผชิญอยู่” และ ชัดสุณี สินธุสิงห์ (2532 : 55) ยังกล่าวอีกว่า “ความคิดเห็นของกวีอาจเป็นตัวแทนความคิดของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือของสังคมทั้งหมด อาจเป็นความคิดที่คล้อยตามหรือรักษาความคิดของสังคม หรือ

เป็นความคิดที่คัดค้านสังคมของเขาเองก็ได้ ในลักษณะหลังนี้ก็อาจสร้างสรรค์ความคิดใหม่ขึ้นจากการคิดค้นและประสบการณ์ของเขาเองหรือได้รับกระแสความคิดจากสังคมหรือวัฒนธรรมอื่น"

ในการศึกษาทัศนะของผู้แต่งจากวรรณกรรมจึงเป็นการศึกษาความรู้สึกนึกคิดของท่านองที่มีต่อเรื่องราวเหตุการณ์ในด้านต่าง ๆ ของสังคม ดังเช่น งานวิจัยของ วาสนา อ่อนสินิล (2539) ที่ศึกษาเรื่องสั้นของศรีดาวเรืองในด้านแนวคิดและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดในการสร้างวรรณกรรม พบว่า เรื่องสั้นของศรีดาวเรืองมีแนวคิดกว้างขวางและหลากหลาย จำแนกได้เป็น 4 ประเด็น คือ แนวคิดเกี่ยวกับสังคม แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มคนในสังคม แนวคิดเกี่ยวกับชีวิต และแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและระบบนิเวศน์ ซึ่งศรีดาวเรืองสามารถตีแผ่ให้เห็นชีวิต ธรรมชาติ และสังคมได้อย่างสมจริง มีมุมมองที่กว้างไกล แปลกใหม่และน่าสนใจ มีการสอดแทรกแนวคิดเกี่ยวกับค่านิยมอันดีงามของสังคมเพื่อมุ่งปลูกฝังค่านิยมที่ดีงามแก่ผู้อ่าน ส่งเสริมให้ผู้อ่านได้เห็นความดีงามที่ควรรักษา ทั้งเสนอสภาพสังคมที่มีข้อบกพร่อง เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้จักพัฒนาให้พ้นสภาพที่ไม่พึงปรารถนาของคนในสังคม ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อแนวคิดในการสร้างวรรณกรรมของศรีดาวเรืองคือ ปัจจัยทางชีวประวัติ ประสบการณ์ในชีวิตและปัจจัยทางสังคม หรืองานวิจัยของ ลำไย สมอ่อน (2541) ที่ศึกษาทัศนะของนักเขียนไทยจากเรื่องสั้นในวารสารสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ช่วง พ.ศ. 2535-2539 จำแนกเป็นประเด็นในการศึกษาได้ดังนี้ ในด้านสภาพสังคม พบว่า นักเขียนมีทัศนะว่า สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงเพราะค่านิยมด้านวัตถุและการนำเทคโนโลยีเข้ามาหลากหลายจึงทำให้คนในสังคมปรับตัวไปตามความเปลี่ยนแปลง โดยนำเอาค่านิยมทางด้านวัตถุและเทคโนโลยีต่างๆ เข้ามาใช้แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าในการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอดในสังคม ซึ่งทำให้ลดภาระ ลดการเผชิญหน้ากันของคนในสังคม นำไปสู่ยุคข่าวสารข้อมูลและเทคโนโลยี ในด้านสภาพวัฒนธรรม พบว่า สังคมตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเงินที่แสดงฐานะความเป็นอยู่ในสังคม คนในสังคมมีความเชื่อว่าการจะอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุขและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้นต้องอุทิศเวลาให้กับงานและคนในสังคมมากกว่าตนเองและครอบครัว ทำให้เกิดปัญหาครอบครัวและปัญหาสังคม การดำเนินวิถีชีวิตของคนเมืองกับชนบทแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ในด้านสภาพสิ่งแวดล้อมนั้นพบว่า ธรรมชาติถูกทำลาย สาเหตุจากการพัฒนาความเจริญเข้าสู่ชนบท และการนำเอาเทคโนโลยีมาใช้มากเกินไป และในด้านการเมืองการปกครอง พบว่า การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐเป็นไปในทางลบคือสร้างความเดือดร้อนแก่สังคม ทั้งประชาชนไม่พอใจต่อนักการเมืองและมีข้อขัดแย้งกันระหว่างประชาชนกับนักการเมืองก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม ซึ่งประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองมีการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองอย่างตรงไปตรงมา

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ มยุรา พรหมอ้วน (2542) ที่ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสตรีในนวนิยายของ นันทนา วีระชน ช่วงปีพ.ศ. 2517-2528 พบว่า ค่านิยม การเลี้ยงดูบุตร สังคม ศาสนา วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี มีผลต่อการดำเนินชีวิตของสตรีเป็นสาเหตุให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเพศ และเห็นถึงแนวคิดของ นันทนา วีระชน ต่อการส่งเสริมสถานภาพและบทบาทสตรี โดยให้สตรีมีบทบาทส่วนรวมในการตัดสินใจเรื่องในครอบครัวทัดเทียมกับบุรุษ ทั้งเห็นว่าคุณ

สมบัติของกุลสตรียังเป็นสิ่งที่สตรีควรยึดปฏิบัติอยู่ สตรีควรได้รับการศึกษาแสวงหาความรู้และประสบการณ์ให้มากเท่าที่มีโอกาสและสมองจะทำได้ สตรีควรมีบทบาทในการทำงานเพิ่มรายได้แก่ครอบครัว ซึ่งสตรีมีความสามารถในการบริหารธุรกิจให้ประสบความสำเร็จได้ และสตรีควรมีบทบาทในการเข้าสังคมช่วยเหลือสังคมและมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองเช่นเดียวกับบุรุษ และยังได้แสดงแนวคิดว่า ค่านิยม สิทธิและหน้าที่ของสตรีมีผลต่อสถานภาพและบทบาทของสตรีในครอบครัว การศึกษา เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และงานวิจัยของ เพชรศิริ โยคะสิงห์ (2543) ที่ศึกษาแนวคิดสตรีนิยมจากวรรณกรรมเรื่องสั้นของนักเขียนหญิงร่วมสมัย (พ.ศ. 2533-2540) และกลวิธีการเสนอแนวคิด พบว่า แนวคิดหลักมี 3 ด้านคือ แนวคิดในการเรียกร้องความเสมอภาคทางเพศ แนวคิดเกี่ยวกับการต่อต้านการกดขี่ทางเพศ และแนวคิดสตรีนิยมสากล โดยมีกลวิธีการเสนอแนวคิดสตรีนิยมใน 3 ระดับ คือ ระดับของการสะท้อนให้เห็นปัญหาการเอารัดเอาเปรียบและการกดขี่ทางเพศ สะท้อนปัญหาและการวิพากษ์วิจารณ์ และเสนอทางออกหรือแนวทางแก้ปัญหา ซึ่งปรากฏมากที่สุดในงานของ ชามา และสุจินดา ชันดยาลงกต

ในการศึกษาทัศนะของผู้แต่งที่ปรากฏมานั้น ล้วนเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสภาพสังคมในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ ความเป็นอยู่ การเมืองการปกครอง เหล่านี้เป็นต้น

ดังนั้นวรรณกรรมกับสังคมและทัศนะผู้แต่งจึงมีความสัมพันธ์ระหว่างกันเสมอ การศึกษาวรรณกรรมนอกจากจะเห็นสภาพสังคมแล้ว ยังทำให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิดหรือทัศนะของผู้แต่งที่มีต่อเรื่องราวเหตุการณ์ในด้านต่าง ๆ ของสังคม ซึ่ง ตรีศิลป์ บุญขจร (2542 : 5-7) ได้กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมและผู้แต่งว่ามี 3 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะแรก วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนของสังคม การสะท้อนสังคมของวรรณกรรมมิใช่เป็นการสะท้อนอย่างบันทึกเหตุการณ์ทำนองเอกสารประวัติศาสตร์ แต่เป็นภาพสะท้อนประสบการณ์ของผู้เขียนและเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคม วรรณกรรมจึงมีความเป็นจริงทางสังคมสอดแทรกอยู่...

ลักษณะที่สอง สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือต่อนักเขียน นักเขียนอยู่ในสังคมย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง สภาพการณ์ของปัจจัยเหล่านี้ย่อมเป็นสิ่งกำหนดโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของเขา การพิจารณาอิทธิพลของสังคมต่อนักเขียนควรให้ความสนใจว่านักเขียนได้รับอิทธิพลจากสังคมมาอย่างไร และเขามีท่าทีสนองตอบต่ออิทธิพลเหล่านั้นอย่างไร...

ลักษณะที่สาม วรรณกรรมหรือนักเขียนมีอิทธิพลต่อสังคม นักเขียนที่ยิ่งใหญ่นอกจากจะเป็นผู้มีพรสวรรค์ในการสร้างสรรค์วรรณกรรมให้มีชีวิต ไฉมนำจิตใจผู้อ่านแล้วยังเป็นผู้มีทัศนะกว้างไกลกว่าคนธรรมดา ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเขามีความเข้าใจและเข้าถึงสภาพของมนุษย์และสังคม

3 ท่วงทำนองการเขียน

คำว่า “ท่วงทำนองการเขียน” นี้ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “style” ซึ่งมีผู้ใช้คำภาษาไทยแทนคำอังกฤษนี้แตกต่างกันไปเป็น “ท่วงท่า” หรือ “ท่วงที” บ้าง “ท่วงทำนอง” บ้าง “ลีลา” บ้าง เป็นต้น ดังเช่น กุหลาบ มลลิกะมาส (2518 : 21) ใช้คำว่า “ท่วงท่าอันเป็นแบบเฉพาะตัว” และให้นิยามความหมายว่า ท่วงท่าที่แสดงออกนั้นเป็นลักษณะเฉพาะตัวของกวีแต่ละคน และกวีต่างก็มีแบบเป็นของตนเองปรากฏอยู่ชัดๆ จนสรุปได้ว่า การเขียนแบบนี้ ส่วนนี้เป็นของใคร สำหรับทัศนีย์ ทานตวนิช (2524 : 22) ใช้คำว่า “ท่วงทำนองเขียน” และให้คำจำกัดความว่า “หมายถึงท่วงท่าที่แสดงออกเป็นลักษณะเฉพาะ อาจพิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ ท่วงทำนองเขียนส่วนรวม และท่วงทำนองเขียนเฉพาะตัว” และสำหรับ เปลื้อง ณ นคร (2542 : 77-80) ที่ใช้คำเรียกภาษาไทยว่า “ทำนองเขียน” ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า ทำนองเขียนเป็นลักษณะ หรือแบบการแต่งหนังสือ เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละคน ซึ่งสามารถจำแนกทำนองเขียนออกได้เป็น 7 ชนิด คือ ทำนองเขียนเรียบๆ ทำนองเขียนตรงไปตรงมา ทำนองเขียนกระชับ ทำนองเขียนชิงช้า ทำนองเขียนกราวฟีก ทำนองเขียนสละสลวย และทำนองเขียนวิจิตร ส่วน บุญยงค์ เกศเทศ (2525 : 57) ใช้คำว่า “ลีลาทำนองเขียน” ซึ่งหมายถึง ท่วงทีที่แสดงออกเป็นส่วนตัวของผู้แต่ง หรือเป็นลักษณะเฉพาะตัวของผู้แต่งในการแต่งคำประพันธ์ ไม่ว่าจะใช้คำไหนก็ตามแต่ความหมายก็ไปในทิศทางเดียวกันว่า เป็นท่วงทำนองการเขียนที่มีลักษณะเฉพาะตัวของผู้แต่งแต่ละคน ซึ่งจะลอกเลียนแบบกันไม่ได้

ท่วงทำนองการเขียนพิจารณาได้จากลักษณะการใช้ภาษา อาทิ การใช้คำ ประโยค ส่วนโวหาร การสร้างคำ การสร้างภาพพจน์ การลำดับความ เป็นต้น ดังเช่นงานวิจัยของ มัทนา นาคะบุตร (2523) ได้ศึกษาศิลปะการแต่งผู้ชนะสิบทิศของยาขอบในด้านท่วงทำนองแต่ง และกลวิธีเสนอเรื่อง ในด้านท่วงทำนองแต่งนั้น พบว่า ยาขอบเป็นนักประพันธ์ที่มีความประณีตในการใช้ภาษาอย่างยิ่ง มีการใช้ท่วงทำนองแสดงปรัชญาและแนวโน้มในการแต่งผู้ชนะสิบทิศ หรือที่ อรรวรรณ จันลา (2529) ศึกษาเรื่องสั้นจากคอลัมน์ “วัยสาวหนุ่ม” ใน “สตรีสาร” ตั้งแต่ พ.ศ. 2523-2526 ในประเด็นท่วงทำนองการเขียน พบว่า มีการใช้คำสแลง คำภาษาอังกฤษมาก ประโยคที่ใช้เป็นประโยคสั้นๆ ง่ายๆ ไม่ซับซ้อน การใช้สำนวนโวหารนั้นสามารถบรรยายหรือพรรณนาด้วยประโยคง่ายๆ ไม่ซับซ้อน เลือกใช้คำและสำนวนโวหารเพื่อสื่อความรู้สึกนึกคิดไปสู่ผู้อ่านได้ดี ก่อให้เกิดความน่าสนใจ ชวนติดตาม ได้แก่ การใช้คำภาษาต่างประเทศ คำสแลง การเน้นคำ คำสร้างใหม่ การใช้คำผิดหน้าที่ การใช้สำนวนโวหารต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถพิจารณาท่วงทำนองการเขียนได้จากบริบทหรือสถานการณ์ต่างๆ ในการสื่อสาร ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ท่วงทำนองการใช้ภาษาผันแปรไปด้วย ดังที่ ปราณี กุลละวณิชย์ และคนอื่นๆ (2537 : 37-46) จำแนกบริบทที่มีผลต่อการใช้ภาษาไว้โดยสรุปรายละเอียดได้ดังนี้

- 1 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังคือ สถานภาพความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังเป็นอย่างไร ซึ่งการใช้ภาษาของผู้พูดก็มีรูปแบบผันแปรไปตามสถานภาพความสัมพันธ์นั้น
- 2 กาลเทศะคือ เวลาและสถานที่ที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเลือกใช้ภาษาของผู้พูดได้อย่างเหมาะสม
- 3 เรื่องที่พูดคือ เนื้อหาสาระของเรื่องที่พูดนั้นกล่าวถึงสิ่งใด การใช้ภาษาก็แปรตามเนื้อหาสาระของเรื่องนั้น
- 4 วัตถุประสงค์คือ ผู้พูดใช้ภาษาเพื่ออะไร เพื่อให้โน้มน้าวใจให้เชื่อหรือคล้อยตาม เป็นต้น

การศึกษาวิจัยงานวรรณกรรมดังกล่าวเบื้องต้นเห็นได้ว่า ในการศึกษาวิจัยภาพสะท้อนสังคมนั้นจำแนกประเด็นการศึกษาออกเป็นด้านต่างๆ อาทิ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม เป็นต้น ตามแต่วรรณกรรมนั้นจะสะท้อนสภาพสังคมด้านใด และในการศึกษาแนวคิดหรือทัศนะของผู้แต่งต่อเรื่องราวเหตุการณ์สภาพสังคมด้านต่างๆ แสดงให้เห็นความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างภาพสะท้อนสังคมกับทัศนะหรือแนวคิดของผู้แต่ง ในการจำแนกประเด็นภาพสะท้อนสังคมจึงสอดคล้องสัมพันธ์กับแนวคิดหรือทัศนะของผู้แต่ง ซึ่งจะได้เป็นแนวทางในการศึกษาสารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ด้านภาพสะท้อนสังคมและพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป นอกจากนี้ด้านท่วงทำนองการเขียนในประชุมประกาศนั้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ถ้อยคำในการออกประกาศฉบับต่างๆ ได้สัมพันธ์กับเนื้อเรื่องและกลุ่มบุคคลที่ทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งถึง ตามที่ ปรากฏ กุลละวณิชย์และคนอื่นๆ ได้อธิบายวิเคราะห์ให้เห็นว่า ท่วงทำนองการใช้ภาษานั้นผันแปรได้ตามบริบทและสถานการณ์ต่างๆ ในข้อที่ว่าด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังมีความผันแปรกับภาษาของผู้พูด และวัตถุประสงค์ของผู้พูด ซึ่งจะเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาสารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ต่อไป

บทที่ 2

ภาพสะท้อนสังคมในสมัยรัชกาลที่ 4

ประกาศพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นสาระ พระบรมราโชวาท พระราชวินิจฉัย พระราชนิยม ข้อบังคับกำหนดกฎหมาย และมูลเหตุแห่งประกาศต่าง ๆ นั้น เมื่อศึกษาวิเคราะห์พบว่าเนื้อหาสาระดังกล่าวได้สะท้อนภาพสังคมในด้านการปกครอง กลุ่มชนชั้นของคนในสังคม การดำเนินชีวิตของคนในราชสำนัก พฤติกรรมของคนในสังคม สถานภาพของผู้หญิงสามัญชน เศรษฐกิจการค้าและการเงิน การต่างประเทศ การประกอบอาชีพของราษฎร ภาษีอากร การคมนาคม การสื่อสาร วิทยาการเทคโนโลยี ขนบธรรมเนียมนิยมประเพณีตลอดถึงการมหรสพและการละเล่น ดังจะได้วิเคราะห์ตามประเด็นต่อไปนี้

1. การปกครอง

ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอนุชาร่วมพระราชชนนีคือ เจ้าฟ้าจุฑามณีขณะดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง สอดคล้องกับที่ สุนิสา มั่นคง (2543 : 42) กล่าวไว้ว่า “เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติทรงมีพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าฟ้าจุฑามณีกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 2” ลักษณะการบริหารการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังที่ปรากฏนั้นสามารถจำแนกประเด็นศึกษาการปกครองได้เป็น

1.1 การบริหารราชการ

1.2 การปกครองเจ้านายและข้าราชการ

1.3 การปกครองราษฎร

ดังพิจารณาได้ต่อไปนี้

1.1 การบริหารราชการ

การศึกษาการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 4 จากที่ปรากฏในประชุมประกาศสามารถจำแนกประเด็นการศึกษาได้เป็นการปกครองในส่วนกลาง และการปกครองในส่วนหัวเมือง ดังพิจารณาได้ต่อไปนี้

1.1.1 การปกครองส่วนกลาง

การปกครองส่วนกลางหมายถึงการปกครองในส่วนราชสำนักหรือพระราชวังซึ่งเป็นสถานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจปกครองสูงสุด จากที่ปรากฏใน “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” พิจารณาได้ว่า พระบรมมหาราชวังเป็นสถานที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอม

เกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมราชวังเป็นสถานที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังพิจารณาได้จากความในประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งปรึกษาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริจะยกเลิกอากรตลาด ที่ว่า

ตัวอย่างที่ 1

เมื่อจะเลิกอากรตลาดเสียทั้งสิ้นทั้งในกรุงแลหัวเมืองทั้งปวง...จะต้องทรงปรึกษารื้อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชวัง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 36)

ตัวอย่างที่ 2

การใดๆเป็นการแผ่นดินซึ่งจะต้องทอดลงไปในหลวงซึ่งเป็นสิทธิ์ขาด การอันนั้นให้กราบทูลในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สั่ง ก็เป็นสิทธิ์ขาดได้เหมือนกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 207)

นอกจากตัวอย่างประกาศที่ 1 จะแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีอำนาจปกครองในพระบรมราชวังแล้ว จากตัวอย่างประกาศที่ 2 ยังแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเกียรติแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้มีอำนาจเสมอพระองค์ในการปกครองแผ่นดิน ดังจะเห็นได้จากเมื่อจะมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกิจการแผ่นดินเรื่องใดๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะทรงปรึกษารื้อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

ในพระราชวังทั้งสองต่างมีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่น้อยสังกัดขึ้นอยู่กับอยู่ภายใต้การปกครองควบคุมดูแลของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ดังประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 3

ก่อนนั้นได้มีหมายประกาศว่า ให้เจ้ากรมปลัดกรมสมุหนายกเจ้าหมื่นมุนายไพร่หลวง ไพร่สม...แลข้าเจ้าตั้งกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมฝ่ายหน้าฝ่ายในในพระบรมมหาราชวัง พระบรมราชวัง ให้นำเลกมาสัก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 223)

ตัวอย่างที่ 4

คนสุบยาผิ่นเก่าใหม่ก็หามาผูกปิตามพระราชบัญญัติเดิมไม่...ให้เจ้าพนักงานพระคลังสินค้าในพระบรมมหาราชวัง พระบรมราชวังเป็นผู้จับมาชำระ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 64-65)

จากตัวอย่างประกาศที่ 3 ไม่เพียงแสดงให้เห็นว่า ในพระบรมมหาราชวังและพระบรมราชวังต่างมีพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการใหญ่ๆ ตลอดถึงไพร่พลทั้งไพร่หลวง ไพร่สม

สังกัดอยู่ในความปกครองเท่านั้น ในพระราชวังทั้งสองยังมีหน่วยงานกรมกองสังกัดอยู่เหมือนๆ กัน อีกด้วย พิจารณาได้จากประกาศตัวอย่างที่ 4 ที่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังต่างมีกรมพระคลังสินค้าสังกัดอยู่ภายใต้การปกครองเหมือนๆ กัน สอดคล้องกับที่ สุนิสา มั่นคง (2543 : 42-43) ได้กล่าวเกี่ยวกับการจัดการบริหารปกครองภายในพระราชวังว่า “สิ่งใดที่มีในพระบรมมหาราชวังก็โปรดเกล้าฯ ให้มีในพระบวรราชวังด้วย” แม้ในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังมีหน่วยงานกรมกองต่างๆ สังกัดอยู่ในปกครองเหมือนๆ กัน แต่สถานภาพหน่วยงานกรมกองนั้นยังคงมีความต่างกันอยู่บ้าง พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 5

เลิกไพร่หลวงที่ขึ้นกับพระยาเพชรพิไชยแลเลิกไพร่หลวงที่ขึ้นกับพระยาเพชรรัตน ให้เรียกว่าเลิกไพร่หลวงกรมล้อมวัง กรมล้อมพระราชวังเหมือนกันเป็นอย่างเดียว...ถ้าจะใคร่ให้ชัดให้ว่าเลิกไพร่หลวงกรมล้อมวัง ในพระบรมมหาราชวัง ไพร่หลวงล้อมวังในพระบวรราชวัง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่า 2. 2528 : 102)

จากตัวอย่างดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า ทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังต่างมีหน่วยงานไพร่หลวงล้อมวังขึ้นสังกัดอยู่ในปกครองเหมือนๆ กัน แต่คงต่างกันที่หน่วยงานไพร่หลวงล้อมวังที่สังกัดในพระบรมมหาราชวังนั้นมีสถานภาพเป็น “กรม” ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวอธิบายของ ชัย เรื่องศิลป์ (2522 : 88) กล่าวไว้และได้แสดงข้ออธิบายเพิ่มเติมไว้ด้วยว่า ข้าราชการที่สังกัดในพระบวรราชวังนั้นยังมีบรรดาศักดิ์น้อยกว่าข้าราชการที่สังกัดในพระบรมมหาราชวัง ที่ว่า

ราชการในวังหน้าคือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้นแบ่งแยกออกเป็นกรมตามอย่างวังหลวงแทบทุกอย่างมีกรมวัง กรมคลัง กรมนครบาล กรมนา กรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมล้อมพระราชวัง กรมมหาดเล็ก กรมพระสุรัสวดี (สัสดี) กรมคชบาล กรมอัครวัชร์ กรมธรรมการ กรมอาลักษณ์...ข้าราชการก็มีทั้งฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน...เหมือนอย่างวังหลวง มีผิดกันก็ที่จำนวนข้าราชการเท่านั้นคือ กรมต่างๆ ในวังหน้าเป็นกรมวังขนาดเล็กข้าราชการวังหน้าที่มีตำแหน่งตรงกันกับข้าราชการวังหลวงจะต้องมียศบรรดาศักดิ์ต่ำกว่า

หน่วยงานกรมกองต่างๆ ที่ปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า กรมพระคลังสินค้า กรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต กรมวัง กรมพระนครบาล กรมเมือง กรมทนายเลือกหอ กรมพระตำรวจหน้า กรมตำรวจ กรมสัสดี กรมม้า กรมทหาร กองตระเวนซ้าย กองตระเวนขวา กรมฝึพาย กรมแสงปืน กรมช่างสิบหมู่ กองช่าง กองโค กองกระบือ กองนา เป็นต้น พิจารณาได้จากประกาศต่อไปนี้ ตัวอย่างที่ 6

ให้กรมวังหมายประกาศให้กรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่า กรมสัสดี แจกพระราชบัญญัตินี้
ประกาศให้รู้จึ่งทั่วทุกหมวดทุกกรม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 46)

ตัวอย่างที่ 7

พวกชาววัดนั้นควรจะเป็นขุนนางได้แต่ในกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต
กรมสังฆการีเท่านั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 62)

ตัวอย่างที่ 8

พวกคนกองนอกที่เรียกว่า กองช้าง กองโค กองกระบือ กองไร่ กองนา ฝ่าหนองบัวแลอื่นๆ ต่างๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 99-100)

ตัวอย่างที่ 9

กรมช่างสิบหมู่ ที่ได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดนั้น ไม่มีตัวเข้ามารับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 115)

ตัวอย่างที่ 10

ให้...กรมม้า กรมทหาร คอยจับคนขี่ม้าเข้ามาในพระราชวัง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 31)

ตัวอย่างที่ 11

ให้...กรมพระตำรวจหน้า กรมเมือง กรมพระนครบาล นายอำเภอ กรมตำรวจ ทนายเลือกออก
ไปตรวจตามพระราชอาณาเขตแขวงกรุงเทพฯ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 65)

ตัวอย่างที่ 12

กรมพิพาย...แลกรมแสงปืน แลช่างในกรมแสง ซึ่งกรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชาได้ทรงบังคับบัญชาอยู่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 81)

ตัวอย่างที่ 13

ให้เจ้าพนักงานพระคลังสินค้าในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังเป็นผู้จับมาชำระ ให้พระยาอินทรา-
ธิปติสีหราชรองเมืองเจ้ากรมกองตระเวนขวา พระเทพมณเฑียรเจ้ากรมกองตระเวนซ้าย หมายบอกนาย
อำเภอให้รู้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 65)

ดังนั้นกล่าวได้ว่า ในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยและไพร่พลตลอดทั้งหน่วยงานกรมกองต่างๆ สังกัดภายใต้การปกครอง ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ศูนย์กลางอำนาจการปกครองประเทศจึงอยู่ที่ราชสำนัก

1.1.2 การปกครองส่วนหัวเมือง

ลักษณะการปกครองในส่วนหัวเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 มีการแบ่งส่วนปกครองหัวเมือง โดยกรมพระกลาโหมรับผิดชอบควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ กรมมหาดไทยรับผิดชอบควบคุมดูแล หัวเมืองฝ่ายเหนือ และกรมท่ารับผิดชอบดูแลหัวเมืองชายทะเลทางตะวันออก ซึ่งพิจารณาจากที่ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2539 : 62,633) ที่ได้อธิบายความหมาย กรม กลาโหมหรือพระกลาโหม และกรมมหาดไทย ไว้ว่า “กลาโหม เป็นชื่อกรมที่ปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ ในสมัยโบราณมีสมุหพระกลาโหมเป็นประธาน” และ “มหาดไทยเป็นชื่อกรมที่ปกครองหัวเมืองฝ่าย เหนือในสมัยโบราณมีสมุหนายกเป็นประธาน” ซึ่งสรุปสอดคล้องกับที่กล่าวในข้างต้นได้ว่า หัวเมือง ส่วนที่สังกัดอยู่ในการควบคุมของกรมพระกลาโหมได้แก่ หัวเมืองทางฝ่ายใต้ และหัวเมืองส่วนที่ สังกัดอยู่ในการควบคุมของกรมมหาดไทยได้แก่ หัวเมืองทางฝ่ายเหนือ ส่วนหัวเมืองที่อยู่ในสังกัด การควบคุมของกรมท่านั้นพิจารณาจากที่ ภารดี มหาขันธ์ (ม.ป.ป. : 68) ได้กล่าวอธิบายว่า “หัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออกมี 9 เมือง ได้แก่ นนทบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม สาครบุรี ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราด...อยู่ในความรับผิดชอบของกรมท่า” สอดคล้องกับที่กล่าวไว้ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เล่ม 2 (2504 : 180-182) โดยเพิ่มเติมอีก 3 เมืองได้แก่ เมืองแกลง เมืองนครไชยศรีและเมืองประจันตคีรีเขตต์ ดังนั้น สรุปได้ว่า หัวเมืองที่อยู่ในสังกัดควบคุมของกรมท่านั้นได้แก่หัวเมืองตะวันออกชายทะเล ซึ่งใน ประกาศพระบรมราชโองการได้แสดงให้เห็นว่า มีการแบ่งแยกหัวเมืองออกเป็นหัวเมืองฝ่ายใต้ ฝ่าย เหนือ และหัวเมืองตะวันออกชายทะเล ดังตัวอย่างประกาศที่ 14 ที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 14

ให้ประกาศเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยในกรุงและผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ให้ทราบทั่วกัน ด้วย ณ วันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ออกไปทรงประพาสทางทะเล ตั้งแต่เมืองชลบุรีออกไปจนถึงเมืองจันทบุรีเมืองตราด พร้อมด้วยพระบรม วงศานุวงศ์ข้าทูลละอองฯ เป็นอันมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 94)

ตัวอย่างที่ 15

หัวเมืองขึ้นกรมมหาดไทยจะมีหนังสือเจ้าพระยาธิบดีนคร หรือหนังสือพระยามหาอำมาตย์ประทับตรา พระราชสีห์มาเป็นสำคัญ หัวเมืองขึ้นกลาโหมจะมีหนังสือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ประทับตราครุฑหรือจะใช้หนังสือพระยาสุรเสนาประทับตราพระคชสีห์มาเป็นสำคัญ หัวเมืองขึ้นกรมท่าจะมีหนังสือ

เจ้าพระยาวรวิงศ์มหาโกษาธิบดีหรือหนังสือพระยาพิพัฒน์โกษา พระยาราชานุประพันธ์ ประทับตราบัว
แก้วมาเป็นสำคัญ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 85)

จากประกาศตัวอย่างที่ 15 แสดงให้เห็นว่า หัวเมืองต่างๆ ที่สังกัดอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของ 3 กรมใหญ่คือ กรมพระกลาโหม กรมมหาดไทย และกรมท่า โดยหัวเมืองฝ่ายใต้ที่สังกัดอยู่ในความควบคุมดูแลของกรมพระกลาโหมมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และพระยาสุรเสนาเป็นผู้บังคับบัญชาควบคุม ตราสัญลักษณ์ประจำกรม คือ ตราพระคชสีห์ หัวเมืองฝ่ายเหนือที่สังกัดอยู่ในความควบคุมดูแลของกรมมหาดไทยมีเจ้าพระยานครดินทรและพระยามหาอำมาตย์เป็นผู้บังคับบัญชาควบคุม ตราสัญลักษณ์ประจำกรม คือ ตราราชสีห์ และหัวเมืองตะวันออกชายทะเลที่สังกัดอยู่ในความควบคุมดูแลของกรมท่ามีเจ้าพระยาวรวิงศ์มหาโกษาธิบดี พระยาพิพัฒน์โกษา และพระยาราชานุประพันธ์เป็นผู้บังคับบัญชาควบคุม ตราสัญลักษณ์ประจำกรม คือ ตราบัวแก้ว

นอกจากนี้ยังแบ่งหัวเมืองต่างๆ ออกเป็นระดับชั้นหัวเมืองชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี ชั้นจัตวา ดังพิจารณาได้จากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 16

ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลลูกข้าพเจ้าในพระศนอกประเทศแลราชฎนอกกรุงในกรุงแล
หัวเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา...ให้รู้จกทั่วกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 2528 : 203)

โดยหัวเมืองทั้งปวงนั้นสังกัดอยู่ขึ้นต่อวังหลวงซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองสูงสุด ดังสะท้อนได้จากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 17

ทรงพระราชดำริการซึ่งจะรักษาพระราชอาณาจักรด้วยจะเก็บเอาจำนวนพลณกรรจ์เพื่อจะได้ทราบว่ามี
ไพร่พลอยู่ในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรุงเทพมหานครจะเป็นจำนวนคนณกรรจ์ควร
ใช้ราชการได้มากน้อยเมืองละเท่าใด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 25)

ในแต่ละหัวเมืองมีผู้สำเร็จราชการเมืองหรือเรียกว่าผู้รั้งเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ปกครองควบคุมดูแลทุกข์สุขของไพร่ฟ้าราษฎรภายในหัวเมือง ข้าราชการที่เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนั้นเป็นข้าราชการที่มียศชั้น พระยา ส่วนข้าราชการที่มียศชั้นหลวง พระ จะอยู่ในตำแหน่งยกกระบัตรถึงปลัดทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยบริหารงานปกครอง เรียกข้าราชการเหล่านี้ว่า “กรมการหรือกรมการเมือง” ดังพิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 18

พระยานครสวรรค์(ภู) ถึงแก่กรรมแล้วแต่เดือน ๕ ข้างแรม ทรงพระราชดำริว่าพระยอดเมืองขวางปลัดเดิมเป็นหลวงเพียรพระราชยกกระบัตร์มานานแต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระยานครสวรรค์(ภู) เป็นพระยานครสวรรค์ พระยอดเมืองขวางเก่าเป็นพระยาบรรพตภูมาธิการแล้วก็ได้โปรดฯ ให้เป็นพระยอดเมืองขวางปลัดทำราชการมา ที่แท้พระยานครสวรรค์(ภู) แต่ก่อนเป็นแต่หลวงธรรมากรมการผู้น้อย ต่ำศักดิ์กว่าพระยอดเมืองขวางผู้นี้ เมื่อเป็นหลวงเพียรพระราชยกกระบัตร์นั้นอีกแต่เพราะเป็นข้าหลวงเดิมมา จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นพระยานครสวรรค์ ก็บัดนี้ถึงแก่กรรมแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่าควรจะให้พระยอดเมืองขวางปลัด เป็นพระยานครสวรรค์ ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 139-140)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นด้วยว่าตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองและข้าราชการกรมการเมืองนั้นอยู่ในพระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์จะทรงพิจารณาแต่งตั้ง

การปกครองส่วนหัวเมืองนั้น อำนาจปกครองสูงสุดอยู่ที่ผู้สำเร็จราชการเมือง รองลงมาคือ ข้าราชการกรมการเมือง ในแต่ละหัวเมืองแบ่งเขตการปกครองออกเป็นระดับย่อยคือแขวง อำเภอ ตำบล โดยมีนายแขวง นายอำเภอ นายกำนัน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากผู้สำเร็จราชการเมืองเป็นผู้รับผิดชอบดูแลทุกข์สุขของราษฎรในเขตแขวงอำเภอ ตำบลนั้น ดังพิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 19

นายอากรอื่นๆ เมื่อจะไปเก็บภาษีเรียกอากรหัวเมืองใด ก็มีตราไปวางแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการร้อยแขวงกำนัน นายอำเภอ ได้ปวารร้องให้ราษฎรชาวบ้านรู้บ้างมิได้รู้บ้าง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 127)

ตัวอย่างที่ 20

ข้าเจ้าบ่าวข้าราชการอยู่แขวงใดอำเภอใด ให้นายอำเภอนั้นแขวงนั้นนำตัวผู้นั้นหรือนำชื่อผู้นั้นมายื่นบาญชีต่อเจ้าพนักงาน...ให้ปวารร้องกันต่อไปทุกแขวงทุกอำเภอให้มาบอกบาญชีตั้งแต่วันอาทิตย์เดือนสิบเอ็ดขึ้นค่ำหนึ่ง...ให้มาตามหมายประกาศนี้จึงทั่วกันทุกแขวงทุกอำเภอ เจ้าพนักงานทุกหมู่ทุกกรม แลอำเภอแขวงในตำบลใดให้รับเอาชื่อคนตามแขวงนั้นอำเภอนั้นมาส่งต่อเจ้าพนักงาน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 178)

จากตัวอย่างประกาศข้างต้นแสดงให้เห็นว่า นายแขวงนายอำเภอหรือนายกำนันเหล่านี้ล้วนเป็นข้าราชการเจ้าพนักงานที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดโดยตรงกับราษฎร เป็นตัวเชื่อมโยงฝ่ายปกครองกับราษฎร เช่น การทำหน้าที่ปวารร้องบอกหมายประกาศจากส่วนราชการมาสู่ราษฎร

1.2 การปกครองเจ้านายและข้าราชการ

บรรดาเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดถึงข้าราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่ผู้น้อย เป็นกลุ่มคนที่มิพบาปหน้าที่เป็นกำลังช่วยพระมหากษัตริย์บริหารปกครองประเทศ ในประชุมประกาศได้แสดงให้เห็น

เห็นลักษณะการปกครองพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า มีลักษณะเป็นการปกครองแบบให้ความอุปถัมภ์ ดังแสดงจากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 21

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติพระบรมราชาภิเษกแล้วตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม...ประการหนึ่งพระราชวงศานุวงศ์มีกรมแล้วก็เลื่อนเป็นกรมใหญ่ที่ยังไม่มีกรมก็ตั้งเป็นกรมขึ้น ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ทรงชุบเลี้ยงให้มียศบรรดาศักดิ์ตามตระกูลวงศ์ แลทรงชุบเลี้ยงด้วยคุณวิชาและความอดสาหัสของผู้นั้น ๆ ตามควรแก่คุณานุรูป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3.2534 : 192)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อข้าราชการบริพารผู้ได้บังคับบัญชาทั้งปวง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานยศศักดิ์ตำแหน่งหน้าที่การงานแก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ใหญ่น้อยตลอดถึงข้าราชการใหญ่น้อยให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น โดยไม่เพียงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แต่เฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลขุนนางข้าราชการเก่าเท่านั้น ยังทรงมีพระบรมราชูปถัมภ์แก่ข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถ ตลอดถึงข้าราชการผู้มีความอดสาหัสขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติกิจการงานราชการ พระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประการนี้ทรงมีไปถึงข้าราชการบริพารโดยถ้วนหน้ากัน

1.3 การปกครองราชการ

การปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยังเป็นการปกครองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจปกครองสูงสุดเพียงพระองค์เดียว ซึ่งสอดคล้องกับที่ กระมล ทองธรรมชาติและคณะ (2525 : 47) กล่าวอธิบายไว้ว่า “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครองที่ยังรากในสังคมไทยลึกซึ้ง เพราะเป็นที่ยอมรับนับถือใช้กันในสังคมไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อพ.ศ.2475” แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจดังกล่าว แต่ในทางปฏิบัติพระองค์ทรงไว้ซึ่งพระมหากรุณาธิคุณทรงเมตตาห่วงใยราษฎรทั้งปวง ซึ่งแสดงและสะท้อนออกมาในลักษณะต่างๆ ดังพิจารณาเป็นประเด็นต่อไปนี้

1.3.1 การให้ราษฎรได้มีโอกาสถวายฎีการ้องทุกข์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาธิคุณต่อราษฎรทั้งชายหญิง ที่ได้รับความทุกข์ร้อนในเรื่องต่างๆ โดยให้ราษฎรนั้นมาถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระองค์ได้ ดังแสดงให้เห็นจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 22

ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่ราษฎรให้มีโอกาสถวายฎีกาแสดงความทุกข์ร้อนซึ่งมีมาแต่ผู้ที่มีบรรดาศักดิ์ และผู้มีทรัพย์ แลขุนศาลลดความไว้นิเวศารละอื่นๆ ทุกเดือนมิได้ขาด การซึ่งราษฎรได้รับความเดือดร้อน เพราะผู้มีบรรดาศักดิ์แลผู้มีทรัพย์นั้น ก็เบาบางลงกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 192)

จากความประกาศดังกล่าวพิจารณาได้ว่า ความทุกข์เดือดร้อนที่ราษฎรประสบเหตุมาจากผู้มีบรรดาศักดิ์มีฐานะตลอดถึงข้าราชการแผ่นดินนั้นเบาบางลงได้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการคดีความทุกข์เดือดร้อนแก่ราษฎรนั้นเอง แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยต่อทุกข์สุขของราษฎรอย่างแท้จริง สอดคล้องกับที่ ภารดี มหาขันธ์ (2524 : 54) ได้กล่าวถึงผลดีจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จรับเรื่องราวร้องทุกข์ของราษฎรไว้พิจารณาด้วยพระองค์เองว่า “ทำให้ราษฎรมีโอกาสที่จะได้รับความยุติธรรมเสมอ และมิผลทำให้การพิจารณาคดีทำได้รวดเร็วขึ้น เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงเอาพระทัยใส่” ในการถวายฎีการ้องทุกข์นั้นสามารถพิจารณาโดยจำแนกเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้

1.3.1.1 กำหนดเวลาถวายฎีการ้องทุกข์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประทับ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เพื่อพระราชทานโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรได้เข้าเฝ้าถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระองค์ โดยมีกำหนดเดือนละ 4 ครั้ง ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 23

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า มีหมายประกาศมาแต่ก่อนว่า จะเสด็จออก...ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เดือนละ ๔ ครั้ง ด้วยทรงพระกรุณาเมตตาแก่อาณาประชาราษฎรทั้งปวง ซึ่งมีทุกข์เดือดร้อนขอความสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ให้คำร้องฎีกามาทูลเกล้าฯ ถวายด้วยจะได้โปรดให้มีตุลาการชำระให้แล้วโดยเร็ว อาณาประชาราษฎรทั้งปวงซึ่งมีทุกข์เดือดร้อนด้วยข้อความก็ให้คำร้องฎีกาทูลเกล้าฯ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 44-45)

จากความประกาศข้างต้นแสดงว่า เมื่อทรงรับเรื่องราวร้องทุกข์จากราษฎรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงดำเนินการให้ตุลาการชำระคดีความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว กำหนดวันที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกรับฎีการ้องทุกข์จากราษฎรในแต่ละเดือนเป็นกำหนด 4 ครั้งนั้น โดยปกติจะตรงกับวันขึ้น 7 ค่ำ วันแรม 7 ค่ำ วันขึ้น 14 ค่ำ และวันแรม 14 ค่ำ หรือวันแรม 13 ค่ำ หรือดังความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 24

เดี๋ยวนี้ในหลวงก็ออกอยู่ที่หน้าสุทไธสวรรย์เนื่อง ๆ มีวันกำหนดนัดให้ราษฎรมาร้องฎีกาเดือนละ ๔ ครั้ง ขึ้น ๗ ค่ำ ขึ้น ๑๔ ค่ำ แลแรม ๗ ค่ำ แลแรม ๑๔ ค่ำ หรือแรม ๑๓ ค่ำ ไกลวันพระทุกเมื่อ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 110)

ตัวอย่างที่ 25

ในวันใกล้เป็นเบื้องหน้าวันพระวันศีล คือขึ้นเจ็ดค่ำ แรมเจ็ดค่ำ แลวันที่เรียกว่าวันโกน คือขึ้นสิบสี่ค่ำ แลแรมสิบสี่ค่ำในเดือนถ้วน หรือสิบสามค่ำในเดือนขาด เวลาบ่ายเย็น ถ้าไม่มีราชการอื่นสำคัญแลฝนไม่ตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกบนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์บัลังก์ที่แทนเบญจาหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์บัลังก์ แล้วจะให้ตีกลองวินิจฉัยเกร็เรียกคนมาถวายฎีกา เมื่อให้ผู้ที่ให้ใครถวายฎีกาถือเรื่องราวเข้ามาทูลถวายเทอญ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 23)

นอกจากนั้นตัวอย่างประกาศดังกล่าวแสดงรายละเอียดอีกว่า ในการเสด็จออกประทับ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เพื่อรับฎีการ้องทุกข์นั้นจะมีเจ้าพนักงานคอยตีกลองวินิจฉัยเกร็เป็นสัญญาณบอกแก่ราษฎรว่าได้เวลาถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์แล้ว ตรงกับความในประกาศอีกตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 26

ถึงวัน ๗ ค่ำ ๑๔ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินออก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ โปรดให้ตีกลองวินิจฉัยเกร็ร้องเรียกคนร้องฎีกาเมื่อใด ก็ให้นำเรื่องราวของตนมาทูลเกล้าถวายที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 182)

หากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่สามารถเสด็จออกรับฎีการ้องทุกข์จากราษฎรได้ด้วยทรงมีพระราชกิจราชการอื่นๆ ก็ทรงโปรดเกล้าให้พระบรมวงศานุวงศ์เสด็จออกรับฎีกาจากราษฎรแทน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 27

ถ้าถึงวันกำหนดพระราชกิจอื่นๆมากจะมีได้เสด็จพระราชดำเนินออกไป ก็จะทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเสด็จไปทรงคอยรับฎีกาของราษฎรอยู่ที่ศาลาหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 182)

1.3.1.2 เปิดช่องทางให้ราษฎรถวายฎีการ้องทุกข์

ราษฎรจะถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โดยตรง คือ ยื่นถวายในเวลาที่เหมาะสมเสด็จออกประทับ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ผู้ที่ถวายฎีการ้องทุกข์จะต้องเดินทางมารอเวลาเข้าเฝ้า จนเมื่อได้ยินเสียงกลองวินิจฉัยเกร็ที่เจ้าพนักงานตีบอก จึงเป็นเวลาที่ราษฎรจะเข้าเฝ้าถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ได้โดยตรง ซึ่งบางครั้งอาจจะมีพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่นเสด็จออกมารับฎีกาแทน ช่องทางที่สองในการถวายฎีการ้องทุกข์ของราษฎรก็โดยฝากฎีการ้องทุกข์ให้ญาติพี่น้องเพื่อนชายและหญิงที่ทำงานราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่สามารถเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลได้นั้นนำฎีกานั้นมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลาที่พระองค์ทรงว่างจากพระราชกิจราชการต่างๆ ก็ได้ ดังความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 28

ราษฎรมีทุกข์เดือดร้อนด้วยข้อคดีใดๆ จะคอยถวายฎีกาเห็นจะแน่นำจะให้ญาติพี่น้องหรือพวกพ้อง ซึ่งเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มีตำแหน่งเฝ้า ให้เข้ามาถวายฎีกาแทนตัวในที่เสด็จออกทรงประทับแห่งใด ๆ ในพระบรมมหาราชวังเป็นเวลาว่างราชการก็ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 130-131)

ดังนั้นราษฎรที่ไม่มีญาติพี่น้องทำงานราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังและมีตำแหน่งหน้าที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทนั้นจึงมีโอกาสดังกล่าวฎีการ้องทุกข์ได้ก็โดยการรอถวายฎีกาที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เป็นโอกาสเดียวเท่านั้น ในขณะที่ผู้มีญาติพี่น้องทำงานราชการมีตำแหน่งหน้าที่การงานที่สามารถเข้าเฝ้าอยู่ในพระบรมมหาราชวังนั้นย่อมมีโอกาสดังกล่าวฎีการ้องทุกข์ได้ทั้งสองทาง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระมหากรุณาธิคุณไปถึงผู้ที่ต้องโทษคุมขังต้องคดีความต่าง ๆ ให้ทำฎีการ้องทุกข์ได้ด้วยเช่นกัน ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 29

อนึ่งญาติพี่น้องพวกพ้องของใครมี เมื่อผู้คดีติดกักขังจองจำอยู่มาได้ เขียนฎีกามาให้ร้องแทนก็ทรงรับ อนึ่ง เจ้าขุนมูลนายญาติพี่น้องของผู้ต้องคดีมีตัวเป็นข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน จะรับมาถวายเมื่อเวลาหนึ่งเวลาใดก็ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 110)

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า โอกาสที่ผู้ต้องโทษคุมขังจะถวายฎีการ้องทุกข์ได้ก็โดยฝากญาติพี่น้องตลอดถึงเจ้าหม่อมขุนนางให้ดำเนินการถวายฎีการ้องทุกข์แทน และการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เจ้าหม่อมขุนนางเป็นผู้แทนถวายฎีการ้องทุกข์แทนราษฎรผู้เดือดร้อนได้นั้น อาจเป็นเพราะพระองค์ทรงเห็นว่าราษฎรที่ไม่มีญาติพี่น้องที่ทำราชการในพระราชวังนั้นก็มียุ่่มาก แสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อราษฎรทั้งปวง

1.3.1.3 แนะนำวิธีเขียนฎีการ้องทุกข์

ราษฎรจะต้องเขียนบอกเล่าเรื่องราวความทุกข์ของตนให้ได้ใจความกระชับตรงไปตรงมา ถ้อยคำที่ใช้จะต้องสุภาพไม่หยาบคายก้าวร้าวและต้องเป็นความจริง ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 30

ความในเรื่องราวฎีกานั้นอย่าให้อ้อมค้อมยืดเยื้อนักแลอย่าให้หยาบคาย ให้อำไปตรง ๆ ตามความจริงของตัว ถ้าจะเขียนและเรียงความแต่ลำพังสติปัญญาของตัวเองมิได้ก็ให้ไปขอเสมียนในกรมล้อมพระราชวังซึ่งเป็นศาลรับสั่งให้ช่วยเรียบเรียงถ้อยคำแลเขียนให้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 182)

จากประกาศดังกล่าวพิจารณาได้ว่า การที่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพนักงานเสมียนกรมล้อมพระราชวังช่วยเขียนเรียบเรียงเรื่องราวร้องทุกข์ให้กับราษฎรได้นั้น เป็นทางช่วยให้ราษฎรที่ไม่รู้หนังสือสามารถทำหนังสือถวายฎีการ้องทุกข์ได้ พระบรมราชานุญาตดังกล่าวนี้จึงแสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อราษฎรอีกประการหนึ่ง

1.3.2 การลดหย่อนและยกเลิกภาษีอากรบางชนิด

อัตราภาษีอากรที่ทางการกำหนดให้ราษฎรผู้ประกอบอาชีพต่างๆ ต้องเสียให้แก่แผ่นดินนั้น บางชนิดไม่สอดคล้องกับรายได้ที่ราษฎรผู้ประกอบอาชีพนั้นได้รับ เช่น ราษฎรที่ประกอบอาชีพทำนาหว่านหรือนาคูโคที่จะทำข้าวได้จะมากน้อยเพียงใดนั้น ราษฎรชาวนาที่ทำนาคูโคหรือนาหว่านต้องเสียภาษีอากรค่านาในกำหนดอัตราตามจำนวนที่นาที่ครอบครองเสมอ แต่สำหรับราษฎรที่ทำนาฟางลอยหรือนาดำนั้นจะเสียภาษีอากรค่านาตามจำนวนผลผลิตข้าวที่ได้ นอกจากราษฎรที่ทำนาคูโคจะต้องเสียภาษีอากรค่านาตามกำหนดจำนวนพื้นที่นาที่ครอบครองแล้ว ทั้งผลผลิตข้าวนาทุ่งที่ได้จากนาคูโคหรือนาหว่านนั้ยังมีราคาถูกกว่าข้าวนาสวนที่ได้จากนาฟางลอยหรือนาปักนาดำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ลดภาษีอากรค่านาคูโคลงเหลือไร่ละ 1 เพื่อ ให้แก่ราษฎรผู้ทำนาคูโคทั้งปวงเสมอกันไปทุกปี ดังความประกาศที่แสดงถึงพระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 31

ธรรมเนียมเก็บค่านา เก็บกำหนดไร่ละสลึงเพื่อเสมอไปหมดนั้น ชาวนาทุ่งนาหว่านนาโคเสียเปรียบนาปักนาดำน้ำฝนฟางลอยถึงสองอย่าง คือข้าวน้ำทุ่งก็มีราคาน้อยกว่าข้าวนาสวน และต้องเสียเสมอไปตามจำนวนนาในตราแดงไม่ได้ลดหย่อนผ่อนเสียแต่ตามที่ได้ทำมีฟางข้าวเห็นอยู่ดังนาสวน ครั้นคราวเมื่อฝนแล้งหรือน้ำมากราษฎรชาวนาทุ่งจึงมาร้องทุกข์ต่างๆเนื่องๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 166)

ตัวอย่างที่ 32

ซึ่งราษฎรเจ้าของนาโคต้องเสียไร่ละสลึงเพื่อเสมออยู่นั้นเป็นอันเสียเปรียบนาปักอยู่ ถ้าฝนแล้งน้ำเป็นปรกติทำนาได้เต็มภูมิเสียแต่น้อยก็จะยอมเสียไป ถ้าเมื่อใดฝนแล้งน้ำน้อยก็คงจะร้องว่าทนค่านาไม่ได้ เพราะฉะนั้นควรจะลดค่านาคูโคทั้งปวง บรรดาซึ่งเรียกตามจำนวนในตราแดงนั้น พระราชทานให้ไร่ละเพียงทุกปีเสมอไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 229)

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกภาษีอากรบางชนิดอีกด้วย เช่น อากรตลาดที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ประกอบอาชีพค้าขายสิ่งของเล็กๆ น้อยๆ ราคาถูกได้แก่ ของสดอาหารสดต่างๆ เช่น ผัก ผลไม้ อาหาร ขนมต่างๆ ซึ่งเป็นการค้าขายที่ใช้ต้นทุนไม่มากสำหรับราษฎรที่ฐานะทางการเงิน อีกทั้งของเหล่านี้เมื่อขายไม่หมดก็

เหี้ยมเณรเณรไปทำให้ราษฎรขาดทุน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความทุกข์ยากลำบากของราษฎรดังกล่าว จึงทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งถึงพระราชดำริให้ยกเลิกการเก็บภาษีอากรตลาดจากราษฎรเหล่านี้เสีย ซึ่งเมื่อทรงปรึกษากับบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แล้วตั้งประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 33

เพื่อจะให้ความสุขสบายแก่ราษฎรที่ยากจน ลงทุนซื้อของเล็กน้อยมาวางขายในท้องถนนเป็นเวลา และกระเจียดแบกเดินเร่ขายหรือใส่ในเรื่อน้อยเที่ยวขายไปมาขายอยู่ในแม่น้ำลำคลอง และของซื้อขายนั้นเป็นของเมื่อล่วงเวลาแล้ว ก็จะไม่เสียเป็นกำไรมากได้ เป็นเหตุให้ผู้ขายไม่หมดได้จะต้องขาดทุน จะจัดแจงโอนราษฎรที่ขาดทุนคนจนครั้งนี้จะไม่ต้องลำบากด้วยเสียค่าตลาดแก่ในหลวง ต้องซ้ำความเสียใจ เพราะบางที่ขาดทุนนั้นๆ ให้พระยาราชภักดี พระยาพิพิธโกไศศวรรย์ จมื่นศรีสรักษ์ ไปคิดอ่านปรึกษากับเสนาบดีดูให้เห็นพร้อมกันตั้งพิทักษ์ตลาดเสียใหม่ ยกการเก็บเบี้ยแก่ไพร่ที่ขายของแผงลอยแลเร่ขายในบกแลเรือเล็กน้อยทั้งปวงเสีย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 36-37)

จากตัวอย่างข้างต้น การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกภาษีอากรตลาดจากราษฎรที่ยากจนมีเงินทุนทำการค้าขายน้อยและให้ราษฎรเหล่านี้ได้ทำการค้าขายได้อย่างอิสระเสรี ไม่ต้องเสียเงินภาษีอากรตลาดอีกต่อไปนั้น แสดงพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยต่อบรรดาราษฎรที่ลำบากยากจน ทั้งทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพิจารณาหาหนทางช่วยเหลือปลดปล่อยความทุกข์ยากของราษฎรให้เบาบางลง

1.3.3 การให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎร

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นราษฎรสามัญชนมีสิทธิเสรีภาพในการดำเนินชีวิตมากขึ้นกว่า ด้วยพระองค์ได้ทรงเปลี่ยนแปลงยกเลิกข้อจำกัดที่ลิดรอนสิทธิเสรีภาพบางประการของราษฎรออกเสีย ดังพิจารณาได้ต่อไปนี้

1.3.3.1 ห้ามขายภรรยาและบุตรถ้าบุคคลผู้นั้นไม่ยินยอม

สถานภาพของราษฎรที่อยู่ในฐานะบุตรและราษฎรหญิงที่อยู่ในฐานะภรรยาที่ปรากฏมาแต่ในอดีตนั้นถูกกดขี่ข่มเหงจากบิดามารดาและสามี โดยที่บิดามารดาจะขายหรือยกบุตรหรือสามีจะขายหรือยกภรรยาของตนให้กับใครก็ได้ได้ตามอำเภอใจ ด้วยบุตรถือเป็นกรรมสิทธิ์ของบิดามารดา ภรรยานั้นถือเป็นกรรมสิทธิ์ของสามี เหมือนกับบุตรและภรรยานั้นเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถซื้อขายได้โดยไม่จำเป็นต้องถามความสมัครใจของบุตรและภรรยา ดังสะท้อนสถานภาพของผู้ที่อยู่ในฐานะบุตรและฐานะภรรยาได้จากกฎหมายเก่ากำหนดไว้ในประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 34

ถ้าผู้ใดพาแม่มาขายเงินเอาซื้อลูกเมีย...ลงในกรมธรรม์ขาย ท่านว่าเป็นสิทธิอันมั่นว่าเจ้าสินบอกก็ดี มิได้บอกก็ดี...เหตุว่าเจ้าผู้พาแม่...นั้นเป็นอิสราภาพ บทหนึ่งว่าเมียก็ดีลูกก็ดีเอาซื้อพ่อแม่ผู้

ลงในกรรมธรรมช่ายท่านว่ามีเป็น สิทธิเหตุว่าเมียลูกนั้นมิได้เป็นอิสระแก่ผัวแลพ่อแม่...” กฎหมายเดิมมีอยู่เช่นนี้ จึงทรงพระราชดำริว่ากฎหมายบทนี้ เมื่อพิจารณาเหตุเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคนไป หาเป็นยุติธรรมไม่ไห้ยกเสีย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 77)

จากความกฎหมายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การที่บิดามารดาขายบุตรหรือสามีขายภรรยา นั้นไม่ยุติธรรมแก่บุตรและภรรยา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นว่ากฎหมายเก่านั้นไม่ยุติธรรมแก่ฝ่ายบุตรและผู้หญิง เพราะเปิดโอกาสให้ผู้ขายกระทำการกดขี่ข่มเหงบังคับผู้หญิงดังเป็นสัตว์ เช่น ควาย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระเมตตาต่อราษฎรที่อยู่ในฐานะบุตรและภรรยา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกข้อกำหนดกฎหมายเก่านั้นเสีย และทรงวางเงื่อนไขข้อกำหนดในการขายบุตรและภรรยาขึ้นใหม่ โดยกำหนดเงื่อนไขในการขายบุตรไว้ว่า บิดามารดาจะขายบุตรที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไปแล้วไม่ได้หากบุตรไม่สมัครใจยินยอมให้ขาย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 35

ถ้าลูกชายก็ดูลูกหญิงก็ดียวถึง ๑๔ ปี ขึ้นไปแล้วถ้าพ่อแม่จะเอามาขาย ต่อมันลงแดงใดยินยอมมีผู้รู้เห็นด้วยจึงเป็นอันขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 80)

ในกรณีที่บุตรนั้นไม่ได้อยู่กับบิดามารดาแต่อยู่กับญาติพี่น้องฝ่ายบิดาหรือมารดาก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางเงื่อนไขกำหนดไว้ว่า บุคคลที่ไม่ใช่บิดามารดาจะเอาผู้อื่นไปขายไม่ได้เช่นกัน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 36

ถ้าลูกแยกย้ายไปจากพ่อหรือแม่ที่เป็นผู้ขายแล้วคือพ่อแม่โกรธกัน หย่าร้างกัน ลูกตกไปอยู่ข้างอื่นจากผู้ขาย หรือญาติของฝ่ายอื่นจากผู้ขายจะลอบเอาชื่อมาขายไม่ได้ไม่เป็นอันขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม เล่ม 4. 2504 : 80)

เงื่อนไขข้อกำหนดดังกล่าวจากตัวอย่างเป็นมาตรการปกป้องผู้ที่อยู่ในฐานะบุตรถูกบุคคลอื่นไปขายหาประโยชน์ เช่นเดียวกันที่ทรงวางเงื่อนไขข้อกำหนดการขายภรรยาไว้ว่า สามีจะขายภรรยาไม่ได้ถ้าภรรยาไม่สมัครใจยินยอมให้ขายหรือไม่มีพยานรู้เห็นเช่นนี้สามีจะขายภรรยาไม่ได้ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 37

ถ้าผัวจะเขียนชื่อเมียในสารกรรมธรรมช่าย ถ้าเมียมิใช่เมียทาสมีคำตัวมีสารกรรมธรรมช่ายอยู่ในมือผัวแล้วต่อเมียยอมให้ขายลงลายมือแดงใดด้วยเป็นสำคัญ ผู้เขียนสารกรรมธรรมช่ายหรือผู้หนึ่งเป็นพยานรู้เห็นด้วยจึงเป็นอันขาย...ถ้าเมียไม่ยอมให้ขายหรือลักเอาชื่อไปขาย ไม่มีพยานรู้เห็นไม่เป็นอันขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 78)

เงื่อนไขข้อกำหนดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่นี้ เป็นการให้อิสราภาพในตัวเองแก่ผู้ที่อยู่ในฐานะบุตรและภรรยาให้สามารถเลือกวิถีทางดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง

1.3.3.2 การให้โอกาสหญิงสามัญชนเลือกคู่ครองตามความสมัครใจ

การเลือกคู่ครองของผู้หญิงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังปรากฏว่าเป็นไปตามความเห็นชอบของบิดามารดาฝ่ายหญิงที่จะยินดียกบุตรสาวให้กับชายคนใด ดังเห็นได้จากกรณีของหญิงสาวชื่อ “เหมือน” ที่ถูกบิดามารดาบังคับขู่เชือดกลายยอมเป็นภรรยาของนายภู โดยการคู่ค้าทุบตีนางเหมือน การวางแผนให้นายภูมาฉุดและการข่มขู่ว่าจะฆ่านางให้ตายถ้านางไม่ยอมเป็นภรรยาของนายภูทั้งที่นางเหมือนนั้นก็มีชายที่ชอบพอรักใคร่อยู่แล้ว ดังความจากที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 38

เดิมข้าพระพุทธเจ้ากับนายรักใคร่เป็นชู้กัน บิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าหาไม่รู้ไม่ว่าอยู่มา...นายภูให้แค้น แก่มาขอข้าพระพุทธเจ้าต่อบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาก็ยอมจะให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นภรรยา นายภู ข้าพระพุทธเจ้าไม่ยอม บิดามารดาโกรธว่าทุบตีข้าพระพุทธเจ้า...เวลาพลบค่ำบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าให้นายภูฉุดตัวข้าพระพุทธเจ้าไปที่บ้านเรือนนายภูฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าเข้าไปในห้องเรือน ข้าพระพุทธเจ้าไม่ไป ข้าพระพุทธเจ้าก็นั่งอยู่ที่ชานเรือนนายภูจนรุ่งขึ้นเวลาเช้าชายหญิงชาวบ้านได้รู้ เห็นเป็นอันมาก แล้วข้าพระพุทธเจ้าก็กลับมาบ้านเรือนบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาก็ตำราว่า ทุบตีข้าพระพุทธเจ้าอีก จะให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นภรรยาของนายภูให้จงได้ แล้วบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าให้นายภูฉุดตัวข้าพระพุทธเจ้าไปที่บ้านเรือนนายภูอีกครั้งหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าก็หาขึ้นไปบนเรือนนายภูไม่ แล้วข้าพระพุทธเจ้าก็กลับมาบ้านเรือนบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาโกรธว่าทุบตีข้าพระพุทธเจ้า แล้วว่าถ้าข้าพระพุทธเจ้าไม่ยอมเป็นภรรยาของนายภู จะเอาปืนยิงข้าพระพุทธเจ้าให้ตาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 277-278)

จากความประกาศที่แสดงถึงพฤติกรรมการกระทำของบิดามารดานางเหมือนที่กระทำต่อบุตรสาวนั้น ล้วนเป็นการบีบบังคับให้บุตรสาวยินยอมเป็นภรรยาของนายภู แต่นางเหมือนก็ไม่สมัครใจไปตามความเห็นชอบของบิดามารดานั้นด้วยจึงขัดขืนฝ่าฝืน เป็นเหตุให้นางถูกทำร้ายทั้งร่างกายและจิตใจ การที่บิดามารดาเกรี้ยวโกรธทำร้ายทุบตีนางเหมือนที่ไม่ยินยอมเป็นภรรยาของนายภู ทั้งคบคิดวางแผนให้นายภูมาฉุดบุตรสาวและสุดท้ายข่มขู่ขึ้นจะเอาชีวิตนางเหมือนเช่นนี้ พิจารณาได้ว่านายภูนั้นต้องเป็นผู้มีฐานะการเงินดี หากนางเหมือนได้แต่งงานอยู่กินเป็นภรรยาด้วย จะนำมาซึ่งทรัพย์สินที่บิดามารดาของนางเหมือนพึงจะได้รับต่อไปในเบื้องหน้า ดังนั้นบิดามารดานางเหมือนจึงพยายามทุกทางที่จะให้บุตรสาวตกลงเป็นภรรยาของนายภูให้ได้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า การที่บิดามารดาบังคับข่มขู่บุตรสาวให้แต่งงานเป็นภรรยาของชายผู้ใดนั้น โดยทั่วไปของราษฎรสามัญชนเป็นไปเพื่อทรัพย์สินเงินทอง ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 39

วิสัยตระกูลต่ำมีแต่คิดจะหาเงินหาทอง ย่อมข่มขืนบุตรหลานของตัวแล้วเอาไปขายไปให้ให้ไป
ต้องทนยากอยู่ในที่ที่ตัวจะได้เงินได้ทองมาก แต่บุตรไม่ควรที่จะต้องยากเพราะบิดามารดา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 286)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วยที่บิดามารดาคำนึงถึงแต่ประโยชน์สุขของตนแล้วผลักดันให้ลูกพบกับความทุกข์ลำบากแทน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ต่อราชฎีกาหมิ่นสามัญชนให้มีสิทธิเสรีภาพที่จะเลือกคู่ครองได้ด้วยตนเอง แม้หมิ่นนั้นจะถูกขายไต่
แต่ต้องสัมพันธ์เนื้อตัวก็ตามก็ให้เป็นไปตามความสมัครใจของผู้หญิงเป็นที่ตั้งว่าจะเลือกชายคนใด
เป็นคู่ครอง แต่สำหรับหญิงสาวบุตรในตระกูลขุนนางข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์นั้น การเลือกคู่ครอง
ต้องเป็นไปตามความเห็นชอบของบิดาและญาติพี่น้อง ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 40

ลัทธิว่าชายถูกต้องหญิงแล้ว ก็ถือว่าเป็นเมียนั้น ใช้ไม่ได้ให้บังคับตามใจสมัครในตระกูลหญิงที่
ต่ำ แลตามใจบิดามารดาพี่น้องหญิงในตระกูลที่สูงศักดิ์ตามบังคับนี้เถิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 286)

1.3.3.3 การอนุญาตราชฎีกาเฝ้ารับเสด็จ

ในการเสด็จพระราชดำเนินยังสถานที่ต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ไม่ว่าจะโดยทาง
น้ำหรือทางบกก็ตาม ในอดีตนั้นราชฎีกาทรงปวงทั้งที่อยู่ตามอาคารบ้านเรือนหรือที่ใด ๆ ต้องหลบ
ซ่อนตัวอยู่แต่ในบ้านปิดประตูหน้าต่างและจะลักลอบมองดูพระมหากษัตริย์ไม่ได้เด็ดขาด ผู้ฝ่าฝืนจะ
ต้องถูกลงโทษถึงชีวิต แสดงให้เห็นจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 41

ครั้งกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาที่ทุกวันนี้เรียกว่ากรุงเก่านั้นสืบ ๆ มาเป็นอย่างธรรมเนียมอยู่จนตราบเท่า
ทุกวันนี้ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ก็มีม้านำริ้วตรวจทางไปก่อน มีกระสุน
มีธนูมีหอกขัดเสียบไปบนหลังม้าแล้วถึงกระบวนองครักษ์ถือหอกขัดกระบี่เป็นลำดับ ๆ จนถึง
พระราชยาน ถ้าเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคเล่า ในเรือประตุน้ำประตูลงในเรือตั้งในเรือกันยา
ทุก ๆ ลำแลหน้าแลท้ายเรือพระที่นั่งก็มีกระสุนมีปืนมีไม้ศรระคายไป ถ้ามีเรือตัดหน้าเรือพระที่นั่งหรือ
แข่งเรือขึ้นมา ก็ต้องลงอาญาตามกฎหมาย ถ้าราชฎีกาเดินยืนเยี่ยงหน้าต่างเยี่ยงประตูที่ใกล้ทางเสด็จ
พระราชดำเนิน ม้านำริ้วแลเจ้าพนักงานในเรือประตุน้ำประตูลงในเรือตั้งในเรือพระที่นั่งก็เอากะสุน
ยิง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 195)

ในสมัยรัชกาลที่ 2 นั้นได้ทรงมีพระราชบัญญัติห้ามเจ้าพนักงานข้าราชการใน
กระบวนเสด็จพระราชดำเนินยิงคาราฆฎีกาอีก แต่ยังปรากฏว่ามีราชฎีกาถูกยิงดาอยู่ เนื่องจากเป็นเจ้า
พนักงานข้าราชการที่เพิ่งเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ซึ่งต่อมาในสมัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินตามพระกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งประกาศกำชับห้ามอย่างชัดเจนไม่ให้เจ้าพนักงานข้าราชการประจำกระบวนเสด็จยิงกระสุนทำร้ายราษฎรอีก ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 42

บัดนี้จึงประกาศเข้ามา ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้าถ้าเจ้าพนักงานเรือประตุน้ำประตูลังเรือตั้ง ยิงกระสุนถูกรายราษฎรพวกใดแล้วให้พวกนั้นสืบดูให้รู้เห็นว่าเรือประตุน้ำประตูลังเรือตั้งลำใด จะเป็นเรือกรมใด มาร้องฟ้องได้ความแน่แล้วก็ให้ว่ากล่าวตามพระราชกำหนดที่ห้ามไว้ จะชำระโทษให้หรือให้ทำขวัญให้โดยสมควร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 196)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรสามัญชนเข้าเฝ้ารับเสด็จในคราวเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคและชลมารคได้ และไม่ต้องปิดประตุน้ำต่างบ้านเรือนโรงร้านเรือแพเหมือนดังแต่ก่อนที่เป็นมา ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 43

ให้มีประกาศห้ามว่าตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคทางชลมารคก็อย่าให้กรมเมืองนายอำเภอแลกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งจุกช่องล้อมวงไล่ราษฎรชาวบ้านไปไกลเลย แลอย่าให้ปิดประตูบ้านแลประตูโรงประตูร้านประตูเรือนประตูแพประตูหน้าถึงเสียดังแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเป็นผู้ใหญ่ในบ้านในเรือนออกมาคอยเฝ้ารับเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น ถ้าทรงรู้จักจะได้ทรงทักทายปราศรัยบ้าง ตามสมควรให้ได้ความยินดี...ถ้าเสด็จทางชลมารค ก็ให้เจ้าของบ้านเจ้า ของเรือน เจ้าของแพ ออกมานั่งคอยเฝ้าหน้าบ้านหน้าเรือนหน้าแพ ในที่ควรจะหมอบอยู่ได้ให้ทอดพระเนตรเห็น...ถ้าราษฎรเป็นจีน แลเมื่อเพลาสด็จพระราชดำเนินไปถึงหน้าบ้าน หน้าเรือน หน้าโรงร้าน หน้าแพ ถ้าแลจะเคารพหมอบกราบอย่างไทยตามเคยมาแต่ก่อน ก็ตามใจหรือจะลุกขึ้นยืนก้มเศียรทูลตามอย่างจีนเคารพต่อพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม...แขกแลฝรั่ง ถ้ารู้ธรรมเนียมไทย จะนั่งลงเคารพหมอบกราบอย่างไทยก็ตาม หรือจะยืนเปิดหมวกก้มศีรษะยกมือเคารพอย่างแขกอย่างฝรั่งก็ตาม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 196-198)

จากความประกาศจะเห็นว่า ไม่ได้มีเพียงราษฎรชาวไทยเท่านั้นแต่ยังรวมถึงราษฎรต่างเชื้อชาติที่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เฝ้ารับเสด็จพระเจ้าแผ่นดินได้เช่นกัน และนอกจากจะให้สิทธิแก่ราษฎรสามัญชนได้เข้าเฝ้ารับเสด็จได้แล้ว ทั้งยังทรงให้สิทธิแก่ราษฎรชาวต่างชาติแสดงความเคารพได้ตามธรรมเนียมนิยมของแต่ละชาติอีกด้วย การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สิทธิแก่ราษฎรสามัญชนได้เข้าเฝ้ารับเสด็จพระราชดำเนินเช่นนี้ จึงเป็นการเปลี่ยน

1.3.4 ความห่วงใยทุกข์สุขของราษฎร

ความห่วงใยในทุกข์สุขของราษฎรในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เห็นได้จากความในประกาศที่พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งเตือนสติหรือนำราษฎรในเรื่องต่างๆ ดังพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยราษฎรในเรื่องภัยอันตรายต่างๆ อันเกิดจากธรรมชาติและจากมนุษย์ เช่นในช่วงฤดูหนาวคือ ปลายปีถึงต้นปีตั้งแต่เดือนมกราคมถึงมีนาคมนั้น เป็นช่วงที่จะเกิดเหตุอัคคีภัยได้ง่าย เนื่องจากสภาพอากาศที่แห้งแล้งประกอบกับมีลมพัดแรงในช่วงนี้ ก่อให้เกิดเพลิงเผาไหม้อาคารบ้านเรือนราษฎรอยู่เสมอ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าจะมีคนพาลโจรผู้ร้ายฉวยโอกาสในช่วงเวลานี้ ลอบวางเพลิงเผาอาคารบ้านเรือนของราษฎรขึ้นได้ด้วยหวังชิงทรัพย์สินมีค่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งประกาศเตือนสติราษฎรให้คอยระวังดูแลอาคารบ้านเรือนของตน ระมัดระวังให้โจรผู้ร้ายลอบวางเพลิงทั้งทรงรับสั่งเตือนสติแก่ราษฎรเจ้าของอาคารบ้านเรือนให้หมั่นตรวจตราบ้านเรือน เมื่อเวลาจะก่อไฟหุงหาอาหารหรือจุดคบไฟจุดเทียนจุดตะเกียงนั้นให้ราษฎรคอยเฝ้าดูระวังไฟไว้ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 44

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า ถึงเทศกาลเดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสาม เดือนสี่ เป็นฤดูแล้งลมจัดพัดกล้าเกลือกจะเกิดเพลิง แลโจรผู้ร้ายมักกำเริบเที่ยวตีฟันฉกชิงวิ่งราวตัดช่องย่องเบา แลลอบทิ้งไฟให้ไหม้บ้านเรือน แล้วปลอมขึ้นเก็บเอาทรัพย์สิ่งของไป กระทำอันตรายแก่อาณาประชาราษฎร์ให้ได้ความเดือดร้อนต่างๆนั้น ให้เจ้าของบ้านเจ้าของเรือนออกนั่งยามตรวจตราหน้าบ้านหน้าเรือนของตัวอย่าให้เกิดโจรผู้ร้ายมาตีฟันฉกชิงวิ่งราวตัดช่องย่องเบา...ถ้าหุงข้าวแล้วอย่าให้มั่วสมเพลิงไว้ดับให้สิ้นเชื้อเพลิง เมื่อจะจุดไฟเพลิงในเรือนในโรง จุดคบจุดเทียนจุดตะเกียงบูชาพระไว้ใกล้ฝาใกล้มุ้งใกล้ผ้าสิ่งอันที่จะเป็นเชื้อเพลิง กออย่าให้ความประมาทให้เฝ้าอยู่ดูแลของตัว อย่าทิ้งไฟให้เกิดเพลิงไหม้ขึ้นได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 184-185)

ข้อความจากประกาศข้างต้น พระองค์ทรงแนะนำหนทางป้องกันภัยจากโจรผู้ร้ายแก่ราษฎร โดยให้ราษฎรทำลี้มสลักประตูหน้าต่างและเปลี่ยนตำแหน่งติดตั้งเสียใหม่ เพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายรู้ช่องจัดแะถอดลี้มสลักได้ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 45

มีเรื่องราวว่า ผู้ร้ายเอาบันไดพาดขึ้นมามาตัดฝาคัดลี้มสลักผลักหน้าต่างลักเอาสิ่งของทองเงินไป เมื่อเกิดความขึ้นที่ใด ๆ ก็ยืนอยู่อย่างเดียว ทรงพระมหากรุณาแก่ราษฎรทั้งปวงจะให้หลีกเลี่ยงให้พ้นโจรภัย จึงได้ทรงสั่งสอนเตือนสติให้ทำลี้มสลักประตูหน้าต่างให้หน้อย่างที่โจรผู้ร้ายจะรู้ร้าย ให้ทำเป็นกระบวนช่างที่คนฉลาดคิดทำอย่างไร ๆ ตามสติปัญญาของคนนั้น ๆ คือว่า จะใส่ลี้มข้างบนข้างล่าง ลี้มขวางหรืออย่างไร ๆ ก็ตามแต่จะเห็นควรให้ยากย้ายจัดแจงเสียบ้างให้แน่นหนาอย่าให้โจรผู้ร้ายเข้าไปลักเอาสิ่งของทองเงินไปได้ง่าย ๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 179)

นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงห่วงใยต่อความวิตกทุกข์ร้อนของราษฎรเมื่อเกิดปรากฏการณ์ดาวหางโคจรผ่านมาในท้องฟ้าที่จะมีในอนาคตอันใกล้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยว่าราษฎรจะได้รับผลกระทบอันเกิดจากการโคจรมาของดาวหางเหมือนครั้งที่ผ่านๆ มาในอดีต จึงได้ทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งเรื่องที่จะมีดาวหางโคจรมานั้นให้ราษฎรได้รับรู้ ทั้งยังทรงเตือนสติราษฎรไม่ให้ตื่นตระหนกต่อเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น และเพื่อให้ราษฎรได้เตรียมตัวหาทางป้องกันภัยอันอาจจะเกิดจากการโคจรมาของดาวหางที่จะถึงในครั้งนี้ ซึ่งพระองค์ได้ทรงรับสั่งแนะนำตักเตือนราษฎรในเรื่องการเตรียมเสบียงอาหาร การดูแลสุขภาพความสะอาดปฏิบัติตนให้ปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บรวมถึงการจัดหายาสามัญเวชชียสอยในยามจำเป็นรีบเร่ง เป็นต้น ดังเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 46

ประกาศแก่ราษฎรผู้ใหญ่น้อยแลราษฎรไทยจีนทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่าในประกาศตักเตือนนี้จะมีดาวหางมา คล้ายกันกับปีมะเมียสัมฤทธิ์ศก...เพราะฉะนั้น ถ้าใครเห็นอย่าให้ตกใจว่ากระไรจนวายไป...เหมือนอย่างเช่นดาวหางซึ่งมีมาเมื่อปลายปีมะเมียสัมฤทธิ์ศกนั้น ก็เกิดเหตุแต่กระบือตายมากอย่างหนึ่ง แล้วในฤดูฝนปีมะแมฝนก็แล้ง ครั้นปลายปีมะแมแล้งต้นปีออกก็มีความไข้ลงราก ก็ถ้ากลัวแต่เหตุอย่างนี้ ก็ให้เตรียมตัวต่อสู้เหตุอย่างนี้ คือว่ากลัวฝนแล้ง เมื่อฝนยังมีอยู่ก็ให้รีบทำนาเสีย...ที่ไม่ได้ทำนามิพิน้องบุตรภรรยาบ่าวไพร่มาก ก็ให้จัดซื้อข้าวเก็บเตรียมไว้ให้พอกินอย่าตื่นขายเสียนัก ถ้ากลัวความไข้ว่าเลือกฝิดาจะชุม ตัวใครแลบุตรหลานใครยังไม่ได้ออกฝิดา ก็ให้รีบพามาปลูกฝิดาที่โรงทานนอกก็ดี โรงหมอท่าพระก็ดี ศาลาวัดสุทัศน์เทพวรารามก็ดีเสียโดยเร็ว อย่าให้ทันฝิดาจะมีมา ถ้ากลัวว่าไข้ลงรากจะมีมาก็ให้ขัดตัวปฏิบัติเสียให้สะอาดๆ อย่าทำให้สกปรกโสมมตามเคยตัวนัก หากที่หลบที่นอนที่สะอาดใช้หาเครื่องซึ่งเป็นเครื่องกำจัดกลิ่นร้ายคือกำยานการบูรเตรียมไว้ เมื่อความไข้มีมาสูมรมเหย้าเรือนผ้าห่มผ้าห่มเสียให้กำจัดพิษอากาศที่ร้ายกระจายไป แลหายาที่เคยเชื่อถือเตรียมไว้ใกล้ๆ เมื่อซุกค้ำคินจะได้ใช้แก้ไขกัน น้ำละลายการบูรกินกันหาตัวกัน ถ้ากลัวไข้จับสันักหาน้ำการบูรไว้ปัดหัวตัวร้อนเล็กน้อยก็ให้กินน้ำการบูร แลเอาน้ำการบูรทาฝ่ามือฝ่าเท้าเสียเล็กน้อยก่อน อย่าปล่อยให้มากไป หรือใครรู้เห็นยาอะไรว่าดีก็หาไว้ หรือแรกจะเป็นเมื่อยขบเท้าเย็นปวดศีรษะเล็กน้อย ก็อย่าเชื่อหมอลว่าลมว่าเส้นไป อย่าเพ้อกินร้อนเข้าไป อย่ากินอาหารที่หวานที่มันมากนัก รับประทานเสียด้วยดีเกลือก อย่าใช้ยาตลอดให้แสดงไข้ไป ฟันปากฟันใจของหมอพอใจพูดแต่ว่าลมเอายาร้อนแก้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 205-206)

จากความประกาศดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งตักเตือนไม่ให้ราษฎรละเลยเรื่องสุขภาพอนามัย ต้องดูแลสุขภาพร่างกายและที่นอนให้สะอาด ทั้งทรงแนะนำให้ถึงวิธีการกำจัดกลิ่นร้ายกำจัดเชื้อโรคที่มีในอากาศให้หมดไปจากบ้านเรือนและเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม วิธีการใช้ยาให้ถูกกับอาการของโรคที่ปรากฏ ทั้งทรงเตือนราษฎรแม้ในเรื่องการกินการถ่ายเมื่อมีอาการปวดศีรษะเมื่อยขบและมือเท้าเย็นและไม่ให้เชื่อถือคำบอกของหมอที่ว่าการดังกล่าวเป็นโรคลมโรคเส้น

เห็นได้ว่าเรื่องที่ทรงประกาศรับสั่งแนะนำและดักเตือนแก่ราษฎรนั้น ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวิธีการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎร ซึ่งได้แสดงถึงพระราชหฤทัยห่วงใยต่อทุกข์สุขราษฎรของพระองค์

2. กลุ่มชนชั้นของคนในสังคม

จาก “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” แสดงให้เห็นว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้มีการแบ่งคนในสังคมออกเป็นกลุ่มชนชั้นต่างๆ คือ กลุ่มชนชั้นสูง กลุ่มสามัญชนและกลุ่มพระภิกษุสงฆ์สามเณร กลุ่มชนชั้นสูงเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทหน้าที่การงานอยู่ในระดับฝ่ายปกครองบริหารประเทศซึ่งได้แก่ กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และกลุ่มข้าราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่ในงานราชการแผ่นดินมีบรรดาศักดิ์ 400 ขึ้นไป ส่วนกลุ่มชนชั้นล่างเป็นกลุ่มคนที่อยู่ภายใต้การปกครองควบคุมดูแลของกลุ่มชนชั้นสูงซึ่งได้แก่ ราษฎรสามัญชนทั่วไปรวมทั้งชาวต่างชาติ พิจารณาได้จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 47

ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า...คนในพระราชอาณาจักรมิใช่จีนมิใช่ฝรั่ง แขนก พม่า มอญ ซึ่งมาแต่ เมืองจีนเมืองฝรั่ง เมืองแขก เมืองญวน เมืองพม่า เมืองมอญ และมีใช้พระภิกษุสงฆ์สามเณร ชีพพรหมณ์ หลวงญวน หลวงจีน บาดหลวงฝรั่ง โต๊ะแขก...ยกเสียแต่ข้าราชการที่มีชื่อตามบรรดาศักดิ์ แต่หมื่นขึ้นไป ถึงสมเด็จพระยา และเจ้าพระยาก็คดี แลยกเสียแต่พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และเจ้าประเทศราช แลเจ้าซึ่งเป็นบุตรหลานพี่น้องของเจ้าประเทศราชตลอดลงไปจนท้าวเพียงในเมืองลาว พระยาพระไณยเมืองเขมร ทองกว๋วนจะไฉนเมืองมลายู จำกัในพวกกะเหรี่ยงก็คดียแล้ว ชายสามัญทั้งปวงมีค่านำหน้าชื่ออยู่แต่สอง อย่างคือ นายอย่างหนึ่ง อ้ายอย่างหนึ่ง ตั้งแต่ นายยามหุ้มแพรมหาดเล็กแลนายเวร คารวจ นายม้าจูง ลงไป จนตัวเล็กหมู่ไพร่หลวงสามัญ...ไพร่สมกำลังแลลูกหมู่มิใช่ทาสมิใช่เชลยก็คียมีค่านำหน้าชื่อนานาย ทั้งหมด...แลตัวแลลูกหมู่ทาสเชลยทั้งปวงมีค่านำหน้าชื่อว่า อ้าย หญิงเช่นผู้ชายที่มีค่านำหน้าชื่อว่า อ้าย ทั้งปวงนั้น ย่อมมีค่านำหน้าชื่อว่า อี ทั้งสิ้น...ภรรยาหลวงข้าราชการที่ถือหน้าพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการที่ถือศักดินาตั้งแต่นา ๑๐๐๐๐ ลงมาจนถึง ๔๐๐ ก็คียได้พระราชทานเครื่องยศตามบรรดาศักดิ์ ก็มีคำว่า ท่านผู้หญิงนำหน้าชื่อ...ภรรยาข้าราชการที่ค่านา ๔๐๐ ลงมาจนมาถึงไพร่หลวงไพร่สมทั้งปวง ยกแต่หญิงมหันตโทษทาส เชลย ที่ต้องลักษณะจะเรียกว่า อี แล้ว มีค่านำหน้าชื่อว่า อำแดง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 211-212)

จากประกาศข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ราษฎรในสังคมสมัยรัชกาลที่ 4 แบ่งแยกกลุ่มคนในสังคมออกเป็นชนชั้นต่างๆตามสถานภาพของบุคคลที่ปรากฏในสังคม ประกอบด้วยชนชั้นพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งได้แก่ พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ตลอดถึงเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ที่ปกครองประเทศราชกลุ่มข้าราชการซึ่งนับแต่ข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์ชั้นหมื่นขึ้นไปถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา ตลอดจนข้าราชการที่ปกครองเมืองประเทศราชเช่น เขมร มลายู เป็นต้น กลุ่มไพร่หรือ

สามัญชนนับแต่นายยามหุ้มแพรมหาดเล็ก นายเวรตำรวจ นายม้าจูง นายท้ายช้าง ลงไปถึงไพร่สามัญชนทั้งปวง กลุ่มทาสเชลยรวมถึงนักโทษที่ต้องโทษทัณฑ์ร้ายแรง กลุ่มสมณสงฆ์สามเณรและกลุ่มชนต่างเชื้อชาติซึ่งได้แก่ ฝรั่งเศส ไทย พม่า มอญ และรวมถึงนักบวชต่างเชื้อชาติเช่น หลวงจีน หลวงญวน บาทหลวงฝรั่ง โค้ะแขกหรืออิหม่ามด้วยเป็นต้น

ในบรรดากลุ่มชนชั้นดังกล่าวนี้สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มชนชั้นต่างๆ ได้ดังนี้

2.1 พระบรมวงศานุวงศ์

พระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านายนั้นได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ชายหญิงที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสายพระโลหิตกับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์เป็นกลุ่มชนที่มีฐานันดรศักดิ์มาแต่กำเนิดเรียกฐานันดรศักดิ์นี้ว่า "สกุลยศ" ซึ่งในอดีตฐานันดรศักดิ์สกุลยศของเจ้านายมี 3 ชั้นคือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ซึ่งมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ได้เพิ่มอีก 2 ชั้นคือ หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง ดังปรากฏจากความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 48

ให้ข้าหลวงแยกออกจับได้ตัวหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์แลหม่อมหลวงซึ่งเป็นบุตรหม่อมราชวงศ์ลงมาชำระ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 83)

ตัวอย่างที่ 49

บุตรบุตรเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้านั้นก็เป็นหม่อมเจ้า...ที่บุตรหม่อมเจ้าต่อลงไปนั้นก็เป็นหม่อมราชวงศ์...บุตรหลานหลานหม่อมราชวงศ์ก็ยังนับเนื่องอยู่ในวงศ์ราชตระกูล

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 83-84)

สอดคล้องกับที่ มัลลิกา มัสอูดี (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2537 : 132) กล่าวอธิบายถึงฐานันดรศักดิ์ของเจ้านายไว้ว่า "สกุลยศของเจ้านายแต่ละองค์จะได้รับมาตั้งแต่กำเนิด...ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมาได้แบ่งสกุลยศ เป็น 3 ชั้นคือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้าและหม่อมเจ้า ส่วนชั้นหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงเพิ่งมาตั้งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"

การสืบฐานันดรศักดิ์สูงต่ำของเจ้านายนั้น ไม่เพียงแต่พิจารณาจากความสัมพันธ์ทางสายพระโลหิตกับพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ยังพิจารณาฐานันดรศักดิ์ของมารดาประกอบด้วยคือ พระราชโอรสธิดาในพระเจ้าแผ่นดินที่ประสูติจากพระมารดาที่เป็นเจ้าฟ้าหรือพระองค์เจ้าจะมีฐานันดรศักดิ์ชั้นเจ้าฟ้า ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 50

เมื่อแผ่นดินสืบๆ มา พระราชโอรสพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ แลกรมพระราชวังที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นเจ้าฟ้าก็ดี เป็นพระองค์เจ้าก็ดีคงเป็นเจ้าฟ้า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 292)

พระราชโอรสพระราชธิดาที่ประสูติแต่มารดาที่เป็นหม่อมเจ้าหรือมารดาที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ราชินิกุลในตระกูลของพระมหากษัตริย์หรือประสูติแต่มารดาที่เป็นพระธิดาของเจ้าเมืองขึ้นต่อประเทศสยามนั้นจะดำรงยศแต่เพียงพระองค์เจ้า ยกเว้นแต่พระมหากษัตริย์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแต่งตั้งให้มีฐานันดรศักดิ์ชั้นเจ้าฟ้าเช่นนี้จึงได้ ดังความจากประกาศที่ 51 กล่าวว่

ตัวอย่างที่ 51

ถ้ามารดาเป็นแต่หม่อมเจ้าและราชินิกุลแลธิดาเมืองน้อยรอบคอบ ก็คงเป็นแต่พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า ต่อพระเจ้าแผ่นดินใหญ่โปรดให้เป็นเจ้าฟ้าจึงเป็นได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 292)

เช่นดังพระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์เดิมดำรงยศเป็นหม่อมเจ้ารำเพย ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานแต่งตั้งบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ นั้นจากความอธิบายใน “จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1” (2545 : 114-115) กล่าวไว้ว่า “หม่อมเจ้ารำเพยก็เป็นพระเจ้าหลานเธอผู้ใหญ่ฝ่ายใน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ควรจะให้เป็นพระองค์เจ้าฝ่ายในไว้พระองค์หนึ่ง จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสรุสิงหนาทคำรัสสั่ง ให้สถาปนาหม่อมเจ้ารำเพยซึ่งเป็นพระเจ้าหลานเธอผู้ใหญ่ฝ่ายใน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์” ดังนั้นพระเจ้าลูกเธอ 4 พระองค์ที่ประสูติแต่พระนางจึงดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าและได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าฟ้าทั้ง 4 พระองค์ ดังความจากตัวอย่างประกาศที่ 52 กล่าวว่

ตัวอย่างที่ 52

พระเจ้าลูกเธอ ๔ พระองค์ซึ่งประสูติแต่พระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ใหญ่พร้อมใจกับท่านเสนาบดีกราบทูลพระกรุณาขอพระราชบรรดาศักดิ์ให้เป็นเจ้าฟ้า...ทรงพระราชดำริว่า ครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่าพระเจ้าลูกเธอพระหลานเธอเจ้าฟ้ามียู่หลายพระองค์ ก็ในเจ้าฟ้าเหล่านั้นบางพระองค์พระมารดาเป็นแต่บุตรเจ้าราชินิกุลพระญาติพระวงศ์ต่าง ๆ ของพระเจ้าแผ่นดิน ก็มีเป็นอันมาก ก็พระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์สูงศักดิ์ในราชินิกุลดีกว่าบุตรเจ้าราชินิกุลมิใช่หรือ...มีพระบรมราชโองการคำรัสโปรดฯ ให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์นั้นเป็นเจ้าฟ้า ตามคำสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมใจกับท่านเสนาบดีกราบทูลพระกรุณาขอ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 64-65)

พระโอรสพระราชธิดาที่กำเนิดแต่เจ้าฟ้าหรือพระองค์เจ้านั้นจะมียศเป็นหม่อมเจ้า และบุตรธิดาของหม่อมเจ้านั้น จะมียศเป็นหม่อมราชวงศ์ ดังความจากประกาศที่ว่

ตัวอย่างที่ 53

บุตรบุตรเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้านั้นก็เป็นหม่อมเจ้า...ที่บุตรหม่อมเจ้าต่อลงไปนั้นก็ก็เป็นหม่อมราชวงศ์
(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 83)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การสืบฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ในสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นไปตามกฎข้อกำหนดที่มีมาแต่ในอดีต และเป็นไปตามพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ ซึ่งสอดคล้องกับที่ ควอริช เวลส์ (2519 : 46) กล่าวถึงฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ไว้ว่า "การที่เจ้านายจะได้รับการยกย่องมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสายเลือดฝ่ายพระมารดา หรือความสัมพันธ์ใกล้ชิดของพระมารดากับพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ"

2.1.1 การเลื่อนฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์

ฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์สามารถปรับเปลี่ยนเลื่อนชั้นได้ โดยวิธีการ 2 ทาง คือ การเลื่อนยศตามกฎหมายการสืบฐานันดรศักดิ์และการเลื่อนยศตามความดีความชอบในการปฏิบัติงานราชการแผ่นดิน

2.1.1.1 การเลื่อนยศตามกฎหมายการสืบฐานันดรศักดิ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเลื่อนยศพระเจ้าลูกเธอ 4 พระองค์ที่ประสูติแต่พระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์จากฐานันดรศักดิ์ชั้นพระองค์เจ้าขึ้นเป็นชั้นเจ้าฟ้า ประกอบด้วย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจันทรมณฑล สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษี ดังในตัวอย่างประกาศที่ 52 ที่แสดงไว้เบื้องต้น ซึ่งในการเลื่อนยศพระบรมวงศานุวงศ์ขึ้นเป็นเจ้าฟ้าตามกฎหมายการสืบฐานันดรศักดิ์นั้น จะพิจารณาแต่งตั้งจากพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีฐานันดรศักดิ์ชั้นพระองค์เจ้าเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับที่ ควอริช เวลส์ (2519 : 38-39) กล่าวถึงการสืบฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ไว้ว่า

พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ซึ่งประสูติจากพระมเหสีหรือพระราชธิดาจะมีฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้าฟ้า โดยดูจากตำแหน่งของพระมารดาเป็นสำคัญขณะเดียวกันพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ซึ่งประสูติจากพระสนมก็อยู่ในฐานันดรศักดิ์พระองค์เจ้า ทายาทของเจ้าฟ้าและพระองค์ ซึ่งเกิดจากมารดาอยู่ในฐานันดรพระองค์เจ้าหรือหม่อมเจ้า หรือพระสนมจะอยู่ในฐานันดรศักดิ์หม่อมเจ้าทายาทของหม่อมเจ้าจะอยู่ในฐานันดรศักดิ์หม่อมราชวงศ์ทายาทของหม่อมราชวงศ์อยู่ในฐานันดรศักดิ์หม่อมหลวง หลังจากห้าชั่วอายุคนนี้ไปแล้ว ราชตระกูลก็หมดไป และบุตรก็จะเป็นคนธรรมดาไป

2.1.1.2 การเลื่อนยศตามความดีความชอบ

โอกาสที่พระบรมวงศานุวงศ์จะเลื่อนฐานันดรศักดิ์ได้อีกทางนั้น ก็ด้วยการทำงานรับราชการแผ่นดินสนองเบื้องพระยุคลบาท เช่น ควบคุมดูแลกรมกองหน่วยงานต่าง ๆ ในส่วนราชการต่างพระเนตรพระกรรณหรือตามพระบรมราชโองการรับสั่ง หากปฏิบัติงานมีความดีความชอบซึ่งไม่เพียงแต่เป็นโอกาสที่พระบรมวงศานุวงศ์จะได้เลื่อนชั้นสกุลยศเท่านั้น ยังเป็นโอกาสที่พระบรม

วงศานวงศ์จะได้รับพระราชทานแต่งตั้งอิสริยยศให้ทรงกรมอีกด้วยทางหนึ่ง ซึ่ง มัลลิกา มัสอูดี (2537:132) ได้กล่าวอธิบายว่า “อิสริยยศ” นั้นเป็นยศที่เจ้านายได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์เนื่องจากการรับราชการแผ่นดินช่วยเหลือพระมหากษัตริย์” ชั้นอิสริยยศที่ปรากฏโดยเรียงตามลำดับต่ำไปสูงนั้นได้แก่ กรมหมื่น กรมขุน กรมหลวง กรมพระ และกรมสมเด็จพระเจ้า ดังความจากประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 54

ทุกวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นเจ้าต่างกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลหม่อมเจ้าฝ่ายข้างหน้าต่างองค์ มีบุญมีวาสนามาก ได้เป็นกรมหลวง กรมขุน กรมหมื่น เป็นพระองค์เจ้า เป็นหม่อมเจ้า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 68)

ตัวอย่างที่ 55

ถ้าเจ้าเป็นกรมสมเด็จพระเจ้า ก็ให้ว่า กรมสมเด็จพระเจ้า ถ้าเป็นกรมพระก็ให้ว่า กรมพระ อย่าให้ว่าพระเปลา...เจ้าที่เป็นกรมสมเด็จพระเจ้า นั้นเหมือนอย่างกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กรมสมเด็จพระเดชาดิศร และกรมสมเด็จพระอื่น ๆ กรมพระนั้นเหมือนอย่างกรมพระรามอดิเรก กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 26)

เช่นดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามหาสมเด็จเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ขึ้นทรงกรมเป็นกรมขุน ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 56

เพราะฉะนั้นจะขอเลื่อนเจ้าฟ้าสองพระองค์นี้ เป็นเจ้าฟ้ากรมขุนพอดคล้องกับอย่างธรรมเนียมบ้านเมือง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2528 : 68)

ตามธรรมเนียมนั้นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นเจ้าฟ้าผู้ที่เข้ารับราชการแผ่นดินจะได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้ทรงกรมชั้นกรมขุนขึ้นไป ขณะเดียวกันพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้ทรงกรมแล้วนั้นมีโอกาสที่จะเลื่อนยศให้สูงขึ้นด้วยเช่นกัน เหมือนดังประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 57

พระราชวงศานุวงศ์มีกรมแล้วก็เลื่อนเป็นกรมใหญ่ที่ยังไม่มีกรมก็ตั้งเป็นกรมขึ้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 192)

ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแต่งตั้งกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสและกรมหมื่นราชสีหวิกรมทั้งสองพระองค์เลื่อนขึ้นกรมขุน ดังความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 58

จะขอเลื่อนที่กรมหมื่นวรจักรธำนาถาพ กรมหมื่นราชสิทธิวิกรมสองพระองค์เป็นกรมขุน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2405 : 67)

ดังนั้นฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์จึงมาจาก 2 ทางคือ จากการสืบสกุลยศและจากอิสริยยศที่ได้รับพระราชทานพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์

2.1.2 สิทธิประโยชน์ของเจ้านาย

สิทธิประโยชน์ที่พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับนั้นพิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 59

บุตรบุตรเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้านั้นก็เป็นหม่อมเจ้า ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดถือน้ำพิพัฒน์สัตยา...ที่บุตรหม่อมเจ้าต่อลงไปนั้นก็เป็นหม่อมราชวงศ์...บุตรหลานเหลนหม่อมราชวงศ์ ก็ยังนับเนื่องอยู่ในวงศ์ราชตระกูลไม่ต้องสักมีสังกัดเหมือนไพร่แต่ไม่ได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นแต่พึ่งพาอาศัยบิดามารดา แลญาติซึ่งเป็นหม่อมเจ้าอยู่...ที่บิดาแลญาติพามาถวายตัวรับราชการบ้างก็เล็กน้อยจึงได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 83-84)

จากตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า สิทธิประโยชน์ที่พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับนั้นได้แก่ เงินเบี้ยหวัดเลี้ยงดูและได้รับยกเว้นการสักเลก พระบรมวงศานุวงศ์นั้นจะได้รับสิทธิประโยชน์ไม่เสมอกัน แตกต่างไปตามฐานันดรศักดิ์ โดยพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีฐานันดรสกุลยศสูงตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปนั้นจะได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดเลี้ยงดู ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นหม่อมราชวงศ์ลงไปหม่อมหลวงนั้นไม่ได้รับเบี้ยหวัดอาศัยบิดามารดาและญาติซึ่งเป็นหม่อมเจ้าเลี้ยงดูอุปถัมภ์ ต่อเมื่อได้เข้าทำงานราชการแผ่นดินจึงได้เงินเบี้ยหวัดตอบแทน

นอกจากนี้ตัวอย่างประกาศที่ 59 ยังแสดงให้เห็นว่า พระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นหม่อมราชวงศ์ลงไปถึงหม่อมหลวงนั้นไม่ต้องเข้าร่วมในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา แต่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นเจ้าฟ้าลงมาถึงหม่อมเจ้าต้องเข้าร่วมพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาด้วย

สิทธิที่ได้รับเสมอเหมือนกันในฐานะพระบรมวงศานุวงศ์คือ ได้รับยกเว้นการสักเข้าสังกัดรับราชการแผ่นดินดังเช่นไพร่สามัญชน นอกจากนี้สิทธิประโยชน์ที่พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับอีกประการหนึ่งคือ ได้รับพระราชทานไพร่เข้าสังกัดดูแลควบคุม ดังจากตัวอย่างประกาศต่อไปนี้ ตัวอย่างที่ 60

ด้วยสมเด็จพระนางนาถราชเทวีสิ้นพระชนม์แล้ว เลขในกรมก็จะกระจัดพลัดพรายเที่ยวระบาคหลบหนีไปแอบแฝงพึ่งบุญอยู่ในเจ้าตั้งกรมแล้ว แลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 243)

ตัวอย่างที่ 61

เรื่องโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชหัตถเลขาออกไปให้พระยาราชสุภาวดี สักเลงพระราชทาน
พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าทักษิณชา กรมพระสัสดีให้สาส์นตามพระราชหัตถเลขาไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 66)

ตัวอย่างที่ 62

คำบลคือที่เป็นวังเจ้าต่างกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม...ที่มีผู้คนป่าวไพร่มากให้เจ้าของวัง...ดูแลกำชับ
ตรวจตรา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 185)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระบรมวงศานุวงศ์ที่ยังไม่ได้ทรงกรมและที่ทรง
กรมแล้วจะได้รับพระราชทานเลขาหรือราชฎีที่ถูกเกณฑ์แรงงานมาทำราชการแผ่นดินไว้เป็นไพร่ใน
สังกัดควบคุมดูแลของพระบรมวงศานุวงศ์เองและเพื่อทำงานรับใช้เป็นป่าวไพร่ต่อพระบรม
วงศานุวงศ์ ไพร่ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานนั้นจะถูกสักร่างกายแสดงสังกัดในนามของพระบรม
วงศานุวงศ์นั้น ดังตัวอย่างที่ 61 ที่แสดงไว้ข้างต้น

2.2 ข้าราชการ

ได้แก่ชนชั้นที่มีบทบาทหน้าที่ในงานราชการแผ่นดินเป็นกำลังช่วยเหลือพระมหากษัตริย์
ในการบริหารการปกครองประเทศ แบ่งออกเป็นข้าราชการระดับสูงหรือขุนนางและข้าราชการระดับ
ล่างและเกณฑ์แบ่งแยกคือ ศักดินา หรือจำนวนที่นาที่ข้าราชการมีสิทธิ์ถือครอง ดังพิจารณา
วิเคราะห์จากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ได้ดังต่อไปนี้

2.2.1 ข้าราชการชั้นสูงหรือขุนนาง

เป็นกลุ่มคนที่มีตำแหน่งหน้าที่งานราชการในระดับผู้ปกครองเป็นผู้บังคับบัญชา มี
ความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ สิ่งที่แสดงฐานะันดรของข้าราชการในระดับสูงคือยศหรือบรรดาศักดิ์
ลำดับชั้นยศหรือบรรดาศักดิ์ข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ปรากฏโดยเรียงจากลำดับสูงลงมามีดังนี้
ได้แก่สมเด็จเจ้าพระยา เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น ดังความจากประกาศต่อไปนี้
ตัวอย่างที่ 63

ให้ประกาศกับเจ้าพระยาแลพระยา พระ หลวง แม่กองสักเลก ซึ่งออกไปกำกับสักเลก ณ หัวเมืองปักษ์
ได้ฝ่ายเหนือ แลพระยา แลเจ้าพระยา พระ หลวง ขุน หมื่น ซึ่งเป็นเจ้าเมืองกรมการกองนอกกองล่าง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 108)

ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ (2518 : 208) กล่าวแสดงลำดับชั้นบรรดาศักดิ์ของข้าราชการใน
สมัยรัชกาลที่ 4 ไว้เช่นกันว่ามี 8 ลำดับ ได้แก่ "สมเด็จเจ้าพระยา เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน
หมื่นและพัน" แต่จากความในประชุมประกาศบรรดาศักดิ์ข้าราชการนั้นนับแต่ลำดับหมื่นขึ้นไปดัง
ความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 64

ยกเลิกข้าราชการที่มีชื่อตามบรรดาศักดิ์ แต่หมื่นขึ้นไปถึงสมเด็จพระยาแลเจ้าพระยาที่ดี...

ขายสามัญทั้งปวง มีค่านาหน้าชื่ออยู่แต่สองอย่างคือ นายอย่างหนึ่ง อ้ายอย่างหนึ่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 211)

เกณฑ์ที่ใช้พิจารณาแบ่งแยกว่าเป็นข้าราชการระดับสูงคือ จำนวนศักดินาที่ข้าราชการถือครอง ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 65

ภรรยาหลวงข้าราชการที่...ถือศักดินาตั้งแต่นา ๑๐๐๐๐ ลงมาจนถึง ๔๐๐ ก็ดี...มีคำว่าท่านผู้หญิง
นำหน้าชื่อ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 212)

จากตัวอย่างที่ 65 แสดงให้เห็นว่า ข้าราชการที่ถือศักดินาตั้งตั้ง 400 ขึ้นไปนั้นจัดเป็นข้าราชการชั้นสูง ซึ่งศักดินาที่ถือครองมีจำนวนมากน้อยต่างกันตามลำดับชั้นบรรดาศักดิ์สูงต่ำหรือดังพิจารณาได้จากประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 66

ถึงอนิจกรรมสำหรับขุนนางเจ้าพระยานา ๑๐๐๐๐ ถึงอัสญกรรมสำหรับขุนนางเป็นพระยา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 190)

ตัวอย่างที่ 67

พระเจ้ากรุงสยามขอตั้งนักกุดาชาเลศรอบเปิดลัลลาห์มีนามตามอย่างสยามว่า “หลวงประเทศธรรมพานิช”...ให้ถือศักดินา ๕๐๐ ยศฐานันดรแลศักดินาอันนี้ จึงเป็นไปแก่นักกุดาชาเลศรอบเปิดลัลลาห์ เป็นพ่อค้าชาวเมืองปารีส

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 72-73)

จากตัวอย่างประกาศที่ 66 แสดงให้เห็นว่า ข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์สูงจะถือศักดินาจำนวนมาก ดังเช่นเจ้าพระยาถือศักดินาจำนวน 10000 ไร่ ส่วนผู้มีบรรดาศักดิ์ต่ำกว่าเช่นชั้นหลวงดังจากตัวอย่างประกาศที่ 67 นั้นถือศักดินาจำนวน 500 ไร่ แสดงว่า ข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์สูงก็จะมีสิทธิถือครองศักดินาจำนวนมากขึ้นไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับที่ มัลลิกา มัสอูดี (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2533 : 132) กล่าวไว้ว่า “ศักดินาของขุนนางจะลดหลั่นกันไปตามลำดับ...ขุนนางชั้นสูงจะถือตั้งแต่ผู้มีศักดินา 400 ขึ้นไป”

2.2.2 ข้าราชการชั้นผู้น้อย

ได้แก่ข้าราชการที่ไม่มีบรรดาศักดิ์และมีศักดินาจำนวนต่ำกว่า 400 ไร่ลงมา ซึ่งเป็นข้าราชการที่มีหน้าที่การทำงานในตำแหน่งที่ไม่มีบทบาทสำคัญในการบริหารงานปกครองประเทศ ดังความในประกาศ

ตัวอย่างที่ 68

ยกเสียแต่ข้าราชการที่มีชื่อตามบรรดาศักดิ์ แต่หมื่นขึ้นไปถึงสมเด็จพระยาแลเจ้าพระยา ก็ดี...ชาย สามัญทั้งปวง มีคำนำหน้าชื่ออยู่แต่สองอย่างคือ นายอย่างหนึ่ง อ้ายอย่างหนึ่ง ตั้งแต่นายยาม หุ้มแพรมหาดเล็ก แลนายเวรตำรวจ นายมัจจุ ลงไปจนตัวเล็กหมุ่ไพร่หลวงสามัญ...ไพร่สม กำลังแลลูกหมุ่...มีคำนำหน้าชื่อว่า นาย ทั้งหมด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 211)

ตัวอย่างที่ 69

ภรรยาข้าราชการที่ดำนานา ๔๐๐ ลงมา จนถึงไพร่หลวงไพร่สมทั้งปวง...มีคำนำหน้าชื่อว่า อ้าแดง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 212)

จากตัวอย่างที่ 68 แสดงให้เห็นว่า ข้าราชการชั้นต่ำกว่าหมื่นลงมานั้น จัดเป็นข้าราชการ ชั้นผู้น้อย จากตัวอย่างประกาศที่ 68 ข้าราชการชั้นผู้น้อยจึงได้แก่ นายยามหุ้มแพรมหาดเล็ก แล นายเวรตำรวจ นายมัจจุและนายท้ายช้าง เป็นต้น ซึ่งเป็นข้าราชการไม่มีบรรดาศักดิ์และถือศักดินา จำนวนต่ำกว่า 400 ไร่ลงมา เกี่ยวกับจำนวนศักดินาของข้าราชการผู้น้อยนั้น พิจารณาได้จาก ตัวอย่างประกาศที่ 69 ที่กำหนดให้ใช้คำนำหน้าชื่อของภรรยาข้าราชการที่ถือศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ ลงมาจนถึงหญิงสามัญชนว่า "อ้าแดง" สอดคล้องกับตัวอย่างประกาศที่ 68 ที่ให้ใช้คำว่า "นาย" นำ หน้าชื่อสำหรับข้าราชการนายยามหุ้มแพรมหาดเล็ก นายเวรตำรวจ นายมัจจุและนายท้ายช้างลง ไปจนถึงราษฎรชายสามัญชน ดังนั้นภรรยาของข้าราชการที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ จึงหมายถึง ภรรยาของข้าราชการนายยามหุ้มแพรมหาดเล็ก นายเวรตำรวจ นายมัจจุ และนายท้ายช้าง ซึ่ง แสดงให้เห็นว่า ข้าราชการชั้นผู้น้อยนั้น คือ ข้าราชการที่ถือศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ลงมา

2.2.3 การเข้ารับราชการ

โอกาสการเข้าทำงานรับราชการแผ่นดินได้คือ โดยการถวายตัวต่อพระมหากษัตริย์ และโดยการฝากตัวต่อพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการอีกทางหนึ่ง ดังประกาศรับสั่งต่อข้าราชการ มหาดเล็กให้ทราบกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่ทรงอนุญาตให้รับฝากถวายตัวได้ ที่ว่า

ตัวอย่างที่ 70

ประกาศไว้แก่มูลนายในมหาดเล็ก ตั้งแต่จางวางหุ้มแพรเป็นที่สุดว่า ถ้าบุตรแลหลานตรง ๆ คือ บุตรของ บุตรเจ้าพระยาแลพระยาพระ หลวงแลบุตรจมีนปลัดกรมตำรวจแลคลังก็ดี แลบุตรจางวางหัวหมื่นหลวง นายเวรจ่าหุ้มแพรแลสมุหบัญชีในมหาดเล็กก็ดี บุตรแลหลานตรง ๆ บุตรของบุตรเจ้าพระยาแลพระยาแล พระซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการ แลบุตรพระยาพระปลัดยกรบัตร แลผู้ช่วยราชการหัวเมืองเอกเมืองโทเมือง ตรีแลบุตรหม่อมเจ้าที่มีประกันว่า มิใช่คนชั่วคนพาล คนเช่นว่ามานี้มาขอให้ถวายตัวก็ถวายให้ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 279-280)

ตัวอย่างที่ 71

ข้าราชการตำแหน่งใดๆ ในพระบรมมหาราชวัง คือ พระยา พระ หลวง จมื่น และผู้สำเร็จราชการเมืองแล กรมการผู้ใหญ่ในหัวเมือง...โปรดให้บุตรจากหมู่เป็นบุตรข้าราชการ บุตรชายจะถวายให้ทำราชการใน มหาเล็กก็ได้ จะเป็นขุนเล็กหมื่นน้อยทำราชการกับตัวก็ได้ จะถวายตัวในพระบวรราชวังหรือเจ้าฟ้า พระองค์เจ้าที่ตั้งกรมแล้วแล้วยังไม่ได้ตั้งกรมก็ได้ จะให้ทำราชการในตำแหน่งแผ่นดินใดๆตามสมควรก็ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 132)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่มีโอกาสได้เข้าถวายตัวเข้าทำงานราชการนั้น ล้วนเป็นบุตรหลานทนายาทำราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่ผู้น้อยทั้งที่รับราชการอยู่ในราชสำนักพระบรม มหาราชวังและรับราชการประจำอยู่ที่ต่างหัวเมือง ซึ่งบิดาหรือญาติได้นำมาถวายตัว ซึ่งพระมหา กษัตริย์ก็ทรงเปิดโอกาสให้ข้าราชการนำบุตรหลานเข้าทำงานราชการได้ตามความสมัครใจ

2.2.4 การเลื่อนบรรดาศักดิ์

ข้าราชการมีโอกาสเลื่อนยศบรรดาศักดิ์สูงขึ้นได้เช่นกัน พิจารณาได้ดังตัวอย่างใน ประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 72

ข้าราชการที่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงเป็นเจ้าพระยาพระยาโกณจุกบุตรหลานครั้งใด ก็ได้โดยจัด ของมาทูลเกล้าฯถวายทุกครั้ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 59)

ตัวอย่างที่ 73

ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ทรงชุบเลี้ยงให้มียศบรรดาศักดิ์ตามตระกูลวงศ์ แลทรงชุบเลี้ยงด้วยคุณวิชาแล ความอุตสาหะของผู้นั้นๆ ตามควรแก่คุณานุรูป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 192)

จากตัวอย่างที่ 72 แสดงให้เห็นว่า ข้าราชการจะมีโอกาสเลื่อนชั้นบรรดาศักดิ์ขึ้นได้ ก็ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ และจากตัวอย่างประกาศที่ 73 แสดงให้เห็นว่า พระมหากรุณาธิคุณที่ทรงพระราชทานโปรดเกล้าฯ เลื่อนชั้นบรรดาศักดิ์ให้กับข้าราชการโดยทรงพระราช วินิจฉัยจากคุณสมบัติชาติตระกูล ความรู้ความสามารถ และความมุ่งมั่นขยันหมั่นเพียรในการทำงาน เป็นสำคัญ

จากคุณสมบัติประกอบพระราชวินิจฉัยในการเลื่อนชั้นบรรดาศักดิ์ข้าราชการที่ว่าด้วย ชาติตระกูลดังกล่าวนั้นแสดงได้ว่า บรรดาข้าราชการชั้นสูงส่วนใหญ่คือทนายาผู้สืบเชื้อสายมาจาก ตระกูลขุนนางข้าราชการที่ทำราชการรับใช้สนองเบื้องพระยุคลบาทมาแต่เก่าก่อน โดยเฉพาะใน หน่วยงานสำคัญในตำแหน่งหน้าที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการบริหารการปกครองนั้นจะเปิดรับแต่ บุตรหลานของขุนนางข้าราชการให้เข้าไปทำงานเท่านั้น ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 74

ต้องพระราชประสงค์แต่คนที่มีชาติตระกูลเป็นบุตรขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า...เป็นพระยา พระ หลวง ขุน หมื่นในกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 62)

จากตัวอย่างที่ 74 หน่วยงานที่บุตรหลานขุนนางข้าราชการจะได้รับพิจารณาให้เข้าทำงานได้แก่ กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม และกรมท่า

2.2.5 การถอดถอนบรรดาศักดิ์

เหตุแห่งการเสื่อมสูญยศศักดิ์คือ ข้าราชการประพฤติมิชอบในการปฏิบัติหน้าที่ ดังการถอดถอนตุลาการผู้พิพากษาที่ตัดสินคดีความที่หญิงฟ้องร้องว่าชายผู้หนึ่งมาฉูด ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 75

เมืองสมุทรสงครามมีคนพาลทำเกะกะมากจริง ความก็วกก็ไต่เกิดเป็นหลายราย คือ ฆ่ากันตาย แลฉูดผู้หญิงไปทำชำเรา ความฟ้องแล้วชำระโตงเตงกันอยู่...เมื่อมาร้องฎีกาถวายก็ได้ทรงชำระโดยสุจริต ได้ตัวผู้ผิดเอามาลงพระราชอาญานำพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ก็เป็นหลายราย แลที่ว่ามีผู้แก้ไขด้วยเห็นแก่สินบน ความนั้นก็จริงทรงจับได้ คือตระลาการศาลกรมท่า พระพิพากษาคณเฑาะมากราบทูลแก้ไขว่าชายหญิงรักใคร่กันเอง ตามกันไป ไม่ได้ฉูดไปแต่เรือนบิดามารดา ภายหลังหญิงมาร้องว่าไม่ได้รับชายที่ฉูดไป เป็นแต่พระพิพากษาทูลแก้ไขด้วยเห็นแก่สินบน ทรงชำระได้ความจริง ชายผู้ฉูดก็ได้ให้ลงพระราชอาญาแล้วส่งขึ้นคุก พระพิพากษาให้ถอดเสียจากที่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 257)

ดังกรณีการลงโทษพระยาไชยาชื่อ “กลับ” ซึ่งเดิมในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นดำรงยศเป็นพระบริรักษ์ภูธรรับราชการอยู่ที่เมืองพังงา ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระยาไชยาภิบาลราชการเป็นผู้สำเร็จราชการประจำอยู่หัวเมือง ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 76

พระยาไชยาภิบาลมีความฮึกเหิมหนักไป คิดว่าไกลพระเนตรพระกรรณ เมื่อได้ยศศักดิ์เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองแล้ว ก็เห็นเป็นช่องที่จะหลอกลวงหลอจึงทำการช่มเหล่งราชฎการทำให้เดือดร้อนมากมาย...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหนายก ออกไปลงพระราชอาญาเขียนอภัยกลับพระยาไชยาสามยก แล้วตระเวนบกสามวันตระเวนเรือสามวัน แล้วเอาขึ้นหาขังประจานว่า เป็นโทษเพราะได้ทำราชฎการให้เดือดร้อน...แล้วให้รับราชบาทอภัยกลับพระยาไชยาให้สิ้นเชิง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 51-53)

จากตัวอย่างที่ 75 และ 76 แสดงให้เห็นว่า ทั้งพฤติกรรมการกระทำของพระพิพากษา และพระยาไชยานั้น ส่วนก่อความทุกข์ยากเดือดร้อนแก่ราษฎร ทั้งโดยหน้าที่ของข้าราชการจกต้อง ดำรงตนให้เป็นที่ยังพาศักดิ์ของราษฎรดูแลสอดส่องบรรเทาทุกข์สร้างประโยชน์สุขแก่ราษฎร เพราะความประพฤติดีมีขอบในหน้าที่ดังกล่าว พระพิพากษาและพระยาไชยาจึงต้องโทษถอดถอนยศ บรรดาศักดิ์ ทั้งพระยาไชยานั้นยังต้องโทษอาญาเขียนประจานและถูกริบทรัพย์สินสมบัติเข้าหลวง อีกด้วย

2.2.6 สิทธิประโยชน์ของข้าราชการ

สิทธิประโยชน์ที่ข้าราชการได้รับนั้นได้แก่ เงินเบี้ยหวัดประจำทุกปี ดังประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 77

ประกาศแก่ข้าราชการบรรดาที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดทั้งปวง...ให้ทราบทั่วกันว่า เงินซึ่งพระราชทาน แจกเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการทุกๆ ปีนั้นมิใช่เงินได้มาแต่บ้านเรือนอื่นนอกประเทศคือ เงินในจำนวนภาษีอากรนั่นเอง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 179-180)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเงินเบี้ยหวัดที่ข้าราชการได้รับพระราชทานคือเงิน ภาษีอากรที่ราชการเรียกเก็บจากราษฎรที่ประกอบสัมมาอาชีพต่างๆ สำหรับข้าราชการชั้นสูงมี บรรดาศักดิ์นั้นยังจะได้รับสิทธิประโยชน์อื่นๆ ด้วย เช่น ได้รับความไว้วางใจจากพระมหากษัตริย์ใน ระดับหนึ่งให้สามารถเดินทางไปทำราชการในหัวเมืองที่ไกลๆ รวมถึงไปทำราชการในต่างประเทศ ได้ พิจารณาได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 78

ข้าทูลละอองคนใดถือศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป จะไปราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือฝ่ายตะวันตก ฝ่ายตะวันออก เมืองประเทศราชก็ดี และจะเป็นราชทูตอุปทูต ตรียทูต ออกไปประเทศต่างๆ ก็ดี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 210)

นอกจากนี้ ในกรณีที่ข้าราชการนั้นกระทำความผิดถูกลงโทษเกณฑ์แรงงานไปทำงาน สาธารณประโยชน์ ข้าราชการสามารถส่งตัวไปทำงานนั้นแทนได้ พิจารณาจาก ความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 79

ผู้ที่รู้วิชาภิกษุสามเณรประพฤติดอนาจาร...แล้วไม่นำความมาว่าต่อกรมธรรมการแต่ใน ๓ วัน...ให้ปรับ โหมเข้าเดือนทำพระอาราม ๑๐ วัน ถ้าศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไปให้บ่าวไปทำแทน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 56)

2.3 โพรหรือสามัญชน

ได้แก่ราษฎรที่ไม่มีฐานันดรศักดิ์ซึ่งประกอบด้วยราษฎรชาวไทย และราษฎรชาวต่างชาติ
 ดังจะพิจารณาวิเคราะห์รายละเอียดเป็นประเด็นต่อไปนี้

2.3.1 ราษฎรสามัญชนชาวไทย

คือ ราษฎรสามัญชนชายหญิงชาวไทยทั้งปวงที่ได้มียศหรือบรรดาศักดิ์ มีสิทธิเสรีภาพในการดำเนินวิถีชีวิตของตนเอง แต่เป็นวิถีชีวิตที่ดำเนินอยู่อย่างมีพันธะหน้าที่ต่อแผ่นดินและอยู่ภายใต้กฎกติกาของสังคม โดยราษฎรทั้งชายและหญิงจะถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการแผ่นดินเป็นไพร่หรือเรียกอีกอย่างว่า “เลก” หรือ “เลข” สอดคล้องกับที่ มัลลิกา มัสอูดี (มหาวิทยาลัยสุโขทัย
 ธรรมาราช. 2537 : 133) กล่าวว่า “ไพร่” และ “เลก” มีความหมายเหมือนกัน และโยเนโอะ อิชิโน (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2536 : 34) ที่กล่าวว่า “ไพร่ถูกเรียกว่าเลกด้วย”

2.3.1.1 ประเภทของไพร่

ประเภทของไพร่ดังพิจารณาจากปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ ไพร่หลวงและไพร่สม

ไพร่หลวง คือ ราษฎรสามัญชนที่ถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานในหน่วยงานราชการกรมกองต่างๆ สังกัดอยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ โดยแยกเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ทั้งพระบรมมหาราชวังหรือวังหลวงและพระบวรราชวังหรือวังหน้า ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 80

หมายประกาศไปแก่...เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชีในพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองฯ ฝ่ายทหาร
 พลเรือน ทั้งพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ให้จงรู้ทั่วกันทุกหมวดทุกกรม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 26-27)

จากตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังนั้นต่างมีหน่วยงานกรมกอง มีข้าราชการที่เรียกว่า “เจ้าหม่อมขุนนาง” ดูแลกรมกองซึ่งได้แก่ เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี โดยอยู่ภายใต้การดูแลควบคุมของพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งราษฎรที่ถูกเกณฑ์แรงงานมาเป็นไพร่หลวงนั้นจะเข้าสังกัดหน่วยงานกรมกองต่างๆ ทั้งในวังหลวงและวังหน้า โดยพระมหากษัตริย์จะทรงมอบหมายให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเจ้าหม่อมขุนนางเป็นผู้ที่ควบคุมดูแลหน่วยงานกรมกองและดูแลควบคุมไพร่หลวงแทนพระองค์ ดังนั้นไพร่หลวงจึงเป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์ มีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการรับหน้าที่ปกครองควบคุมดูแลแทนเป็นพระองค์ สอดคล้องกับที่ สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล (2543 : 39) ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า

ไพร่หลวงเป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์พระองค์จะทรงปกครองและควบคุมไพร่หลวงโดยผ่านทางขุนนาง
 กล่าวคือ จะทรงให้ไพร่หลวงสังกัดกับกรมขุนนางต่างๆและขุนนางผู้เป็นเจ้ากรม จะเป็นผู้ดูแลควบคุม

ไพร่หลวงที่สังกัดกับกรมของตน ไพร่หลวงถือว่าเป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดินไม่ใช่ไพร่หลวงของขุนนาง ขุนนางเพียงแต่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้ควบคุมดูแลแทนเท่านั้น

ไพร่สม คือ ไพร่หลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้เป็นไพร่ในสังกัดปกครองของพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการ ไพร่หลวงที่ทรงพระราชทานไปแล้วนั้นจึงตกเป็นของคนของพระบรมวงศานุวงศ์เปลี่ยนสถานภาพกลายเป็นเรียกว่า “ไพร่สม” ทำงานให้กับพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการในหน้าที่เสมือนข้าบ่าวรับใช้ สอดคล้องกับที่ ม.ร.ว.อศิน ทรัพย์พัฒน์ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2536 : 69) กล่าวไว้ว่า

เมื่อมี “คนหลวง” คือคนของพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องมีคนที่ไม่ใช่คนหลวง ไพร่ทั้งมวลแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ “ไพร่หลวง” หรือ “คนหลวง” และคนของคนอื่นที่ไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดินเรียกกันว่า “บ่าวไพร่” “ไพร่สม” “สมกำลัง” ฯลฯ...มีการแบ่งแน่นอนระหว่างไพร่ซึ่งเป็นของพระมหากษัตริย์เรียกว่า “ไพร่หลวง” หรือ “คนหลวง” กับ “บ่าวไพร่ข้าของตน” ในพระไอยการบานแผนกจากพระราชกำหนด พ.ศ. 2331 เราได้พบว่าอย่างน้อยสามัญชนประเภทหนึ่งที่เป็น “บ่าวไพร่ข้าของตน” นั้นเป็น “ไพร่สม”

ดังนั้นไพร่สมนั้นคือ “เลิกสังกัดพัน” หรือ “สมกำลัง” หรือ “บ่าวไพร่ข้าของตน” เป็นต้น หรือดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 81

กองจับตัวเล็กซึ่งยังมีได้สักรมาได้ชำระได้ความว่าเป็นไพร่หลวงกรมใดจะให้สักไว้คงอยู่กรมนั้น...ถ้าจับตัวเล็กสังกัดพรรคมาได้ก็จะให้สักไว้เป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น...”

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 103)

ตัวอย่างที่ 82

ถ้ารู้ว่าไพร่หลวงสมกำลังพวกใด ณ บ้านเมืองคบคิดกันปลอมสักหลังมือ...ให้บอกส่งเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 26-27)

ตัวอย่างที่ 83

ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าหม่อมขุนนางเร่งให้นำเลิกไพร่หลวงไพร่สมและข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ ...มารับหนังสือพิมพ์คู่สมสักหลังมือ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 224)

จากตัวอย่างคำที่ขีดเส้นใต้ในตัวอย่างประกาศที่ 86, 87 และ 88 ได้แก่ เลิกสังกัดพรรค สมกำลัง ข้าเจ้าบ่าวราชการ นั้น ล้วนหมายความว่า “ไพร่สม” ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ

ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2536 : 70) ในข้างต้นที่ว่า “ปาวไพรซ์ของชน” คือ ไพรสม ดังนั้นคำว่า ข้าเจ้าปาวข้าราชการ จึงหมายถึงไพรสม และจากอธิบายว่า “ไพรสมหรือที่เรียกว่า “สม” นี้ หลายอย่างมี “ไพรสม” “สม” “สมนอก” “สมใน” “สมกำลัง” และ “สมสังกัดพัน” ดังนั้นพิจารณาได้ว่า คำว่า “เลกสังกัดพรรค” จากตัวอย่างที่ 81 นั่นคือ “เลกสังกัดพัน” นั้นเอง และจากตัวอย่างที่ 81 แสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ทรงสิทธิ์จะเรียกกลับคืนมาเป็นไพร่หลวงของพระองค์ดั้งเดิมได้พิจารณาจากที่พระองค์ทรงรับสั่งประกาศให้จับตัวเลกสังกัดพรรคที่หลบหนีมาได้จะต้องถูกสักเป็นไพร่หลวงแทน ซึ่งคำว่า “เลกสังกัดพรรค” นั้นหมายความว่า เลกมีสถานภาพเป็นไพร่สม

2.3.1.2 การเข้าสังกัดเจ้าหม่อมขุนนางของไพร่

ราษฎรไพร่ทุกคนต้องมีสังกัดเจ้าหม่อมขุนนาง ซึ่งเจ้าหม่อมขุนนางมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับไพร่ในสังกัดของตนทั้งไพร่หลวงไพร่สม เช่น ไพร่หลวงในกรมกองทะเลและวิวาทกันด้วยเหตุเล็กน้อย เจ้าหม่อมขุนนางต้องพิจารณาไกล่เกลี่ยหาข้อยุติให้ไพร่เกิดความปรองดองกัน เพื่อความสงบเรียบร้อยขึ้นในกรมกอง ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 84

ไพร่หลวงกรมเดียวกัน เกิดวิวาทกัน เป็นแต่เนื้อความถ่มเถียงกันแลเหตุเล็กน้อย มิได้เป็นเนื้อความประทุษร้ายแก่แผ่นดิน...และอื่นๆซึ่งเป็นข้อใหญ่แล้ว ให้เจ้ากรมปลัดกรมสมุหบัญชีเจ้าหม่อมขุนนางคิดอ่านปรองดองว่ากล่าวเป็นความไกล่เกลี่ยเปรียบเทียบลงให้เป็นอันแล้วแก่กันแต่ในหมู่ในกรมนั้น ๆ เอง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 247)

นอกจากนั้นเจ้าหม่อมขุนนางต้องสอดส่องดูแลความประพฤติของไพร่ในสังกัด ถ้ากระทำความผิดก็จะต้องส่งตัวให้กรมพระนครบาลลงโทษ ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 85

ถ้าไพร่หลวงกรมหนึ่งกรมใดเป็นคนสุบผิ่นกินสุรา คบหากันเที่ยวทำโจรกรรมปล้นสะดมตีสงว้างราวทาง ฟันบุกรุกถึงบ้านถึงเรือน เจ้าหม่อมขุนนางเห็นว่าไพร่หลวงผู้นั้นเป็นคนพาลจะไปทำให้เกิดความขึ้นจะเอาตัวไพร่หลวงส่งไม่ได้ ก็ให้เจ้าหม่อมขุนนางเอาตัวไพร่หลวงไปส่งยังกรมพระนครบาล มอบฝากคุกฝากตะรางไว้ให้มั่นคง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 173)

นอกจากนี้เจ้าหม่อมขุนนางยังต้องให้ช่วยเหลือไพร่เมื่อไพร่มีความเดือดร้อน เช่น ในกรณีที่ไพร่ไม่สามารถยื่นฎีการ้องทุกข์ถวายพระมหากษัตริย์ได้ด้วยตัวเอง จึงเป็นหน้าที่ของเจ้าหม่อมขุนนางที่ต้องจัดการรับหน้าที่เป็นผู้แทนยื่นฎีการ้องทุกข์ของไพร่นั้นถวายพระมหากษัตริย์ ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 86

ให้ราษฎรทำเรื่องร่ำร้องถวายฎีกา เมื่อวันเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์...ถ้ามีความร้อนรนมากมา
คอยอยู่เห็นว่าจะไม่เสด็จแล้ว ให้ส่งเรื่องร่ำร้องนั้นต่อเจ้าขุนมูลนาย...ให้ทูลเกล้าถวายเกิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 123)

หากไพร่ในสังกัดกระทำความผิดฝ่าฝืนระเบียบข้อบังคับจึงต้องโทษจำคุกและเสีย
ค่าปรับ เจ้าหม่อมขุนนางจะต้องเป็นผู้เสียเงินค่าปรับแทนไพร่ ดังความจากประกาศที่ว่า
ตัวอย่างที่ 87

ผู้ที่เข้ามาเข้ามาทางประตูศรีสุนทรหรือประตูสองชั้น...ถ้าเป็นข้าเจ้าปาวขุนนางจะให้ลงพระราชอาญา ๕๐
ที่ส่งไปคุก ให้เจ้าหม่อมขุนนางเสียเบี้ยแทนชั่งหนึ่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 30)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเจ้าหม่อมขุนนางไม่เพียงต้องทำหน้าที่ควบคุมดูแลราษฎรไพร่
หลวงในสังกัดเท่านั้น ยังต้องร่วมรับผิดชอบต่อความผิดที่ไพร่นั้นได้กระทำให้ขึ้นอีกด้วย ซึ่งสอดคล้อง
กับผู้ที่ได้ศึกษาและกล่าวถึงหน้าที่ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ไว้ดังนี้ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ
(2526 : 21) กล่าวไว้ว่า “มูลนายมีหน้าที่ดูแลความประพฤติของไพร่ในสังกัดตน เมื่อไพร่ทำความ
ผิดมูลนายอาจจะต้องรับโทษด้วยในบางกรณี เมื่อมีคดีพิพาทระหว่างกัน มูลนายจะเป็นผู้ตัดสินคดี
ในชั้นต้นก่อน” และมัลลิกา มัสอูดี (2537 : 135) ได้กล่าวไว้ว่า “มูลนายมีหน้าที่ควบคุมดูแลบังคับ
บัญชาและให้ความคุ้มครองช่วยเหลือแก่ไพร่ในสังกัดของตน”

ส่วนไพร่สมซึ่งมีหน้าที่ตั้งข้าบารับใช้ของเจ้าหม่อมขุนนางนั้นเป็นหน้าที่ที่เจ้าหม่อมขุนนาง
ต้องควบคุมดูแลไพร่สมของตนอยู่เอง ซึ่งปรากฏว่ามีไพร่สมบางพวกประพฤติตนช่มเหล่งสร้างความ
เดือดร้อนแก่ราษฎรผู้อื่น เจ้าหม่อมขุนนางนั้นก็พยายามปกป้องไพร่สมที่กระทำความผิดโดยไม่คำนึง
ถึงความถูกต้อง ดังจะเห็นได้จากประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระ
บรมราชโองการรับสั่งเดือนมิถุนายนให้ถึงเจ้าหม่อมขุนนางเห็นแก่ข้ารับใช้ปาวไพร่ที่ประพฤติเป็นคนพาลช่ม
เหล่งราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนเช่นนั้น ดังประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 88

บ่าวไพร่ของผู้ใดไปคุมสมัครพรรคพวกช่มเหล่งราษฎรดังนี้ เจ้าหม่อมขุนนางรู้แล้วถึงความจะไม่
มีใครฟ้อง อย่าเพ่อดีใจว่าราษฎรเกรงบุญเกรงวาสนา ไม่กล้าฟ้องร้องเมื่อกล่าวของตัวก็จะมา
สวามิภักดิ์เป็นข้าเจ้าเดียวกันนายเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ข้าแลบ่าวไพร่จะได้มากขึ้น อย่าเพ่อดีใจเพลินไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 204)

ดังนั้นเจ้าหม่อมขุนนางที่ควบคุมดูแลไพร่หลวงจะต้องปฏิบัติเช่นใดบ้างนั้นจึงเป็นไป
โดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้กำหนด ส่วนไพร่สมนั้นการปกครองควบคุมดูแลขึ้นอยู่กับเจ้าหม่อมขุนนาง
แต่ละบุคคลว่าจะปฏิบัติต่อไพร่สมเช่นใด

2.3.1.3 การเกณฑ์ไพร่

ขั้นตอนในการเกณฑ์ราษฎรเข้าเป็นไพร่นั้นพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

2.3.1.3.1 ผู้รับผิดชอบการเกณฑ์ไพร่

ผู้รับผิดชอบดำเนินการเกณฑ์ไพร่หลวงและไพร่สมนั้นเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของเจ้าหม่อมขุนนางของไพร่หลวงไพร่สมเป็นสำคัญ ดังสะท้อนได้จากประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งประกาศ ให้เจ้าเมืองกรมการและเจ้าหม่อมขุนนางที่ปกครองควบคุมดูแลไพร่ในสังกัดทั้งปวง จัดทำบัญชีทางว่ารวบรวมรายชื่อและที่อยู่ของไพร่ในหัวเมืองและไพร่ในสังกัด แล้วนำบัญชีนี้นำมาขึ้นให้กรมพระสุรัสวดีตรวจสอบ จากนั้นจึงจะได้เกณฑ์ราษฎรมาสังกัดต่อไป ดังประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 89

ให้เจ้าเมืองกรมการทำบัญชีจำนวนไพร่หลวงเลิกสังกัดพรรค ชื่อคนตำบลบ้านซึ่งอยู่ในแขวงหัวเมืองนั้นส่งลงมาทุกหัวเมือง แลให้เจ้าหม่อมขุนนางไพร่หลวงไพร่สมกำลังทำบัญชีทางว่า จำนวนคนไพร่หลวงไพร่สมเลิกสังกัดพรรคซึ่งอยู่ในแขวงหัวเมือง ๒๑ เมืองนั้นๆมาขึ้นต่อกรมพระสุรัสวดีทางหนึ่งให้สิ้นจำนวนคน จะได้สอบกับบัญชีทางว่า ซึ่งเจ้าเมืองกรมการบอกส่งลงมา ถ้าสอบสวนรายชื่อคนตำบลบ้านถูกต้องกันแล้ว จึงจะให้นำตัวเลขมาสังกัดภายหลัง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 94-95)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นด้วยว่า การเกณฑ์สักราษฎรไพร่นั้นอยู่ในหน้าที่ความรับผิดชอบของเจ้าหม่อมขุนนางด้วยกัน

2.3.1.3.2 การขึ้นทะเบียนบัญชีทางว่า

ราษฎรสามัญชนทุกคนต้องขึ้นทะเบียนรายชื่อในบัญชีทางว่า เพื่อการเกณฑ์ราษฎรมาทำการสักแสดงสังกัดหน่วยงานและผู้บังคับบัญชาที่ปกครองดูแล หรือเจ้าหม่อมขุนนางและใครเป็นไพร่หลวงและไพร่สม บัญชีทางว่านั้นจะรวบรวมข้อมูลรายชื่อที่อยู่ของราษฎรและข้อมูลรายชื่อของบิดามารดา อายุของราษฎรผู้นั้นรวมถึงสังกัดเจ้าหม่อมขุนนางไว้ พิจารณาจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 90

คฤหัสถ์ซึ่งอาศัยวัดนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า มักเกิดความเกี้ยวข้องเนื่องๆ เกิดความขึ้นครั้งใดก็หลบหนีไปทุกครั้ง...ตั้งแต่นี้สืบไป พระราชอาณาเขต พระครู ฐานานุกรม เปரியณ...ที่มีศิษย์คฤหัสถ์อยู่นั้น ให้ทำทางว่ามาขึ้นต่อกรมพระธรรมการ...เสมอไปทุก ๆ เดือน ว่านายนั้นอายุเท่าไร เป็นบุตรคนนั้นอยู่บ้านนั้น เป็นป่าวคนนั้น สักหลังมือ ยังไม่ได้สักหลังมือ เป็นศิษย์พระสงฆ์สามเณรรูปนั้นๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 135)

2.3.1.3.3 การจัดสรรไพร่เข้าสังกัด

กระทำการโดยการสำรวจตรวจสอบว่า ราษฎรคนนั้นเป็นบุตรของใครและบิดามารดานั้นสังกัดอยู่กับเจ้าหมุ่ขุนนางและหน่วยงานใด เป็นไพร่หลวงหรือไพร่สม โดยบิดามารดาเป็นไพร่ทำงานอยู่ในสังกัดเจ้าหมุ่ขุนนางและหน่วยงานใด ราษฎรผู้นั้นจึงถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานอยู่ในสังกัดเจ้าหมุ่ขุนนางและหน่วยงานนั้นด้วย พิจารณาได้จากพระบรมราชโองการรับสั่งชี้แจงในเรื่อง ไพร่สมหมุ่ข้าหลวงเดิมที่สังกัดอยู่ในการปกครองดูแลของพระองค์เมื่อครั้งที่ยังทรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎนั้น บัดนี้ไพร่หมุ่นี้บางส่วนที่ไม่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์แต่งตั้งให้เป็นข้าราชการบรรดาศักดิ์และบางส่วนที่ได้ทรงพระราชทานให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่คนอื่นไปแล้วนั้น ได้หลบหนีไปแอบแฝงอยู่ในหน่วยงานอื่นหรือเจ้าหมุ่ขุนนางผู้อื่น ซึ่งมีตั้งแต่ไพร่ผู้เป็นพ่อหมุ่ ลูกหมุ่ และหลานหมุ่เรื่อยไปที่หลบหนีไปและจะต้องติดตามนำตัวกลับมา ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 91

ถ้าตัวเองหรือบิดาแลปู่ได้สักท้อมือหรือรับหนังสือคุ้มสัก๑๐ยกในพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎแล้ว คงว่าหมุ่ข้าหลวงเดิม คนหมุ่ข้าหลวงเดิมที่ไม่ได้ทำราชการเป็นพระยา พระ หลวง จมื่นในพระบรมมหาราชวัง แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการผู้ใหญ่ในหัวเมือง...หรือมีผู้กราบทูลขอได้พระราชทานให้ไปอยู่ในพระบวรราชวัง แลเจ้าฟ้าพระองค์เจ้าฝ่ายหน้าฝ่ายในหรือข้าราชการผู้ใหญ่ในกรมใดๆที่ได้กราบทูลขอ โปรดยกพระราชทานไปแล้วจริงตรงๆ ก็คงเป็นยกไม่ต้องชำระเอาตัว คนนอกจากกำหนด คือพ่อหมุ่ที่ได้สักแลรับหนังสือคุ้มสักในพระนามเดิม แลลูกหมุ่หลานหมุ่เก่าใหม่ในพวกนั้นใจก็หลบหลีกสังกัดเดิมไปทำราชการในตำแหน่งใดๆในพระบวรราชวัง...ทั้งปวง ต้องพระราชประสงค์จะให้ชำระเอาตัวมาใช้ราชการตามกรมที่ข้าหลวงเดิมเป็นเจ้ากรมปลัดกรมอยู่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 132-133)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ราษฎรจะถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการงานเป็นไพร่อยู่ในสังกัดหน่วยงานและเจ้าหมุ่ขุนนางเดียวกับบิดา เกณฑ์การพิจารณาแบ่งปันราษฎรเข้าทำงานในสังกัดหน่วยงานและเจ้าหมุ่ขุนนางเช่นนี้ ควอริช เวลส์ (2519 : 83) กล่าวไว้เช่นกันว่า "ไพร่ทุกคนจะต้องสังกัดมูลนาย...และจะต้องเข้าไปอยู่ในสังกัดที่บิดาของตนเคยอยู่...โดยปรกติแล้วไพร่มักจะยึดถือประเพณีเดิมที่จะเข้ามาอยู่ใต้สังกัดมูลนายของบิดาตน เมื่อพ่อแมอยู่ต่างกรมกัน หรือมีมูลนายคนละคนในกรมเดียวกัน บุตรของบิดามารดาเหล่านี้เมื่อมีอายุถึงกำหนดที่รัฐบาลจะเกณฑ์แรงงาน ก็จะถูกแบ่งกันระหว่างมูลนายของพ่อแม่"

2.3.1.3.4 การสักไพร่

ราษฎรที่ไม่มีหนังสือคุ้มสักจะต้องถูกเกณฑ์สักมือ เพื่อแสดงชื่อสังกัดหน่วยงานและเจ้าหมุ่ขุนนางแสดงความเป็นไพร่ พิจารณาได้จากประกาศรับสั่งที่กล่าวถึงไพร่หมุ่ข้าหลวงเดิมที่อยู่ในสังกัดปกครองควบคุมดูแลในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ครั้งที่

พระองค์ยังทรงดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 92

ถ้าตัวเองหรือบิดาแลปู่ได้สักท้อมือหรือรับหนังสือคุ้มสัก ๑๐ ยกในพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎแล้ว คงว่าหมูข้าหลวงเดิม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 132)

ตัวอย่างที่ 93

ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหนายกฯ เจ้าหม่อมลนายเร่งให้นำเลิกไพร่หลวงไพร่สมแลข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ แต่บรรดาที่ยังไม่ได้รับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแลยังไม่ได้สักหลังมือ มารับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแลสักหลังมือแต่ในเดือน ๔ ปีระกาตรีศกนี้ให้สิ้นเชิง ถึงเดือน ๕ ปีจอจัตวาตัก จะโปรดเกล้าฯ ให้แต่งข้าหลวงกองจับออกจับ...ถ้ากองจับฯ ได้เลิกสักท้อมือเดิมแลหมูขึ้นที่ยังไม่ได้สักหลังมือ...ก็จะปรับไหมเอาเงินค่าตัวเป็นภัวตัวเล็กตัวทาสนั้นจะเอาสักเป็นไพร่หลวงจ่ายเดือน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 224)

ตัวอย่างที่ 94

มีคนบางจำพวกที่เป็นคนใจเบาเกียจคร้านในราชการ ไม่พอใจให้กองสักสักท้อมือสักหลังมือ กลัวจะมีบาปบุญขึ้นใช้ราชการ จึงคบคิดกันปลอมสักกันแลกันหวังจะมีให้ราชการ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 25)

จากตัวอย่างประกาศที่ 92,93 และ 94 แสดงให้เห็นว่า ตำแหน่งสักแสดงความเป็นไพร่นั้นได้แก่ บริเวณท้อมือ หลังมือ โดยระบุหน่วยงานที่สังกัดไว้ด้วย และจากตัวอย่างประกาศที่ 93 แสดงให้เห็นว่า ราษฎรทุกคนซึ่งต้องถูกเกณฑ์แรงงานเป็นไพร่และไพร่ทุกคนจะต้องถูกสักแสดงสังกัด ยกเว้นแต่ผู้ที่มีหนังสือคุ้มสักที่ไม่ต้องถูกสักร่างการดังกล่าว ซึ่ง ชัย เรื่องศิลป์ (2522 : 68) กล่าววิเคราะห์อธิบายว่า “การสักนั้น เขาใช้เหล็กแหลมที่มีปลายอุ้มหมึกอย่างปากกาจุ่มหมึกสีน้ำเงินปนดำที่มแทงลงไปที่แขนเป็นตัวหนังสือ บอกชื่อกรมต้นสังกัด เช่น กรมวัง กรมม้า กรมช้าง กรมนา เป็นต้น”

เจ้าหม่อมลนายเป็นผู้นำตัวเล็กหรือราษฎรในสังกัดมาส่งให้เจ้าพนักงานกองสักทำการสัก ซึ่งผู้บังคับบัญชาการกองสักนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของขุนนาง ซึ่งเป็นผู้ได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ กองสักนั้นแบ่งออกเป็น 2 กอง โดยกองหนึ่งไปปฏิบัติการสักเลิกในหัวเมืองไกล และกองสักหนึ่งปฏิบัติงานสักเลิกที่เมืองหลวงคือกรุงเทพมหานคร ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 95

เจ้าหม่อมมุลนายยังหานาคัวเลขมาสักให้สิ้นเชิง เมื่อส่งไปแล้วแลมีหมายประกาศเร่งซ้ำแล้ว เจ้าหม่อมมุลนายก็ยิ่งทำจืดจางอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์...เป็นแม่กองใหญ่ จัดกองคุมเลขสักออกไปสักเลขหัวเมืองตะวันตกตะวันออกปากใต้ฝ่ายเหนือ...แต่ที่ในกรุงเทพฯ นี้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ...เป็นแม่กองกำกับกรมพระสุรัสวดีสักเลขให้แล้วแต่ใน ๔ เดือน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 93-94)

ข้อความข้างต้นสอดคล้องกับที่ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ (2526 : 26) กล่าวอธิบายว่า “ปกติในพระนครการสักจะกระทำที่หอพระสุรัสวดี...ส่วนในหัวเมืองชั้นนอกจะมีกองข้าหลวงพิเศษและคณะขุนนางกรมที่รับผิดชอบ...กองสักนี้จะไปตั้งตามหัวเมืองที่สำคัญๆ เป็นระยะไป...กว่าจะสักเสร็จก็เสียเวลาหลายเดือน เมื่อกองสักมาถึงก็เป็นหน้าที่ของมุลนายจะควบคุมไพร่ไปสัก”

2.3.1.3.5 การหลบหนีการสักไพร่

ในการดำเนินการสำรวจเพื่อเกณฑ์แรงงานไปเป็นไพร่นั้น ไม่สำเร็จเสร็จสิ้นในคราวเดียว สาเหตุประการหนึ่งเพราะฝ่ายเจ้าหม่อมมุลนายนั้นไม่ได้ใส่ใจกระตือรือร้นที่จะนำราษฎรหรือเลิกในสังกัดมาทำการสักให้เสร็จสิ้นไป อีกทั้งราษฎรบางพวกบางคนไม่ต้องการถูกเกณฑ์ไปทำงานเป็นไพร่จึงพยายามหลบหนีหลีกเลี่ยงการสักโดยบวชเป็นพระภิกษุสามเณร ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 96

กุลบุตรที่บวชเป็นภิกษุสามเณรเข้าในพระศาสนานั้น...บางจำพวกเป็นคนเกียจคร้านกลัวจะกะเกณฑ์ให้ข้าราชการหลบหนีเข้าบวชเป็นภิกษุสามเณร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 52)

ราษฎรบางพวกหลบหนีโดยใช้วิธีการปลอมการสักก็มี ดังความจากประกาศที่กล่าวถึงราษฎรพวกที่ไม่ต้องการถูกเกณฑ์ไปทำงานราชการจึงคบคิดกันทำการปลอมรอยสักให้แก่กัน ดังตัวอย่างประกาศที่ 94 ในข้างต้น หรือดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 97

ครั้งนี้มีอำมมีชื่อนายไพร่พวกลาว ไพร่หลวงอาสามือเมืองสุพรรณบุรี ๑๐๒ คน คบคิดกันปลอมตัวเอาเองหาให้กองสักสักไม่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 26)

จากตัวอย่างประกาศที่ 97 ได้แสดงให้เห็นว่า มีราษฎรชาวลาวซึ่งสังกัดเป็นไพร่หลวงอาสามันคบคิดกันทำการปลอมสักให้แก่กัน

ข้อความดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับที่ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ (2526 : 34) กล่าวถึงการปลอมสักนี้ไว้ว่า “เป็นวิธีการหนีจากระบบไพร่ที่นิยมอีกวิธีหนึ่ง เพราะทางราชการตรวจสอบได้ยากนอกจากไพร่ผู้นั้นกระทำความผิด มีหลักฐานกล่าวถึงการปลอมสักอยู่ตลอดมา แสดงว่าการปลอมสักนี้เป็นที่นิยมกันมาก” นอกจากนี้ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ (2526 : 31-34) ยังอธิบายถึงการหลบหนีของไพร่นั้นมีอีกหลายวิธี เช่น หนีไปซ่อนตามป่าเขา คัดสินบนมูลนาย แอบแฝงอยู่ในวังหรือบ้านของผู้มีอำนาจ ขายเป็นทาส ปลอมเหล็กสัก และการสักอยู่กับกรมหมื่นอื่น เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีมาตรการป้องกันแก้ไขเหตุราษฎรหลบหนีการเกณฑ์สักเป็นไพร่ทำงานราชการแผ่นดินดังกล่าวข้างต้น โดยทรงประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้าพนักงานกองจับออกติดตามจับตัวราษฎรที่หลบหนีการเกณฑ์สักเหล่านั้นมาทำการสัก และกำหนดบทลงโทษปรับเงินกับเจ้าหม่อมขุนนางที่เพิกเฉยไม่นำตัวราษฎรเลิกไพร่หลวงและเลิกไพร่สมมาทำการสัก และละเลยปล่อยให้ราษฎรเลิกไพร่หลวงและเลิกไพร่สมหลบหนีการเกณฑ์สักได้ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 98

ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหนายกฯ เจ้าหม่อมขุนนางเร่งให้นำเลิกไพร่หลวงไพร่สมแลข้าเจ้าป่าวข้าราชการ... มารับหนังสือพิมพ์คุมสักแลสักหลังมือแต่ในเดือน ๔ ปีระกาตรีศกนี้ให้สิ้นเชิง ถึงเดือน ๕ ปีจอจัตวาตกจะโปรดเกล้าฯ ให้แต่งข้าหลวงกองจับออกจับในกรุงเทพฯ แลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทุกหัวเมือง ถ้ากองจับฯ ได้... ชำระได้ความเป็นสัจว่าเป็นหมู่ไพร่หลวงไพร่สมกรมใด... จะเอาสักเป็นไพร่หลวงจ่ายเดือน และปรับไหมเอาเงินค่าปรับแก่เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหนายกฯ เจ้าหม่อมขุนนางกรมนั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 223-224)

2.3.1.4 กำหนดการเข้าปฏิบัติหน้าที่ไพร่

ในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ได้แสดงถึงกำหนดเวลาในการปฏิบัติหน้าที่ของไพร่หลวงว่า ในทุกปีไพร่หลวงจะต้องเข้ารับราชการทำงานแผ่นดินเป็นเวลา 3 เดือน พิจารณาได้จากประกาศรับสั่งที่กล่าวถึงการทำโทษราษฎรที่ร่วมกันทำการสักปลอม โดยเกณฑ์สักราษฎรผู้ร่วมกระทำผิดดังกล่าวเข้าเป็นไพร่หลวงทำราชการอยู่ในกรมเดิมที่สังกัด โดยใน 3 ปีแรกต้องทำราชการปีละ 4 เดือนครบ 3 ปีจึงเข้าทำราชการเป็นกำหนดปีละ 3 เดือนตามกำหนดเวลาทำงานราชการปกติของไพร่หลวงทั้งปวง แสดงว่าทุกๆ ปีไพร่หลวงต้องถูกเกณฑ์ไปทำราชการเป็นระยะเวลาปีละ 3 เดือน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 99

โปรดให้เอาแต่ที่เป็นต้นเหตุต้นคิด ๔ คน ไปสักเป็นไพร่หลวงตะพุ่นหญ้าช้างไพร่นอกนั้นโปรดให้สักแปลงเป็นไพร่หลวงกองกรมตามเดิม ให้เข้าเดือนหนึ่งออกสองเดือน ถึงสามปีจึงให้เข้าเดือนหนึ่งออกสามเดือนเหมือนไพร่หลวงทั้งปวง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 26)

2.3.1.5 งานของไพร่

งานของไพร่หลวงและไพร่สมดังปรากฏจากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 สามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

2.3.1.5.1 งานของไพร่หลวง

งานของไพร่หลวงที่ต้องรับผิดชอบนั้นสามารถจำแนกออกเป็นงานในหน้าที่ของไพร่หลวงชายและไพร่หลวงหญิง ดังพิจารณาได้ต่อไปนี้

2.3.1.5.1.1 ไพร่หลวงชาย

ไพร่หลวงชายทุกคนต้องเข้าทำงานราชการในหน่วยงานกรมกองต่างๆ ตามที่ไพร่หลวงนั้นสังกัด ซึ่งได้แก่ กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า กรมพระคลังสินค้า กรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต กรมวัง กรมพระนครบาล กรมเมือง กรมทนายเลือกทอก กรมพระตำรวจหน้า กรมตำรวจ กรมสัสดี กรมม้า กรมทหาร กองตระเวนซ้าย กองตระเวนขวา กรมพิพาย กรมแสงปืน กรมช่างสิบหมู่ กองช้าง กองโค กองกระบือ กองนา เป็นต้น ดังแสดงไว้ในตัวอย่างประกาศที่ 6,7,8,9,10,11,12 และ 13 (หน้า 15-16) ซึ่งแต่ละกรมกองต่างมีงานในความรับผิดชอบที่แตกต่างกัน ดังนั้นไพร่หลวงจึงทำงานราชการไม่เหมือนกัน แตกต่างไปตามหน้าที่การงานที่แต่ละกรมกองรับผิดชอบ โดยไพร่หลวงบางกรมบางกองนั้นต้องทำงานหนักในขณะที่ไพร่หลวงบางกรมกองมีงานที่ต้องรับผิดชอบเพียงเล็กน้อยเท่านั้น พิจารณาได้จากประกาศรับสั่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามค่านาแก่ไพร่หลวงที่ทำงานราชการมากกว่าไพร่หลวงกรมกอง ดังความที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 100

ไพร่หลวงหมู่ใดถ้าท่านเสนาบดีผู้ใหญ่เห็นว่า ต้องรับราชการมากเป็นนิตย์กว่าไพร่หลวงหมู่อื่น ตราภูมิคุ้มพระราชทานคุ้มห้ามได้แต่อากรสมพัดสตราดค่านาโดยสามัญเสมอแก่ไพร่หลวงทุกหมู่ทุกกรมนั้น ไม่พอเป็นกำลังเลี้ยงชีวิตแก่ไพร่หลวงพวกใด ซึ่งไม่ทำมาหากินด้วยทำสวนทำไร่...จะกราบทูลพระกรุณาขอใหยกค่านาพระราชทานคนละเท่าไร ก็ขอพระราชทานตราภูมิพิเศษคุ้มค่านาให้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 191)

ตัวอย่างที่ 101

ไพร่หลวงใหม่เก่า ก็รับราชการตามพนักงานด้วยกันทุกคน เป็นแต่หนักแรงมากบ้างพอประมาณบ้าง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 245)

ตัวอย่างที่ 102

ให้กรมเมืองก่อแลซ่อมแซมถนนแลหนทางในพระนคร และยังจะให้สร้างสะพานข้ามคลองในพระนครแลรอบพระนครให้นันทนหนาแข็งแรง ให้คนเดินไปมาสะดวกสบายด้วยกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 12)

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ไพร่หลวงในแต่ละสังกัดหน่วยงานกรมกองต่างๆ นั้นรับผิดชอบการทำงานราชการเหนี่ยวนักเบาต่างกัน ดังเช่น ไพร่หลวงในสังกัดกรมเมืองที่ต้องทำงานซ่อมแซมถนนสร้างสะพานในบริเวณพระนครทั้งหมด ซึ่งเป็นงานที่ต้องใช้แรงงานมากทั้งหนักและเหนียว

นอกจากงานในกรมกองแล้ว ไพร่หลวงยังต้องรับผิดชอบงานด้านสาธารณประโยชน์อื่นๆ ด้วย เช่น งานบำรุงซ่อมแซมถนน ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้เจ้าพระยายมราชเป็นแม่กองควบคุมกำลังคนไพร่หลวงไปซ่อมบำรุงถนนในพระนครที่ชำรุด หรือ งานสร้างเขื่อนกันน้ำ ดังที่ทรงมีพระบรมราชโองการให้เกณฑ์แรงงานไพร่หลวงไปกันเขื่อนปิตน้ำ ซึ่งในการนั้นได้ทรงพระราชทานเงินและข้าวสารแก่ไพร่หลวงอีกด้วย และงานขุดคลอง ดังที่ทรงพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้าพระยาวิวัฒน์มหาโกษาธิบดีเป็นแม่กองควบคุมไพร่ไปขุดคลองบริเวณตั้งแต่บางขวางไปถึงบ้านจิวรายในแขวงเมืองนนทบุรีและเมืองนครไชยศรีรวมเป็นพื้นที่จำนวน 16,200 ไร่ เป็นต้น ดังแสดงให้เห็นได้จากความประกาศต่อไปนี้ ตัวอย่างที่ 103

ด้วยเจ้าพระยายมราช...รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งว่าบัดนี้ถนนในพระนครชำรุดทรุดโทรมยับย้อยไปมาก...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เจ้าพระยายมราชเป็นแม่กองทำถนนที่ชำรุดไปนั้น ทำเสียใหม่ให้เป็นปรกติเป็นหลายแห่งแล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 201-202)

ตัวอย่างที่ 104

ในปีนี้เมื่อเดือน๑๑ เสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรน้ำกรุงเก่าทรงเห็นว่าน้อย ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งกะเกณฑ์ข้าราชการไปปิดน้ำ แล้วจำหน่ายพระราชทรัพย์แจกเป็นเงินค่ากับข้าวผู้ทำการคนละบาท แลจ่ายข้าวสารเสบียงคนละ๑๐ทาน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2528 : 230)

ตัวอย่างที่ 105

ขอประกาศแก่ชนที่ควรจะรู้คำประกาศนี้ว่า ที่ท้องทุ่งริมคลองขุดใหม่ ตั้งแต่บางขวางไปออกบ้านจิวรายนั้น เป็นแขวงเมืองนนทบุรีเมืองนครไชยศรีเดิมรกร้างว่างเปล่าอยู่หามีผู้เป็นเจ้าของไม่ ครั้นเมื่อขุดคลองตลอดไปแล้ว ข้าพเจ้าได้สั่งเจ้าพระยาวิวัฒน์มหาโกษาธิบดีที่พระคลัง ผู้เป็นแม่กองขุดคลองให้จับที่รกร้างเปล่าอันเป็นที่นา อยู่ในแขวงเมืองนนทบุรีฝั่งเหนือ ๑๖๒๐ ไร่ อยู่ในแขวงเมืองนครไชยศรีฝั่งเหนือ ๔๓๔๖ ไร่ ฝั่งใต้ ๔๑๔๔ ไร่ รวมเป็นที่นา ๑๖๒๐๐ ไร่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 213)

จากข้อความข้างต้นที่แสดงถึงงานที่ไพร่หลวงชายต้องปฏิบัติในช่วงเวลาที่ถูกเกณฑ์เข้ามาเป็นไพร่นั้น ไพร่หลวงต้องทำงานอย่างหนักเพราะนอกจากงานในสังกัดกรมกองที่ต้องรับผิดชอบแล้ว ยังต้องทำงานโยธาสาธารณประโยชน์อื่นๆ อีกด้วย ซึ่งล้วนเป็นงานที่หนักและ

ต้องใช้แรงงานจำนวนมากในการทำ ดังสอดคล้องกับที่ ปิยนาค บุณนาค (ปิยนาค บุณนาค. 2528 : 39) ได้กล่าวอธิบายถึงงานที่ไพร่หลวงต้องทำไว้เช่นกันว่า “งานที่ไพร่ต้องทำในระหว่างการมาเข้าเดือนมีหลายประเภท เช่น งานก่อสร้างและซ่อมแซม วัด วัด ป้อม กำแพง งานขุดคลอง ทำถนน รวมทั้งการทำงานอื่นๆ ตามแต่จะได้รับมอบหมายให้ทำ”

2.3.1.5.1.2 ไพร่หลวงหญิง

ในส่วนราษฎรหญิงนั้นก็ถูกเกณฑ์แรงงานไปเป็นไพร่หลวงเช่นกัน พิจารณาได้จากความในประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชพระบรมราชโองการรับสั่งถึงเลกไพร่หลวงผู้ชายหญิงที่ถูกเกณฑ์แรงงานมาทำงานในงานพิธีฉลองพระอาราม ดังกล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 106

แลการครั้งนี้เป็นการฉลองพระอารามด้วย...เลกไพร่หลวงชายหญิง...ที่ต้องกะเกณฑ์ประจำหน้าที่ แลทำการงานต่าง ๆ ในครั้งนั้นนั้น แต่ล้วนเป็นเลขมีจำนวนสักสำหรับกะเกณฑ์ทำราชการแผ่นดิน แล การเจ้าขุนมูลนายตามอย่างธรรมเนียมเมืองไทยมาแต่ก่อน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 152)

ตัวอย่างที่ 107

ภรรยาของคนที่เป็นหลวงขุนหมื่นที่ไม่ได้รับชื่อจากในหลวง เป็นแต่เจ้าขุนมูลนายตั้งนั้นให้เรียกอำแดง แต่คนหลวง โขลน สะดิง ช่างเย็บ ช่างย้อม เรียกว่าอำแดงไม่ได้ ออกชื่อเปล่าๆ แล้ววางสังกัดเกิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 73)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงว่า ราษฎรหญิงสามัญชนต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการแผ่นดินด้วย และแม้ว่าราษฎรหญิงนั้นต้องถูกเกณฑ์แรงงานเป็นไพร่เช่นกัน แต่งานราชการแผ่นดินในความรับผิดชอบของไพร่หลวงหญิงเป็นงานที่ไม่หนักแรงเท่างานของไพร่หลวงชาย ดังพิจารณาได้จากที่ตัวอย่างประกาศที่ 107 ที่แสดงให้เห็นว่า งานราชการในความรับผิดชอบของไพร่หลวงหญิงนั้นเป็นงานประเภทการช่างฝีมือต่างๆ เช่น โขลน สะดิง ช่างเย็บ ช่างย้อม เป็นต้น เมื่อพิจารณาวิเคราะห์จากกรมกองต่างๆ ที่ปรากฏมีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (2504 : (12)-(16) ที่ได้ประมวลไว้ นั้น อาทิ กรมพระตำราจหน้า กรมทนายเลือกหอก กรมทวนทอง กรมอาสา กรมสนมกลาง กรมล้อมวัง กองตะเวน กรมวิเสทหญิง เป็นต้น โดยพิจารณาศึกษาเทียบเคียงกับเอกสารประวัติศาสตร์ไทย (ส่วนกลาง) ที่ธรรมคามัน โกวาทิ (2511 : 138-219) ได้เรียบเรียงถึงหน่วยงานและหน้าที่ที่ปรากฏไว้ นั้น พบว่ากรมกองเหล่านี้ล้วนเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทหน้าที่ด้านการทหาร การปกครองป้องกันประเทศชาติและบ้านเมือง เช่น กรมพระตำราจ กรมทนายเลือกหอก กรมทวนทอง กรมอาสา และกรมสนมกลาง หรือดูแลป้องกันปราบปรามรักษาความสงบเช่น กรมล้อมวัง กอง

ราชการเป็นไพร่หลวงและไม่ได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็นขุนนางนั้น หลบหนีเจ้าหม่อมขุนนางและกรมที่สังกัดไปทำงานอยู่ในพระบวรราชวังบ้าง ไปแอบแฝงอยู่กับเจ้านายหรือขุนนางอื่นบ้าง ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 109

พ่อหมูที่ได้ลักแลรับหนังสือคุ้มลักในพระนามเดิม แลลูกหมู หลานหมูเก่าใหม่ในพวกนั้นใจก็หลบหลีก สังกัดเดิมไปทำราชการในตำแหน่งใดๆในพระบวรราชวัง หรือแอบแฝงให้เจ้านายแลขุนนางมิใช่ชายเดิม ในกรุง แลหัวเมืองใดๆทั้งปวง ต้องพระราชประสงค์จะให้ชำระเอาตัวมาใช้ราชการตามกรมที่ข้าหลวงเดิมเป็นเจ้ากรมปลัดกรมอยู่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 132-133)

ตัวอย่างที่ 110

การทุกวันนี้เจ้าเล็กนายน้อยก็มักมีที่เลื่องลือไป ดังได้ยินอยู่ด้วยกันกลุ่มๆ คนทั้งปวงก็มักถือตามคำคน มากกลัวเกรงตามไป เมื่อเป็นดังนี้...ตัวไพร่หลวงแลลูกหมูไพร่หลวงก็เชื่อถือดังนั้น ก็...หนีหมูหนีกรม ไปแอบแฝงฝากตัวอาศัยที่เจ้านายนั้นๆ ก็มักตื่นๆ รับเอาตัวไว้ง่ายๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 83)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงว่า มีไพร่หลวงพยายามหลบหนีจากกรมกองที่สังกัดเข้าไปแอบอาศัยฝากตัวเข้าเป็นคนของพระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนาง ด้วยหวังหนีจากสถานภาพความเป็นไพร่หลวง และปรากฏว่าฝ่ายพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบรรดาศักดิ์บางคนมีใจยินดีที่มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ด้วยเช่นกัน

2.3.1.5.1.4 สิทธิประโยชน์ของไพร่หลวง

ผลตอบแทนที่ไพร่หลวงได้รับจากความเหนื่อยยากในการทำงานราชการแผ่นดินนั้น คือ ไพร่หลวงจะได้รับหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามคำภาษีอากรต่างๆ ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 111

แลบรรดาหมูไพร่หลวงสักขึ้นใหม่แลกรมตั้งใหม่ ที่ยังไม่ได้รับพระราชทานตราภูมิขึ้นในก่อนได้ตราภูมิใหม่ จะขัดขวางไม่เสียค่าน้ำสมพักตรขนอนตลาดนั้นไม่ได้ ให้คงเสียให้กับนายอากรตามพิกัด ต่อโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราภูมิใหม่ให้เมื่อใดจึงจะคุ้มค่าน้ำ สมพักตร ค่าตลาดได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 122-123)

ตัวอย่างที่ 112

ลาวพวน ลาวทรงดำ ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมากกว่าไพร่หลวงหมูอื่นตราภูมิซึ่งพระราชทานไว้ให้คุ้มห้ามอากรสมพักตรตลาดค่าน้ำทั้งปวงนั้น ก็ไม่มีที่จะใช้คุ้มห้ามสิ่งใดให้พิเศษกว่าไพร่หลวงอื่นได้ เพราะในเมืองเพชรบุรีการทำไร่ปลูกเพาะพืชผลต่างๆ และการหากุ้งปลาแลค้าขายอย่างอื่น ลาวหมูนี้ก็ได้ทำเลี้ยงชีวิตของตน ได้อาศัยแต่การทำนาอย่างเดียวเป็นที่เลี้ยงชีวิต...ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำตราภูมิพิเศษเป็นสำคัญ ให้ยกค่านาพระราชทานให้แก่ไพร่หลวงลาวพวนลาวทรงดำเมืองเพชรบุรีเสมอคนละแปดบาท

ตะเวน เป็นต้น ซึ่งเห็นได้ว่าหน่วยงานกรมกองส่วนใหญ่ล้วนเป็นหน่วยงานที่ต้องใช้แรงงานจากราชกรรชาเป็นกำลังสำคัญในการปฏิบัติงานราชการ มีเพียงบางหน่วยงานที่ต้องใช้แรงงานจากผู้หญิงเช่น “กรมวิเสทหญิง” ซึ่งธรรมคามณ์ โกวาทิ (2511 : 124-125) กล่าวอธิบายว่าเป็นกรมที่มีหน้าที่จัดการในเรื่องของอาหาร สังกัดอยู่ในส่วนพระราชวังฝ่ายในซึ่งเป็นอาณาเขตที่สตรีชาววังห้ามเข้า บริเวณนี้ไพร่หญิงต้องถูกเกณฑ์เข้ามาทำงานอยู่ในที่นี้ในหน้าที่ต่างๆ เช่น นางราชยานแห่แห่น นางทนายเรือน หรือนางโขน นางนายประตูป้าง หรือบ้างก็มาทำหน้าที่ตักน้ำบ้าง หามวอบ้าง เป็นต้น

นอกจากนี้ก็มีผู้แสดงทัศนะวิเคราะห์เกี่ยวกับงานของไพร่หลวงหญิงไว้ดังเช่นกัน อาทิ อัญชลี สุสาธิต (2524 : 66-67) แสดงทัศนะว่า ไพร่หญิงส่วนหนึ่งนั้นทำงานอยู่ในพระราชฐานส่วนในซึ่งเป็นเขตต้องห้ามสำหรับผู้ชาย ส่วนหนึ่งทำงานอยู่ในบางกรมกองที่สังกัดอยู่ในพระบรมมหาราชวังโดยเฉพาะกรมช่างฝีมือต่างๆ สอดคล้องกับที่ ปิยนาค บุณนาค (2528 : 37) ที่แสดงทัศนะไว้เช่นกันว่า “ผู้หญิงเป็นไพร่และถูกเกณฑ์แรงงานด้วย แต่บทบาทของไพร่หญิงคงจำกัดอยู่เฉพาะในพระบรมมหาราชวังหรือวังของเจ้านายชั้นสูง หรือเป็นไพร่ขึ้นสังกัดกรมกองบางแห่ง... ส่วนไพร่ชายนั้นขึ้นสังกัดกรมกองต่างๆ เกือบทุกแห่ง ดังนั้นจึงเป็นที่ปรากฏว่าไพร่ส่วนใหญ่เป็นชาย ขณะที่ไพร่เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นที่เป็นผู้หญิง”

ดังนั้นจึงสรุปวิเคราะห์ได้ว่า ราชกรรชาสามัญชนที่ถูกเกณฑ์แรงงานเป็นไพร่หลวงนั้นจะสังกัดเข้าทำงานราชการอยู่ในบางหน่วยงานที่เป็นงานประเภทงานฝีมือที่เบาแรง และบางส่วนรับราชการอยู่ในเขตพระราชวังชั้นในซึ่งเป็นส่วนที่สตรีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเจ้าพนักงานสตรีชาววังฟ่านกอาศัยอยู่โดยเฉพาะ เพราะฉะนั้นราชกรรชาที่ถูกเกณฑ์แรงงานราชกรรชาไปทำงานราชการแผ่นดินนั้น จึงมุ่งเน้นเจาะจงไปที่ราชกรรชาเป็นกำลังสำคัญ

2.3.1.5.1.3 การหลบหนีของไพร่หลวง

ไพร่หลวงพยายามหลบหนีออกจากกรมกองที่สังกัดไปอยู่กรมกองอื่นเพื่อหลีกเลี่ยงการทำงานที่ต้องทำในกรมกองนั้นบ้าง เช่น ไพร่หลวงในสังกัดกรมพระคลังสุภรัตที่ต้องรับผิดชอบงานต่างๆ ในกรม ทั้งตักน้ำ ค้ำขมิ้น ต้มกรีกย้อมผ้าสำหรับใช้ในงานการพระราชกุศลต่างๆ หลบหนีไปอยู่กรมกองอื่นเป็นจำนวนมาก ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 108

ไพร่หลวงในพระคลังสุภรัต สำหรับจะได้ต้มกรีก ตักน้ำ ค้ำขมิ้น ย้อมผ้า ใช้การพระราชกุศล บัดนี้ไพร่หลวงเหล่านั้นหลบหนีไป แอบอิงพะยิงอยู่ในกรมอื่นๆ เป็นอันมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 26)

ไพร่หลวงบางพวกหลบหนีไปทำงานในสังกัดหน่วยงานอื่น บ้างแอบแฝงอยู่กับเจ้านายหรือขุนนางผู้อื่น ดังเช่น ไพร่หมื่นข้าหลวงเดิมที่อยู่ในสังกัดปกครองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎที่ยังคงทำ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 192)

จากตัวอย่างประกาศข้างต้นแสดงให้เห็นว่า หนังสือตราภูมิคุ้มห้ามเป็นหลักฐานที่แสดงแก่เจ้าพนักงานผู้เก็บภาษีอากรว่า ราษฎรไพร่หลวงผู้นั้นได้รับการยกเว้นหรือลดหย่อนค่าภาษีอากรชนิดประเภทนั้นๆ ซึ่งได้แก่ ภาษีอากรค่าสมพัศตร ค่าตลาด ค่าน้ำ และค่านา ตามแต่ราษฎรนั้นประกอบสัมมาอาชีพประเภทใดเช่น ทำนาทำไร่ทำสวน ค้าขาย หรือทำการประมง จับสัตว์น้ำ เป็นต้น ซึ่งตราภูมิคุ้มห้ามที่พระราชทานให้แก่ไพร่หลวงนั้นจะคุ้มห้ามจำนวนภาษีอากรมากน้อยต่างกัน ดังประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 113

เลิกไพร่หลวงที่ได้รับพระราชทานตราภูมิ...โปรดให้ยกอากรตลาดสมพัศตรค่าน้ำ สามประการให้แก่ไพร่หลวงมีกำหนดในตราภูมิคนละ ๘ บาทบ้าง ๗ บาทบ้าง ๖ บาทบ้าง ๕ บาทบ้าง ๔ บาทบ้างต่างๆ กัน ตามหมู่ตามกรม ซึ่งมีราชการหนักแรงเบาแรงต่างๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 56)

ตัวอย่างที่ 114

ลาวพวน ลาวทรงดำ ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมากกว่าไพร่หลวงหมู่อื่น...ให้ยกค่านาพระราชทานให้แก่ไพร่หลวงลาวพวนลาวทรงดำเมืองเพชรบุรีเสมอคนละแปดบาท

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 192)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ไพร่หลวงนั้นได้รับตราภูมิคุ้มห้ามคุ้มห้ามยกเว้นหรือลดหย่อนค่าภาษีอากรต่างๆ เป็นจำนวนไม่เท่ากัน เช่นบ้างคุ้ม 4 บาท 5 บาท 6 บาท 7 บาท หรือ 8 บาทบ้าง ตามแต่ว่าไพร่หลวงนั้นทำราชการสังกัดอยู่ในกรมกองใดและต้องทำงานราชการในสังกัดกรมกองนั้นหนักเบามากน้อยเพียงใด ดังนั้นไพร่หลวงที่ต้องทำราชการงานที่หนักจึงได้รับเงินคุ้มห้ามจำนวนมาก เหมือนดังไพร่หลวงลาวพวนและลาวทรงดำต้องทำราชการงานแผ่นดินที่หนักยากลำบาก จึงได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามค่านาเป็นจำนวนมากถึง 8 บาท ซึ่งหากไพร่หลวงที่ได้รับตราภูมิคุ้มห้ามเงินค่าภาษีอากรชนิดต่างๆ น้อยกว่าจำนวนภาษีอากรที่ทางราชการกำหนดไว้ จำนวนเงินภาษีอากรหรือค่านาส่วนที่เกินจากเงินคุ้มห้าม คือ ส่วนค่าภาษีอากรคงเหลือที่ราษฎรไพร่หลวงต้องเสียให้แก่เจ้าพนักงานผู้เก็บเงินภาษีอากรนั้นๆ ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 115

ถ้าค่าตลาดแลค่าน้ำค่าสมพัศตรจะต้องเสียมากเกินจากที่โปรดพระราชทานยกลดให้ๆ กำนันตลาดแลนายอากรค่าน้ำค่าสมพัศตร เรียกเอาแต่ส่วนที่เกินมาเป็นหลวงตามแต่อย่างในพิภคอัตรา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 249)

การได้หนังสือตราภูมิคุ้มห้ามนั้น ไพร่หลวงจะต้องเสียเงินเป็นค่าธรรมเนียมในการรับใบตราภูมิคุ้มห้าม เป็นจำนวนเงินเกาส์สี่เฟื้องต่อตราภูมิหนึ่งใบ ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 116

โปรดให้ประกาศให้ทราบทั่วกันเป็นแบบเดียวกันว่า ไพร่หลวงที่ไปบริบถรานั้นต้องเสียค่าธรรมเนียม...ตรา
ฎมิใบหนึ่งต้องเสียเงินเก้าสลึงเฟื้อง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 21)

นอกจากนี้ไพร่หลวงยังได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียเงินค่าพิณยให้แก่เจ้า
พนักงานศาลตุลาการ เมื่อไพร่หลวงนั้นต้องคดีความฟ้องร้องขึ้นในโรงศาลและเป็นผู้แพคดี ดัง
ความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 117

ถ้าไพร่หลวงแพ่งคดีผู้ใด ๆ ก็จะต้องปรับไหมส่วนซึ่งเป็นเงินพิณยมากน้อยเท่าใดทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าโปรดกระหม่อมยกพระราชทานให้แก่ไพร่หลวง อย่าให้ตระลาการเรียกเอาเงินพิณยกับไพร่หลวง
เลยเป็นอันขาด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 248)

สวัสดิการที่ไพร่หลวงได้รับดังกล่าว นับผลดีที่มาจากที่ราษฎรได้รับการ
ถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการแผ่นดินเป็นไพร่หลวง เป็นดังรางวัลตอบแทนความเหน้อยยาก
ลำบากของไพร่หลวงที่มีแก่แผ่นดิน และได้สะท้อนถึงการเอาพระราชหฤทัยใส่ใจดูแลของพระมหา
กษัตริย์ที่มีต่อไพร่หลวง จึงมีพระบรมราชานุญาตให้ลดหย่อนยกเว้นค่าภาษีอากรค่า่านาและค่าพิณย
แก่ไพร่หลวงแล้ว ยังทรงให้ความคุ้มครองช่วยเหลือไพร่หลวงในกรณีที่ไพร่หลวงได้รับความเดือด
ร้อน อันเนื่องจากเจ้าหม่อมขุนนางที่ควบคุมดูแลไพร่ เช่น การเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมตราฎมิคุ้ม
ห้ามเกินจากที่กำหนดไว้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไพร่
หลวงยื่นฎการร้องทุกข์ แล้วจะทรงพิจารณาชำระเอาเงินคืนค่าธรรมเนียมคืนให้แก่ไพร่หลวงต่อไป
ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 118

ตราฎมิใบหนึ่งต้องเสียเงินเก้าสลึงเฟื้อง ถ้าเจ้าหม่อมขุนนางแลเจ้าพนักงานจะเรียกเอาเงินค่าธรรมเนียม
เกินพิกัดนี้มากขึ้นไป อย่าให้หม่อมไพร่หลวงยอมให้ ถ้ามีฟังก็ให้ไปร้องทุกข์ ณ วังพระเจ้าพี่ยาเธอกรม
สมเด็จพระเดชาดิศร...ถ้าการมีตลอดไปก็ให้มาร้องถวายฎีกาในหลวงเทอญ จะโปรดให้ชำระเงินคืน
ให้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 21)

จากประกาศตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า บุคคลสุดท้ายอันเป็นที่พึงซึ่งจะให้
ความช่วยเหลือคุ้มครองแก่ไพร่หลวงคือ พระมหากษัตริย์ผู้ที่อยู่ในฐานะของเจ้าหม่อมขุนนางสูงสุด

2.3.1.5.2 งานของไพร่สม

งานของไพร่สมที่ต้องรับผิดชอบนั้น พิจารณาได้จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่าง 119

เมื่อท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ผู้ใด มีข้าคนปาวไพรไปตั้งทำไร ทำนา รักษาช้าง ม้า โค กระบือ อยู่ในแขวงหัวเมืองใดๆ ถ้ามีหนังสือไปฝากเจ้าเมืองกรมการหรือว่าด้วยโวหารวาจาตัวเองให้เจ้าเมืองกรมการกลัวเกรงจนจะว่ากล่าวอะไรไม่ได้...เป็นอันไม่ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 101)

จากตัวอย่างคำที่ขีดเส้นใต้คือ "ข้าคนปาวไพร" นั้นหมายความว่าไพร่สม ซึ่งแสดงให้เห็นหน้าที่การงานที่อยู่ในความรับผิดชอบของไพร่สม คือ ดูแลรักษาผลประโยชน์หรือสมบัติของเจ้านาย เช่น เฝ้าระวังรักษาดูแลช้างม้าโคกระบือของเจ้าหม่อมขุนนาง หรือใช้แรงงานทำงานต่างๆ เช่น ทำนา ทำสวน ให้กับเจ้าหม่อมขุนนาง เป็นต้น รวมถึงงานอื่นๆ ที่เจ้าหม่อมขุนนางให้ทำ ซึ่งเสมือนเป็น ข้าหรือปาวรับใช้ สอดคล้องกับที่ ศิริพร ดาบเพชร (2546 : 34-35) กล่าวอธิบายว่า "ไพร่สม คือไพร่ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้กับพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่เป็นมูลนาย เพื่อช่วยทำงานต่างๆ ให้มูลนาย เพื่อผ่อนกำลังและเพื่อให้เกิดรายได้" ดังนั้นลักษณะงานของไพร่สมจึงแตกต่างจากไพร่หลวงเพราะเป็นงานที่รับผิดชอบแต่เฉพาะที่ต้องรับผิดชอบทำงานราชการทั้งในกรม กองที่สังกัดและงานโยธาสาธารณประโยชน์ต่างๆ

2.3.2 ราษฎรสามัญชนชาวต่างชาติ

นอกจากไพร่หรือราษฎรสามัญชนชาวไทยแล้ว สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 นั้น ยังประกอบไปด้วยราษฎรสามัญชนชาวต่างชาติต่างๆ แสดงให้เห็นได้จากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 120

ราษฎร ไทย จีน ญวน มอญ ลาว เขมร พม่า มลายู แลคนที่เชื้อฝรั่งโปรตุเกสเดิม แลคนที่เชื้อแขกทวาย พม่า แขกมลายู แขกจาม ทุกภาษาบรรดาเป็นคนขึ้นอยู่ในพระราชอาณาจักรกรุงสยามทั้งปวง ซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานครมณฑลรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยาแลแขวงหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรุงเทพมหานครให้รู้จงทั่วด้วยตั้งแต่ได้ทำหนังสือสัญญากับชาติอังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศสทั้งสามเมืองแล้วมีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายในท่ากรุงเทพมหานครมากกว่าแต่ก่อนหลายส่วน...นายห้างอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกาซึ่งเข้ามาตั้งค้าขายอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ต้องเอาเงินเหรียญให้ไปวานช่างในพระคลังมหาสมบัติทำเงินตรา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 200)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ชนต่างชาติที่เข้ามาในประเทศไทยนั้น มีทั้งชนชาติที่อยู่ในภูมิภาคเอเชียอาทิตย จีน ญวน พม่า มอญ ลาว เขมร มลายู ทวาย จาม และชนชาติที่จากทวีปยุโรป ตะวันตกเช่นโปรตุเกส อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา เป็นต้น ชนต่างชาติที่เข้ามาเหล่านี้ประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายสถานอาชีพบ้างเป็นพ่อค้า เป็นนักบวชหรือผู้เผยแผ่ศาสนา เป็นแพทย์ เป็นครูสอนหนังสือ หรือเป็นตัวแทนจากต่างประเทศเช่นกงสุลหรือทูต เป็นต้น ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 121

ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า คนในพระราชอาณาจักรมิใช่...หลวงญวน หลวงจีน บาดหลวงฝรั่ง ได้ะแซกรูป
ซี แพทย์หมอ แลครูอาจารย์สอนหนังสือก็ดี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 210-211)

ตัวอย่างที่ 122

กงสุลอังกฤษจะสร้างตึกขึ้นในที่ซึ่งโปรดพระราชทานให้ไต่บ้านกงสุลโปรตุเกศนั้น จึงได้คิดจะให้ลูกจ้าง
รับเหมา ทำการก่อสร้างตามตัวอย่างที่กงสุลอังกฤษคิดไว้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 189)

2.3.2.1 จุดประสงค์การเข้ามาในประเทศไทย

จุดประสงค์ในการเข้ามาในประเทศไทยของชนต่างชาติเหล่านี้ ดังปรากฏใน
ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นั้นพิจารณาวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

2.3.2.1.1 เพื่อประกอบกิจการค้าขาย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาค้า
ขายในประเทศไทยจำนวนมากจึงมีชนชาติต่าง ๆ หลังไหลเดินทางเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวน
มากเช่นกัน ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 123

แต่ก่อนมาเรือลูกค้าวาณิชเข้ามาขาย ณ กรุงเทพมหานครน้อย...ในกาลนี้ลูกค้าในกรุงเทพมหานคร...
เรือลูกค้าต่างประเทศก็เข้ามาค้าขายทวีมากขึ้นทุกทีจนถึงในปีที่ ๗ ที่ ๘ แห่งรัชกาลปัจจุบันนี้ เรือลูกค้า
ต่างประเทศมาในปีหนึ่งก็นับด้วยร้อยลำขึ้นไปแล้ว...คนต่างประเทศก็เข้ามาอยู่มากขึ้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 148-149)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มีชาวต่างประเทศเดินทางเรือเข้ามาทำการ
ค้าขายในประเทศไทยเป็นจำนวนมากกว่าในอดีตและเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งในจำนวนนี้มีชาว
ตะวันตกรวมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมากและจากหลายประเทศที่เดินทางเข้ามาประกอบกิจการค้าขายใน
ประเทศไทย ดังพิจารณาได้จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 124

บรรดาคนอยู่ในบังคับกงสุล ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ก็ต้องฟังบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้ง
อยู่ ณ กรุงเทพมหานคร...กงสุลจะรักษากฎหมายการค้าขายตามกฎหมายที่ห้ามปราม จะมีให้คนที่อยู่
ในบังคับกงสุล ทำผิดล่วงเกินกฎหมายสัญญาของอังกฤษ ของฝรั่งเศส ของอเมริกัน ของเดนมาร์ก
โปรตุเกศกับไทยที่มีอยู่แล้วจะมีต่อไปในภายหลัง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 149)

ตัวอย่างที่ 125

ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยาม ก็ได้อนุเคราะห์ชนชาวเมืองปรัสเซียแลเยอรมันนี้ ซึ่งเข้ามาอยู่ในแผ่นดินสยาม แลเรียกภาษีแลค่าธรรมเนียมแต่เรือปรัสเซียแลเยอรมัน โดยอาการคล้ายกันกับอย่างซึ่งได้อนุเคราะห์แก่แลเรียกแต่ลูกค้าชาวยุโรปพวกอื่น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2528 : 234)

จากตัวอย่างที่ 124 แสดงให้เห็นว่า ชนชาติตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 มี อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา เดนมาร์ก โปรตุเกส นอกจากนี้ในตัวอย่างที่ 125 ปรากฏว่ามีชาวเยอรมัน และปรัสเซียหรือปรัสเซีย เดินทางเข้ามาทำการค้าขายในประเทศไทยในสมัยนี้ด้วย นอกจากนี้ยังมีชนชาติอื่นๆ ที่เดินทางเข้ามาค้าขายในประเทศไทยอีก พิจารณาจากตัวอย่างที่ 124 ที่กล่าวถึงคนในบังคับกงสุลของประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา เดนมาร์กและโปรตุเกส แสดงว่ายังมีชนชาติอื่นที่ถือเป็นพลเมืองของประเทศตะวันตกเหล่านี้ได้เดินทางเข้ามาค้าขายอยู่ในประเทศไทยด้วย

ชาวต่างประเทศเหล่านี้บางกลุ่มเข้ามาทำการค้าขายเพียงชั่วคราวแล้วเดินทางกลับออกไป แต่มีบางกลุ่มที่ได้ทำสัญญาทางการค้ากับประเทศไทยเช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา เดนมาร์ก และโปรตุเกส แล้วนั้น ตั้งถิ่นฐานลงทุนประกอบกิจการห้างร้านอยู่ในประเทศไทย ที่กรุงเทพมหานครก็มี ดังตัวอย่างประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 126

ตั้งแต่ได้ทำหนังสือสัญญากับชาติอังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศสทั้งสามเมืองแล้วมีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายในท่ากรุงเทพมหานครมากกว่าแต่ก่อนหลายส่วน...นายห้างอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกาซึ่งเข้ามาตั้งค้าขายอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 200)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ว่า ชนชาติตะวันตกจากประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา ที่เข้ามาตั้งกิจการห้างร้านอยู่ในกรุงเทพมหานครและได้ทำสัญญาเจริญสัมพันธไมตรีการค้ากับประเทศไทย

2.3.2.1.2 เพื่อเผยแพร่ศาสนา

จุดประสงค์อีกประการที่สองคือเข้ามาเพื่อเผยแพร่ศาสนา พิจารณาได้จากประกาศรับสั่งที่กล่าวถึง พระหรือนักบวชจากชาติต่างๆ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 127

คนในพระราชอาณาจักรมิใช่...หลวงญวน หลวงจีน บาดหลวงฝรั่ง โต๊ะแซกรูปชี แพทย์หมอ แลครูอาจารย์สอนหนังสือ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 210-211)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ว่า มีพระหรือนักบวชจากชาติต่างๆ เช่น พระญวน พระจีน บาทหลวง ซี โต๊ะแซกหรืออิหม่าม เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งโดยสถาน

ภาพแล้วพิจารณาได้ถึงจุดประสงค์ในการเดินทางมาสู่ประเทศไทยของบุคคลเหล่านี้ได้ว่า เพื่อเผยแพร่ศาสนา มา หรือบ้างเข้ามาในฐานะของหมอหรือ ครูสอนหนังสือ โดยเฉพาะชาวตะวันตกที่เข้าเผยแพร่ศาสนาคริสต์และเป็นผู้นำเอาวิทยาการความรู้ใหม่ๆ เข้ามาเผยแพร่ ดังเช่นหมอบรัดเลย์ซึ่งเป็นชาวตะวันตกจากประเทศอังกฤษที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยก่อนสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลของพระองค์และเป็นผู้ที่นำวิทยาการการพิมพ์เข้ามาใช้ในประเทศไทยด้วย ดังความจากประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริรับสั่งคำหนังสือหมอบรัดเลย์ที่ทำหนังสือพิมพ์ประกาศกำหนดวันวิสาขบูชาผิด ที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 128

ซึ่งหมอบรัดเลย์ทำหนังสือประกาศตีพิมพ์ว่าวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ เป็นวันไทย...เรียกว่าวิสาขบูชา คือนับเป็นอย่างฝรั่งว่าเดือนเอเปริล คนหัวประจบฝรั่งกัน ไม่รู้จักอะไรวิสาขบูชา...เก็บเอาไปตีพิมพ์อวดรู้เปล่าๆ เดือนเอเปริลเป็นวิสาขบูชาไม่ได้ อังกฤษที่จะรู้การในพระพุทธศาสนาแท้ๆ ที่เขาดีกว่าหมอบรัดเลย์อยู่ในเมืองอังกฤษก็มีถมไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 197)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงได้ว่า หมอบรัดเลย์เป็นผู้จัดตั้งโรงพิมพ์ตีพิมพ์หนังสือออกมาเผยแพร่ และหมอบรัดเลย์นั้นคือผู้หนึ่งในคณะผู้แทนเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่เรียกว่าคณะมิชชันนารี ซึ่งได้มีนักวิชาการกล่าวถึงบทบาทความสำคัญของชาวตะวันตกที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทยรวมทั้งบทบาทของหมอบรัดเลย์นายแพทย์ชาวอังกฤษผู้นี้เช่น มัลลิกา มัสสูติ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2537 : 156) กล่าวว่า "งานบริการสังคมที่มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ได้ทำคู่กับการสอนศาสนา เช่น การสร้างโรงเรียนเพื่อสอนภาษาและวิชาความรู้พื้นฐาน การรักษาพยาบาล อาทิ หมอบรัดเลย์ได้นำการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษมาเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2381 การนำวิธีการผ่าตัดเพื่อการรักษาพยาบาล การตั้งโรงพิมพ์ภาษาไทยเพื่อเผยแพร่ความรู้วิทยาศาสตร์และข่าวสารต่างประเทศ" สอดคล้องกับคำกล่าวของ พวงเพชร สุรัตน์วิกุล และพรภิรมย์ เชียงกุล (ไทยศึกษา. 2545 : 20) ที่ว่า "การแพร่ขยายของวัฒนธรรม วิทยาการ และเทคโนโลยีของชาวตะวันตกเข้าสู่เมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ มิชชันนารีได้นำเอาเครื่องพิมพ์เข้ามาใช้ในเมืองไทย ทำให้มีการพิมพ์หนังสือออกจำหน่ายแพร่หลาย" และไพฑูรย์ มีกุล (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2539 : 317) กล่าวไว้เช่นกันว่า "ชาวตะวันตกได้เข้ามามีบทบาททางด้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในฐานะหมอสอนศาสนา ครูสอนภาษาอังกฤษ" ดังนั้นกล่าวได้ว่า การเข้ามาในประเทศไทยของชนต่างชาติโดยเฉพาะชนชาติตะวันตกนั้น นับว่ามีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยอย่างมาก เพราะได้นำวิทยาการใหม่ๆ มาเผยแพร่ควบคู่ไปด้วย

2.3.2.1.3 เพื่อมาปฏิบัติหน้าที่การงาน

การเดินทางมาด้วยจุดประสงค์เพื่อปฏิบัติภารกิจการทำงานตามที่ได้รับมอบหมายซึ่งได้แก่ คณะผู้แทนราชการผู้ที่เป็นทูตและกงสุล เนื่องจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอม

เกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น การค้าขายมีความเจริญรุ่งเรืองมาก ชาวต่างชาติจากนานาประเทศได้เดินทางเข้ามาทำการค้าอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมากและหลายประเทศได้ส่งทูตเข้ามาทำสัญญาทางการค้าเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา เป็นต้น ประเทศต่างๆ เหล่านี้จึงได้ส่งข้าราชการผู้แทนต่างประเทศเช่น กงสุล เข้ามาทำราชการดูแลรักษาผลประโยชน์ทางการค้าของประเทศและคนในบังคับของต่างประเทศเหล่านั้น มาประจำอยู่ในประเทศไทย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 129

บรรดาคนอยู่ในบังคับกงสุลซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ก็ต้องฟังบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร...แลกงสุลจะรับรักษากฎหมายการค้าขายแลกฎหมายที่ห้ามปราม จะมีให้คนที่อยู่ในบังคับกงสุลทำผิดล่วงเกินกฎหมายสัญญาของอังกฤษ ของฝรั่งเศส ของอเมริกัน ของเดนมาร์ก โปรตุเกสกับไทย ที่มีอยู่แล้วและมีต่อไปในภายหน้า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 149)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มีกงสุลจากหลายประเทศเช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา เดนมาร์ก โปรตุเกส ที่เดินทางเข้ามาตั้งทำการอยู่ในประเทศไทย

2.3.2.1.4 เพื่อการอยู่อาศัยตั้งรกรากถิ่นฐาน

จุดประสงค์สำคัญอีกประการที่สามคือ การเข้ามาเพื่ออยู่อาศัยตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนสร้างครอบครัวและประกอบอาชีพดำรงชีวิตอยู่ในประเทศไทยซึ่งได้แก่ชนเชื้อชาติจีน ลาว ญวน เขมร พม่า มอญ มลายู เป็นต้น ชนต่างเชื้อชาติเหล่านี้ล้วนนั้นมาจากประเทศในภูมิภาคเอเชียที่บางประเทศอยู่แวดล้อมใกล้เคียงประเทศไทยหรือบางประเทศราชอยู่ภายใต้การปกครองของไทยสมัยนั้นหรือบางก็เป็นชนกลุ่มน้อย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 130

สมเด็จพระปรมณทรมหามกุฏพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ แลเป็นเจ้าเป็นใหญ่ได้ครอบครองพระราชอาณาจักรสยามราชรัฐแวดล้อมด้วยนานาประเทศราช ชนบทต่างๆทุกชนิดคือ ลาวโยน ลาวเฉียง ในทิศพายัพและอุดร ลาวกาวแลทิศอีสานจนบุรีร์ กัมพูชา เขมรแต่บุรีร์จนอาคเนย์ เมืองมลายูเป็นอันมากแต่ทิศทักษิณจนจรดี แลบ้านเมืองกะเหรี่ยงบางเหล่า แต่ทิศประจิมจนพายัพและข่าของ แลชาติต่างๆอื่นอีกเป็นอันมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 233-234)

ชาวต่างชาติเหล่านี้เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานรกรากอยู่ในประเทศไทยมาเป็นเวลานาน ปรากฏตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังที่ ปิยนาด บุนนาค (ปิยนาด บุนนาค. 2528 : 55) ได้กล่าวแสดงสาเหตุที่ชนต่างเชื้อชาติเหล่านี้เดินทางเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยไว้ว่า "คนเหล่านี้บางส่วนถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และแม้แต่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้เอง บางส่วนก็อพยพครอบครัวหนีภัยจากบ้านเมืองของ

คนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทย” ซึ่งสอดคล้องกับที่ไพฑูรย์ มีกุล (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2539 : 316) ดังที่ว่า “กลุ่มชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยอพยพหนีภัยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหรือถูกกวาดต้อน...กลุ่มคนเหล่านี้ประกอบด้วยชนหลายเชื้อชาติ เช่น ลาว เขมร มอญ พม่า ญวน มลายู และชา เป็นต้น”

ชนต่างเชื้อชาติเหล่านี้ได้เข้ามาดำรงชีวิตตั้งถิ่นฐาน สร้างฐานะสร้างครอบครัว และประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงตนเองอยู่อย่างตั้งเช่นราษฎรสามัญชนชาวไทย ดังเช่น ชนชาติลาว ได้แก่ ลาวพวน ลาวทรงคำ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยโดยประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนาเลี้ยงชีพ ดังความจากประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 131

ในเมืองเพชรบุรีการทำไร่ปลูกเพาะพืชผลต่าง ๆ และการหาทุ่งปลาแลค้าขายอย่างอื่น ลาวหมูนีก็ไม่ได้ทำ เลี้ยงชีวิตของตน ได้อาศัยแต่การทำนาอย่างเดียวเป็นที่เลี้ยงชีวิต

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 192)

ตัวอย่างที่ 132

ให้เป็นแต่สักหน้าผาก...แล้วขับไล่เงินแสงกับบุตรภรรยาแลทาสไปเสียจากแขวงกรุงเทพฯ และแขวงเมืองนนทบุรี...ทรัพย์สมบัติแลแพแลเรือน ให้เงินแสงรื้อขนเอาไปเสียให้พ้นแขวงทั้ง ๔...แต่ที่ดินที่แพจอดหรือสวนหรือนาของเงินแสงที่มีอยู่ในแขวงกรุงเทพฯ แลหัวเมืองทั้ง ๔ นั้น ไม่โปรดให้เงินแสงเป็นเจ้าของ ให้ขาดคืนจากเป็นของเงินแสง คงเป็นที่หลวง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 190)

ตัวอย่างที่ 133

อ้ายโนรี พ่อเป็นไทยแม่เป็นญวนอยู่เมืองเขมรได้พากันเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ อ้ายโนรีลูกใหญ่ขึ้น แล้วบวชเป็นภิกษุอยู่วัดเทพธิดาราม ๒ พรรษาแล้วหนีไปเมืองเขมร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2528 : 196)

จากตัวอย่างประกาศที่ 132 ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มีชาวต่างชาติเช่น ชาวจีน ชื่อว่า “แสง” ได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนประกอบสัมมาอาชีพอยู่กินเป็นสามัญรกรากกับนางอัมกระทั่งมีบุตรด้วยกัน หรือตัวอย่างที่ 133 ที่แสดงให้เห็นว่า ชายไทยที่ไปได้ภรรยาเป็นชาวเขมรและมีลูกชื่อโนรี ได้ตั้งรกรากอยู่ประเทศเขมรซึ่งต่อมาได้อพยพมาจากประเทศเขมรมาตั้งรกรากอยู่ในประเทศไทย ซึ่งชนต่างเชื้อชาติเหล่านี้มีสถานภาพเสมือนดังเป็นราษฎรชาวไทย

2.3.2.1.5 บทบาทของชนชาติจีนที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย

ในบรรดากลุ่มชนต่างเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยนั้น ปรากฏว่า กลุ่มชนเชื้อชาติจีนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญอย่างมากในประเทศไทย เห็นได้จากที่มีชาวจีนประกอบสัมมาอาชีพต่างๆ หลากหลาย ดังจำแนกวิเคราะห์ได้ต่อไปนี้

2.3.2.1.5.1 การประกอบกิจการค้าขาย

ชาวจีนประกอบกิจการค้าขายทั้งการค้าที่ใช้เงินลงทุนมากและน้อย ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 134

ขอประกาศแก่เจ้สัวผู้แต่งเรือไปค้าขายเมืองต่างประเทศ แลคนทั้งหลายที่มีข้าวไปขายแก่เจ้สัว นายห้าง ให้ทราบทั่วกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2528 : 220)

ตัวอย่างที่ 135

ชาววัดจับเอาไปแลกหมี่แลสุรากับจีนเจ้าของสุราเจ้าของหมี่กินในเวลากลางวัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 108)

ตัวอย่างที่ 136

มีจีนราษฎรเข้าซื้อกัน ๖๖ คน ร้องกล่าวโทษเจ้าภาน้ำมันมะพร้าว ว่าเก็บภาษีผิดพิกัดท้องตรา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2528 : 287)

ตัวอย่างที่ 137

นักเลงผู้ใดจะไปเล่นปอนไทย ปอนจีน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2528 : 261)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชาวจีนที่มีฐานะร่ำรวยมีเงินมาก สามารถนำมาลงทุนแต่งเรือสำเภามาเพื่อบรรทุกสินค้าไปขายยังต่างประเทศ และสินค้าที่บรรทุกไปขายนั้น ได้แก่ ข้าว ส่วนชาวจีนที่มีทุนน้อยค้าขายสินค้าสินค้าเบ็ดเตล็ดประเภทเครื่องดื่มบ้างหรืออาหารบ้างเช่น สุรา หรือบะหมี่ เป็นสำคัญ หรือบ้างประกอบการอุตสาหกรรมเช่น ทำน้ำมันมะพร้าว ขายเป็นจำหน่าย หรือบ้างก็เปิดกิจการบ่อนพนัน เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับที่ พงศพร สุรัตน์วิกุล และพรภิรมย์ เชียงกุล (2545 : 17) กล่าวถึงบทบาทของชาวจีนไว้ว่า “ชาวจีนได้เข้ามาควบคุมกิจการค้าภายในเกือบทั้งหมด โดยเป็นทั้งพ่อค้าคนกลาง พ่อค้าย่อย พ่อค้าเร่”

2.3.2.1.5.2 การรับราชการแผ่นดิน

ชาวจีนที่เข้าทำงานรับราชการแผ่นดินได้รับแต่งตั้งเป็นข้าราชการให้มีบรรดาศักดิ์ก็มีอยู่มาก โดยในตำแหน่งเจ้าพนักงานภาษีอากร ที่ปรากฏว่ามีชาวจีนหลายคนที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพนักงานภาษีอากรมีหน้าที่เก็บจากราษฎร ดังความจากประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ชาวจีน 3 คนชื่อ สิ้น เกงอยู่ และเล็ก

เป็นเจ้าพนักงานไปเก็บภาษีน้ำตาลทราย และทรงพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเงิน “เงิน” เป็น ขุนพิพัฒน์พยากรทำหน้าที่เก็บอากรเตาสุราจากราชฎาในเขตกรุงเก่า ดังความจากประกาศต่อไปนี้ ตัวอย่างที่ 138

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ว่าน้ำตาลทรายมีราคาขึ้น โรงน้ำตาลทรายตั้งขึ้นอีกหลายโรงในวคปิยะเส็งนพตัก เงินภาษีก็จะขึ้นได้อีกมาก...จึงทรงพระกรุณา โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งเงินสินเป็นที่ขุนพิสุทธิสินเจ้าภาษีเก็บตามสำน้ำเจ้าพระยา...ตั้งเงินกองอยู่ เป็นขุนภักดีสินพยากรเจ้าภาษีเก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันออก...ตั้งเงินเล็กเป็นขุนสุนทรสินพิทักษ์เจ้าภาษี เก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 17-18)

ตัวอย่างที่ 139

คนชาวกรุงเก่าขายข้าวได้มากก็ซื้อสุรากินมากขึ้น อากรเตาสุรามีกำไร จึงมีผู้คิดอ่านจะประมูลอากร... ภายหลังเงินเงินมาทำเรื่องรายขึ้นประมูลเงิน...เป็นเงินสองร้อยเก้าสิบชั่ง เงินเจ็ดสิบเผาเงินล่วงหน้าทั้ง สองร้อยเก้าสิบชั่ง...จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ซึ่งขุนโสภณเพชรรัตน์มากล่าวก่อนว่า อากรมีภาษีเพียง สิบชั่งเท่านั้น ก็เป็นอันตัดขาดรับแพ้แก่คนใหม่ผู้ประมูลอยู่แล้ว...จึงได้โปรดสั่งให้ตั้งเงินเงินเป็นนาย อากรใหม่ มีชื่อตำแหน่งตั้งว่าขุนพิพัฒน์พยากรทำอากรเตาสุรากรุงเก่า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 7-8)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชาวจีนได้มีโอกาสเข้ารับราชการเป็น เจ้าพนักงานภาษีอากรชนิดประเภทต่างๆ เช่น เจ้าภาษีอากรน้ำตาลทราย เตาสุรา โดยได้รับ พระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ชั้นขุน ซึ่งจะเห็นว่าชาวจีนที่ได้รับ โอกาสเข้าไปทำงานราชการแผ่นดินเป็นเจ้าภาษีอากรนั้นคือ ผู้ที่มีฐานะการเงินมั่นคง ทั้งนี้เพราะ การที่จะเข้าไปเป็นเจ้าภาษีอากรได้ต้องเข้าไปประมูลภาษีที่ประสงค์จะไปทำหน้าที่จัดเก็บ ผู้ที่จะเข้า มาทำหน้าที่เจ้าภาษีอากรต้องเป็นผู้ที่มีเงินเพราะการประมูลภาษีอากรนั้น มีผู้หลายคนและคนที่ ประมูลภาษีในราคาสูงจึงเป็นผู้ชนะการประมูล ผู้ประมูลต้องนำเงินที่ประมูลนั้นส่งให้หลวงหรือ พระมหากษัตริย์ก่อนด้วย โดยจะส่งในคราวเดียวหรือทยอยส่งก็แล้วแต่ และจากตัวอย่างเงินเงินรับ ส่งเงินประมูลทั้งหมดล่วงหน้าในคราวเดียว แสดงว่าเงินเงินมีฐานะการเงินดีร่ำรวย สอดคล้องกับที่ มัลลิกา มัสอูติ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2537 : 153) กล่าวว่า “เจ้าภาษีเงินเหล่านี้มีฐานะ มั่งคั่ง” และกล่าวอธิบายไว้ว่า (2537 : 151) “การเป็นเจ้าภาษีนายอากรจะได้รับบรรดาศักดิ์เป็น ขุนนางชั้นขุน มีศักดินา 400 ขึ้นไป”

2.3.2.1.5.3 การรับจ้างใช้แรงงาน

ชาวจีนที่ฐานะการเงินไม่ดียากจนโดยประกอบอาชีพรับจ้างทำงานเป็น กรรมกรใช้แรงงานก็มี งานที่ทำรับจ้างเช่น รับจ้างขุดคลอง ดังจากประกาศที่พระบรมราชโองการให้

ประชาชนทั้งปวงเรียกคลองที่ขุดขึ้นใหม่โดยการจ้างแรงงานชาวจีนนั้นว่า คลองเจดีย์บูชา หรือรับจ้างทำถนน ดังความจากประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงจ้างจีนทำถนนสายต่างๆ ที่กล่าวต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 140

คลองที่ขุดใหม่แขวงเมืองนครไชยศรี ปากคลองอยู่กับท้ายบ้านท่านา ปลายคลองจดพระปฐมเจดีย์นั้น บัดนี้พระราชทานนามชื่อว่าคลองเจดีย์บูชาเพราะได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ ๖๐๐ ชั่ง จ้างจีนขุดให้เป็นคลองขึ้นเพื่อจะให้เป็นทางบูชาพระเจดีย์นั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 14)

ตัวอย่างที่ 141

แต่ถนนบำรุงเมืองนั้น ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์แต่พระคลังในที่จ้างจีนทำ...เงินปีจีนปีชวดคชกนี้ ได้โปรดให้จ่ายจ้างจีนทำถนนขวาง...ถ้าทางนี้เสร็จแล้วจะโปรดให้จ่ายสร้างถนนลงไปต่อ หอกลองแลศาลเจ้าพระกาฬไชยศรี...แล้วจะทำถนนสำเพ็งลงไปจนวัดสัมพันธวงศารามแล้ววัดประทุมคงคาแล้วจะออกประจวบทางใหญ่เจริญกรุงในที่ควร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2528 : 241-242)

จากบทบาทหน้าที่ในกิจการงานอาชีพต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าชนชาติจีนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยนั้นประกอบไปด้วยทั้งกลุ่มชาวจีนที่มีฐานะการเงินร่ำรวยกับกลุ่มชาวจีนที่ยากจน

ในบรรดาชาวต่างชาติเหล่านี้มีราษฎรสามัญชนชาวต่างชาติบางชาติต้องถูกเกณฑ์แรงงานเป็นไพร่ แต่ชาวต่างชาติบางชาติไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ดังนั้นจึงแบ่งกลุ่มราษฎรสามัญชนชาวต่างชาติที่อยู่ในระบบไพร่ และชาวต่างชาติที่อยู่นอกระบบไพร่ ดังพิจารณาวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

2.3.2.2 ชาวต่างชาติที่อยู่ในระบบไพร่

ชนต่างชาติที่เข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยส่วนที่หนึ่งต้องถูกเกณฑ์แรงงานมาทำราชการแผ่นดินเช่นเดียวกับราษฎรชาวไทย ชาวต่างชาติที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานมาทำราชการแผ่นดินล้วนเป็นกลุ่มชนต่างชาติที่เดินทางเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทย ซึ่งมาจากประเทศที่อยู่บริเวณใกล้เคียง เช่น พม่า มอญ ญวน ลาว เป็นต้น ซึ่งมีสถานภาพเป็นราษฎรไทยด้วยเช่นกันแต่ต่างเชื้อชาติ โดยชนต่างชาติเหล่านี้จะต้องถูกเกณฑ์สักเป็นไพร่หลวงทำราชการสังกัดอยู่ในกรมกองหน่วยงานต่างๆ เช่น กองพม่าออกกระบือ กองมอญโรงเรือ กองมอญช่างต่อเรือ กำปั่น กองญวนฝัฟายแจว เป็นต้น ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 142

วันหนึ่งจึงมีคนแปลกหน้ามา ๒ คน หมอบอยู่ที่หน้าต้นมะขาม ถามว่าเป็นผู้ใดบอกว่าเป็นจางวางกองพม่าออกกระบือ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2528 : 285)

ตัวอย่างที่ 143

แต่ที่กองพม่าแลกองมอญโรงเรือแลกองมอญช่างต่อเรือกำปั่น แลญวนผีพายแฉวนั้นไม่ได้ส่งให้ใคร หรือใครจะมารวอย่างไรร้อยๆ แฉๆ ก็พยักพเยิดไปก็ลืมไปเสียแล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2528 : 284)

นอกจากงานในกรมกองที่สังกัดแล้ว ยังต้องรับผิดชอบงานอื่นๆ ตามแต่จะถูกเกณฑ์ใช้ไปทำ เช่นไพร่หลวงลาวพวนและลาวทรงดำที่ถูกเกณฑ์ไปทำงานขนหินขุดดินปรับพื้นที่ดิน ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 144

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเกณฑ์พวกลาวพวน ลาวทรงดำ มาทำการแลการตัดขนศิลาถมที่ลุ่มแลปราบที่ดอน เป็นราชการหนักแรงมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 192)

จากตัวอย่างประกาศจะเห็นว่า งานในหน้าที่ของไพร่ชาวต่างเชื้อชาตินั้น เป็นงานที่หนักใช้แรงมากไม่ต่างไปจากงานของไพร่หลวงชาวไทยจึงปรากฏว่ามีไพร่ต่างเชื้อชาติหลบเลี่ยงการเกณฑ์สักเป็นไพร่เช่นกัน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 145

ครั้งนี้มีอำมมีขุนนายไพร่พวกลาว ไพร่หลวงอาสาเมืองสุพรรณบุรี ๑๐๒ คน คบคิดกันปลอมตัวเอาเองหาให้กองสักสักไม่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 26)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ไพร่เชื้อชาติลาวและไพร่หลวงกองอาสาหาทางหลบเลี่ยงการถูกเกณฑ์สักโดยคบคิดกันปลอมสักหลังมือแก่กันเอง

2.3.2.3 ชาวต่างชาติที่อยู่นอกระบบไพร่

ชาวต่างชาติที่ได้รับยกเว้นถูกเกณฑ์สักเป็นไพร่ทำงานราชการแผ่นดินนั้นสามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

2.3.2.3.1 ชนชาวจีน

สำหรับกลุ่มชนชาวจีนได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์สักเป็นไพร่ แต่ต้องจ่ายเงินผูกปีให้กับทางการแทน กำหนดการเก็บเงินผูกปีนี้จะจัดเก็บตามกำหนด 3 ปีครั้ง พิจารณาความจากประกาศที่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงบอกถึงการจ่ายเงินผูกปีที่จัดเก็บเมื่อปีประกาศกับปีขุดที่ใช้ในการสร้างถนน ซึ่งแสดงระยะเวลาในการเก็บเงินผูกปีที่ห่างกันเป็นเวลา 3 ปี ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 146

จีนต้องเสียเงินเมื่อปีระกาตรศกแลปีชวดคตกนี้คนละ ๔ บาท หรือสองครวรวรรวมกันเป็นคนละ ๘ บาท สร้างถนนใหญ่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 5)

จากตัวอย่างดังกล่าว ชาวจีนต้องเสียเงินค่าผูกปีเป็นจำนวน 4 บาทต่อเวลา 3 ปี ดังนั้นเมื่อจำนวนเงินผูกปีที่ชาวจีนจ่ายให้ส่วนราชการแทนการเข้าทำงานรับใช้ราชการแผ่นดินนั้นน้อยเช่นนี้ ย่อมเป็นทางให้ชาวจีนเลือกที่จะจ่ายเงินให้แก่ส่วนราชการแทนการเข้าทำงาน ซึ่งทำให้ชนชาวจีนมีเวลาในการประกอบสัมมาอาชีพได้เต็มกำลัง สอดคล้องกับที่ อัญชลี สุลาโยณห์ (2524 : 84-85) ได้กล่าวแสดงทัศนะผลกระทบอันดีสำหรับชนชาวจีนที่เสียเงินผูกปีในจำนวนน้อยไว้ว่าเป็นทางได้เปรียบของชาวจีน และ "ทำให้คนจีนมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจ เพราะมีความคล่องตัวในการประกอบอาชีพมากกว่า และมีโอกาสสะสมทุนได้ดีกว่า"

2.3.2.3.2 ชนชาติตะวันตก

ชาวตะวันตกนั้นเป็นอีกชนชาติหนึ่งที่ได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์สักเป็นไพร่ซึ่งไม่ปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ว่ามีการเกณฑ์แรงงานไพร่สามัญชนชาติตะวันตกเป็นไพร่ ทั้งนี้พิจารณาได้ว่า เนื่องจากชาวชาติตะวันตกนั้นมีสถานภาพเป็นคนนอกประเทศ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกผู้ที่มาจากชาติตะวันตกเหล่านี้ว่า "คนนอกประเทศ" หรือ "ฝรั่ง" เสมอ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 147

การใดๆที่จะเกี่ยวข้องกับด้วยคนนอกประเทศ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส โปรตุเกศ อเมริกัน ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ...บังคับบัญชาว่ากล่าวจัดแจงไปให้เสร็จ อย่าให้ผิดเพี้ยนว่าต่อเสด็จกลับมา ความผู้ร้ายลักของคนนอกประเทศให้พระยาเพชรปณัธิรับชำระ เมื่อชำระได้เพียงใดประการใดก็ให้จดหมายบอกไปแก่ กงสุลอย่าให้คนนอกกว่าได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 208)

ตัวอย่างที่ 148

การเรื่องจะให้เจ้าของที่ดินยอมให้คนนอกที่เรียกว่าฝรั่งซื้อที่เช่าที่ได้ กำหนดที่กำหนดกาลเพียงไร ก็ได้มีแจ้งในคำประกาศมาก่อนในเดือนเจ็ดนั้นแล้ว...แต่การที่จะรับจ้างคนพวกที่เรียกว่าฝรั่งทำการนั้นก็ไม่มีว่าไว้...แต่ยังไม่ละเอียดถ้วนถี่ ครั้นเหตุอะไรมีขึ้นสักแห่งหนึ่งก็แตกตื่นตกใจเล่าลือกันไปผิดๆ ต่างๆ ลูกจ้างของคนนอกประเทศที่เรียกว่าฝรั่งทำการค้างอยู่...ก็แตกตื่นหลบหลีกหนีไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 155)

จากตัวอย่างดังกล่าวเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้สรรพนามเรียกชนชาติตะวันตกว่า คนนอกประเทศหรือฝรั่งในประกาศเสมอทุกแห่ง แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงแบ่งแยกชาวชาติตะวันตกนั้นไว้อีกพวกหนึ่งไม่ใช้ราษฎรชาวไทย ไม่ใช้ราษฎรไพร่ฟ้า

ในปกครองของพระองค์ และมีอิสระไม่ได้อยู่ในปกครองของประเทศไทย ดังนั้นชาติตะวันตกจึงไม่มีพันธมิตรที่ต่อแผ่นดินดังเช่นราษฎรชาวไทยทั้งปวง

2.4 ทาส

คือกลุ่มคนที่มีฐานะต่ำสุดในสังคมและไม่มีอิสรภาพที่จะดำเนินชีวิตเป็นของตนเอง ดังความจากในประกาศที่กำหนดให้ใช้คำนำหน้าชื่อของคนที่เป็ทาสและเชลยทั้งชายหญิงว่า 'อ้าย' และ 'อี' ดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 149

ตัวแลลูกหมู่ทาส เชลย ทั้งปวงมีคำนำหน้าชื่อว่าอ้าย หญิงเช่นผู้ชายที่มีคำนำหน้าชื่อว่าอ้ายทั้งปวงนั้น ย่อมมีคำนำหน้าชื่อว่า อี ทั้งสิ้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 211)

คำนำหน้าชื่อดังกล่าวใช้ประกอบหน้าชื่อสำหรับผู้ที่มิฐานะต่ำแสดงให้เห็นว่า ทาสและเชลยนั้นเป็นกลุ่มคนชั้นต่ำสุดในสังคม

2.4.1 ประเภทของทาส

ทาสที่มีปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นั้นดังปรากฏจากความประกาศข้างต้นได้แก่ ทาสเชลย ทาสน้ำเงินและทาสในเรือนเบี้ย ดังพิจารณาวิเคราะห์รายละเอียดได้ต่อไปนี้

2.4.1.1 ทาสเชลย

ทาสเชลยเป็นทาสที่ได้มาจากการทำศึกสงคราม เชลยที่กวาดต้อนได้มาทั้งปวงนั้นอยู่ในกรรมสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงพระราชทานให้ใครหรือไม่อย่างไรก็ได้ โดยทรงพระราชทานให้แก่ขุนนางข้าราชการที่ไปทำการศึกสงครามและมีความดีความชอบบ้าง หรือทรงพระราชทานให้แก่เจ้านายหรือข้าราชการต่างๆ ไปบ้าง เช่นนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาแต่ในพระองค์ก่อนๆ มา ดังความจากประกาศที่กล่าวว่

ตัวอย่างที่ 150

ธรรมเนียมในเวลาแผ่นดินนั้น เมื่อใดแต่งกองทัพไปตีเมืองอื่นถ้าได้เชลยมาเป็นหลวง...คนเชลยเหล่านี้เมื่อมีมา ไซ้จะมีพระราชกำหนดว่า ให้รวบรวมเอาไว้เป็นคนหลวงให้หมดก็หาไม่ได้ การก็สุดแต่อำนาจพระราชหฤทัยประสงค์ของพระองค์พระเจ้าแผ่นดินนั้นๆ เหมือนคนเชลยที่ตีทัพมาได้ ใครมีความชอบในการทัพครั้งนั้นก็เคยพระราชทานให้ แลในจำนวนคนซึ่งตกเป็นส่วนหลวงเล่า ก็เคยแบ่งพระราชทานพระเจ้าลูกเธอพระเจ้าหลานเธอแลเจ้าจอมข้างในตามพระราชประสงค์

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 250)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ทาสเชลยโดยมากจึงอยู่ในปกครองของเจ้านายและขุนนางข้าราชการ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองว่างเว้นจากการทำศึกสงคราม สาเหตุประการหนึ่งเนื่องจากชาติตะวันตกที่กำลังล่าอาณานิคม

และแพร่ขยายอิทธิพลและเข้าครอบครองบางประเทศเอาไว้ในปกครองบ้างแล้ว เช่น อินเดีย พม่า มลายูที่ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษแล้วในเวลานั้น ทาสเชลยในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นนอกจากตัวทาสเชลยเก่าที่ตกมาจากในแผ่นดินของพระองค์ก่อนแล้ว ยังมีบรรดาลูกหลานที่เกิดแต่ทาสเชลยเท่านั้น และมีสถานภาพเป็นทาสเชลยเช่นเดียวกับบิดามารดาอยู่ตายาย เพราะยังไม่สามารถไถ่ถอนตัวเองให้หลุดพ้นจากสถานภาพทาสเชลยได้ พิจารณาจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 151

ตัวแลลูกหมู่ทาส เชลย ทั้งปวงมีค่านำหน้าชื่อว่าอ้าย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 211)

จากตัวอย่างดังกล่าว ลูกหมู่นั้นหมายความถึงบุตรหลานเหลนซึ่งเป็นทายาทของทาสเชลย แสดงให้เห็นว่า ความเป็นทาสเชลยนั้นสืบทอดไปยังรุ่นลูกรุ่นหลานเหลนของทาสเชลยนั้น

2.4.1.2 ทาสน้ำเงิน

ทาสอีกประเภทหนึ่งที่ปรากฏมีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ ทาสที่เกิดจากการขายตัวแลกกับเงิน เรียกทาสนี้ว่า "ทาสน้ำเงิน" ซึ่งในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2539 : 379) ให้คำอธิบายว่า "ผู้ที่ขายตัวลงเป็นคนรับใช้หรือที่นายเงินไถ่ค่าตัวมา เรียกว่า ทาสน้ำเงิน" ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 152

ผู้มีบรรดาศักดิ์เอาเครื่องทองเครื่องเงินแต่งให้บุตรให้หลาน แล้วบังคับให้ทาสน้ำเงินก็ดี ทาสเกิดในเรือนเบี้ยก็ดี...ให้กำกับควบคุมพิทักษ์รักษา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2528 : 44)

2.4.1.3 ทาสเรือนเบี้ย

คือ ทาสที่เกิดจากบิดามารดาที่เป็นทาสน้ำเงิน ซึ่งในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2539 : 379) ให้คำอธิบายว่า "ทาสที่เป็นลูกของทาสน้ำเงิน" สอดคล้องกับที่ ปิยนาท บุนนาค (2528 : 47) กล่าวว่าไว้ว่า ทาสในเรือนเบี้ยคือ "เด็กที่เกิดมาในขณะที่บิดามารดาเป็นทาสจึงถือว่าเป็นทาสไปด้วย ยกเว้นกรณีที่มาตราเป็นไท กฎหมายเรียกทาสประเภทนี้ว่า "ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย" สามารถไถ่ตัวเองจากการเป็นทาสได้ ด้วยการจ่ายค่าตัวให้นายเงินตามที่กฎหมายกำหนด" ดังประกาศรับสั่งที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 153

ผู้มีบรรดาศักดิ์เอาเครื่องทองเครื่องเงินแต่งให้บุตรให้หลาน แล้วบังคับให้ทาสน้ำเงินก็ดี ทาสเกิดในเรือนเบี้ยก็ดี...ให้กำกับควบคุมพิทักษ์รักษา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2528 : 44)

2.4.2 งานของทาส

ทาสเป็นกลุ่มคนที่ต้องถูกเกณฑ์สักร่างกายเหมือนราษฎรไพร่สามัญชนด้วยเช่นกัน หากแต่ทาสไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานดังเช่นไพร่ พิจารณาจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 154

ถ้ากองจับๆได้เลิกสักท้องมือเดิมแลหมื่นที่ยังไม่ได้สักหลังมือ ชำระได้ความเป็นสัจว่า...เป็นทาสของผู้
ใครจะมีค่าตัวมากนักน้อยเท่าใด ก็จะปรับไหมเอาเงินค่าตัว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 224)

จากตัวอย่างดังกล่าวเห็นว่า ทาสต้องถูกสักร่างกายทั้งนี้เพราะทาสนั้นคือราษฎรสามัญชนที่ต้องถูกเกณฑ์สักร่างกายเป็นไพร่รับราชการแผ่นดินแต่ราษฎรนั้น ได้เปลี่ยนสถานภาพลงมาเป็นทาส ทาสทุกคนจึงต้องถูกเกณฑ์สักร่างกายเหมือนราษฎรสามัญชนทั่วไป แต่ไม่ต้องทำงานแผ่นดิน เพราะหน้าที่ของทาสคือติดตามรับใช้นายเงินและทำงานต่างๆ ตามที่นายเงินสั่ง ซึ่งรวมถึงการงานในบ้านเรือนของนายเงินที่ทาสต้องทำ เช่น ซ่อมแซมบ้าน พิจารณาจากความประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งเรื่องความอ้วนและผอมที่สะท้อนให้เห็นว่าหน้าที่ที่ทาสนั้นต้องทำคือ คอยติดตามรับใช้นายเงินและทำงานตามที่นายเงินสั่ง ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 155

ก็ความอ้วนความผมนั้น เมื่อมาพิจารณาในมนุษย์ แม้ในคนที่จะใช้แรงเป็นทาสกรรมกร...คนอ้วนนัก
เมื่อเป็นทาสวิ่งตามนายไม่ไหว ไขป็นปายขึ้นร่างกายหลังคาไม่ได้มักหอบฮ่อเฮ้ออยู่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 22)

ตัวอย่างที่ 156

ผู้มีบรรดาศักดิ์เอาเครื่องทองเครื่องเงินแต่งให้บุตรหลาน แล้วบังคับให้ทาสนำเงินก็ดี ทาสเกิดในเรือน
เบี้ยก็ดี...ให้กำกับควบคุมพิทักษ์รักษา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 44)

ความข้างต้นสอดคล้องกับที่ ชัย เรื่องศิลป์ (อ้างใน อัญชลี สุสายัณห์. 2524 : 81)

กล่าวว่า "หน้าที่ของทาสคือ ทำงานรับใช้นายเงินตามแต่นายจะใช้ เช่น ทำงานบ้านประเภทปิดกวาด เช็ดถูบ้าน ตักน้ำ ดำข้าว ฝ่าฟัน ทำงานหนักอย่างทำไร่ไถนาทำสวน เป็นฝีพาย หามวอ หรือทอผ้า" ทาสต้องทำงานรับใช้นายเงินโดยปฏิเสธไม่ได้ แม้ในกรณีที่นายเงินมีความผิดต้องโทษทัณฑ์ นายเงินสามารถส่งตัวทาสไปรับโทษทัณฑ์แทนตนได้ โดยที่ทาสนั้นไม่มีสิทธิ์ขัดขืนหรือปฏิเสธได้ หรือเมื่อนายเงินตกเป็นหนี้ของหลวงและไม่มีเงินชดใช้ให้แก่หลวงและต้องถูกสักเข้าเป็นคนหลวงใช้

แรงงานทำงานราชการแผ่นดินต่อไป นายเงินนั้นมีสิทธิ์ส่งตัวทาสไปหักใช้แทนเงินที่ยืมไปได้เช่นกัน
 ดังความจากประกาศที่ว่า
 ตัวอย่างที่ 157

บางทีคนเป็นหนี้หลวงมีทาสชายหญิงเอาตัวทาสมาส่งแทนหักเงินหลวงไปตามคำตัว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 251)

ดังนั้นจะเห็นว่าผู้ตกเป็นทาสนั้นไม่อิสรภาพในการดำเนินชีวิตต้องทำตามคำสั่งของ
 นายเงินซึ่งเป็นดังเจ้าของชีวิตทาส

2.4.3 การขายตัวเป็นทาส

สาเหตุที่ราษฎรสามัญชนยอมขายตัวเป็นทาสแลกกับเงินนั้น เนื่องมาจากความยากจน
 ขัดสนเงินทองเป็นสำคัญ จึงไปกู้ยืมเงินผู้อื่นและเมื่อไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนนายเงินหรือเจ้าหนี้ได้
 จึงยอมตัวเป็นทาสของนายเงินหรือบ้างยอมขายตัวเป็นทาสเพื่อแลกเงินเลยก็มี ดังตัวอย่างประกาศ
 ที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 158

ผู้ใด ๆ มีความขัดสนมาทำหนังสือขายตัวเองหรือบุตรภรรยาแลภูเงินท่าน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 75)

ข้อความข้างต้นสอดคล้องกับที่ ปิยนาค บุนนาค (2528 : 47) ได้แสดงทัศนะถึงสาเหตุ
 ที่ราษฎรขายตัวเป็นทาสไว้เช่นกันว่า เนื่องมาจากความยากจนอดอยากหรือการเป็นหนี้สิน

การขายตัวนั้นผู้ขายตัวอาจเป็นบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ผู้ต้องการใช้เงิน แต่อาจเป็นผู้ที่เกี่ยวข้อง
 ข้องสัมพันธ์กับผู้ไ้เงินก็ได้เช่นเป็นสามีหรือภรรยา บุตร หรือญาติพี่น้องเพื่อนพ้อง หากแต่บุคคลจะ
 ขายตัวนั้นต้องยินยอมพร้อมใจด้วย ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 159

เมียชายผัวก็ดีลูกชายพ่อแม่ก็ดี พี่น้องชายกันก็ดี เพื่อนฝูงชอบพอกันก็ดี ถ้าลงกำหนดแกงใดยินยอม
 ด้วยมีผู้รู้เป็นก็เป็นอันขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 81)

ตัวอย่างที่ 160

ถ้าผัวจะเขียนชื่อเมียในสารกรมธรรม์ขาย...ต่อเมียยอมให้ขายลงลายมือแกงใดด้วยเป็นสำคัญ ผู้เขียน
 สารกรมธรรม์หรือผู้นั่งเป็นพยานรู้เห็นด้วยจึงเป็นอันขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 78)

ตัวอย่างที่ 161

ถ้าเมียเป็นทาสมีค่าตัวหัวไม่ได้ก็สารกรมธรรม์ยกค่าตัวให้ ถึงเป็นเมียก็ไม่ให้ว่าเมียให้ว่าทาส

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 79)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ในการขายตัวนั้นต้องมีการทำหนังสือสัญญากรรมกรรมไว้เป็นหลักฐานทั้งต้องมีพยานร่วมรับรู้ด้วย นอกจากนี้ในการเขียนหนังสือสัญญากรรมกรรมนั้นต้องเป็นบุคคลที่ฝ่ายผู้ขายตัวจัดหามาทำหน้าที่เขียนเอง โดยภายในหนังสือสัญญานั้นจะแสดงลายมือชื่อผู้ขายตัวที่แสดงว่าผู้ขายยินยอมขายตัวเป็นทาสพร้อมจำนวนค่าตัวผู้ขายกำกับไว้ด้วย

2.4.4 การเป็นโทษของทาส

ทางที่จะหลุดพ้นจากสภาวะทาสไปมีอิสระดำเนินชีวิตเป็นของตนเองได้นั้นโดยการนำเงินค่าตัวมาให้นายเงินไถ่ถอนตัวเองจากการเป็นทาส ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 162

ราษฎรคนใดที่มีเงินเหรียญ จะใช้ไถ่ค่าตัวทาสแลใช้หนี้เงินกู้เงินยืม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 203)

นอกจากนี้โอกาสที่ทาสจะเป็นอิสระได้นั้น นายเงินจะต้องยินยอมให้อิสระแก่ทาสอย่างสมัครใจ โอกาสนี้จะเกิดแก่ทาสหญิงที่ตกเป็นเมียของนายเงิน พิจารณาจากประกาศที่กล่าวมาว่า ตัวอย่างที่ 163

ถ้าเมียเป็นทาสมีค่าตัวผิวไม่ได้ฉีกสารกรรมธรรมยกค่าตัวให้ ถึงเป็นเมียก็ไม่ให้ว่าเมียให้ว่าทาส

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 79)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า โอกาสที่ทาสจะได้รับอิสระภาพโดยทางที่นายเงินยินยอมที่จะฉีกสารกรมธรรม์ทิ้งนั้น ขึ้นอยู่กับความเมตตาการุณาของนายเงินที่มีต่อทาสหญิงนั้นด้วย

2.4.5 อุปสรรคในการได้ถอนทาสเป็นอิสระ

การไถ่ถอนทาสเป็นอิสระนั้นในบางรายไม่ได้สำเร็จด้วยดี เนื่องจากนายเงินบางคนพยายามบ่ายเบี่ยงที่จะรับเงินค่าไถ่จากทาส หากทางถ่วงเวลาให้ยืดเยื้อยาวนานออกไป ดังเช่นขุนพิณดีโวหารที่ไม่ยอมรับเงินค่าไถ่ตัวจากทาส และยกหาข้ออ้างต่างๆ เพื่อถ่วงเวลาไม่ให้ทาสไถ่ตัวได้ จนเวลาล่วงเลยไปเป็นเวลาถึง 3 ปี ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 164

ขุนพิณโตไวยการเป็นคนมั่งมีก็จริงแต่เป็นคนโกง เจ้าสำนวนเจ้าถ้อยหมอลความ...ไม่มีความเมตตาปราณีแก่ราษฎรคือคนหนึ่งที่ทาสจะส่งเงินก็ไม่รับเงิน เที่ยงว่าหน้าไร่นานาทำน้ำจะเอาปลาทำนาจะเอาข้าว ถ้าเดือน ๔ เดือน ๕ หลบตัวเสียเดือนอื่นไป ๑๐ เดือน ๑๑ เดือนว่าหน้านาเสียไม่รับเงิน ถึง ๓ ปีทาสร้องทุกข์ส่งเงินยังโรงศาล ก็ปลอมปะเลกับชนศาลไม่รับเงินถึง ๓ ปี ๔ ปีครึ่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 54)

ข้อความดังกล่าวสอดคล้องกับที่ ชัย เรื่องศิลป์ (2522 : 206) กล่าวไว้ว่า “การไถ่ทาส ไม่ใช่จะสำเร็จได้ง่ายๆ ไม่ใช่ว่านี่จะไถ่เมื่อใดก็ได้ทันที...เจ้าเงินบางคนยังบิดพลิ้วไม่ยอมรับเงินค่าไถ่โดยอ้างเหตุต่างๆ นานา บางคนก็ทำให้ไปฟ้องที่ศาล เมื่อคดีถึงศาลแล้ว นายเงินก็ใช้เงินใช้อุบายถ่วงคดีให้เนิ่นนาน ทำให้การไถ่ทาสเปลืองเงินเปลืองเวลาแก่ฝ่ายโจทก์ ท้อออกท้อใจไปตามๆ กัน” กรณีดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่า นายเงินบางคนไม่ได้ตั้งอยู่ในความเมตตากรุณาแก่ทาสนัก และประกอบกับทาสต้องรับภาระหน้าที่การงานที่มาก ดำเนินชีวิตโดยขาดอิสรภาพ หรือเพราะเหตุจากไม่มีเงินไถ่ค่าตัวหรือไม่มีเงินจะชำระหนี้ให้แก่นายเงินเจ้าหนี้ จึงทำให้ทาสและลูกหนี้หาทางออกโดยการหลบหนีนายเงินและเจ้าหนี้ ด้วยทาสก็ต้องการที่จะหลุดพ้นสภาพที่เป็นอยู่ส่วนลูกหนี้ก็ต้องการหลบหนีการต้องตกอยู่ในสภาพของทาส ดังเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 165

เมียหนีผัว ทาสหนีนายเงิน ลูกหนีหนี้เจ้าหนี้เข้าแอบแฝงอาศัยอยู่ในพระบรมมหาราชวังในพระบวรราชวังในวังเจ้าต่างกรมแล้วยังไม่ได้ตั้งกรมแลในบ้านเสนาบดี ที่มียศบรรดาศักดิ์ใหญ่ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ไม่มีมืออยู่เนื่องๆ มิได้ขาด เจ้าผัวแลนายเงินแลเจ้าหนี้จะติดตามก็ไม่ใคร่จะพบตัว หรือพบตัวแล้วจะจับกุมก็ไม่ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 199)

จากตัวอย่างดังกล่าว การที่ทาสและลูกหนี้หลบหนีเข้าไปแอบแฝงในวังเจ้านายบ้าง หรือบ้านขุนนางข้าราชการบรรดาศักดิ์บ้าง พิจารณาเหตุได้ว่า ประการหนึ่งทาสและลูกหนี้ผู้หลบหนีนั้นหวังจะได้อาศัยอำนาจามิของเจ้านายและขุนนางข้าราชการนั้นปกป้องตัวเองจากการติดตามของนายเงินและเจ้าหนี้ โดยที่เจ้านายขุนนางบ้างก็ไม่ได้รู้เห็นด้วย เพราะเจ้านายและขุนนางต่างก็มีบ่าวไพร่ข้ารับใช้อยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นใครไปมาอยู่อาศัยอย่างไรจึงหลุดลอดสายตาสอดส่องดูแลไปบ้าง ประการที่สองเพราะการหากหลบหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในวังเจ้านายและบ้านขุนนางข้าราชการนั้นทาสและลูกหนี้นั้นก็ไม่ต้องทำงานมากทำงานหนักเนื่องจากที่เจ้านายและขุนนางข้าราชการนั้น มีบ่าวไพร่ข้ารับใช้เป็นจำนวนมากอยู่แล้ว

2.5 สมณเพศและนักบวช

คือกลุ่มคนที่มีสถานภาพและวิถีทางการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากสามัญชนทั่วไปสร้างความศรัทธาับถือนับถือแก่หมู่ปวงชนสามัญ จำแนกได้เป็นสมณเพศได้แก่พระภิกษุสามเณรและนักบวชผู้ถือศีลได้แก่ ชีและปะขาวซึ่งคือหญิงและชายผู้จำศีลนุ่งห่มผ้าขาว

2.5.1 ข้อกำหนดการครองเพศสมณ

ตลอดระยะเวลาที่บุคคลครองเพศสมณพระภิกษุสามเณรรูปนั้นจะไม่ถูกเกณฑ์เข้ารับราชการแผ่นดินเป็นไพร่ อันเป็นข้อยกเว้นชั่วคราว แต่เมื่อพระภิกษุหรือสามเณรสิกขาบทมาครองเพศคฤหัสถ์สามัญชนแล้วจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมตามพันธะหน้าที่ที่มีต่อแผ่นดินต่อไป พิจารณาจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 166

กุลบุตรที่บวชเป็นภิกษุสามเณรเข้าในพระศาสนานั้น...บางจำพวกเป็นคนเกียจคร้านกลัวจะกะเกณฑ์ให้
ข้าราชการ หลบหลีกหนีเข้าบวชเป็นภิกษุสามเณร อาศัยพึ่งพระศาสนาเลี้ยงชีวิต

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 52)

ตัวอย่างที่ 167

ปีเถาะสัปตศกมาถึงปีระกาศตรีศก ๖ ปี...ภิกษุสามเณรสึกก็มีขึ้นเป็นอันมาก เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญ
ชี เจ้าหม่อมขุนนาง...หานาเอาเลกหมู่ขึ้นแลภิกษุสามเณรสึกมารับหนังสือพิมพ์คุ้มลัก แลสึกหลังมือรับราช
การไม่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 223-224)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่อุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรนั้นได้ขึ้น
ทะเบียนบัญชีทางว่าแสดงชื่อสังกัดหน่วยงานกรมกองและเจ้าหม่อมขุนนางไว้แล้ว และเมื่อพระภิกษุ
ลาสิกขาจากเพศสมณเป็นคฤหัสถ์ราษฎรสามัญชนแล้วต้องเข้าทำราชการแผ่นดินตามสังกัดหน่วย
งานและเจ้าหม่อมขุนนางที่ขึ้นบัญชีไว้ตั้งแต่ไป ดังที่ ปิยนาค บุณนาค (2528 : 49) กล่าวถึงข้อยกเว้น
สำหรับพระภิกษุสงฆ์ว่า "ไม่ต้องเป็นไพร่ ไม่ถูกลักหรือถูกเกณฑ์แรงงาน แต่ขณะเดียวกันก็มีโอกาส
ถูกจัดเป็นไพร่ได้ เมื่อพ้นจากเพศบรรพชิตแล้ว" ดังนั้นจึงมีผู้บวชเป็นพระภิกษุสามเณรเพื่อหลบ
เลี่ยงการถูกเกณฑ์เป็นไพร่ทำงานราชการแผ่นดินอยู่มาก ซึ่งสอดคล้องกับที่ ปิยนาค บุณนาค (2528
: 53) กล่าวไว้เช่นกันว่า "เนื่องจากพระสงฆ์มีสิทธิพิเศษไม่ต้องถูกเรียกเกณฑ์แรงงานนี้เอง จึงมีไพร่
หนีการสักเลกมาบวชเป็นพระจำนวนมาก" ดังนั้นสถานภาพสมณเพศจึงเป็นไปอย่างชั่วคราวแต่จะ
ยาวนานเท่าใดนั้น ขึ้นอยู่กับผู้นั้นต้องการครองเพศสมณไปยาวนานเพียงใด

2.5.2 โอกาสก้าวหน้าของสมณเพศ

ผู้ที่อุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ด้วยความตั้งมั่นที่จะศึกษาปฏิบัติธรรมโดยแท้จริงก็มี
เช่นกัน และเป็นโอกาสอันดีที่พระภิกษุเหล่านี้ จะได้รับการพิจารณาจากพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราช
ทานแต่งตั้งสมณศักดิ์ให้เป็นพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 168

ทรงเห็นพระภิกษุสงฆ์รูปใดมีสติปัญญาวิญญาคณะควรจะเป็นพระราชคณะพระครูฐานานุกรมผู้ใหญ่รักษา
หมู่คณะได้ ก็ทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์ ทรงสถาปนาให้เป็นพระราชคณะพระครูฐานานุกรมผู้ใหญ่
ปกครองหมู่คณะสั่งสอนภิกษุสามเณรให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์แลปฏิบัติสิกขาบทน้อยใหญ่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 61)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชั้นสมณศักดิ์ของพระภิกษุสงฆ์นั้นได้แก่พระ
ราชาคณะ พระครู พระฐานานุกรม นอกจากนี้ผู้ที่บวชเรียนจนได้รับแต่งตั้งสมณศักดิ์ เมื่อลาสิกขา
เข้ารับราชการเป็นไพร่ บุคคลเหล่านี้มีโอกาสนี้จะได้รับราชการเป็นขุนนางสังกัดอยู่ในหน่วยงาน

กรมกองที่รับผิดชอบงานด้านหนังสือหรือหน่วยงานกรมกองที่ควบคุมดูแลงานด้านการศาสนา ดังเช่น กรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมพระธรรมการ กรมราชบัณฑิต กรมสังฆการี พิจารณาจากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 169

พระราชอาณัติ พระครู ฐานานุกรม เปரியางองค์...นั้นควรจะเป็นขุนนางได้แต่ในกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต กรมสังฆการีเท่านั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 61-62)

กลุ่มคนผู้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทหน้าที่สำคัญอยู่ในระดับผู้ปกครองหรือทำงานราชการแผ่นดิน ส่วนกลุ่มสามัญชนเป็นผู้ที่ถูกปกครองโดยกลุ่มผู้ปกครอง

3. การดำเนินชีวิตของคนในราชสำนัก

ราชสำนักซึ่งหมายถึงในพระราชวังนั้น เป็นอาณาเขตที่อยู่อาศัยสำหรับกลุ่มบุคคลที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดถึงข้าราชการบริพารอันได้แก่ ข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์สูงไปจนถึงข้าราชการเจ้าพนักงานผู้น้อยทั้งในส่วนพระบรมมหาราชวังเป็นพระราชอาณาเขตที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และส่วนพระบวรราชวังซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระอนุชาในรัชกาลที่ 4 ที่ทรงได้รับการสถาปนาให้ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 4 ด้วยอีกพระองค์หนึ่ง

ในส่วนพระบรมมหาราชวังนั้นได้แสดงให้เห็นการดำเนินชีวิตของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจำแนกประเด็นศึกษาได้ดังนี้

3.1 พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายชาย

3.2 พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าจอมและเจ้าพนักงานข้าราชการฝ่ายหญิง

ดังจะกล่าวต่อไปนี้

3.1 พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายชาย

3.1.1 สมาชิกในครอบครัว

พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชายนั้น แม้มีวังมีบ้านหรือมีครอบครัวแยกไปเป็นของตนเองต่างหาก โดยในวังและบ้านของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่มีฐานันดรศักดิ์สูงจะประกอบด้วยสมาชิกจำนวนมาก ตามลักษณะครอบครัวใหญ่ที่ประกอบด้วยบิดามารดาปู่ย่าตายาย ภรรยาบุตรหลานเหลน ดังความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 170

ก็แลเจ้านายแลผู้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวังนี้ทั้งสิ้น ก็เป็นของในหลวงโดยสนิทชิดชมพิเศษเหมือนกับพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าเล็ก ๆ เจ้าจอมหม่อมห้ามบุตรภรรยาญาติวงศ์เหลนหลานว่านเครือที่อยู่ในวังในบ้านนั้นๆ เป็นของเจ้านายแลขุนนางใหญ่ๆ เหมือนกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 44)

ความจากประกาศดังกล่าวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ผู้น้อยสตรีฝ่ายในซึ่งประกอบด้วยพระมหาลิขิตพระธิดาพระเจ้าจอมนางสนมกำนัลเจ้าพนักงานตลอดจนพระญาติวงศ์สตรีในพระองค์เช่นไร ในบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งหลายต่างก็มีภรรยาบุตรหลานเหลนตลอดถึงญาติวงศ์ในวังในบ้านเช่นกัน โดยที่พระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการนั้นบ้างก็มีภรรยามากน้อยต่างกันไปตามแต่มียศบรรดาศักดิ์มากน้อยพิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 171

ทุกวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นเจ้าต่างกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลหม่อมเจ้าฝ่ายข้างหน้าต่างองค์มีบุญมีวาสนามาก ได้เป็นกรมหลวง กรมขุน กรมหมื่น เป็นพระองค์เจ้า เป็นหม่อมเจ้า มีนางห้ามองค์ละ ๒๐ คน ๑๔ คน ๑๕ คน ๔ คน ๕ คน ๓ คนก็มี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 68)

จากความประกาศจะเห็นได้ว่า เจ้านายที่ทรงกรมชั้นบรรดาศักดิ์สูงมีภรรยาที่เป็นนางห้ามหม่อมห้ามจำนวนมาก ส่วนเจ้านายที่ยศศักดิ์ต่ำลงมาเช่นหม่อมเจ้าก็จะมีภรรยานางห้ามจำนวนน้อยเป็น 5 หรือ 3 คนบ้างเช่นเดียวกับบรรดาข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์สูงนั้นก็จะมีภรรยาหลายคนเช่นกัน ดังแสดงให้เห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 172

ภรรยาหลวงข้าราชการที่ถือหน้าพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการที่ถือศักดินาดั้งแต่ ๑๐๐๐๐ ลงมาจนถึง ๔๐๐ กิติ ที่ได้พระราชทานเครื่องยศตามบรรดาศักดิ์ ก็มีคำว่าท่านผู้หญิงว่าท่านหน้าชื่อ ที่ไม่ได้รับพระราชทานเครื่องยศบรรดาศักดิ์กิติ เป็นอนุภริยามิใช่ทาสภริยาที่มีบุตรด้วยกันกิติ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 212)

จากประกาศดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่าข้าราชการชั้นบรรดาศักดิ์นั้น นอกจากจะมีภรรยาหลวงที่อยู่ในฐานะได้รับการยกย่องโดยได้รับพระราชทานเครื่องแสดงยศแล้ว ยังมีภรรยาที่เป็นอนุภริยาซึ่งไม่ได้อยู่ในฐานะที่ได้รับการยกย่องและในบรรดาภรรยาน้อยนั้น บางคนก็เป็นทาสรับใช้ในบ้านเรือนของขุนนางข้าราชการนั้นเองอยู่ด้วยอีกหลายคน จึงเป็นไปได้ว่าเจ้านายหรือขุนนางข้าราชการที่มีภรรยาหลายคนย่อมมีบุตรหลานเหลนอยู่หลายคนเป็นผลตามมามากด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ในวังเจ้านายในบ้านขุนนางยังมีบ่าวไพร่คนรับใช้เป็นจำนวนมาก เห็นได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 173

บ้านใหญ่วังโตคนเป็นอันมาก คนใจดีก็มี ใจพาลกำเริบต่างๆบ้างก็คงมี มีความผิดบ้างพลั้งบ้างก็คงมี เจ้าวังเจ้าบ้านที่ไหนจะรู้ทั่วไป ในหลวงไม่ขัดเคืองรังเกียจอะไรแก่เจ้าวังเจ้าบ้านดอกเมื่อผู้คนบ่าวไพร่ทาสลูกหนี้หนีเข้าไปขัดขวางอยู่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 44)

จากประกาศดังกล่าว เจ้านายและขุนนางข้าราชการที่มียศศักดิ์สูงย่อมเป็นที่พึงพิงอาศัยแก่คนจำนวนมาก นอกจากข้าเจ้าบ่าวนายที่สังกัดอยู่ในความดูแลของเจ้านายขุนนางหรือข้าราชการผู้นั้นแล้วยังมีราษฎรผู้ที่เป็นบ่าวไพร่เป็นทาสเป็นลูกหนี้ในสังกัดของผู้อื่นหลบหนีเข้ามาพึ่งพาอาศัยอยู่ด้วย และในบรรดาคนที่เข้ามาเหล่านั้นก็มีทั้งคนดีและคนเลวปะปนกันไป โดยเจ้านายหรือขุนนางข้าราชการไม่สามารถจะสอดส่องดูแลผู้คนข้าบ่าวรับใช้ได้ทั่ว เพราะมีข้าเจ้าบ่าวนายอยู่เป็นจำนวนมาก

3.1.2 การประกอบอาชีพ

กำลังทรัพย์ที่ใช้ในการจับจ่ายใช้สอยเลี้ยงดูสมาชิกข้าเจ้าบ่าวนายในวังในบ้านที่นอกจากจะได้จากเบี้ยหวัดที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าแผ่นดินอันเป็นผลตอบแทนจากการทำงานราชการแผ่นดินสนองเบื้องพระยุคลบาททางหนึ่งแล้ว อีกทางหนึ่งนั้นได้มาด้วยการประกอบสัมมาอาชีพเสริมโดยการค้าขาย พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 174

เจ้าต่างกรม พระองค์เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งปวง ถ้าผู้ใดไปเที่ยวในที่ต่างๆ...จะไปด้วยการเลี้ยงชีวิตหาทรัพย์สิ่งสิน คือนำของไปขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 108)

จากความประกาศจะเห็นได้ว่า ทั้งพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ต่างประกอบการค้าขายหารายได้โดยการนำสินค้าออกไปขายยังที่ต่างๆ และนอกจากการประกอบการค้าขายแล้วยังได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพาะปลูกเช่นการทำนาปลูกข้าวหรือพืชผักชนิดต่างๆ อีกด้วย พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 175

ท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ผู้ใดมีข้าคนบ่าวไพร่ ไปตั้งทำไร่ ทำนา รักษาช้าง ม้า โค กระบือ อยู่ในแขวงหัวเมืองใด ๆ...ถ้าจะฝากบ่าวไพร่ไว้ในหัวเมือง ให้มาขอหนังสือตามเสนาบดีเจ้าพนักงานมหาดไทย กลาโหม กรมท่าไปตามเมืองขึ้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 101)

ความจากประกาศแสดงให้เห็นว่า ผู้มีบรรดาศักดิ์ซึ่งหมายความว่าถึงเจ้านายขุนนางหรือข้าราชการได้อาศัยแรงงานจากข้าราชการจากข้ารับใช้หรือบ่าวไพร่ในกระบวนการผลิตเพาะปลูก ส่วนเจ้านายขุนนางข้าราชการที่ดินนั้นเป็นผู้รับผลประโยชน์รายได้จากผลิตผลที่ได้

3.2 พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าจอมและเจ้าพนักงานข้าราชการฝ่ายหญิง

พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการสตรีทั้งปวงจะอาศัยอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในของพระบรมมหาราชวังโดยสามารถจำแนกกลุ่มสตรีในราชสำนักฝ่ายในได้ดังนี้

3.2.1 พระบรมวงศานุวงศ์

คือเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความผูกพันเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นพระมเหสี พระราชธิดาตลอดถึงพระบรมวงศานุวงศ์เชื้อพระวงศ์ราชสกุลราชินิกุลต่างๆใหญ่น้อยนับตั้งแต่พระองค์เจ้าตลอดถึงหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ เป็นต้น

3.2.2 เจ้าจอม

เจ้าจอมคือสนมที่มีตำแหน่งบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าจอม และเจ้าพนักงานหญิงที่ถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดถึงข้าราชการหญิงที่ถวายตัวเป็นข้าบาทบริจาริกาในพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน

3.2.2.1 กลุ่มผู้หญิงที่ถวายตัวเข้ารับราชการ

ข้าราชการหญิงทั้งปวงที่รับราชการอยู่ในราชสำนักล้วนเป็นบุตรธิดาของขุนนางหรือข้าราชการนำพาเข้ามาถวายตัวต่อพระมหากษัตริย์ ดังสะท้อนจากความประกาศที่ว่า ตัวอย่างที่ 176

๑.เมื่อกบฏพระยาประชาราชพิภค อายุ ๓๘ ปี ๒.แสงบุตรพระยาเพชรภูษา(น้อย) อายุ ๓๔ ปี ๓.หุ่นบุตรพระฤทัย อายุ ๒๓ ปี ๔.ตาดบุตรนายศรีมหาตเล็กอายุ ๓๘ ปี สี่คนนี้ถวายตัวในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คนที่ ๑ ที่ ๒ เป็นเจ้าจอมอยู่งาน คนที่ ๓ ยังว่างอยู่ คนที่ ๔ เป็นพนักงานชวาลา ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บัดนี้ที่ ๑ ที่ ๒ ตกเป็นพนักงานชวาลา พนักงานพระสุธารส ๒ คนที่ ๓ ยกขึ้นมาเป็นเจ้าจอมอยู่งาน คนที่ ๔ คงเป็นพนักงานอยู่ตามเดิม บัดนี้ทั้งสี่คนนี้จะเห็นว่าจะได้ความสบายกายสบายใจด้วยออกอยู่นอกพระราชวังจึงกราบถวายบังคมลาออกไปโปรดให้ออก ๑.เลี่ยมบุตรพระยาราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติอายุ ๒๑ ปี ๒.พุ่มบุตรพระประชาชีพกระต่าย อายุ ๑๖ ปี ๓.กลีบบุตรพระยาประชาราชพิภคกระต่าย อายุ ๑๕ ปี ๔.สังวาลบุตรพระราชสมบัติ อายุ ๑๔ ปี ๕.ปริกบุตรหลวงอุดมจินดา อายุ ๑๖ ปี ๖.เลี่ยมบุตรหลวงอุทยานาธิกรณ์ อายุ ๑๕ ปี ๗.สารภีบุตรขุนบุรินทร์เก่าอายุ ๑๕ ปี ๘.พันบุตรขุนชำนาญคดี อายุ ๑๕ ปี ๘ คนนี้ถวายตัวในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 77-78)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สตรีที่ถวายตัวเข้ามารับราชการแผ่นดินล้วนเป็นบุตรธิดาหลานเหลนเครือญาติของขุนนางข้าราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่น้อยนั่นเอง ซึ่งมีทั้งผู้ที่ถวายตัวเข้ามาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและทำราชการตลอดมาจนถึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มี และพระองค์ก็ได้ทรงพระเมตตาให้มีพระบรมราชูปถัมภ์แก่บรรดา

ข้าราชการสตรีเหล่านั้นโดยทรงพระราชทานเบี้ยหวัดเลี้ยงดูหรือบ้างก็ทรงเลื่อนขั้นตำแหน่งให้เป็นเจ้าจอมก็มี ซึ่งโอกาสที่ผู้หญิงจะเข้ารับราชการแผ่นดินได้นั้น ก็โดยมีผู้ใหญ่พาเข้าไปถวายตัวต่อพระมหากษัตริย์ ดังนั้นผู้หญิงที่เข้าทำราชการอยู่ในพระราชวังส่วนใหญ่จึงมาจากตระกูลขุนนางหรือข้าราชการใหญ่น้อยทั้งปวง

3.2.2.2 หนทางออกจากราชการแผ่นดิน

ในอดีตสตรีที่ถวายตัวเข้าทำราชการแล้วนั้นถือว่าเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์จะลาออกจากราชการไปไหนไม่ได้ เหตุที่จะได้รับพระบรมราชานุญาตให้ลาออกจากราชการได้ก็เนื่องจากสตรีนั้นป่วยเป็นโรคร้ายคือ เรื้อน มะเร็ง เป็นต้นประการหนึ่ง เหตุประการที่สองคือ สตรีนั้นเสียสติวิกลจริตฟั่นเฟือนไป และประการที่สามคือ ยอมเสียเงินติดสินบนให้ผู้อื่นซึ่งเป็นข้าราชการหญิงที่มีบรรดาศักดิ์สูงเช่น เจ้าจอมกราบทูลขอพระราชทานพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอถวายบังคมลาออกจากราชการให้แทน พิจารณาจากความประกาศว่า

ตัวอย่างที่ 177

การในพระบรมมหาราชวังแต่ก่อน หญิงคนใดบิดามารดาหรือญาติพี่น้องนำมาถวายตัวให้ทำราชการ ได้เป็นเจ้าจอมหรือพนักงานใดๆ หรือเป็นละครเป็นมโหรี โดยอย่างต่ำเป็นจำแลทนายเรือนพวกไซลอน รับราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังแล้วก็ไปนอกไม่ได้ ถ้าจะคิดออกนอกราชการต้องทำมารยาเป็นอุบายว่าป่วยเป็นโรคเรื้อน มะเร็ง แลเป็นโรคต่างๆ หรือเสียจริตเป็นผู้ร้ายเป็นการเท็จ ไม่จริงดังนี้ก็มีบ้าง

นางที่คิดเงินเสียย่นหน้า ให้เจ้าจอมคุณช้างในกราบบังคมทูลพระกรุณาขอบ้าง จึงออกนอกราชการได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 97-98)

นอกจากนี้ยังมีเหตุเนื่องมาจากความประพฤติที่ไม่ดีของสตรีนั้นเช่น มีพฤติกรรมลักขโมย เช่นนี้อีกประการหนึ่งที่ผู้หญิงนั้นต้องออกจากราชการ เช่น นางพันซึ่งเป็นบุตรของขุนชำนาญคดีที่มีนิสัยชอบลักเล็กขโมยน้อย ในที่สุดจึงต้องถูกเจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่บังคับให้ออกจากราชการซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบด้วย ดังจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 178

พันบุตรขุนชำนาญคดี อายุ ๑๕ ปี...เป็นคนมือไวทำความเนื่องๆ ไม่มีใครรับเลี้ยงไว้ ผู้ใหญ่ในพระราชวังบังคับให้ออกเสีย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 78)

ในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้บรรดาขุนนางข้าราชการทั้งปวงได้นำตัวบุตรหลานหลานเข้าถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนหลายคนจนไม่มีงานราชการรองรับให้ทำแต่ทุกคนก็ยังได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดโดยถ้วนหน้า ซึ่งต่อมาพระองค์ทรงมีกระแสพระบรมราชโองการพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการสตรีฝ่ายในลาออกจากงานราชการแผ่นดินได้ ด้วยทรง

มีพระราชดำริที่จะลดเงินค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ไป โดยจะได้นำเงินไปใช้ประโยชน์ในราชการงานแผ่นดิน ด้านอื่นที่สำคัญและมีความจำเป็นมากกว่า พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 179

ท่านทั้งปวงมีความจงรักภักดีต่อพระเดชพระคุณ จึงได้พาบุตรหลานมาให้ถวายตัวทำราชการอยู่ข้างใน ...ก็ข้าราชการฝ่ายในถวายตัวขึ้นทุกปีๆ ตลอดสิบเอ็ดปีมา เงินเบี้ยหวัดก็เปลืองมากขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้เงินสองพันซึ่งก็ไม่พอ ผู้ที่ได้รับพระราชทานก็ยังบ่นว่าได้น้อยโดยมากเพราะจำนวนผู้รับพระราชทานเบี้ยหวัดนั้นมากที่ทางในพระบรมมหาราชวัง ก็เป็นที่เบียดเสียดเยียดยัดกันอยู่ไป เมื่อบุตรหลานของท่านทั้งหลายมาทำราชการอยู่มากด้วยกันดังนี้ ก็เหลือกำลังที่จะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้ชื่นชมสมประสงค์ ให้ทั่วถึงทุกหน้าทุกพวกทุกรายไป ท่านผู้ที่เคยมีภรรยาสามีบ่าวมาก เมื่อเทียบกับใจของตัวก็จะเห็นจริงวันหนึ่งคืนหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมงเท่านี้ สารพัดการในประเทศนอกประเทศก็มาเร่งมาทวงอยู่เป็นนิตย์ ทุกเวลาไม่ว่างเว้นเห็นอยู่ด้วยกันไม่ใช่หรือ...บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยอมพระราชทานคืนบุตรหลานของท่านทั้งปวง ซึ่งนอกจากเจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้าแล้วก็ได้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศเป็นเครื่องทองคำแล้วก็ดี นอกนั้นตามแต่ใจบิดามารดาแลญาติตั้งบิดามารดาเกิด...หรือผู้ที่ไม่มีบิดามารดาแลญาติใคร่ออกเอง ก็ให้มาขอรับรองออกตามสบายเถิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 217-218)

จากตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ยกเว้นเจ้าจอมมารดาที่มีพระราชโอรสพระราชธิดาแล้ว และเจ้าจอมที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศทองคำแล้วนั้น ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ลาออกจากราชการได้

3.2.3 เจ้าพนักงานข้าราชการทั่วไป

คือเจ้าพนักงานในตำแหน่งจำ ทนายเรือนหรือที่เรียกว่าโซลน ดังความในประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 180

การในพระบรมมหาราชวังแต่ก่อน หญิงคนใดบิดามารดาหรือญาติพี่น้องนำมาถวายตัวให้ทำราชการ ได้เป็นเจ้าจอมหรือพนักงานใดๆ หรือเป็นละครเป็นมโหรี โดยอย่างต่ำเป็นจำแลทนายเรือนพวกโซลนรับราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 97)

จากตัวอย่างประกาศแสดงว่า เจ้าพนักงานข้าราชการหญิงที่เป็นจำ โซลน ล้วนเป็นบุตรธิดาของข้าราชการในราชสำนักนั่นเอง หน้าที่ของเจ้าพนักงานข้าราชการเหล่านี้คือ เป็นยามดูแลรักษาความปลอดภัยในส่วนพระราชฐานชั้นในที่สตรีชาววังทั้งปวงพำนักอาศัยอยู่และระวังรักษาไม่ให้คนนอกแอบล่องล้ำผ่านเข้ามาในบริเวณนี้ได้ พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 181

ให้เจ้าต่างกรมยังไม่ได้ตั้งกรม หม่อมเจ้า ห้ามปรามหม่อมห้ามในกรมอย่าให้เที่ยวเข้าคบหาพระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หม่อม พนักงานในพระบรมมหาราชวัง...ถ้าเข้าไปเที่ยวตามอำเภอใจไปหาพระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หม่อม ในพระบรมมหาราชวัง จะให้จำ โขลง จับ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 69)

เจ้าพนักงานข้าราชการเหล่านี้ก็ได้รับพระราชทานพระอนุญาตให้สามารถลาออกจากราชการได้เช่นกัน

4. พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของคนในสังคม

ในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ได้สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมของคนกลุ่มหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าเป็นพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ราษฎรสามัญชน ทาส รวมถึงสมณเพศ ส่วนหนึ่งไว้อีกด้วย ดังจะปรากฏเห็นได้จากเนื้อหาสาระที่แสดงมูลเหตุแห่งกระแสพระบรมราชโองการที่ประกาศออกมาห้ามปรามหรือบ่งชี้ให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติตามหรือห้ามปฏิบัติเช่นนั้นในเรื่องนั้นๆ แสดงว่ามีพฤติกรรมการกระทำเช่นนั้นขึ้นแล้วจึงกระแสพระบรมราชโองการประกาศออกมาเช่นนั้น เนื้อหาสาระมูลเหตุแห่งประกาศนี้เองที่จะสะท้อนให้เห็นพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ไม่ถูกต้องไม่สุจริตจากการกระทำของกลุ่มคนในสังคมบางพวกบางส่วน และส่งผลกระทบต่อความสงบสุขของคนในสังคมประเทศ ซึ่งสามารถวิเคราะห์พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของกลุ่มคนเหล่านี้ได้ โดยจำแนกกลุ่มคนออกเป็นกลุ่มบุคคลในระดับผู้ปกครองได้แก่เจ้านาย ขุนนางหรือข้าราชการบรรดาศักดิ์ตลอดถึงข้าราชการชั้นผู้น้อย ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ล้วนมีตำแหน่งหน้าที่การงานในราชการแผ่นดิน และกลุ่มสามัญชนลงไปถึงทาสที่ล้วนอยู่ในสถานภาพของผู้ถูกปกครองและกลุ่มชนที่มีวิถีทางดำเนินชีวิตต่างไปจากชนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม คือ กลุ่มภิกษุสงฆ์สามเณร ดังวิเคราะห์ได้ต่อไปนี้

4.1 พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของผู้อยู่ในฝ่ายปกครอง

ได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบรรดาศักดิ์รวมถึงข้าราชการชั้นผู้น้อยที่ทำการสนองเบื้องพระยุคลบาทอยู่ในระดับฝ่ายปกครองบางพวกบางส่วนที่มีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ประพฤติตนเป็นมิฉฉาชีพ โดยสามารถพิจารณาพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของผู้ที่อยู่ในฝ่ายปกครองบางพวกบางส่วนที่ปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ได้ดังต่อไปนี้

4.1.1 การข่มเหงและรีดไถเงินราษฎร

พฤติกรรมของข้าราชการบางพวกที่ข่มเหงรีดไถเงินกับราษฎรจากที่ปรากฏนั้น ปรากฏว่ามีตั้งแต่ข้าราชการชั้นผู้น้อยซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่การงานระดับล่างเช่น ข้าราชการที่สังกัดกรมกองสังกัดเจ้าหม่อมขุนนาง หรือเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรต่างๆ ตลอดถึงข้าราชการในระดับเจ้าหม่อมขุนนางด้วยเช่นกันทั้งที่ประจำอยู่ในเมืองกรุงและต่างหัวเมืองต่างๆ ประพฤติข่มเหงขูดรีดไถเงินจากราษฎรด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งสามารถพิจารณาเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้

4.1.1.1 การลักขโมยทรัพย์สินของราษฎร

ข้าราชการชั้นผู้น้อยบางพวกที่สังกัดอยู่ในการปกครองของเจ้าหม่อมุนายที่มีบรรดาศักดิ์สูงและทำงานรับราชการอยู่ต่างเมืองนั้นเกิดความอึดหึงด้วยคิดว่า เจ้านายของตนเป็นผู้มีอำนาจมียศศักดิ์สูง และคิดว่าอยู่ไกลหูไกลตาเจ้าหม่อมุนาย จึงคิดการร้ายประพฤติดนเยี่ยงโจรผู้ร้ายโดยร่วมกันกับราษฎรที่เป็นทาสหรือลูกหนี้ผู้เป็นพาล ลักขโมยสัตว์เลี้ยงต่างๆ เช่น ช้าง ม้า โค และกระบือ ของราษฎร ดังเช่นขุนม่วงและหมื่นรามที่สังกัดอยู่ในความปกครองบังคับบัญชาของสมเด็จพระยาองค์น้อยซึ่งไปรับราชการดูแลควบคุมกองกระบือและกองนอกอยู่ที่เมืองราชบุรีที่ประพฤติกการร้ายดังกล่าว ดังปรากฏจากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 182

อ้ายม่วงอ้ายเมืองที่เป็นขุนชำนาญแลหมื่นรามกองกระบือของสมเด็จพระยาองค์น้อย อยู่บ้านนาเรียง แล อ้ายปานซึ่งเป็นพี่หมื่นรักษาพลกองนอกขึ้นในกรมพระกลาโหมอยู่แขวงเมืองราชบุรี คนสามคนนั้นได้ฉ้อฉลลักช้างแลโคกระบือปล้นกลางทางเปลี่ยว แลสมคบทาสลูกหนี้เจ้าเบี่ยนนายเงินไปเป็นอันมาก นับเรื่องไม่ถ้วนจะชำระไปไม่สุดสิ้น จึงต้องพร้อมกันขอรับพระราชทานให้ประหารชีวิตให้เป็นอันใช้ทุกข์แก่ราษฎรเสียในปีเถาะสัปตศกนั้นเป็นอย่างมาแล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 52)

4.1.1.2 การจูดคร่าหญิงสาวบุตรหลานของราษฎร

ข้าราชการพวกที่หวังความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่อย่างผิดวิธีส่วนหนึ่งทำประจบเจ้าหม่อมุนายผู้บังคับบัญชา ใช้วิธีการกลั่นแกล้งจับราษฎรมาจองจำคุมขังไว้ แล้วไปจูดคร่าบุตรสาวหลานสาวของราษฎรไปมอบให้พระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการผู้ใหญ่ที่สังกัดอยู่หรือจูดคร่าไปข่มเหงเป็นภรรยาของตน พิจารณาได้ถึงความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 183

หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทุกวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการชั้นลงไปมาอยู่ไม่ขาด...กลัวเกลือกข้าราชการแลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ จะไปทำข่มเหง จูดเอาบุตรหลานสาวราษฎรมาเป็นภรรยาหรือเกาะบิตามารดามาจำเร่งเอาบุตรหลานนำไปถวายเจ้านาย ผู้มีวาสนาที่แข็งแรงแห่งอื่นนอกจากในหลวง ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนต่างๆ ดังนั้นก็จะให้มีโทษตามโทษานุโทษ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 98)

4.1.1.3 การปรักปรำป้ายความผิดเพื่อเรียกเงินค่าปรับ

วิธีการแสวงหาทรัพย์สินเงินตราที่ผิดวิธีของพวกข้าราชการชั้นผู้น้อยส่วนหนึ่งก็โดยการปรักปรำกล่าวโทษเอาความผิดกับราษฎร เพื่อเรียกเอาเงินค่าปรับจากความผิดที่ปรักปรำนั้น เช่น ขุนหลวงตากที่บงการให้นายพันสีและพันลาดังพยานเท็จกล่าวหาปรักปรำราษฎรที่ประกอบกิจการค้าขายเรือสำเภาวาบรรทุกสินค้าต้องห้าม เพื่อเรียกเก็บเงินค่าปรับ ดังสะท้อนให้เห็นได้จากความจากประกาศที่กล่าวไว้ว่า

ตัวอย่างที่ 184

ขุนหลวงตากแต่งให้อ้าย ๒ คน สืบว่าใครมั่งมีแล้วให้หาโจทก์ทนายศาลได้ฟ้องเท็จว่า เอาข้าวเอาเกลือ แลเอาสินค้าต้องห้ามลงสำเนาแล้วพาโล่รับเอาเงินมาก ๆ ใครรับขึ้นตาปรับต่อเดียว โจทก์ศาลได้ยื่นยันแลต้องผูกยกหนึ่งหรือหลายยก ปรับทวีคูณบ้าง ตรีคูณบ้าง จตุคูณบ้าง พันสี่พันลาคือเป็นพันในราชการอื่น ครั้นรับอาสาเที่ยวไล่ความเท็จแก่คนมั่งมี ได้เงินเบี้ยปรับมามากมีความชอบ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 281)

เช่นเดียวกับพฤติกรรมของข้าราชการหรือเจ้าพนักงานประจำด่านเส้นทางน้ำพวกหนึ่ง ที่มีหน้าที่ตรวจตราเรือพาหนะที่เดินทางขึ้นลงผ่านไปมาระหว่างหัวเมืองต่างๆ และพนักงานเจ้าภาษีที่ประจำโรงภาษีทางน้ำพวกหนึ่งเช่นกันซึ่งมีทำหน้าที่ตรวจตราสินค้าสิ่งของที่บรรทุกมาในลำเรือของราษฎรนั้นใช้วิธีการกล่าวหาว่า ราษฎรพายเรือหลบหนีจากการตรวจตราแล้วข้าราชการเจ้าหน้าที่ประจำด่านจึงกักเรือของราษฎรนั้นและยึดพายยึดหางเสือเรือไว้ เพื่อเรียกเงินค่าไถ่สิ่งของที่ยึดจากราษฎรต่อเมื่อราษฎรนั้นยินยอมจ่ายให้จึงจะเดินทางต่อไปได้ ส่วนเจ้าภาษีนั่นก็เช่นกันที่กล่าวหาว่าราษฎรนั้นบรรทุกสิ่งของหนีภาษีใส่เรือมา แล้วจึงยึดสินค้าสิ่งของต่างๆ ของราษฎรนั้นเอาไว้เป็นของตน ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 185

ราษฎรชาวกรุงเทพฯ แลคนหัวเมืองขึ้นลงไปมาเนื่องๆ บางพวกกล่าวติเตียนชาวด่านแลเจ้าภาษี ว่า ขานต่างๆ ให้ความเป็นข่าว่า ราษฎรมาถึงด่าน ขุนหมื่นชาวด่านเรียกเรือให้จอดตรวจดูสิ่งของต้องห้าม ครั้นไปถึงโรงภาษี เจ้าภาษีก็นำสิ่งของบรรดาที่ต้องตามพิกัดภาษี ถ้าผ่านเรือขึ้นลง พันด่านแลโรงภาษีไป ชาวด่านว่า ราษฎรชาวเรือหนีด่าน จับเอาตัวราษฎรมาบังคับให้ทำขวัญด่าน ราษฎรไม่ทำกักเรือแลเก็บเอาแจวเอาหางเสือไว้ ราษฎรต้องเสียค่าไถ่จึงไปได้...ฝ่ายเจ้าภาษีนั่นถ้าเรือไม่แวะโรงภาษีก็นำตัวคนไปเอาเรือราษฎรมาตรวจดูสิ่งของในลำเรือต้องตามภาษี พาลว่าราษฎรหนีภาษี ปรับไหมเอาสิ่งของไว้จนสิ้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 273)

4.1.1.4 การเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมเกินจากอัตราที่กำหนด

เมื่อมีกรณีที่ราษฎรต้องเสียเงินค่าธรรมเนียมประการใด มักปรากฏว่ามีข้าราชการเจ้าพนักงานบางพวกที่ทุจริตเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมนั้นเกินจากที่ทางการกำหนดไว้เช่นนี้มีอยู่เนื่องๆ ดังเช่น เจ้าพนักงานกรมล้อมพระราชวังพวกหนึ่งที่มีพฤติกรรมกดขี่รีดไถเงินจากราษฎรโดยการเรียกเงินค่าธรรมเนียมจากการเขียนฎีการ้องทุกข์ให้กับราษฎรในอัตราที่เกินจากกำหนดไว้พิจารณาได้จากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระบรมราชโองการ ประกาศห้ามข้าราชการในกรมล้อมพระราชวังผู้ทำหน้าที่เขียนหนังสือฎีการ้องทุกข์ให้แก่ราษฎรที่มาร้องทุกข์เรียกเงินธรรมเนียมค่าเขียนหนังสือฎีการ้องทุกข์จากราษฎรเกินไปจำนวนที่กำหนดคือ 2 สลึง ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 186

ให้ผู้ร้องฎีกาให้การกรมล้อมพระราชวังขอให้ช่วยเขียนให้ แล้วรับไปตรวจอ่านดู ถ้าชอบใจเห็นว่า ถูกควรแล้วก็จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายหรือให้ผู้ใดทูลเกล้าฯ ถวายเถิด ห้ามอย่าให้กรมล้อมพระราชวัง เรียกค่าธรรมเนียมค่าจ้างเขียนมากไปกว่าสองสลึง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 24)

ในการเรียกเก็บเงินค่าหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามภาษีอากรจากราชฎาไพร่หลวงเช่นกัน ปรากฏว่ามีข้าราชการตลอดถึงเจ้าหม่อมขุนนางบางคนที่ไม่ยอมดูแลไพร่หลวง เรียกเก็บเงินค่าหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามจากไพร่หลวงเกินจากอัตราที่กำหนดไว้เช่นกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีกระแสพระบรมราชโองการประกาศห้ามมิให้ข้าราชการตลอดถึงเจ้าหม่อมขุนนาง เรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมตราภูมิคุ้มห้ามจากไพร่หลวงเกินจากจำนวนที่กำหนดไว้คือ 9 สลึง 1 เฟื้อง โดยพระองค์ได้แสดงรายการค่าธรรมเนียมต่างๆ ที่ไพร่หลวงต้องเสียไว้ในประกาศนั้นด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อให้ไพร่หลวงได้รับรู้ว่าจะต้องเสียเงินค่าธรรมเนียมหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามเป็นจำนวนเท่าใด ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 187

ให้ประกาศแก่บรรดาไพร่หลวงที่ได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามให้รู้จงทั่วกัน...ทรงแกลงพระราชหฤทัยอยู่ว่า เจ้าพนักงานและเจ้าหม่อมขุนนางจะเรียกค่าธรรมเนียมเหลือเกินไป จึงโปรดให้ประกาศให้ทราบทั่วกันเป็นแนเป็นแบบเดียวว่า ไพร่หลวงที่ได้รับตรานั้น ต้องเสียค่าธรรมเนียมคนหนึ่ง ค่ากระดาษสลึงหนึ่ง ค่าพิมพ์เฟื้องหนึ่ง อาลักษณ์สองไฟ...รวมกันตราภูมิใบหนึ่งต้องเสียเงินเก้าสลึงเฟื้อง ถ้าเจ้าหม่อมขุนนางและเจ้าพนักงานจะเรียกเอาเงินค่าธรรมเนียมเกินพิกัดนี้มากขึ้นไปอย่าให้หมู่ไพร่หลวงยอมให้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 21)

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศแสดงอัตราค่าธรรมเนียมตราภูมิคุ้มห้ามและกำชับห้ามมิให้ข้าราชการเจ้าพนักงานตลอดถึงเจ้าหม่อมขุนนางบางพวกบางคน เรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมตราภูมิคุ้มห้ามจากไพร่หลวงเกินจากที่กำหนดไว้ ทั้งนี้เพื่อให้ไพร่หลวงได้รู้ว่าต้องเสียค่าธรรมเนียมตราภูมิคุ้มห้ามตามความเป็นจริงเท่าใด เป็นการป้องกันมิให้ไพร่หลวงถูกเจ้าพนักงานและเจ้าหม่อมขุนนางเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามเกินจากที่กำหนดไว้ได้อีก เพราะไพร่หลวงที่ได้รับหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามนั้น ล้วนต้องรับภาระหน้าที่การงานราชการแผ่นดินที่เหนื่อยหนักกว่าไพร่หลวงกรมกองอื่นอยู่แล้ว จึงไม่สมควรที่จะต้องถูกเบียดเบียนให้ได้รับความลำบากมากเข้าไปอีก ซึ่งพฤติกรรมของข้าราชการบางพวกบางส่วนที่ถือโอกาสเอาจากความไม่รู้ของราษฎรแล้วเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมต่างๆ เกินจากที่ทางการกำหนดไว้นั้นมีความประกาศปรากฏอยู่เนื่องๆ

4.1.1.5 การเรียกเก็บเงินค่าภาษีอากรเกินจากอัตราที่กำหนด

ข้าราชการเจ้าภาษีอากรซึ่งทำหน้าที่เรียกเก็บเงินค่าภาษีอากรต่างๆ จากราษฎร นั้น มีบางพวกที่มีพฤติกรรมเรียกเก็บเงินค่าภาษีอากรจากราษฎรเกินจากที่ทางการกำหนดไว้

ราษฎรที่ไม่ทราบกำหนดอัตราค่าภาษีอากรต่างๆ นั้น จึงยินยอมเสียค่าภาษีอากรให้ตามจำนวนที่เจ้าภาษีอากรเรียกเก็บเช่นนี้ปรากฏอยู่เนื่องๆ แสดงให้เห็นได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 188

การซึ่งตั้งเจ้าภาษีอากรให้ออกไปเก็บก็ได้พิกัดภาษีอากรแจ้งอยู่ในท้องตราแล้วได้ให้หัวเมืองลอกคัดท้องตราไว้ทุกหัวเมือง แล้วให้ประกาศแก่นายบ้านนายอำเภอกำนันให้ประกาศกับราษฎรให้รู้ทั่วตามพิกัดในท้องตรา ก็เมื่อประกาศนั้น ราษฎรได้รู้บ้างมิได้รู้บ้าง ที่ไม่รู้พิกัดในท้องตรานั้นมีมาก เพราะฉะนั้นเจ้าภาษีไปเก็บเหลือเกินพิกัดไป ราษฎรที่มีได้รู้ก็ยอมให้เก็บ ไม่มีใครอาจฟ้องร้องว่ากล่าวได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 92)

ตัวอย่างที่ 189

เจ้าภาษีอากรค่าน้ำ และสมพิศกร นายอากรอื่นๆเมื่อจะไปเก็บภาษีเรียกอากรหัวเมืองใด ก็มีตราไปวางแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการ ร้อยแขวงกำนัน นายอำเภอ ได้ป่าวร้องให้ราษฎรชาวบ้านรู้บ้างมิได้รู้บ้างเจ้าภาษีนายอากรไปเรียกเอาภาษีอากรสมพิศกรเหลือเกินพิกัด ราษฎรก็ต้องยอมเสียให้ เพราะมิได้รู้พิกัดในท้องตรา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 127-128)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สาเหตุที่ราษฎรไม่รู้กำหนดค่าภาษีอากรต่างๆ นั้น เนื่องจากข้าราชการในหัวเมืองและท้องถิ่นนั้นเอง ที่มีได้เอาใจใส่ป่าวประกาศให้ราษฎรทั้งปวงได้รู้กำหนดค่าภาษีอากรโดยถ้วนถึง จึงเป็นเหตุให้ราษฎรที่ไม่รู้กำหนดค่าภาษีอากรดังกล่าวถูกเจ้าภาษีนายอากรขูดรีดเรียกเก็บเงินภาษีอากรเกินจากที่กำหนดไว้ และถึงแม้ว่าจะมีการประกาศให้ราษฎรได้ทราบถึงกำหนดจำนวนภาษีอากรต่างๆ ที่ราษฎรต้องเสียให้แก่ทางราชการแล้วก็ตาม แต่ ยังปรากฏว่ามีข้าราชการเจ้าภาษีนายอากรที่มีพฤติกรรมเรียกเก็บเงินภาษีอากรจากราษฎรเกินจากที่ทางราชการกำหนดนั้นยังคงมีอยู่ เห็นได้จากความในประกาศตัวอย่างที่ 188 และ 189 ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 190

เงินราษฎรเข้าชื่อกัน ๖๖ คน ร้องกล่าวโทษเจ้าภาษีน้ำมันมะพร้าวว่าเก็บภาษีผิดพิกัดท้องตรา...ตุลาการชำระได้ความจริงสมดังคำร้องเงินมีชื่อ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 287)

ตัวอย่างที่ 191

มีผู้มาแจ้งความว่าผู้รับทำแทนเจ้าภาษีนายอากรต่างๆ ในหัวเมืองนั้นๆ เรียกภาษีเรียกอากรต่างๆ แก่ราษฎรเหลือเกินผิดจากพิกัดในท้องตราเป็นหลายเรื่องหลายราย...ครั้นเจ้าพระยาบวรวิงศ์มหาโกษาธิบดีลงไปเมือง จันทบุรีแล้ว จึงได้หาตัวผู้รับทำแทนเจ้าภาษีนายอากรมาชำระได้ความจริงว่า เรียกภาษีอากรเหลือเกินผิดจากพิกัดในท้องตรา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 262-263)

นอกจากนี้แม้ราษฎรที่ฐานะยากจนประกอบการค้าขายได้แต่สิ่งของเล็กๆ น้อยๆ เพราะมีเงินทุนน้อยนั้น ยังถูกเจ้าภาษีนายอากรบางพวกขูดรีดเรียกเก็บเงินค่าภาษีอากรเกินจากอัตราที่กำหนดไว้เป็นจำนวนมาก ดังแสดงให้เห็นได้จากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 192

วันหนึ่งเวลาบ่าย...ทอดพระเนตรเห็นตลาดออกขายของอยู่ มีพระบรมราชโองการดำรัสถามชาวร้านที่ขายของเล็กน้อยอยู่ในที่นั้นว่าเสียค่าตลาดอยู่เท่าใด...ชาวตลาดกราบทูลว่าเสียวันละสองร้อยเบี้ย จึงทรงระลึกรวดจตุตามพิภักดีในท้องตราตั้งกำหนดตลาด ก็ได้ความว่าแพงลยเช่นนี้ควรจะเสียแต่เพียงร้อยเบี้ย กำหนดตลาดเก็บเกินพิภักดีเป็นสองเท่า หากำไรมากเกินอยู่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 37-38)

4.1.1.6 การใช้อำนาจขู่เชิญบังคับราษฎร

พฤติกรรมที่ข้าราชการบางพวกที่ใช้อำนาจหน้าที่ขู่เชิญราษฎรนั้น เห็นได้จากการกระทำของข้าราชการตุลาการที่บังคับให้เสมียนเจ้าพนักงานในโรงศาลบังคับขู่เชิญให้ราษฎรคู่ความที่ฟ้องร้องกันนั้นตกลงยอมความกันโดยที่ราษฎรคู่ความนั้นมิได้เต็มใจ เพื่อเป็นทางที่ข้าราชการตุลาการจะเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมเอาจากราษฎรนั้นได้ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 193

เรื่องความฎีการาษฎรทูลเกล้าฯ ถวายกล่าวโทษขุนศาลตระลาการว่า บังคับให้เสมียนผู้คุมกดขี่สูงความผู้ต้องคดีนั้นๆ ยอม แล้วให้เสมียนผู้คุมแลพวกพ้องของตัวเขียนหนังสือยอมความต่างๆ เรียกค่าธรรมเนียม ด้วยฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลยไม่ลงใจยอมพร้อมกันดังนี้เนื่องๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 74)

ดังนั้นการใช้อำนาจหน้าที่บังคับขู่เชิญราษฎรให้ยอมความดังกล่าวจึงเป็นไปเพื่อแสวงหาทรัพย์สินเป็นสำคัญด้วยเช่นกัน

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึง การใช้อำนาจหน้าที่ของข้าราชการไปในทางมิชอบ โดยเฉพาะข้าราชการชั้นผู้น้อยบางพวกซึ่งมีความใกล้ชิดกับราษฎรโดยตรงมักใช้โอกาสนั้น แสวงหาผลประโยชน์เอจากราษฎรอย่างไม่คำนึงว่าราษฎรนั้นจะมีความเดือดร้อนลำเค็ญเพียงใด

4.1.2 การเบียดบังของหลวง

พฤติกรรมการเบียดบังทรัพย์สินแผ่นดินเป็นเสมือนกับการเบียดบังทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ไว้เป็นของตน ด้วยเพราะพระมหากษัตริย์คือผู้ทรงอำนาจการปกครองแผ่นดินอันชอบธรรมสูงสุดเพียงหนึ่งเดียว ดังนั้นทุกสิ่งอันในแผ่นดินจึงอยู่ในความครอบครองของพระองค์โดยชอบธรรม ดังนั้นทรัพย์สินแผ่นดินจึงมีความหมายถึงทุกสิ่งอันทั้งที่เป็นเงินตราหรือสิ่งของอื่นๆ ใด รวมถึงไพร่ฟ้าประชาราษฎรทั้งปวง ดังพิจารณาได้ต่อไปนี้

4.1.2.1 การเบียดบังเงินของหลวง

พฤติกรรมการเบียดบังเงินของแผ่นดินนั้นเห็นได้จากพฤติกรรมอันมิชอบของข้าราชการเจ้าพนักงานภาษีอากรมากพวกที่เบียดบังเงินค่าภาษีอากรที่ต้องส่งให้หลวงตามจำนวนภาษีอากรที่รับประมูลนั้นไว้เป็นของตน โดยส่งเงินภาษีอากรเข้าหลวงเพียงบางส่วนเท่านั้นแล้วอ้างว่าเก็บภาษีอากรได้น้อย เหมือนดังพฤติกรรมของขุนโสภณเพชรรัตน์ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการจัดเก็บอากรสุรา พิจารณาเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่าง 194

คนชาวกรุงเก่าขายข้าวได้มากก็ซื้อสุรากินมากขึ้นอากรเตาสุรามีกำไร จึงมีผู้คิดอ่านจะประมูลอากร ฝ่ายขุนโสภณเพชรรัตน์รู้ตัวว่าจะมีผู้ชิงจึงรีบลงมาก่อนเอาเงินสิบซึ่งมาบวกทูลเกล้าฯ ถวาย ว่าทำอากรมีกำไรได้แต่เท่านี้...ภายหลังเงินเจียมาทำเรื่องรายขึ้นประมูลเงินขึ้นในพระคลังมหาสมบัติ...เป็นเงินสองร้อยเก้าสิบซึ่ง เงินเจียรับเผาเงินล่วงหน้าทั้งสองร้อยเก้าสิบซึ่ง...ทรงพระราชดำริเห็นว่าซึ่งขุนโสภณเพชรรัตน์มากล่าวก่อน ว่าอากรมีภาษีเพียงสิบซึ่งเท่านั้นก็เป็นอันตัดขาดรับแพ้งแก่คนใหม่ผู้ประมูลอยู่แล้ว...ถ้าจะให้ขุนโสภณเพชรรัตน์ทำไปก็เป็นเหตุจะให้คนซึ่งมาประมูลขึ้นใหม่นั้นดิ้นรนได้ ว่าใครมีความชอบเห็นกับแผ่นดิน ผู้นั้นไม่ได้เป็นนายอากร ผู้ที่เมื่อมีอากรมีภาษีคิดเบียดบังเอาเป็นอาณาประโยชน์นั้น กลับได้เป็นนายอากร...จึงได้โปรดสั่งให้ตั้งเงินเจียเป็นนายอากรใหม่มีชื่อตำแหน่งตั้งว่าขุนพิพัฒน์ยากรทำอากรเตาสุรากงเก่า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2.2528 : 7-8)

นอกจากนี้การกระทำบางประการของข้าราชการระดับเจ้านายและข้าราชการบรรดาศักดิ์พวกหนึ่งที่ถือได้ว่า เป็นการกระทำที่ฉ้อโกงเบียดบังทรัพย์สินแผ่นดิน คือการที่เจ้านายและข้าราชการเบียดบังเอาหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามภาษีอากรไว้ให้แก่บ่าวไพร่ของตน เพื่อช่วยให้บ่าวไพร่ของตนได้รับการลดหย่อนเงินค่าภาษีอากรที่ต้องเสียให้แก่แผ่นดิน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 195

เงินซึ่งพระราชทานแจกเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการทุกปีๆนั้น มิใช่เงินได้มาแต่บ้านเรือนอื่นนอกประเทศ คือเงินในจำนวนภาษีอากรนั่นเอง ถ้าเจ้าต่างกรมแลเจ้านายไม่ได้ตั้งกรมองค์ใดแลข้าราชการผู้ใดได้มีหนังสือปิดตราคุ้มห้ามภาษีอากรสมพักศรค่าน้ำค่านาค่าตลาดให้ไปไว้สำหรับตัวบ่าวไพร่แลพวกพ้องเท่าใด ก็ให้เร่งไปเก็บเอาหนังสือนั้นกลับคืนมาเสียให้สิ้นเชิง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 179-180)

หนังสือตราภูมิคุ้มห้ามนั้น พระมหากษัตริย์จะทรงพระราชทานให้แก่หมู่ไพร่หลวงในกรมกองที่ต้องใช้แรงงานทำงานราชการแผ่นดินที่หนักและยากลำบาก ดังนั้นการที่เจ้านายขุนนางหรือข้าราชการพวกที่เบียดเอาหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามไปให้แก่บ่าวไพร่ของตนจึงเท่ากับเป็นการฉ้อโกงเงินภาษีอากรของแผ่นดินไปให้แก่ผู้อื่นด้วยเช่นกัน ซึ่งเงินภาษีอากรนั้นเป็นเงินส่วนที่พระมหากษัตริย์จะได้ทรงนำมาใช้เป็นเงินเบี้ยหวัดแจกแก่บรรดาเจ้านายขุนนางข้าราชการทั้งปวงและใช้ในการบำรุงพัฒนาประเทศ จึงเท่ากับว่าเจ้านายและข้าราชการพวกที่เบียดบังหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามไปนั้นได้กระทำการฉ้อโกงทรัพย์สินแผ่นดินเช่นกัน

4.1.2.2 การเบียดบังคนของหลวง

คนของแผ่นดินในที่นี้หมายความว่าผู้ทำงานราชการแผ่นดินสนองเบื้องพระยุคลบาท ทุกคนดังกล่าวจึงอยู่ในฐานะ "คนของหลวง" ซึ่งปรากฏว่ามีข้าราชการบางพวกที่ฉ้อโกงเอาตัวคนของหลวงเช่น ฉ้อโกงไพร่หลวงของพระมหากษัตริย์มาเป็นไพร่ของตน ข้าราชการพวกนี้ได้แก่เจ้าหม่อมขุนนางเช่น เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี ลงไปถึงนายหมวด นายกอง เหล่านี้ ล้วนเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้แทนพระองค์ช่วยควบคุมดูแลไพร่หลวงในกรมกองต่างๆ หากแต่ข้าราชการที่เป็นเจ้าหม่อมขุนนางใหญ่น้อยพวกนี้กลับกระทำการฉ้อโกงเบียดบังเอาตัวไพร่หลวงที่สังกัดอยู่ในกรมกองที่ตนควบคุมดูแลมาเป็นไพร่ของตนเสียเอง ดังเช่น พฤติกรรมของข้า ราชการที่ควบคุมดูแลกรมช่างสิบหมู่ได้สับคบกันฉ้อโกงเบียดบังเอาตัวไพร่หลวงในกรมมาเป็นไพร่ของตน เมื่อถึงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเงินเบี้ยหวัดข้าราชการเจ้าหม่อมขุนนางที่ควบคุมดูแลกรมช่างสิบหมู่นั้นได้จางวานหาคนนอกกรมมารับเบี้ยหวัดแทนตัวไพร่หลวงในกรมที่ถูกเบียดบังไป ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 196

กรมช่างสิบหมู่ที่ได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดนั้นไม่มีตัวเข้ารับพระราชทานนำพระพิพัฒน์สัตยาเหมือนอย่างรับพระราชทานเงินเบี้ยหวัด แลเลิกไพร่หลวงช่างสิบหมู่ซึ่งสักไว้วันนั้น ก็ปิดบังเอาไว้เป็นอาณาประโยชน์โดย มาก ครั้นถึงกำหนดพระราชทานเบี้ยหวัดแล้วก็จางวานคนอื่นเข้ามารับพระราชทานแทนไปเป็นประโยชน์แห่งตนตามรายชื่อซึ่งยื่นหางว่าวไว้...จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่ง...ให้ตัวเจ้ากรมปลัดกรม สมุหบัญชี สารวัด นายหมวดนายกองกรมช่างสิบหมู่ มาชำระเอาตัวคนมารับราชการให้สิ้นเชิงอย่าให้คบคิดกัน จางวานคนอื่นเข้ามารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดแทนคนในกรม ไปเป็นประโยชน์แห่งตนเป็นประโยชน์ท่านผู้อื่นเป็นอันขาด แล้วอย่าให้คบคิดปิดบังเอาเลิกไพร่หลวงไว้ใช้สอยสืบต่อไป ปิดบังเอาไพร่หลวงไว้วันนั้นก็อยู่ในฉ้อพระราชทรัพย์เหมือนกัน การซึ่งจางวานคนเข้ามารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดไปนั้น ก็เป็นเช่นนั้นอยู่โดยมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 115)

จากประกาศดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า ข้าราชการพวกที่มีพฤติกรรมคดโกงเบียดบังเอาไพร่หลวงและเงินหลวงมาเป็นทรัพย์สินส่วนคนนั้นมีอยู่จำนวนมากเช่นกัน นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่บางคนได้เบียดบังเอาตัวหมอลงไปใช้เป็นการส่วนตัวอยู่ที่วังที่บ้าน โดยไม่ได้กราบทูลขอต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อน ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 197

หมอยาหมอนวดมีคนจะต้องการไว้ใช้อยู่ด้วยกันทุกแห่ง แต่หมอลงวนั้น ถ้าท่านผู้ใดจะต้องการไว้ใช้ที่วังที่บ้าน ก็อย่าให้เอาบังไว้เฉียบๆ ราชการหลวงก็ไม่มารับราชการถึงคราวเบี้ยหวัดก็มารับเอาไปเปล่าๆ การหลวงก็ไม่ได้ใช้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 112)

4.1.3 การรับและติดสินบน

ในการปฏิบัติหน้าที่งานราชการแผ่นดินนั้น ปรากฏว่ามีข้าราชการพวกหนึ่งที่ปฏิบัติหน้าที่โดยไม่ตั้งอยู่ในความสุจริตยุติธรรมทั้งนี้เนื่องมาจากมีเรื่องการติดสินบนในระบบงานราชการ เริ่มแต่การใช้สินบนซื้อตำแหน่งหน้าที่ราชการ ซึ่งเมื่อบุคคลเหล่านี้ได้เข้าทำราชการแผ่นดินย่อมตั้งอยู่ในความทุจริตและใช้อำนาจในตำแหน่งหน้าที่ที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ไปในทางไม่ชอบต่างๆ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระแสพระบรมราชโองการประกาศบริภาษเสียดสีข้าราชการพวกที่ใช้เงินติดสินบนซื้อตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองนครสวรรค์และเมืองไชยาไว้ว่า เมื่อคนทุจริตพวกนี้ได้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนั้นย่อมตั้งอยู่ในความทุจริต ใช้อำนาจในตำแหน่งการงานที่ติดสินบนซื้อมาได้นั้นแสวงหาประโยชน์ในทางมิชอบเบียดเบียนเอากับราษฎรในเมืองให้ได้รับความเดือดร้อน ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 198

ใครจะทุกข์ตกยวขึ้นก็คงเดินเห็นเสียสินบน ๔๐ ชั่ง ๕๐ ชั่งขึ้นไป เงินสินบนนั้น จะเอามาแต่ไหนที่มีของตัวก็จะลงทุนของตัวมาเสียสินบน ถ้าไม่มีก็คงจะกู้ยืมเขามาเสียสินบน ต้องเสียดอกเบี้ยไปพลางต้นทุนแลดอกเบี้ยนั้น จะเอาที่ไหน ก็คงจะไปรีดเอาที่ไพร่บ้านพลเมืองแลลูกค้าวานิช ดิบๆสุกๆไปต่างๆ ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนยิ่งไปกว่าปกติเป็นแน่ จึงเห็นเป็นแท้อยู่แล้วว่า ผู้ใดเดินเห็นจะไปเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองคนนั้นสำหรับเกี่ยวกับปีศาจที่เรียกว่า ห่า ผู้ได้รับสินบนเดินเห็นช่วยแก้ไขให้คนเช่นนั้น ได้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองจะได้บาปกรรมมากนักเหมือนกับเอาห่าไปปล่อยในบ้านในเมือง เป็นที่อยู่ของมนุษย์...เดี๋ยวนี้แต่คนต่ำๆ เลวๆ แขนกก็ไม่เป็นแขนคน ก็ยังคิดเจ้อเจอะจะเอาที่พระยานครสวรรค์จะเสียเงินสินบนสี่พันบาทห้าพันบาทแลขุนนางบางนายไปที่ไหนฉวยที่นั่น ทำยศเกินๆ จนต้องโทษทัณฑ์เลื่องลือชื่อฉาวมาแต่ก่อนยังเดินเห็นจะเอาที่พระยาไชยา ก็เมืองไชยาชะตาร้ายใครไปเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองต้องถอดกลับมาเป็นพระยาไชยานอกราชการอยู่ถึงสามนาย...ก็ถ้าเอาคนเช่นนั้นคือไปที่ไหนฉวยที่นั่นมาหลายครั้งไปเป็นกล้วจะต้องเป็นเกินไปกว่าพระยาไชยานอกราชการ จะเป็นพระยาไชยาติดคุกจนตายไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 140-143)

ในกระบวนการยุติธรรมเช่นกันที่ปรากฏว่ามีการติดสินบนแก่ข้าราชการผู้พิจารณาตัดสิน เช่นกัน ข้าราชการขุนศาลตุลาการพวกที่เห็นแก่สินบนนั้น ก็พิจารณาตัดสินด้วยความอยุติธรรมเอนเอียงเข้าข้างฝ่ายที่ติดสินบนแก่ตนให้กลับเป็นฝ่ายถูกชนะคดีความเสีย ดังเห็นได้จากประกาศที่กล่าวถึงคดีความที่ราษฎรหญิงผู้หนึ่งฟ้องร้องชายผู้หนึ่งว่าฉุดกระทำชำแต่ตระลาการพิจารณาตัดสินคดีว่าฝ่ายหญิงรักใคร่เต็มใจไปกับฝ่ายชายเอง ดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 199

ชาวเมืองสมุทรสงครามมีคนพาลทำเกะกะมากจริง ความฎีกาก็ได้เกิดเป็นหลายราย คือ ว่ากันตายแลฉุดผู้หญิงไปทำชำเรา ความฟ้องแล้วชำระโตงเตงกันอยู่ในเมืองนั้นบ้าง...เมื่อมาร้องฎีกาถวายก็ได้ทรงชำระโดยสุจริต...แต่ที่ว่ามิผู้แก้ไขด้วยเห็นแก่สินบน ความนั้นก็จริงทรงจับได้คือตระลาการศาลกรมท่า

พระพิพากษาคนเก่ามาราบทูตแก้ไขว่า ชายหญิงรักใคร่กันเองตามกันไป ไม่ได้จุดไปแต่เรือนบิดา มารดา ภายหลังหญิงมาร้องว่า ไม่ได้รักชายที่จุดไป เป็นแต่พระพิพากษาทูตแก้ไขด้วยเห็นแก่สินบน ทรงชำระได้ความจริงชายผู้จุดก็ได้ให้ลงพระราชอาญาแล้วส่งขึ้นคุก พระพิพากษาให้ถอดเสียจากที่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 257)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงกล่าวตำหนิข้าราชการขุนศาลตุลาการบรรดาที่มีพฤติกรรมรับสินบนไว้ในประกาศด้วยเช่นกัน ดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 200

ทรงทราบว่าตุลาการขุนศาลทุกกระทรวงชำระความต่าง ๆ ตามเรื่องคดีของราษฎร ถูกต้องตามยุติธรรมบ้าง มิถูกต้องตามยุติธรรมบ้าง อาศัยโลกเห็นแก่ลาภเล็กน้อย ตัดสินตกไปฝ่ายโจทก์บ้างจำเลยบ้างที่ควรแพ้ให้เป็นชนะ ที่ควรชนะให้เป็นแพ้ ตามความปรารถนาของตน...อันเป็นธรรมดาของลูกขุนตุลาการที่แสหาผลกำไรในศาลเป็นการเกียจโง้งไม่ชอบโดยยุติธรรมแลพระราชกำหนด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 118)

จากข้อความข้างต้นที่กล่าวมาแสดงให้เห็นได้ว่า การให้และรับสินบนในระบบงานราชการมีปรากฏมาเนิ่นนานตั้งแต่ในอดีต จนเป็นปัจจัยเหตุหนึ่งที่ทำให้ข้าราชการบางพวกที่เห็นแก่สินบนปฏิบัติหน้าที่ไปในทางมิชอบ โดยเฉพาะเมื่อเกิดขึ้นในระบบกระบวนการยุติธรรมเช่นนี้ ราษฎรที่ยากจนมีเรื่องฟ้องร้องคดีในศาลจะได้รับความทุกข์เดือดร้อนเพราะไม่ได้รับความยุติธรรม ด้วยเหตุนี้จึงมีราษฎรยื่นถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระเจ้าอยู่หัวอยู่เสมอเนื่อง ๆ

4.1.4 การแสดงเกียรติยศในทางมิชอบ

พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์พวกที่รู้ว่ามิสุกหนี่ ทาสหรือบ่าวรับใช้ตลอดถึงไพร่พลและผู้ต้องคดีความหรือนักโทษเหล่านี้หลบหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในวังในบ้านของตนแล้วก็ตาม หากแต่เจ้านายและข้าราชการนั้นก็ยังช่วยเหลือให้ที่หลบซ่อนไม่ยอมส่งผู้ที่หลบหนีเหล่านั้นคืนให้แก่เจ้าหนี้ นายเงินหรือเจ้าหมูลนายตลอดถึงเจ้าหน้าที่ข้าราชการศาลตุลาการโดยไม่คำนึงว่าคนที่หลบหนีมาเหล่านั้นเป็นคนดีหรือเลว ด้วยมีความคิดว่าการให้ความอุปถัมภ์ช่วยเหลือคนหลบหนีมาเหล่านี้เป็นการสร้างเกียรติยศบารมีสรรเสริญให้แก่ตน ยังมีผู้หลบหนีเข้ามามากเท่าไร ยิ่งเป็นการสร้างเกียรติยศบารมีของตนมากขึ้นไปเท่านั้น ดังสะท้อนให้เห็นได้จากกระแสพระบรมราชโองการประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตือนสติแก่เจ้านายและขุนนางข้าราชการพวกที่คิดหาเกียรติยศในทางที่ผิด และจากความประกาศที่ว่าด้วยดังประกาศที่กล่าวมาว่า

ตัวอย่างที่ 201

ทุกวันนี้มีที่หลายแห่งคือวังเจ้าบ้านขุนนางใหญ่ ๆ ที่คนเล่าลือเป็นที่แยแยเกรงขาม เมื่อผู้คนบ่าวไพร่ทาสลูกหนี่ของคนบรรดาศักดิ์น้อย แลราษฎรสามัญชนเข้าไปแอบอิงอาศัยอยู่ เจ้าหมูลนายถึงรู้จะไปติดตาม ไม่ได้...เมื่อผู้คนบ่าวไพร่ทาสลูกหนี่เข้าไปขัดขวางอยู่ เจ้าหมูลนายเจ้าเบี่ยนนายเงินเมื่อเกรงบุญบ้านนั้นวังนั้นอยู่เข้าไปติดตามไม่ได้ก็จะไปเที่ยวบนแล้ว ๆ เล่า ๆ ราวไปในที่นั้น ๆ อันนั้น ก็ไม่เป็นเกียรติยศแก่เจ้าวังเจ้าบ้านซึ่งผู้ร้ายผู้ผิดเข้าไปอาศัยอยู่นั้นเลย...แลบัดนี้ท่านเจ้าวังเจ้าบ้านเช่นคนนี้ทั้งปวง ก็รู้ว่าเป็นที่ใหญ่ที่โตแล้วบ้างจะยิ่งใหญ่โตขึ้นไปอีกกว่านี้บ้าง ถึงตัวบ่าวไพร่ทาสลูกหนี่ผู้ที่หนีเข้าไป

แอบอิงอาศัยจะสรรเสริญบุญคุณว่าเข้ามาพึ่งพันภัยเจ้าหมูลนายเจ้าเบี้ยนนายเงินได้ ใครจะได้ยินไปก็จะไม่สรรเสริญเป็นเกียรติยศอะไรนัก เพราะคนพวกนั้นเป็นผู้คิดบางคนเป็นโจรผู้ร้ายลักสิ่งของ ๆ หมูลนายเจ้าเบี้ยนนายเงินหนีไปก็มีเป็นอันมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 42)

ตัวอย่างที่ 202

กาลทุกวันนี้เจ้าเล็กนายน้อยก็มักมีที่เลื่องลือไปดังได้ยินอยู่ด้วยกันกลุ่ม ๆ คนทั้งปวงก็มักถือตามคำคนมากกลัวเกรงตามไป เมื่อเป็นดังนี้คนโทษในทมิฬในคุกแลลูกความที่จะแพ้ในศาล แลตัวไพร้หลวงแลลูกหมูไพร้หลวงก็เชื่อถือนั้น ก็หลบหลีกหนีคุกหนีทมิฬหนีโรงศาลหนีหมูหนีกรม ไปแอบแฝงฝากตัวอาศัยที่เจ้านายนั้น ๆ ก็มักตื่น ๆ รับเอาตัวไว้ง่าย ๆ แลเป็นที่สำนักอาศัยของคนพวกนั้น มีมากหลายรายฝ่ายผู้คุมขุนโรงศาลก็ไปกริ่งเกรงกลัวเสียไม่ติดตามไปว่ากล่าวท้วงถามว่าเรียนเพ็ดทูล พวกกันทำการให้เป็นเหตุให้คนพาลกำเริบทั้งไพร้ทั้งผู้ดี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 83)

จากตัวอย่างดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า ฝ่ายเจ้านี่หรือนายเงินหรือเจ้าหมูลนายและเจ้าพนักงานข้าราชการตุลาการศาลต่างไม่กล้าติดตามนำตัวผู้ที่หลบหนีไปเหล่านั้นกลับคืนมา เพราะเกรงกลัวเจ้านายและขุนนางข้าราชการพวกนั้น เนื่องจากเป็นผู้ที่มีฐานันดรศักดิ์สูง เป็นเหตุให้มีผู้ที่หลบหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในวังในบ้านของพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการพวกนั้น เพราะหวังพึ่งอำนาจบารมีของผู้ที่มีฐานันดรศักดิ์เหล่านี้ปกป้องคุ้มครองพวกตนให้รอดพ้นจากการติดตามตัว

นอกจากนี้เจ้านายขุนนางหรือข้าราชการบางพวกถือตัวว่ามีฐานันดรศักดิ์มีเกียรติยศเป็นที่เกรงกลัวแก่คนทั่วไป เมื่อเข้ารับใช้บ่าวไพร้คนในสังกัดปกครองไปก่อเหตุกระทำความผิดขัดแย้งราษฎรเจ้านายและข้าราชการนั้นก็กลับเอนเอียงปกป้องคนในสังกัดปกครองของตนโดยสนับสนุนให้ผู้กระทำความผิดหลบหนีไป ด้วยคิดว่าไม่มีราษฎรคนใดกล้าฟ้องร้องเอาความผิดกับคนได้แล้ว ราษฎรนั้นยังจะยอมตัวเข้ามาเป็นบ่าวไพร้รับใช้ของตน ดังแสดงได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 203

บ่าวไพร้ของผู้ใดไปคุมสมัครพรรคพวกขัดแย้งราษฎรดังนี้ เจ้าหมูลนายรู้แล้ว ถึงความจะไม่มีใครฟ้องอย่าเพ่อดีใจว่าราษฎรเกรงบุญเกรงวาสนาไม่กล้าฟ้องร้อง เมื่อกลัวบ่าวของตัว ก็จะมาสวามิภักดิ์เป็นข้าเจ้าเดียวกันนายเดียวกันเสีย ด้วยเหตุนี้ข้าแลบ่าวไพร้จะได้มากขึ้น อย่าเพ่อดีใจเพลินไปดังนี้ จงเร่งจับเอาตัวข้าเอาตัวบ่าวของตัวที่ทำผิดมากักขังไว้ก่อน อย่าให้ทำยั่วแย่งให้หลบหนี เมื่อความมีแล้วอย่ามาผิดอย่าง แอ้ง ๆ ไปดังนี้ไม่เอา อย่างนี้เคยมามากจิดนักรู้เท่าสติปัญญาเสียหมดแล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 204)

4.1.5 การเสพอบายมุข

ในชั้นพระบรมวงศานุวงศ์นั้นมีเจ้านายบางองค์ที่ประพฤติดนเสพอบายมุข เช่น ตีมสุรา เหมือนดังกรมหมื่นถาวรรยศและกรมหมื่นอลงกฎกจิประริชา ดังเห็นได้จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 204

ประกาศให้ส่งต่อๆไปในข้าราชการในพระบรมมหาราชวังทุกหมู่ทุกกรมว่ากรมหมื่นถาวรรวยศ กรมหมื่น
อลงกฎกิจปรีชาเมื่อเสด็จอยู่วังมักทรงเมื่อยอยู่โดยมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 81)

นอกจากนี้บางพวกยังสูบฝิ่น เล่นการพนันต่าง ๆ เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากประกาศต่อไปนี้ที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 205

พระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและราษฎรคนใดที่ได้ไปเล่นเบี้ย เล่นโป สูบฝิ่น กินสุราอย่าง
หนึ่งอย่างใด ด้วยกันกับพระสงฆ์สามเณรที่แปลงเพศเป็นคฤหัสถ์นั้น จะให้ปรับไหม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 199)

ตัวอย่างที่ 206

ถ้าหม่อมเจ้า(ที่เป็น)โทษ(สูบ)ฝิ่น หนีออกไปจะให้สำเร็จโทษถึงสิ้นชีวิต

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 98)

ตัวอย่างที่ 207

หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์บุตรหลานเหลนต่อลงไปหากินโดยสุจริตเรียบร้อยอยู่ในกรุงก็มี ที่คบหาพากัน
สูบฝิ่นกินสุราประพฤติกการเป็นพาลต่าง ๆ ก็เป็นอันมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 84)

ตัวอย่างที่ 208

ข้าเจ้าป่าวขุนนางคบหากันสูบฝิ่นกินฝิ่นเป็นอันมาก แต่งให้กองจับออกจับ ได้ตัวมาชำระซักถาม ได้
ความว่าเป็นขุนหมื่นพันทนายข้าราชการได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดก็มีอยู่เนื่องๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 83)

จากตัวอย่างที่ 205 การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการ
ประกาศห้ามดังกล่าวแสดงว่ามีเจ้านายที่มีพฤติกรรมเสพอบายมุขต่างๆ ดังกล่าวอยู่ และทรงมีบท
ลงโทษสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ที่ยังประพฤติดนเสพฝิ่นไว้อย่างร้ายแรง คือ ประหารชีวิตดังกล่าว
ไว้ในตัวอย่างที่ 207 ที่กำหนดโทษหม่อมเจ้าที่สูบฝิ่นถึงขั้นประหารชีวิต นอกจากนี้จะเห็นได้จากตัว
อย่างประกาศที่ 205 และ 208 ได้แสดงให้เห็นว่า ยังมีข้าราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่น้อยพวกหนึ่งที่มี
พฤติกรรมเสพอบายมุขทั้งสูบฝิ่น ดื่มสุราและเล่นการพนันต่างๆ อยู่ด้วยเหมือนกัน

4.1.6 การละเลยหน้าที่

ข้าราชการทั้งในระดับชั้นบรรดาศักดิ์ลงมาถึงข้าราชการชั้นผู้น้อยส่วนหนึ่งไม่
ชวนขวยที่จะปฏิบัติหน้าที่การทำงานในความรับผิดชอบตามได้รับมอบหมาย สังเกตเห็นได้จากกรณี

ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายให้ข้าราชการแก่เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี ตลอดจนเจ้าหม่อมขุนนางทั้งปวงนำตัวเลกลูกหมู่ไพร่หลวงไพร่สมและภิกษุสามเณรที่อยู่ในสังกัดซึ่งลาสิกขาบทแล้ว มาทำการสักและรับหนังสือคัมภีร์เพื่อการเกณฑ์เข้าทำงานราชการแผ่นดินต่อไป แต่ปรากฏว่าข้าราชการที่ได้รับมอบหมายให้ดำเนินการนั้น กลับเพิกเฉยละเลยไม่รีบเร่งดำเนินการตามที่ได้ทรงมอบหมาย จึงปรากฏว่ายังมีราษฎรที่ไม่ได้ผ่านการเกณฑ์สักเข้าทำงานราชการแผ่นดินหลงเหลือค้างอยู่ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 209

ตั้งแต่สมเด็จพระยอวาทย์พงษ์น้อยมาเป็นแม่กองแต่ปีเถาะสัปตศกมาถึงปีระกาตรีศก ๖ ปี เลกหมู่ที่สมลักแลภิกษุสามเณรสักก็มีขึ้นเป็นอันมาก เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี เจ้าหม่อมขุนนางฝ่ายทหารพลเรือนในพระบรมมหาราชวังพระบวรราชวังเพิกเฉยละเลยเสียนำเอาเลกหมู่ขึ้นแลภิกษุสามเณรสักมารับหนังสือพิมพ์คัมภีร์แลสักหลังมือรับราชการไม่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 223-224)

พฤติกรรมที่ละเลยการปฏิบัติหน้าที่การงานดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้จากข้าราชการพวกหนึ่งที่ได้รับราชการประจำอยู่ตามหัวเมือง ข้าราชการพวกนี้ไม่ใส่ใจคัดลอกกำหนดอัตราค่าภาษีอากรที่ราษฎรต้องเสียให้แก่ข้าราชการที่เป็นเจ้าภาษีอากรและไม่ป่าวประกาศให้ราษฎรได้ถึงกำหนดภาษีอากรนั้นอย่างทั่วถึง จึงเป็นช่องทางให้เจ้าภาษีอากรที่ทุจริตฉวยโอกาสเรียกเงินค่าภาษีอากรเกินจากอัตราจำนวนที่ทางราชการกำหนดไว้ ราษฎรที่ไม่รู้จักยินยอมเสียเงินให้ตามที่เจ้าภาษีอากรเรียกร้อง ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 210

นายอากรรับทำอากรค่าน้ำ แล้วขายช่วงให้ผู้อื่นเป็นตอนๆไปตามระยะแขวงในกรุงเทพมหานครแลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ แลผู้ที่ซื้อช่วงไปนั้นหาเรียกอากรตามพิกัตท้องตราไม่ ไปยกย้ายเรียกให้เหลือๆเกินๆเอาวัดเอาเปรียบราษฎรๆที่ไม่ได้รู้พิกัตในท้องตราก็ต้องยอมเสียให้ตามใจผู้เก็บที่รับช่วงไป... เพราะผู้รักษาเมือง กรมการนายบ้าน นายอำเภอ...มิได้คัดพิกัตในท้องตราหมายประกาศให้ราษฎรได้รู้ทั่วกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 122)

ผลกระทบจากการที่ข้าราชการไม่เอาใจใส่กระตือรือร้นต่อการปฏิบัติภารกิจการงานนั้น นอกจากทำให้กิจการงานแผ่นดินไม่เจริญก้าวหน้าแล้ว ยังส่งผลให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนหากภารกิจหน้าที่นั้นเกี่ยวข้องกับประโยชน์สุขแก่ราษฎร ดังเห็นได้จากตัวอย่างที่ 210 ซึ่งกล่าวมาข้างต้นที่บรรดาข้าราชการที่มีได้พยายามชวนชวายเป็นราษฎรทั้งปวงในหัวเมืองได้รู้กำหนดอัตราภาษีเพื่อประโยชน์มิให้เจ้าภาษีอากรเรียกเก็บเงินเกินจากอัตราที่กำหนดนั้นได้อันแสดงถึงความไม่เอาใจใส่ทุกข์สุขของราษฎร ทั้งที่เป็นความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน

จากพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ที่ปรากฏของบุคคลในระดับผู้ปกครองคือ เจ้านายขุนนางข้าราชการใหญ่อย่างน้อยส่วนหนึ่งดังกล่าวในข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นว่าโดยบทบาทหน้าที่บุคคลกลุ่มนี้มี คือการปกครองดูแลทุกข์สุขของราษฎรต่างพระเนตรพระกรรณ และหากบุคคลเหล่านี้ไม่ตั้งอยู่ในความชอบธรรมกระทำการเบียดเบียนกดขี่ข่มเหงรีดไถเงินทรัพย์สินเอาจากราษฎรอีกทั้งประกอบด้วยความลำเอียงอยู่ดีชัธยธรรม ละเลยไม่เอาใจใส่ต่อประโยชน์สุขของราษฎรดังเช่นกล่าวไว้แล้วนั้น ย่อมเป็นทางนำมาซึ่งความทุกข์ยากลำเค็ญแก่ราษฎรทั้งปวงยิ่ง เพราะผู้ปกครองส่วนหนึ่งประพฤติการร้ายแก่ราษฎรในปกครองเสียเอง ท้ายสุดจึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่จะทรงให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือปลดปล่อยทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎร ดังที่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทั้งปวงถวายฎีการ้องทุกข์ได้

4.2 พฤติกรรมของผู้ที่อยู่ในระดับผู้ถูกปกครอง

ได้แก่สามัญชนทั้งปวงไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพของไพร่หลวง ไพร่สม ข้าเจ้าบ่าวนายทาส ลูกหนี้ เหล่านี้ โดยพิจารณาพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ตามที่ปรากฏได้ดังต่อไปนี้

4.2.1 การหลีกเลียงหน้าที่

สามัญชนทั้งที่ถูกเกณฑ์แรงงานทำงานราชการแผ่นดินเป็นไพร่หลวง รวมถึงราษฎรผู้เป็นลูกหลานเหลนหรือลูกหมู่ไพร่หลวงนั้น ต่างพยายามหลบหนีจากกรมกองและเจ้าหมู่มูลนายที่ควบคุมดูแล หรือแม้ผู้ที่ตกเป็นนักโทษหรือจำเลยก็หาทางหลบหนีออกจากคุกจากโรงศาลเช่นกัน ดังปรากฏจากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 211

กาลทุกวันนี้เจ้าเล็กนายน้อยก็มักมีที่เลื่องลือไป...เมื่อเป็นดังนี้คนโทษในทมิฬในคุกแลลูกความที่จะแพ้ในศาลแลตัวไพร่หลวงแลลูกหมู่ไพร่หลวงก็เชื่อถือดังนั้น ก็หลบหลีกหนีคุกหนีทมิฬหนีโรงศาลหนีหมู่หนีกรมไปแอบแฝงผากตัวอาศัยที่เจ้านายนั่น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 83)

นอกจากนี้ยังมีทาส ข้าราชการไพร่และลูกหนี้พวกหนึ่งนั้น ได้หลบหนีจากนายเงินและเจ้าหนี้เช่นกัน และสถานที่ที่ซึ่งคนเหล่านี้หลบหนีเข้าไปแอบอิงอาศัยนั้น ได้แก่วังของเจ้านายและบ้านของข้าราชการที่มีฐานันดรศักดิ์สูง ด้วยหวังอาศัยเกียรติยศอำนาจของเจ้านายหรือข้าราชการนั้นปกป้องตนจากการติดตามตัว สำหรับเจ้านายหรือข้าราชการที่คิดหาเกียรติยศจากการสั่งสมกำลังข้าบ่าวรับใช้เช่นนั้น ก็ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือแก่คนที่หลบหนีเหล่านี้ เห็นได้จากข้อความประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งห้ามมิให้ทาสและลูกหนี้หลบหนีเข้าไปแอบแฝงในวังเจ้านายหรือบ้านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ที่ว่า

ตัวอย่างที่ 212

ในพระบรมราชวังแล้วเจ้าต่างกรมแลบ้านนาบตีผู้ใหญ่ที่เจ้าเบี้ยนายเงินแลเจ้าพนักงานเจ้ากระทรวง ทบวง การรั่วขวางนายอำเภอจะไปติดตามค้นคว้าหาตัวยากนั้นที่เช่นนี้อย่าให้ตัวทาสแลลูกหนี้และผู้ขาย นายประกันหลบหนีไปแอบแฝงอยู่เลยเป็นอันตราย ถ้ามันผู้ใดมีฟังคำประกาศนี้ ขึ้นไปแอบแฝงในที่ ช้างขัดขวางตามหาตัวยากดังว่าแล้วนั้น จนความต้องการทูลพระกรุณาแล้ว ก็คงจะทรงพระราชดำริ สืบสาวเสียสิ้นบนผู้นำจับตัวให้จงได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 41)

สถานที่หลบหนีนอกจากวังเจ้านายหรือบ้านของขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่แล้ว พวกที่ หลบหนีบางส่วนก็อาศัยหลบซ่อนเข้าไปอยู่ในวัดวาอารามก็มี โดยเฉพาะราษฎรขายสามัญชนซึ่ง ต้องถูกเกณฑ์สักเป็นไพร่รับราชการแผ่นดินต่อไปนั้น บางส่วนหลบหนีการถูกสักมาบวชเป็น พระภิกษุสามเณรอาศัยอยู่ในวัดเสียบ้างหรือแอบแฝงไปเป็นศิษย์วัดบ้าง ดังความจากประกาศที่ กล่าวไว้ว่า

ตัวอย่างที่ 213

คนที่สมศักดิ์แล้วหลบหนีไปบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์สามเณรแลแอบอิงเป็นศิษย์วัดอยู่มากนัก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 108)

สาเหตุในการหลบหนีของราษฎรสามัญชนนั้นสาเหตุประการหนึ่งคือ เพราะต้องการ หลีกเลี่ยงการถูกเกณฑ์สักเป็นไพร่เข้ารับราชการงานแผ่นดินดังเห็นได้จากตัวอย่างประกาศที่ 213 ข้างต้น ซึ่งพิจารณาได้ว่า ผู้ที่ถูกเกณฑ์เป็นไพร่หลวงแล้วนั้นมีบางพวกทนความเหนื่อยยากลำบาก ที่ต้องรับผิดชอบการงานราชการต่าง ๆ ไม่ไหว จึงหลบหนีไปอาศัยอยู่กับเจ้านายหรือข้าราชการชั้นผู้ ใหญ่ ซึ่งนอกจากจะหวังให้หลุดพ้นจากการติดตามตัวกลับไปแล้วยังหวังที่จะฝากตัวเข้าทำงานเป็น ไพร่ของเจ้านายหรือข้าราชการนั้นด้วย เพื่อจะได้ไม่ต้องรับผิดชอบทำงานหนัก เนื่องจากเจ้านาย และข้าราชการที่มีฐานันดรศักดิ์สูงจะมีข้ารับใช้บ่าวไพร่อยู่ในสังกัดปกครองอยู่หลายคนที่จะรับใช้ทำ การงานต่าง ๆ ให้กับเจ้านายหรือข้าราชการจึงไม่ต้องเหนื่อยแรงแรงมากและรับผิดชอบแต่เฉพาะงาน ของเจ้านายและข้าราชการที่ตนสังกัดอยู่เท่านั้นไม่ต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานสาธารณะประโยชน์อื่น ๆ ด้วย

สาเหตุการหลบหนีนอกจากนี้ นั้น เนื่องจากบางคนกระทำความผิดต่าง ๆ เอาไว้เช่น ลักขโมยทรัพย์สินของมูลนายมา ดังเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 214

ตัวบ่าวไพร่ทาสลูกหนี้ผู้ที่หนีเข้าไปแอบอิงอาศัยจะสรรเสริญบุญคุณว่าเข้ามาพึ่งพันภัยเจ้าห่มมูลนายเจ้า เบี้ยนายเงินได้ ใครจะได้ยินไปก็จะไม่สรรเสริญเป็นเกียรติยศอะไรนัก เพราะคนพวกนั้นเป็นผู้ผิด บางคน เป็นโจรผู้ร้ายลักสิ่งของมูลนายเจ้าเบี้ยนายเงินหนีไปก็มีเป็นอันมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 43)

นอกจากนี้บางพวกหลบหนีเพราะกลัวการถูกลงโทษเช่น ผู้ต้องคดีความในโรงศาล บางพวกหลบหนีเพื่อต้องการอิสรภาพเช่น นักโทษที่หนีจากคุกที่คุมขัง เป็นต้น ดังแสดงให้เห็นได้จากตัวอย่างประกาศที่ 202 ซึ่งกล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น

4.2.2 การเสฟสุรายาฝิ่น

นอกจากมีราษฎรบางพวกคบหากันเสฟตี๋มสุราและก่อเหตุทะเลาะวิวาทประทุษร้ายร่างกายผู้อื่นโดยเฉพาะในช่วงเทศกาลรื่นเริงมงคลต่างๆ ดังปรากฏจากความประกาศที่ว่า ตัวอย่างที่ 215

เทศกาลตรุษสงกรานต์ควรที่ราษฎรจะชักชวนกันทำบุญให้ทานกระทำการกุศลจึงจะชอบ นี่หาตั้งนั้นไม่ คนที่เป็นพาลสันดานหยาบชวนกันเสฟสุราแล้วพากันไปเที่ยวกลางถนนหนทาง พุดจาทำท่ายกเล้าหาญ ให้เกิดการก่อวิวาทชกตีกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 128)

นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีราษฎรที่เสฟฝิ่นอีกด้วย แม้ว่าจะมีประกาศพระบรมราชโองการจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ห้ามไม่ให้ราษฎรชาวไทยสูบบุหรี่ก็ตามแต่ก็ยังมีคนฝ่าฝืนหลบเลี่ยงเสฟฝิ่นอยู่ โดยการแฝงตัวไว้ดมเปียยวเหมือนคนจีนที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเพื่อจะได้เสฟฝิ่นได้ต่อไป เนื่องจากไม่มีประกาศห้ามคนจีนเสฟฝิ่นดังนั้นคนไทยที่ไว้ดมเปียยวสูบบุหรี่จะต้องเสียเงินค่าผูกปีเหมือนดังคนจีนทั้งปวงต้องเสียแทนการเกณฑ์แรงงานไปทำราชการแผ่นดิน ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 216

แต่ก่อนได้หมายประกาศพระราชบัญญัติไว้ว่าไทยสูบบุหรี่ควั่นผมเปียไว้เป็นจิ้นนั้น โปรดให้ผูกปี ถ้าลักข้อมือได้รับราชการแล้ว ถึงกำหนดผูกปีเมื่อใด ก็ต้องมาผูกปีเสียเงินคน ๑ ตำลึง ๒ บาท...อนึ่งยาฝิ่นนี้ก็เป็นของต้องห้ามมิให้ไทยสูบ ก็ยังขัดขืนคบหากันสูบบุหรี่อยู่มากขึ้นกว่าแต่ก่อน แล้วคนสูบบุหรี่เก่าใหม่ก็หามาผูกปีตามพระราชบัญญัติเดิมไม่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 64-65)

จากตัวอย่างที่ 216 จะเห็นได้ว่าไม่เพียงแต่ราษฎรบางพวกสมคบร่วมกันเสฟสุรายาฝิ่นแล้ว ยังมีราษฎรบางพวกที่คบคิดกันลักลอบทำสุราจำหน่ายและขายยาฝิ่นเองอีกด้วย

4.2.3 การประพฤติดนเป็นคณพาลและผู้ร้าย

ราษฎรบางพวกที่ถูกเกณฑ์แรงงานไปเป็นไพร่รับราชการแผ่นดินเป็นไพร่ประจำหน่วยงานกรมกองนั้นประพฤติดนเป็นคณพาลผู้ร้ายกระทำความผิดต่างๆ ดังเห็นได้จากประกาศที่กล่าวไว้ว่า

ตัวอย่างที่ 217

พวกคนกองนอกที่เรียกว่า กองช้าง กองโค กองกระบือ กองไร่ กองนา เฝ้าหนองบัวและอื่นๆต่างๆที่อ้างชื่อว่าเป็นข้าเป็นบ่าวเจ้านายขุนนางนั้นๆ ถ้าอีกห้าวทำการชิงฉกฉวยลัก ช้าง ม้า โค กระบือของราษฎรไปไว้ใช้แลเอาค่าไถ่ของถอนหรือสมคบเกลี้ยกันเอาลูกหนี้ ทาสชาย ทาสหญิงของราษฎรไปไว้แลขัดขวางค่านาค่าน้ำลั้กค้ำสุราค้ำขายสุบกินยาฝิ่น คิดทำกำลังทุบตีฟันแทงข่มขืนเจ้าของโคกระบือช้างม้า แลต่อสู้เจ้าภานายอากร ขัดขืนแข็งต่อเจ้าเมืองกรมการอย่างนี้ ก็คืออย่างอื่นก็ดี ถ้ามีปากโจทก์ร้องฟ้องกล่าวโทษเช่นนี้ชื่อขึ้นหลายรายหลายเรื่องได้แล้ว กองนั้นเห็นจะไม่ดีแน่แล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 99-100)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นพฤติกรรมของไพร่พวกหนึ่งที่สังกัดอยู่ในกองนอก ซึ่งได้แก่ กองช้าง กองโค กองกระบือ กองไร่ กองนา เฝ้าหนองบัว เป็นต้น ที่กระทำความเหิงประทุษร้ายร่างกายราษฎรและเจ้าพนักงานข้าราชการแผ่นดิน ทั้งปล้นชิงทรัพย์สินส่วนตัวเสียผู้อื่นไปเป็นของตนหรือหวังเรียกเงินค่าไถ่จากราษฎรเจ้าของในภายหลัง

4.2.4 การทูลจรีต

พฤติกรรมทูลจรีตนี้สะท้อนให้เห็นได้จากการที่ราษฎรหลบเลี่ยงที่จะชำระเงินภาษีอากรตามอัตราจำนวนที่ทางการกำหนดไว้ โดยราษฎรที่ทูลจรีตพวกหนึ่งนำหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามภาษีอากรซึ่งตนมิใช่เจ้าของมาแอบอ้างแก่เจ้าภานายอากร เพื่อแสดงว่าเป็นผู้ได้รับการลดหย่อนยกเว้นไม่ต้องเสียค่าภาษีอากรจำนวนหนึ่งจากอัตราที่กำหนดไว้ ด้วยหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามภาษีอากรนั้นเป็นหนังสือที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้แก่เฉพาะบรรดาไพร่หลวงที่ทำราชการงานแผ่นดินที่หนักยากลำบาก ซึ่งปรากฏว่าการพระราชทานหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามแก่ไพร่หลวงนี้ มีปรากฏมาแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นต้นมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อวันเวลาล่วงเลยผ่านไปบรรดาไพร่หลวงผู้ถือครองหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามนั้นตายลง เจ้าหมูลนายก็ได้เรียกเก็บหนังสือตราภูมิคุ้มกลับคืนมาหนังสือนั้นจึงตกทอดพลัดไปอยู่กับราษฎรคนอื่นที่มีโชບุดรหลานทายาทของไพร่หลวงผู้ตาย โดยราษฎรนั้นอาจเป็นที่ไพร่หม้ออื่นที่มีโชบุดรไพร่หลวงเช่นได้แก่ ไพร่สม เป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ที่ไม่สมควรได้รับการลดหย่อนยกเว้นเงินค่าภาษีอากรเพราะไม่ได้ทำราชการแผ่นดิน พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 218

ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดพระราชทานตราภูมิคุ้มห้าม ให้กับไพร่หลวง แต่หม้อฝิพายเรือพระที่นั่งศรีสักหลาด...ให้คุ้มค่าน้ำค่าตลาดสมพักครได้เพียงราคาต่ำลึงหนึ่ง ภายหลังมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานตราภูมิคุ้มให้กับไพร่หลวงทุกหม้อทุกกรมแต่มีพระราชบัญญัติไว้ว่าถ้าไพร่หลวงที่ได้ตราภูมินั้นตายก็ให้เจ้าหมูลนายเอาตราภูมินั้นมาคืนให้เจ้าพนักงาน ถ้าบุตรหม้อไพร่หลวงสักขึ้นใหม่ได้รับราชการให้ทำหางว่าวยื่นขอตราภูมิคุ้มให้ถูกชื่อคนตำบลบ้าน ครั้นกาลล่วงนานมาไพร่หลวงนั้นตาย...เจ้าหมูลนายก็หาได้เอาตราภูมินั้นมาคืนให้กับเจ้าพนักงานไม่ ตราภูมิของผู้ตายนั้นมีผู้เอาไปซื้อขายกันต่อๆไปก็มี

บ้างที่ภรรยาได้หัวใหม่เป็นคนหม้ออื่น ไม่ควรจะได้รับตราภูมิ ก็ได้ตราภูมิไปแอบอ้างขัดขวาง ไม่ให้เรียกสมพักตร์ อากธำนำ ค่าตลาดที่เป็นส่วนจะเก็บมาแจกเบียดหัวดแลจับจ่ายใช้ในราชการแผ่นดิน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 121-122)

ดังนั้นราษฎรพวกที่ถือครองตราภูมิโดยมิชอบและใช้หนังสือตราภูมิคุ้มห้ามเพื่อแอบอ้างการลดหย่อนยกเว้นค่าภาษีอากรต่างต่อเจ้าภาษีอากรนั้น จึงแสดงถึงพฤติกรรมของผู้ที่ทุจริตคดโกงทั้งต่อเจ้าภาษีนายอากรและคดโกงต่อแผ่นดินด้วยเช่นกัน เช่นเดียวกันกับพฤติกรรมที่ราษฎรบางพวกที่ทำการปลอมเงินแผ่นดินขึ้นใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายแก่กัน บรรดาราษฎรที่มีใจคดโกงทุจริตพวกหนึ่งก็สนับสนุนส่งเสริมการทุจริตดังกล่าวโดยยอมซื้อเงินปลอมนั้นมาใช้ ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 219

มีพวกช่างเหล็กช่างทองช่างเงินในกรุงบ้างนอกกรุงบ้าง ลอบทำเงินเจือทองแดงแลเงินตีบุกเป็นรูปพัด ตังตตราและปลอมให้เหมือนตราหลวงทำเงินทองแดงเงินตีบุกขึ้นได้เป็นอันมากแล้ว ก็ลอบเอาเข้าเปลี่ยนปลอมซื้อขายเองบ้าง ขายให้แก่ชายหญิงซึ่งเป็นคนโกงๆ รับไปเปลี่ยนปลอมใช้สอยบ้าง เงินปลอมจึงชุกชุมขึ้นในแผ่นดิน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 179-180)

จากตัวอย่างประกาศแสดงให้เห็นว่า มีพวกทุจริตทำเงินปลอมกันมากถึงขนาดปลอมตราหลวงขึ้นเพื่อทำเงินปลอมให้เหมือนกับเงินจริง

4.3 พฤติกรรมของพระภิกษุสามเณร

วิถีทางการดำเนินชีวิตของกลุ่มบุคคลที่บวชครองเพศสมณต่างไปจากราษฎรทั่วไป คือการดำเนินอยู่โดยยึดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางของชีวิต ตั้งมั่นอยู่ในครรลองแห่งศีลและศึกษาปฏิบัติธรรมให้เป็นผู้บริสุทธิ์ผ่องแผ้วปราศจากกิเลสทุกข์ ควรแก่การเคารพศรัทธาในปุณฺณพุทธศาสนิกชนทั้งปวง อีกทั้งยังดำรงตนเป็นพุทธทายาทเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองคงอยู่สืบไป สอดคล้องกับที่ ภัทรพร ศิริกาญจน (2536 : 9) กล่าวว่า "การเพียรพยายามเพื่อระงับกิเลสและแสวงหาความพ้นทุกข์จึงเป็นหน้าที่สำคัญเบื้องต้นของบรรพชิต" และที่ คุณ โทษณ์ (2545 : 192) กล่าวไว้เช่นกันว่า

การบวช คือการถือเพศเป็นพระภิกษุสามเณรโดยเปลี่ยนภาวะจากความเป็นคนธรรมดาสามัญ หรือเป็นคฤหัสถ์มาเป็นบรรพชิต เพื่อศึกษาปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา เป็นการฝึกฝนอบรมตนให้พ้นกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจซึ่งเป็นสิ่งที่ควรละเว้น...เพราะวัตถุประสงค์หลักนั้นอยู่ที่การศึกษาการปฏิบัติและการเผยแผ่ กล่าวคือ เพื่อศึกษาเล่าเรียนพุทธศาสนาให้มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง และนำมาประพฤติปฏิบัติฝึกฝนอบรมทางกาย วาจา และใจให้เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ แล้วทำหน้าที่เผยแผ่โดยการเทศน์ การบรรยาย สั่งสอนอบรมหรือสนทนาธรรม

จากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ปรากฏว่ามีพระภิกษุสามเณรส่วนหนึ่งที่ประพฤติผิดพระธรรมวินัยดังต่อไปนี้

4.3.1 การเสพเมถุน

พระวินัยบัญญัติสำคัญประการแรกสำหรับพระภิกษุสงฆ์ คือ ห้ามภิกษุเสพเมถุน ซึ่งสอดคล้องกับที่ ภัทรวร สิริกาญจน (2536 : 3) กล่าวไว้ว่า "ห้ามภิกษุเสพเมถุนภิกษุใดเสพเมถุนต้องถูกปรับอาบัติปาราชิกขาดจากความเป็นภิกษุสงฆ์ทันที" หรือห้ามข้องเกี่ยวกับอุบาสิกาแม้แต่สัมผัสแตะต้องกาย หรือนั่งในที่ลับหลับตาผู้อื่นเพียงลำพังสองคนเช่นนี้ก็ต้องอาบัติแล้ว แต่ปรากฏว่ายังมีภิกษุสามเณรพวกหนึ่งที่ไม่สามารถหักห้ามตัดกิเลสราคะตัดหาได้ ยังคงประพฤติเมถุนธรรมผูกสัมพันธ์รักใคร่กับอุบาสิกาซึ่งเกิดเป็นความปรากฏในประกาศอยู่เนืองๆ หลายรายดังเช่น พฤติกรรมของนายเสนที่เมื่อครั้งยังบวชเป็นพระภิกษุนั้นได้คบหากับสีกาหนูจนถึงขั้นมีความสัมพันธ์สวาทต่อกัน ดังความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 220

เหมือนเรื่องอ้ายเสนไปคบหากันกับอีหนูไปมาหากันจนถึงชำเรากันทั้งพระ...ครั้นเอาตัวอีหนูมาตามกลับ
รับเป็นสัจแต่ตัวอ้ายเสนนั้นหนีไปยังไม่ได้อ้ว แลพระสงฆ์อื่น ๆ ก็เห็นจะเป็นเหมือนอ้ายเสนจะมีอยู่มาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 46-47)

ตัวอย่างที่ 221

อีเพ็งรับเป็นสัจว่า เมื่ออ้ายหนูยังเป็นสมิอยู่วัดพระเชตุพนนั้น อ้ายหนูกับอีเพ็งทำชำเรากันที่กุฎีอ้ายหนู
๒-๓ ครั้งแล้วอีเพ็งซัดถึงอ้ายเพ็งสมิว่าได้ทำชำเรากับอีเพ็งที่ห้องกุฎีด้วย อีเพ็งซัดว่าอ้ายดวงสมิได้ทำ
ชำเรากับอีเพ็งหลายทีที่กุฎีอ้ายดวงสมิด้วย อ้ายทิมสมิทำชำเรากับอีปรางที่ห้องกุฎีอ้ายทิมสมิด้วย
อ้ายเลือสมิทำชำเรากับ อีรอดที่ห้องกุฎีอ้ายเลือสมิด้วย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 76)

จากตัวอย่างประกาศข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มีคติความที่พระภิกษุสามเณรเสพเมถุนกับอุบาสิกาในกุฎีนี้เกิดขึ้นเป็นหลายราย ซึ่งนอกจากนายเสนแล้วยังมีนายหนู นายทิมและนายเลือที่กระทำเสพเมถุนกับอุบาสิกาขณะครองเพศสมณจนต้องโทษปาราชิกเป็นสมิเช่นเดียวกัน เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากวัดเป็นสถานที่ประกอบกิจพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา ดังที่ คุณ โทษันท์ (2545 : 213) กล่าวไว้ว่า "เป็นศูนย์กลางแห่งการบำเพ็ญกุศลและประพฤติธรรม เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน เป็นที่พบปะสังสรรค์ของชาวบ้าน" ด้วยเหตุนี้พระภิกษุกับคฤหัสถ์จึงพบกันและประกอบกิจกรรมทางศาสนาด้วยกันอยู่เสมอเป็นประการหนึ่ง และด้วยเหตุจากความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุกับคฤหัสถ์ที่เป็นไปในทางเกื้อกูลต่อกันเป็นประการที่สอง จึงนำไปสู่พฤติกรรมการเสพเมถุนระหว่างพระภิกษุกับอุบาสิกา แม้ว่าด้วยบทบาทหน้าที่ของภิกษุสงฆ์คือ การศึกษาปฏิบัติธรรมเพื่อดับกิเลสพ้นทุกข์เป็นประการหลักแล้วภิกษุสงฆ์ยังต้องทำหน้าที่เป็นผู้เผยแผ่หลักธรรมคำสอนแห่งพระศาสนาให้ดำรงอยู่ และนำหลักธรรมคำสอนช่วยเหลือคฤหัสถ์ให้ดำเนินวิถีชีวิตอยู่ได้อย่างสุขสงบสันติ สอดคล้องกับที่ ภัทรวร สิริการญจน (2536 : 10) ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า "พระสงฆ์มีหน้าที่ปฏิบัติตนตามแบบอย่างพระพุทธเจ้า สืบทอดพระธรรม เผยแผ่ศาสนา และเกื้อกูลพวกราวาสให้พ้น

ทุกข์” แต่การพระศาสนาจะดำเนินไปได้ในส่วนหนึ่งก็ด้วยการอุปถัมภ์ช่วยเหลือจากคฤหัสถ์พุทธศาสนิกชนได้ถวายปัจจัยไทยธรรมต่างๆ สำหรับให้พระภิกษุสงฆ์ใช้ในขณะครองเพศสมณะอันเป็นทางส่งเสริมให้พระภิกษุสงฆ์ได้ดำเนินการพระศาสนาต่อไป เช่นดั่งที่ คุณ โทษณ์ (2545 : 214-215) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์เกื้อกูลแก่กันระหว่างพระภิกษุกับคฤหัสถ์ไว้เช่นกัน ดังที่ว่า

พระสงฆ์จะดำรงอยู่...ก็ได้อาศัยการอุปถัมภ์ค้ำชูโดยเฉพาะด้านปัจจัย 4 คือ อาหารบิณฑบาต จีวร เสนาสนะ และ ยารักษาโรคจากชุมชนไทยนั่นเอง ถ้าไม่เช่นนั้นพระสงฆ์ก็คงดำรงอยู่ไม่ได้ สรุปว่าต่างฝ่ายต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน พระสงฆ์อาศัยศรัทธาจากชุมชน และชุมชนก็ได้รับเมตตาอนุเคราะห์จากพระสงฆ์ในการชี้ทางดำเนินชีวิต จึงเป็นความสัมพันธ์ในแบบอาศัยซึ่งกันและกันด้วยหลักมโนธรรมที่มีต่อกัน

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น เมื่อพระภิกษุพบกับอุบาสิกามาเข้าร่วมในงานกิจกรรมทางศาสนาที่วัดหรืออุบาสิกามาถวายปัจจัยไทยธรรม ภิกษุพวกที่ยังมีความลุ่มหลงอยู่ในกิเลสตัณหา ราคะก็พึงพอใจในอุบาสิกานั้นปรารถนาหญิงนั้นไว้เป็นภรรยาของตนในอนาคตเมื่อลาสิกขาบทแล้ว ฝ่ายอุบาสิกานั้นก็เป็นเพียงปุถุชนที่ยังอยู่ในวังวนของกิเลสตัณหาเช่นกัน จึงเปิดทางแก่ภิกษุได้มีสัมพันธ์กับอุบาสิกาต่อไป เริ่มแต่พูดจาประจบประแจงออกอ้อนฝักเนื้อฝักตัวเป็นญาติโยมต่อ คฤหัสถ์อุบาสิกาปูทางไว้เสียก่อนแต่คราวยังเป็นภิกษุ พิจารณาได้จากดังความจากประกาศที่ว่า ตัวอย่างที่ 222

ฝ่ายพระสงฆ์เล่าเป็นชาววัด ได้อุปการเกื้อหนุนสมดังที่คิดไว้ เมื่อยังไม่ได้สึกมักอ้อๆ แอ้อๆ เข้า ประจ้อประแจประจบประแจง ฝักตัวเป็นญาติเป็นโยม เรียกโยมที่บ้านโยมที่แพ โยมที่ตึกบ้านสร้างบ้าน บนดั่งนี้ มิโดยมาก ครั้นได้คราว ก็สึกออกมาก็นอยู่ด้วยกันกับนางคนนั้นบ้างกับน้องสาวและบุตรของนาง คนนั้นบ้าง...หญิงพอใจหาพระสงฆ์ชาววัดเป็นผัว พระสงฆ์ชาววัดที่สึกออกมา พอใจหาหญิงหม้าย หญิงขึ้นคานเป็นภรรยา อย่างนี้ก็มิชุกชุมมากนักทุกหนทุกแห่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 92)

นอกจากนี้มีการเขียนเพลงยาวหรือสิ่งของไปกำนัลแก่สีกานั้น โดยให้ผู้อื่นเป็นสื่อ นำไปให้ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 223

แม่สื่อได้นำเอาหนังสือ เพลงยาว กาพย์ โคลง สิ่งของที่การเขาจะทำบุญให้ทานกับถ้อยคำเป็นเชิงเกี้ยว ข้างพระไปให้กับผู้หญิงไปบอกกับผู้หญิง เอาข้างผู้หญิงไปให้ข้างพระ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 50)

ตัวอย่างที่ 224

คฤหัสถ์ศิษย์วัดหรือชาวบ้านเป็นคนสอพโล...เป็นคนชักสอผู้หญิงให้พระสงฆ์สามเณร...ก็ให้มาสารภาพ
ลูกแก่โทษตัวตามความสัตย์จริงต่อกรรมกรรมการ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 170-171)

จากตัวอย่างประกาศแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่เป็นแม่สื่อพ่อสื่อนั้นก็ได้นำ ลูกศิษย์วัดหรือคน
อาศัยอยู่ในวัดหรือบ้างก็เป็นคฤหัสถ์ชาวบ้านที่คบหาอยู่กับภิกษุหรือสามเณรนั่นเอง

สถานที่ที่พระภิกษุนัดแนะพบเจอและเสพเมถุนกับอุบาสิกาได้แก่ กุฏิ เช่นกรณีของสมิ
หนุที่ต้องโทษปาราชิกเนื่องจากเมื่อครั้งเป็นภิกษุที่วัดพระเชตุพนได้ส่งเพลงยาวให้กับสีกาเพ็ง แล้ว
นัดแนะสีกาเพ็งมาพบที่กุฏิของภิกษุหนุแล้วทำการเสพสังวาสกันในกุฏินั้น หรือดังสมิเปลี่ยนที่เมื่อ
ครั้งบวชเป็นภิกษุอยู่วัดอรุณนั้น ได้ส่งเพลงยาวและนัดแนะสีกาตามมาพบเจอที่กุฏิแล้วเสพเมถุนกัน
ดังเห็นได้จากความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 225

อีเพ็งให้การว่าหนังสือเพลงยาวนี้ ของอ้ายหนูวัดพระเชตุพน ตุลาการซักความต่อไป อีเพ็งรับเป็นสัตย์ว่า
เมื่ออ้ายหนูยังเป็นสมิอยู่วัดพระเชตุพนนั้น อ้ายหนูกับอีเพ็งทำชำเรากันที่กุฏิอ้ายหนู ๒-๓ ครั้ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 75-76)

ตัวอย่างที่ 226

เหมือนอ้ายเปลี่ยนสมิวัดอรุณ เมื่อเดือน ๑๐ ปีขาลจศกนี้ คบอีตาบขึ้นพูดจาทำชำเรากันในห้องกุฏิที่ลับ
ครั้งหนึ่ง ข้อความที่อีตามทำชำเรากับอ้ายเปลี่ยนทั้งสมินั้น ก็ไม่มีผู้ใดฟ้องกล่าวโทษอีตาบกับอ้ายเปลี่ยน
สมิ ได้รับความข้อนี้เพราะอีตาบเอาหนังสือเพลงยาวไปในพระราชวัง นายประจวบจับตัวอีตาบได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 77)

4.3.2 การดื่มสุราเสพฝิ่นกัญชาและฉันทอาหารมื่อคำ

พฤติกรรมของพระภิกษุสามเณรบางพวกที่ดื่มสุราเสพฝิ่นกัญชาและฉันทอาหารมื่อคำ
ปรากฏจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 227

ศิษย์วัดแลคนอาศัยวัดก็เป็นคนซื้อสุราแลน้ำตาลสมให้พระสงฆ์สามเณรกินแลซื้อฝิ่นกัญชาให้พระภิกษุ
สามเณรสูบ ตัวก็กินแลสูบด้วยโดยมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 109)

ตัวอย่างที่ 228

จะสังเกตเหตุสังเกตได้จนว่า เมื่อคนที่มีศรัทธาหรือคนถือการเสียเคราะห์ เอาไก่ไปปล่อยวัดไม่ขาดไก่ เหลืออยู่มาก แต่วัดที่เรียกว่าวัดสมณะอย่างวัดสมอราย วัดรังษีสุทธาวาสแล้ววัดอื่นๆ ในวัดที่มีนักเลงมาก นั้น ไก่ปล่อยหรือไม่ขึ้น ด้วยได้เคยทราบมา ชาววัดจับเอาไปแลกหมี่แลสุรากับจีนเจ้าของสุราเจ้าของหมี่ กินในเวลากลางคืนเสียหมดใครไม่เชื่อสังเกตสืบดูก็จะรู้ความจริง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 108)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มีภิกษุสามเณรพวกหนึ่งที่ฝ่าฝืนวินัยลอบสูบบุหรี่ในวัด โดยมีคนที่อาศัยอยู่ในวัดบ้างเป็นลูกศิษย์บ้างเป็นผู้จัดหาซื้อสุรา ฝิ่นกัญชา มาให้พระภิกษุสามเณรพวกนี้ดื่มและเสพแล้ว ทั้งภิกษุสามเณรและคนเหล่านี้ยังสมคบคิดกันนำไก่ในวัดไปแลกสุรากลั่นอาหารจากร้านค้าชาวจีนมาดื่มกินร่วมกันในเวลากลางคืนอีกด้วย

4.3.3 การเล่นพนัน

ภิกษุสามเณรบางพวกนั้นก็ลอบเล่นการพนันต่างๆ กับคนที่อาศัยอยู่ในวัดหรือลูกศิษย์วัด ดังเห็นได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 229

ศิษย์วัดแลคนอาศัยวัด...สมคบพระภิกษุสามเณรเล่นทั่วไปการพนันต่างๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 109)

ตัวอย่างที่ 230

พระสงฆ์สามเณรทุกวันนี้มักประพฤติการนักเลง แปลงเพศเป็นคฤหัสถ์ไปเล่นเบี้ย เล่นโป แลสูบบุหรี่ กินสุรา...ซุกซนมากขึ้นจับได้มาเนื่องๆ ครั้งแปลงเพศมาถึงกุฎแล้วก็สำคัญใจว่าตัวไม่ได้ปลงสิกขาบทกลับเอาผ้าเหลืองนุ่งห่มเข้าตามเพศเดิม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 199)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ไม่เพียงพระภิกษุสามเณรจะลอบเล่นการพนันในวัดวาอารามเท่านั้น พระภิกษุสามเณรบางพวกยังอำพรางปลอมแปลงตนเป็นคฤหัสถ์อีกด้วย โดยสวมใส่เสื้อผ้าและใช้ผ้าโพกพันปิดบังศีรษะไว้เพื่อลอบออกไปเล่นการพนันที่นอกวัด เมื่อกลับเข้าวัดเข้ากุฎก็เปลี่ยนเสื้อผ้านุ่งห่มจีวรกลับครองเพศสมณะดังเดิม

4.3.4 การอวดอุตริมนุสธรรม

ในพระธรรมวินัยบัญญัติสิกขาบทปาราชิกประการหนึ่งสำหรับพระภิกษุสงฆ์คือ ห้ามมิให้ภิกษุอวดอ้างอิทธิปาฏิหาริย์ เหมือนดังที่ จันทรสูมลย์ กบิลสิงห์ (2539 : 104) ได้กล่าวแสดงข้อห้ามพระภิกษุสงฆ์กระทำหากฝ่าฝืนกระทำการจะต้องโทษปาราชิกคือ "ห้ามมิให้ภิกษุสงฆ์อวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน" สอดคล้องกับที่ ส.ศิวัรักษ์ (2530 : 127) ที่กล่าวถึงบทลงโทษแก่พระภิกษุสงฆ์ที่ประพฤติอวดอุตริมนุสธรรมไว้เช่นกันว่า "บ้างก็อ้างอุตริมนุสธรรม ซึ่งเนื้อหาในพระศาสนาแล้วถือว่าปาราชิก ไม่คงความเป็นพระอยู่" และแม้ว่าภิกษุที่กระทำการอวดอ้างอุตริมนุสธรรมจะต้องโทษปาราชิกก็ตาม แต่ปรากฏว่ายังคงมีภิกษุพวกหนึ่งที่ประพฤติอวดอ้างตนเป็นผู้พิเศษมีอิทธิปาฏิหาริย์

ดังเช่นพระภิกษุผู้หนึ่งที่อวดอ้างตนเป็นผู้มีเวทมนต์คาถาวิเศษ แล้วประกอบการเสกคาถาทำน้ำมนต์ประพรมกับให้ประชาชนที่เชื่อถือศรัทธา ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 231

พระสงฆ์อวดความรู้เป็นผู้วิเศษทำเวทมนต์คาถาเสกน้ำรดน้ำประ ผู้มียศบรรดาศักดิ์และราษฎรผู้ดีไพร่
(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 130)

การที่ภิกษุสงฆ์บางพวกประพฤติอวดอุตริมนุสธรรมเช่นนี้ พิจารณาได้ว่าเพราะด้วยหวังในลาภสักการะที่จะได้รับจากการหลอกลวงคฤหัสถ์ประชาชนให้เลื่อมใสศรัทธาและเคารพยกย่องตนเป็นผลสำเร็จแล้ว เมื่อคฤหัสถ์นั้นลุ่มหลงมกมายเชื่อกล่าวาภิกษุนั้นเป็นผู้วิเศษมีอิทธิปาฏิหาริย์จริง ย่อมเลื่อมใสศรัทธาและนำสิ่งของปัจจัยไทยธรรมต่างๆ ไปถวายแก่ภิกษุนั้น ฝ่ายภิกษุพวกที่มีใจทุจริตจึงใช้ความศรัทธาเลื่อมใสที่ประชาชนมีต่อตนมาใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์ต่อไป ดังเช่นพฤติกรรมของภิกษุผู้หนึ่งในเมืองประจันตคีรีเขตซึ่งคือจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ในปัจจุบัน โดยอวดอ้างตนเป็นผู้วิเศษหลอกลวงคฤหัสถ์ภราดรชาวสยามในเมื่อนั้นให้ลุ่มหลงเลื่อมใส แล้วชักชวนให้ผู้นั้นร่วมเสพสังวาสกับตน ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 232

เหมือนเรื่องความผู้วิเศษเกิดขึ้นที่เมืองประจันตคีรีเขต ผู้วิเศษคนนั้นคิดทำการโกหกหลอกลวงกรมการ และราษฎรที่ไม่มีปัญญาให้ลุ่มหลงเลื่อมใส แล้วตั้งช่องประชุมชายหญิงชาวเมืองนั้น ชักชวนหญิงให้ถวายเมถุนธรรมแก่ตัว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 128-129)

4.3.5 การบิดเบือนคำสอนของพระพุทธเจ้า

พระภิกษุพวกหนึ่งที่ไม่ได้ศึกษาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาให้เข้าใจโดยถ่องแท้ แต่ประพฤติตนเป็นผู้ชักนำพุทธศาสนิกชนไปในทางผิด เช่น เรื่องการสร้างบุญสร้างกุศลแต่ภิกษุพวกนี้ชี้แนะแนวทางการสร้างบุญสร้างกุศลแก่พุทธศาสนิกชนไปในทางที่ผิดๆ ว่า การสละซึ่งเลือดเนื้อชีวิตแห่งตนเพื่อถวายเป็นเครื่องพุทธบูชาอันเป็นทางสร้างบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ คฤหัสถ์พุทธศาสนิกชนที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างขาดสติก็เชื่อตามคำชี้แนะนั้นอย่างงมงาย โดยไม่พิจารณาว่าข้อชี้เน่าดังกล่าวต้องกับแนวทางอันดีงามแห่งศาสนาหรือไม่ แล้วก็กระทำการฆ่าตัวตายบ้าง ประทุษร้ายตนเองบ้างตามคำชี้แนะของภิกษุพวกนั้น ดังปรากฏจากความจริงที่ว่า

ตัวอย่างที่ 233

การล้างสิ่งซึ่งเป็นการขัดต่อการแผ่นดินบ้านเมือง ถึงคนบางจำพวกที่เป็นคนโง่จะเสียจริตนับถือว่าใครทำได้เป็นคนดี มีศรัทธาแก่กล้าจะเห็นว่า เป็นบุญกุศลมากด้วยได้ฟังคำเล่าลือ และได้ฟังพระสงฆ์บางรูปที่ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาพระไตรปิฎกธรรมให้รู้จริง มาเทศนาเลอะๆ ลามๆ โง่จะเสียจริต พรรณนาสรรเสริญว่าเป็นบุญเป็นกุศลมากแล้วหลงไหลเห็นตามไป เหมือนอย่างเมาด้วยบูชาพระรัตนตรัยและเชื่อด

ขอเอาศีระบูชาพระเชือดเนื้อรองเลือดใส่ตะเกียงตามบูชา...มีโดยชุกชุม เหมือนอย่างสามเณรสุกเผา ตัวที่วัดหงสาวราม แลนายเรือง นายนก เผาตัวบูชาพระที่หน้าพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม แลนางชีผู้หนึ่งเผาตัวบูชาพระพุทธรูป เป็นตัวอย่างเห็นอยู่ทั่วกันดังนี้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 90)

4.3.6 การเที่ยวเตร่และดูการละเล่น

พฤติกรรมที่ภิกษุรวมทั้งสามเณรออกเที่ยวเตร่อยู่ตามถนนหนทาง หรือเที่ยวพายเรือแจวเรือตามแม่น้ำลำคลอง หรือเที่ยวอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น โรง ร้าน เรือน เรือ แห เป็นต้น พิจารณาเห็นได้จากความประกาศห้ามไม่ให้พระภิกษุสามเณรเตร่อยู่ตามสถานที่อาคารบ้านเรือนต่างๆ รวมถึงห้ามพระภิกษุสามเณรพายเรือแจวเรืออยู่ในเส้นทางที่พระมหากษัตริย์จะเสด็จพระราชดำเนินผ่านด้วย ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 234

ห้ามมิให้พระสงฆ์สามเณรเดินตามถนน นั่งที่เรือนที่โรงที่ร้าน ที่หน้าวัด ที่หน้าแพ เที่ยวแจวเรือ พายเรือ ไปมาในทางเสด็จพระราชดำเนินนั้นเป็นอันขาด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 204 -205)

นอกจากนี้ภิกษุหรือสามเณรบางพวกก็เที่ยวปะปนไปกับคฤหัสถ์เพื่อดูงานแสดงรื่นเริงงานประเพณีต่างๆ ดังความจากประกาศรับสั่งห้ามคฤหัสถ์ชายหญิงสมาคมกับภิกษุสามเณรที่มีพฤติกรรมดังกล่าว ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 235

ห้ามอย่าให้คฤหัสถ์ชายหญิงทั้งปวงลงเรือร่วมภิกษุสามเณร ซึ่งเป็นพาลไปเที่ยวดูกระทอง เล่นกรู้น ผ่าป่า เที่ยวพายเรือแข่งเบียดเสียดชายหญิง แลเที่ยวดูโชน หุ่นละคร จั้วหนัง แลการเล่นฟ้อนรำขับร้องต่างๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 53-54)

ตัวอย่างที่ 236

ผู้ใดเป็นเจ้าของงานหาโชน หุ่น ละคร จั้วหนังแลการเล่นฟ้อนรำขับร้องต่างๆมาเล่น ณ บ้านเรือนก็ดี ตำบลใดๆ ก็ให้ผู้เป็นนายกำกับงานไปเล่นก็ดีผู้มาดูงานโรงนั้นก็ดี นอกจากงานภิกษุสามเณรในพระอารามแล้วให้เจ้าของงานผู้กำกับงาน แลผู้ซึ่งมาดูฟ้อนรำขับร้องทั้งปวง เอาใจใส่คอยดูแลระวัง ถ้าเห็นภิกษุสามเณรเข้ามาดูงานเล่นฟ้อนรำขับร้องแล้ว ก็ให้จับภิกษุสามเณรที่มาดูงาน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 55)

นอกจากนี้ไม่เพียงพระภิกษุบางพวกปลอมตนเป็นคฤหัสถ์สวมใส่เสื้อผ้าโพกศีรษะเพื่อออกไปสูบผืนกัญชา ดื่มสุราน้ำเมา เล่นการพนันต่างๆนอกวัดวาทารามดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น บ้างพวกก็ปลอมตนเป็นคฤหัสถ์เพื่อลอบออกไปเที่ยวในยามกลางคืน ทั้งยังพกพาอาวุธต่างๆ เช่น ปืน หอก ดาบ ขวาน มี กระบอง เป็นต้น ติดตัวไปด้วยก็มี เช่น นายขันที่บวชเป็นภิกษุอยู่วัดมหาธาตุได้ปลอมเป็นคฤหัสถ์ออกไปเที่ยวดื่มสุราและพกพาอาวุธดาบในเวลาค่ำคืน ดังจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 237

อ้ายมหาขันเปริยญอยู่วัดมหาธาตุทุ่งหม่นผ้าปลอมเพศคฤหัสถ์กินเหล้าถือดาบเที่ยวกลางถนนเปลากลาง
คืน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 176)

พระภิกษุสามเณรพวกที่ลอบออกไปเที่ยวเตร็ดเตร่เที่ยวดูงานประเพณีงานแสดงรื่นเริง
ต่างๆ ในยามกลางคืนเหล่านี้มีจำนวนมาก ดังปรากฏได้จากการจับตัวภิกษุสามเณรที่ประพฤติดัง
เช่นนี้ได้อยู่เนืองแล้ว ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 238

พระสงฆ์สามเณรทุกวันนี้มักประพฤติกินเหล้า แปลงเพศเป็นคฤหัสถ์...ถือศีลตรวจเที่ยวกลางคืนชุก
ชุมมากขึ้น จับได้มาเนืองๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 199)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระภิกษุสงฆ์ที่ขาดความสำรวมสำหรับผู้ครองเพศ
สมณะและออกเที่ยวอยู่นอกวัดวาทารามเตร็ดเตร่ไปอยู่ตามสถานที่ต่างๆ และเที่ยวชมงานประเพณี
งานแสดงรื่นเริงต่างๆ ในกลางวันกลางคืนเฉกเช่นคฤหัสถ์ชาวบ้านทั่วไปเช่นนี้ พวกนี้มีอยู่มาก
เพราะนอกจากจะมีการจับตัวภิกษุสามเณรเหล่านี้ได้เสมอๆ แล้ว ความในประกาศหลายฉบับก็ได้
กล่าวถึงพฤติกรรมดังกล่าวไว้เช่นกัน

4.3.7 การแสวงหายศศักดิ์และลาภสักการะ

ภิกษุสงฆ์ผู้ใหญ่บางรูปซึ่งบวชเรียนศึกษาปฏิบัติธรรมอยู่ในเพศบรรชิตมานานมีสมณ
ศักดิ์ เป็นถึงพระราชคณะ พระครู ฐานานุกรม พระเปรียญ แต่ยังไม่สามารถตัดขาดจากกิเลสได้ คง
มัวเมาหลุ่มหลงอยู่กับลาภยศสรรเสริญ พยายามชวนชวายฝากตัวประจบประแจงต่อพระบรม
วงศานุวงศ์และข้าราชการในกรมมหาดไทยบ้าง กรมพระกลาโหม หรือกรมท่าบ้าง ด้วยหวังใจว่าใน
การอนาคตเมื่อลาสิกขาออกมาแล้ว เจ้านายหรือขุนนางนั้นจะอนุเคราะห์ช่วยเหลือให้ได้เข้ารับ
ราชการเป็นขุนนางในกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหมและกรมท่าหรือกรมใดกรมหนึ่ง ดังความ
จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 239

เดี๋ยวนี้พระราชคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ บางองค์ที่เป็นโลกิฆณาสัย ใจมักบาปแสวงหาแต่ลาภ
สักการะแลยศถาเดียว เที่ยวประจบฝากตัวในเจ้าขุนนาง ไว้ตัวเป็นคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย กรม
พระกลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านั้นมีบุญวาสนาจะช่วยกราบทูลพระกรุณาให้สึกออกมา
เป็นขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า แห่งใดแห่งหนึ่งได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 61-62)

นอกจากนี้ยังปรากฏว่า พระภิกษุสงฆ์บางพวกก็มัวเมาเห็นแก่ลาภทรัพย์สิ่งมีค่าและ
มุ่งแต่ประกอบกิจที่นำมาซึ่งลาภทรัพย์สิ่งมีค่าแม้ว่าจะลำบากประการใดก็ตามอย่างเช่น การออกไป

แสดงธรรมเทศนาหรือไปประกอบกิจพิธีกรรมยังสถานที่ต่างๆ นั้นก็ด้วยหวังปัจจัยทรัพย์ที่คฤหัสถ์จะถวายให้ แต่กับกิจสมณสงฆ์อันควรถือปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัตินั้นก็กลับไม่ใส่ใจเกียจคร้านที่จะปฏิบัติ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 240

ในพรรษาพระสงฆ์ไปเที่ยวเทศนาวันละ ๔ แห่ง ๑๐ แห่ง มิได้คิดแก่ความยากลำบาก หรือเที่ยวบังสุกุลหาลาภสักการ ถึงจะบุกน้ำลุยโคลนกราฝนทนแดดก็อุตสาหะไปได้ไม่กลัวเหนียว แต่ซึ่งจะกระทำอุโบสถสังฆกรรมอยู่ในวัดเป็นการไม่สู้ลำบากนักนั้น พระสงฆ์ไม่เอาเป็นธุระเลยเห็นเป็นความลำบากเพราะไม่ได้ลาภสักการ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 157-158)

4.3.8 การประกอบอาชีพเช่นคฤหัสถ์

พระภิกษุสงฆ์จะดำเนินวิถีชีวิตในเพศสมณอยู่ได้ก็ด้วยการเกื้อกูลจากคฤหัสถ์พุทธศาสนิกชน ได้ถวายปัจจัยไทยธรรมต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องยังชีพแก่พระภิกษุสงฆ์ให้ดำเนินการพระศาสนาต่อไปได้ สอดคล้องกับที่ ภัทรพร สิริกาญจน (2536 : 10) กล่าวถึงหน้าที่ของคฤหัสถ์พุทธศาสนิกชนไว้ว่า “ฆราวาสมีหน้าที่อุปถัมภ์และบริกาพระสงฆ์ด้วยปัจจัย 4 เพื่อให้พระสงฆ์สามารถยังชีพอยู่ได้และความพร้อมในการปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ศาสนา” แต่ปรากฏว่ามีภิกษุพวกหนึ่งที่ยังไม่สามารถละวางจากกิจของคฤหัสถ์ได้ ยังคงประกอบสัมมาอาชีพต่างๆ โดยบ้างก็ทำนาทำสวนทำไร่ตัดไม้ขายไม้ หรือไม่ก็ล่องแพบรรทุกไม้ต่างๆ ไปขาย หรือล่องเรือบรรทุกข้าวและสิ่งต่างๆ เรขายเรื่อยไปบ้าง ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 241

พระสงฆ์ทำการ สวนไร่นาตัดไม้ทำเรือ ตัดไม้ไผ่ตัดขนอนสักตัดเสายาย แลล่องแพไม้ขนอน สัก ไม้เสา ไม้ไผ่ ไม้รวกขาย ล่องเรือฉลอม เรือเปิด แลเรือแม่ปะ เรือกูและ แลเรืออะไรๆ ใหญ่เล็ก บรรทุกข้าวแลสินค้าต่างๆ มาขาย แลขายลงเรือกำปั่นสำเภาก็ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 130)

นอกจากนี้มีพระภิกษุสงฆ์บางพวกที่เป็นมิถิฉาชีพปล่อยเงินกู้เก็บดอกเบี้ยบ้างหรือเก็บกระยาดอกเบี้ย ซึ่งตามที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2539 : 42) ได้ให้คำอธิบายความหมาย “กระยาดอกเบี้ย” ไว้ว่า “สิ่งที่ส่งชำระแทนดอกเบี้ย เช่นกู้เงินเขามาแล้ว มอบให้นาให้ทำหรือมอบบุตรภริยาให้รับใช้การงาน” หรือทำการไถ่ทาสบ้างหรือทำกรรมธรรม์เอาชื่อตนรับผลประโยชน์บ้างหรือรับจำนำบ้าง หรือประกอบกิจการธุรกิจสร้างอาคารตึกเรือนโรงร้านเรือแพเพื่อการเช่าการขาย เป็นต้น พิจารณาได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 242

แลประกอบการคังฆราวาส ไถ่ทาสทากรรมธรรมใส่ชื่อตัว เก็บเอากระยาดอกเบี๋ยแก่ผู้มาทักมาขายตัวบุตร ภรรยาแลญาติพี่น้องทาสเชลยหรือพวกของตัว ผูกดอกเบี๋ย แลรับจ่านำทำตีกทำเรือนโรงร้านเรือแพขาย แลให้เข้าเก็บเอาค่าเช่า หรือเข้าส่วนกับฆราวาส ปราศจากละอาย เป็นมิจฉาชีพ ไม่ชอบในสมณกิจ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 130)

พฤติกรรมของพระภิกษุสามเณรที่ผิดหลักพระธรรมวินัยดังกล่าวมานั้น แสดงให้เห็นว่า แม้โดยสถานภาพวิถีทางการดำเนินชีวิตระหว่างสมณะกับปุถุชนจะแตกต่างกันก็ตาม แต่ปรากฏว่ามี สมณเพศพวกหนึ่งก็ไม่สามารถละทิ้งความเป็นปุถุชนได้ ยังคงลุ่มหลงมัวเมาอยู่ในกิเลสตัณหา

5. สถานภาพของผู้หญิงสามัญชน

ในสังคมสมัยรัชกาลที่ 4 จากที่ปรากฏในประชุมประกาศนั้นผู้หญิงยังไม่มีอิสรภาพในตัวเอง ดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้การชักจูงชี้นำจากครอบครัวทั้งบิดามารดาและสามี ซึ่งสามารถพิจารณาถึงบทบาทตามสถานภาพของผู้หญิงได้เป็น

5.1 ผู้หญิงในสถานภาพของบุตร

5.2 ผู้หญิงในสถานภาพของภรรยา

ดังพิจารณาได้ต่อไปนี้

5.1 ผู้หญิงในสถานภาพของบุตร

บุตรเป็นดังสมบัติสิ่งของที่บิดามารดาเป็นผู้กำกับชี้นำให้เป็นไปตามอำเภอใจ ดังเห็นได้จากการเลือกคู่ครองที่บิดามารดาจะเป็นผู้ตัดสินใจจะยกบุตรสาวของตนให้กับผู้ชายคนใดตามความเห็นความต้องการของบิดามารดา โดยที่บุตรสาวไม่มีโอกาสพิจารณาเลือกชายผู้ที่จะมาเป็นคู่ครองได้ด้วยตนเอง ดังกรณีของหญิงสาวที่ชื่อ "เหมือน" ที่ถูกบิดามารดาบังคับขึ้นใจยกนางให้กับผู้ชายชื่อ "ภู" ทั้งที่นางเหมือนมีชายคนรักอยู่แล้ว ซึ่งในที่สุดนางเหมือนจึงทำเรื่องราวฎีการ้องทุกข์ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความจากตัวอย่างประกาศที่ 38 ซึ่งแสดงไว้ในเบื้องต้น

การกระทำที่บิดามารดาปฏิบัติต่อนางเหมือนผู้เป็นบุตรสาวโดยการใช้กำลังทุบตี คำว่า ขู่ฆ่าเอาชีวิต การวางแผนให้นายภูมาฉุดนางเหมือนไปที่บ้านนายภู เพื่อบีบบังคับให้บุตรสาวจำยอมเป็นภรรยาของนายภูให้จงได้ เพราะตามธรรมเนียมเมื่อหญิงชายอยู่ในที่ลับตาคนอื่นตามลำพังย่อมถือว่าหญิงนั้นเป็นภรรยาของชาย ซึ่งนางเหมือนรู้เท่าทันอุบายเช่นนั้นจึงไม่ยอมเข้าไปในเรือนของนายภูได้แต่นั่งอยู่ที่ชานเรือนให้ผู้คนที่ผ่านไปมาทั่วไปได้เห็นเป็นพยานว่า นางไม่ได้มีสัมพันธ์กับนายภู การกระทำเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่า สถานภาพของผู้เป็นบุตรนั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของบิดามารดาเสมือนสิ่งของไม่มีชีวิตจิตใจ บิดามารดาจะยกให้ใครผู้ใดก็ได้ตามความอำเภอใจ

5.2 ผู้หญิงในสถานภาพของภรรยา

สถานภาพของผู้หญิงที่อยู่ในฐานะภรรยาไม่ต่างจากผู้ที่ถูกอยู่ในฐานะบุตร ไม่มีอิสรภาพในตนเอง เป็นเสมือนสิ่งของในกรรมสิทธิ์ของสามี สามีจะนำไปขายไปยกให้กับใครก็ได้ ดังจะเห็น

ได้จากกรณีของนางจันที่ถูกสามีคือนายเอี่ยม นำชื่อของนางไปขายแลกเงินให้กับผู้อื่นโดยที่นางจันไม่รู้เห็นยินยอมด้วย นางจันจึงต้องร้องทุกข์ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 243

อำแดงจันทำฎีกาทูลเกล้าฯถวายกล่าวโทษนายเอี่ยมผัวว่า ลักเอาชื่ออำแดงจันไปขายไว้แก่ผู้มีชื่อ
อำแดงจันไม่รู้ไม่เห็นด้วย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 77)

สถานภาพของภรรยาที่เป็นดังสมบัติของสามีนั้น ยังสะท้อนให้เห็นได้จากบทลงโทษรับราชบาตรของสามีนั้น ทรัพย์สมบัติทุกสิ่งของสามีผู้ต้องโทษนั้นต้องตกเป็นของหลวง ซึ่งรวมทั้งภรรยาและบุตรด้วยที่ต้องถูกริบเข้าเป็นคนหลวงด้วย

ดังนั้นสถานภาพของผู้หญิงสามัญชนทั้งที่อยู่ในฐานะของบุตรและภรณานั้นถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้เป็นบิดามารดาและเมื่ออยู่ในฐานะของภรณาก็ถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้เป็นสามี ดังนั้นจากกรณีที่นางเหมือนและนางจันที่ยื่นฎีการ้องทุกข์ดังปรากฏจึงเป็นเสมือนการแสดงถึงความต้องการสิทธิเสรีภาพของผู้หญิงที่ต้องการเลือกวิถีทางในการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง

6. เศรษฐกิจการพาณิชย์

เศรษฐกิจการพาณิชย์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในช่วงเวลาที่มีการติดต่อกับชนชาติตะวันตกนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นมากทั้งทางการค้าและการเงินดังพิจารณาได้ต่อไปนี้

6.1 การค้าขายภายในประเทศ

สภาวะการค้าขายภายในประเทศนั้นมีความคึกคักตื่นตัวขึ้นมาก อีกทั้งการตลาดก็มีการขยายตัวขึ้นด้วย ทั้งนี้เพราะมีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาทำการค้าขายสินค้าในประเทศไทยมากขึ้น โดยเฉพาะชนชาติตะวันตก ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 244

บัดนี้เรือลูกค้าคนขาวชาวประเทศนอก ที่เรียกว่าฝรั่งเข้ามาค้าขายก็มีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เอาเงินมาซื้อสินค้าในกรุงเทพมหานครบ้าง ลางลาก็มีสินค้าเข้ามาขายบ้าง แต่ที่เอาเงินมาซื้อสินค้าในกรุงเทพฯนั้นก็มาก ได้ใช้เงินมาแต่ต่างประเทศอยู่ไม่ได้ขาด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 160)

ในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาค้าขายในประเทศไทยมากขึ้นกว่าแต่ก่อน นับตั้งแต่ได้มีการตกลงทำสนธิสัญญากับประเทศอังกฤษเป็นต้นมาและเมื่อได้มีการทำสนธิสัญญากันค้าระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่นในเวลาต่อมา ชาวต่างชาติก็ทยอยหลั่งไหลเข้ามาค้าขายในประเทศไทยเป็นจำนวนมากขึ้นอยู่ไม่ขาด ดังเห็นได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 245

ตั้งแต่เขยอนโบริงเข้ามาทำหนังสือสัญญาแล้วมาจนถึงเดือนอ้ายปีมะโรงนักชัตรัฐศกมีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเพชฯถึง ๑๐๓ ลำ...เงินเหรียญเข้าซื้อสินค้าสำละสองหมื่นบ้าง หมื่นหนึ่งบ้าง ทำพันบ้าง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 173-174)

ตัวอย่างที่ 246

ตั้งแต่ได้ทำหนังสือสัญญากับชาติอังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศสทั้งสามเมืองแล้ว มีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายในท่ากรุงเทพมหานครมากกว่าแต่ก่อนหลายส่วน มีแต่เงินเหรียญเข้ามาซื้อสินค้าสำละสองหมื่นบ้างสามหมื่นบ้าง โดยน้อยก็มีมากกว่าห้าพัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 200)

จากความประกาศแสดงให้เห็นได้ว่า ศูนย์กลางการค้าในประเทศนั้นอยู่ที่กรุงเทพมหานคร และจะเห็นว่ามีความต่างจากเดิมทางล่องเรือเข้ามาทำการค้าขายในประเทศไทยมากขึ้น มิได้ขาดซึ่งการเดินทางเข้ามานั้นนอกจากจะเพื่อนำสินค้ามาขายแล้วชาวต่างชาติเหล่านั้นยังซื้อสินค้าในประเทศไทยกลับไปเป็นจำนวนมากด้วยเช่นกัน และเป็นการทำให้ราษฎรชาวไทยมีช่องทางทำการค้าขายหาสิ่งของสินค้าต่างๆ มาจำหน่ายได้มากขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งสนับสนุนให้ราษฎรชนขยายทำการค้าขายมากขึ้น ดังความจากประกาศที่กล่าวไว้

ตัวอย่างที่ 247

เมื่อได้ทำหนังสือสัญญากับประเทศใหญ่ที่มีลูกค้ามากแล้ว เรือลูกค้าต่างประเทศก็มีเข้ามามากถึงจะบรรทุกสินค้าเข้ามาขาย ก็ขายได้บ้างไม่มากนัก เห็นจะต้องเอาเงินนอกประเทศเข้ามาซื้อสินค้าในประเทศสยามนี้ ราษฎรก็จะได้มีบริบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อนเพราะจะได้สินค้าต่างๆ มาขาย... บัดนี้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ราษฎรทั้งปวงมีความเพียรอุตสาหะ หาสิ่งของสินค้าต่างๆ ไปขายกับคนชาวต่างประเทศให้มีผลประโยชน์ตามชอบใจ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 160)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สภาพการณ์การค้าขายในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันมากทั้งชาวต่างชาติได้นำสินค้าเข้ามาค้าขายจำหน่ายในประเทศไทยด้วย ขณะเดียวกันชาวต่างชาติได้หาซื้อสินค้าภายในประเทศกลับไปเช่นกัน ราษฎรชาวไทยทั้งปวงสามารถการประกอบสัมมาอาชีพค้าขายกันมากขึ้นและต่างชนขยายหาสิ่งของสินค้าต่างๆ มาจำหน่าย ซึ่งเป็นช่องทางให้มีเงินรายได้เลี้ยงชีพมากขึ้นด้วย

6.2 การค้าขายนอกประเทศ

สำหรับการค้าขายนอกประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีการขยายตัวเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นด้วยเช่นกัน เพราะมีราษฎรนำเรือบรรทุกสินค้าในประเทศออกไปค้าขายยังต่างประเทศมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 248

เรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯถึง ๑๐๓ ลำ เรือลูกค้ากรุงเทพมหานครคงออกไปค้าขายต่างประเทศถึง ๓๗ ลำ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 173-174)

จากตัวอย่างประกาศแสดงให้เห็นได้ว่า ไม่เพียงการค้าขายภายในประเทศจะขยายตัวเจริญรุ่งเรืองขึ้นด้วยมีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาทำการค้าขายในประเทศเป็นจำนวนมากแล้ว การค้าขายนอกประเทศในเวลานั้นได้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้นด้วย มีการแต่งเรือบรรทุกสินค้าส่งออกไปค้าขายที่ในต่างประเทศเป็นจำนวนมากกว่าที่เคยมีมาในอดีตนับได้ถึง 37 ลำ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่แต่งเรือบรรทุกสินค้าไปขายยังต่างประเทศนั้นจะเป็นผู้ที่มีฐานะการเงินดีร่ำรวยเป็นเศรษฐีเป็นเจ้าของ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 249

ขอประกาศแก่เจ้สัวผู้แต่งเรือไปค้าขายเมืองต่างประเทศ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 220)

ตัวอย่างที่ 250

ประกาศแก่เจ้สัวผู้แต่งเรือใช้ธงช้างให้รู้จงทั่ว ด้วยกงสุลไทยที่ตั้งอยู่ในเมืองขึ้นอังกฤษมีหนังสือเข้ามาว่าถ้าลูกค้ากรุงเทพมหานคร แต่งเรือออกไปค้าขายในเมืองขึ้นอังกฤษที่กงสุลตั้งอยู่ มีธุระเกี่ยวข้องสิ่งใดกงสุลจะเอาเป็นธุระ กงสุลจะขอเรียกค่าธรรมเนียมแต่เรือที่ออกไปค้าขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 223-224)

จากความประกาศนอกจากจะแสดงให้เห็นว่า บรรดาผู้ที่แต่งเรือบรรทุกสินค้าไปค้าขายยังต่างประเทศนั้นจะเป็นเจ้าสัวเศรษฐีชาวจีนเป็นส่วนใหญ่แล้ว จากความประกาศยังพิจารณาได้ว่าการที่มีการติดต่อทำสนธิสัญญาการค้ากับประเทศตะวันตกเช่นประเทศอังกฤษแล้วนั้นเป็นทางให้ตลาดการค้าขายในต่างประเทศมีการขยายตัวขึ้นอีกด้วย เพราะราษฎรเจ้าสัวสามารถนำเรือบรรทุกสินค้าไปขายยังเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษได้เช่นกัน ซึ่งเมื่อตลาดการค้าขยายตัวมากขึ้นเช่นนี้จึงมีผู้นำบรรทุกสินค้าไปค้าขายที่ต่างประเทศมากขึ้นเป็นลำดับ

6.3 สินค้าออก

สินค้าที่นำรายได้เข้าสู่ประเทศเป็นจำนวนมากที่ปรากฏได้แก่ ข้าวและน้ำมันมะพร้าว เป็นสำคัญ ซึ่งในสมัยนั้นข้าวไม่เพียงเป็นสินค้าบริโภคภายในประเทศเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีพระบรมราชานุญาตให้มีการขายข้าวออกนอกประเทศ

ได้อีกด้วย ซึ่งมีชาวต่างชาติเดินเรือมาซื้อข้าวกลับออกไปเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 251

ในปิยะโรจนกษัตริย์ศกนี้ฝนงามดีข้าวในนามีผลบริบูรณ์ทุกตำบล จนเล่าลือไปถึงคนต่างประเทศ ๆ จัดเรือกำปั่นเข้ามาซื้อข้าวมากหลายลำได้บรรทุกข้าวในกรุงฯ ออกไปมากแล้ว บัดนี้ราคาข้าวก็ขึ้นไปเพราะตื่นกันซื้อตื่นกันขาย ฝ่ายเรือลูกค้าต่างประเทศก็ยังมีเข้ามามากเพื่อจะซื้อข้าวออกไปไม่น้อยลง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 172)

จากความประกาศแสดงให้เห็นได้ว่า ข้าวเป็นสินค้าที่ชาวต่างชาติต้องการอย่างมากเพราะชาวต่างชาติซื้อข้าวกลับไปต่างประเทศเป็นจำนวนมากแม้ว่าข้าวจะมีราคาแพงขึ้นก็ตาม ซึ่งการเปิดตลาดขายข้าวออกนอกประเทศนั้นนอกจากจะทำให้เงินตราต่างประเทศหมุนเวียนเข้าประเทศมากด้วยแล้ว ยังทำให้ราษฎรผู้ทำนาขายข้าวได้ในราคาที่แพงขึ้นกว่าแต่ก่อนอีกด้วย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 252

เพราะเปิดข้าวให้นานาประเทศชนเข้าไปจำหน่ายเมืองอื่นไม่ห้าม ก็มีผู้ทำนามากเต็มที แลนาเกิดขึ้นใหม่ ๆ ทุกปี เมล็ดข้าวมีในบ้านในเมืองล้นเหลือเพื่อฟาย คนต่างประเทศเอาเรือเข้ามาบรรทุกข้าวไปขายเมืองอื่นมากมายหลายลำ ปีหนึ่งขนข้าวไปหลายหมื่นเกวียน ราษฎรก็กดราคาข้าวให้แพงอยู่เป็นนิตย์ ด้วยคิดจะขายเอาเงินให้มาก ฝ่ายลูกค้านานาประเทศเมื่อเห็นข้าวในกรุงเทพฯ ราคแพง เพียงพอจะซื้อเอาไปขายมีกำไรได้ ก็เอาเงินมาบ้างเอาทองมาบ้างแต่เมืองอื่นมาซื้อข้าวไป ก็เงินทองเมื่อเข้ามาในบ้านในเมืองก็ไม่หมดไม่สูญไปเหมือนดังข้าวที่คนกินเสีย เงินทองในพื้นที่บ้านพื้นเมืองก็มากขึ้นทุกปี ตั้งแต่เปิดข้าวมาแปดปีนี้ เงินเมืองอื่นเข้ามาในกรุงเทพฯ นี้หลายหมื่นชั่ง ทองคำเข้ามาในกรุงเทพฯ นี้หลายสิบหาบ เพราะฉะนั้นถึงข้าวมีมากราคาก็คงแพงอยู่คือ เกวียนละ ๔ ตำลึง ๕ ตำลึงเสมอไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 128-129)

จากความประกาศแสดงให้เห็นด้วยว่า เมื่อข้าวเป็นสินค้าที่ชาวต่างชาติต้องการซื้อกันมาก และราษฎรต่างทำนากันมากขึ้น มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพิ่มขึ้นเพราะชาวนาสามารถขายข้าวได้มากและมีราคาแพง จากแต่ก่อนที่ยังไม่มีการเปิดตลาดขายข้าวออกนอกประเทศนั้นข้าวมีราคาถูกมากขายอยู่ที่ราคาเกวียนละ 3-5 บาท ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 253

เวลาเมื่อในกรุงมีธรรมเนียมปิดข้าวไม่ให้มีผู้เอาออกไปค้าขายนา ๆ ประเทศเป็นนิตย์ เมื่อนั้นชาวนาเมื่อทำนาได้ข้าวมาก จะขายราคาแพงก็ขายไม่ใคร่ได้ จะเก็บไว้กลัวจะผุจะเสียต้องขายไปราคาต่ำ ๆ เพียงเกวียนละ ๕ บาท ๔ บาท ๓ บาท

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2528 : 127)

นอกจากนี้ ข้าวยังเป็นสินค้าส่งออกสำคัญที่บรรดาเจ้าสัวหรือเศรษฐีผู้มีเงินลงทุนแต่งเรือบรรทุกสินค้าไปขายยังต่างประเทศนั้นจะหาซื้อข้าวบรรทุกไปขายด้วยเช่นกัน ดังความจากประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 254

ประกาศแก่เจ้าสัวผู้แต่งเรือไปค้าขายเมืองต่างประเทศ แลคนทั้งหลายที่มีข้าวไปขายแก่เจ้าสัว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 220)

ตัวอย่างที่ 255

จะขอปิดข้าวตั้งแต่เดือนยี่ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวดจนตกไป ๔ เดือนจนสิ้นเดือน ๔ ปีฉลู สืบตศก...ถ้าเห็นว่าฝนไม่บริบูรณ์ ข้าวในนาไม่ได้ผลเต็มภาคภูมิเสียไปมาก ก็ขอปิดต่อไปอีกปีหนึ่ง เมื่อถึงเดือนยี่ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวด ตก กกำหนดห้ามแล้ว ขอเสียอย่าให้เจ้าสัว แลลูกค้าผู้ซื้อข้าวขายข้าว ซื้อขายข้าวลงเรือใหญ่ไปขายต่างประเทศเลยเป็นอันขาด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 221)

จากตัวอย่างประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการรับสั่งปิดตลาดขายข้าวออกนอกประเทศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มีผู้แต่งเรือไปค้าขายที่ต่างประเทศต่างซื้อข้าวบรรทุกใส่เรือไปขายกันมากเช่นกัน นอกจากนี้น้ำมันมะพร้าวยังเป็นสินค้าส่งออกอีกชนิดหนึ่งที่นำออกไปขายยังต่างประเทศและเป็นสินค้าที่นำรายได้เข้าประเทศอีกเป็นจำนวนมากเช่นกัน พิจารณาได้จากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 256

น้ำมันมะพร้าวเป็นสินค้าใหญ่บรรทุกไปขายต่างประเทศมีกำไรมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 153)

ตัวอย่างที่ 257

น้ำมันมะพร้าว นั้น ใช้น้ำมันก็มาก แล้วก็จะได้เป็นสินค้าบรรทุกเรือออกไปจำหน่ายหัวเมืองแลนานาประเทศทุกแห่งทุกตำบล

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 186)

จากความประกาศแสดงให้เห็นว่า น้ำมันมะพร้าว นั้นเป็นสินค้าที่สำคัญเพราะเป็นต้องการของคนทั่วไปทั้งในประเทศและต่างประเทศ

6.4 การเงิน

ชาวต่างชาติจำนวนมากหลังไหลเดินทางเรือเข้ามาทำการค้าขายในประเทศไทยเป็นจำนวนมากซึ่งมีทั้งที่นำสินค้านำมาขายและซื้อสินค้ากลับออกไป ดังจะเห็นได้จากประกาศ

ตัวอย่างที่ 258

มีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพมหานครถึง ๑๐๓ ลำ...เงินเหรียญเข้าซื้อสินค้าสำละสองหมื่น
บ้าง หมื่นหนึ่งบ้าง ห้าพันบ้าง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 173-174)

ตัวอย่างที่ 259

เรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายในท่ากรุงเทพมหานครมากกว่าแต่ก่อนหลายส่วน มีแต่เงินเหรียญเข้า
มาซื้อสินค้าสำละสองหมื่นบ้างสามหมื่นบ้าง โดยน้อยก็มีมากกว่าห้าพัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 200)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า การที่ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาค้าขายในประเทศไทยและได้ซื้อ
หาสินค้ากลับไปเป็นจำนวนมากนั้น ทำให้เงินตราเข้าประเทศไทยเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่องโดย
เฉพาะข้าวเป็นสินค้าสำคัญที่นำเงินตราเข้าประเทศ เนื่องจากเป็นที่ต้องการของชาวต่างชาติ
ต้องการอย่างมากซึ่งแม้ว่าข้าวจะมีราคาแพงขึ้นแต่ชาวต่างชาติยังคงซื้อบรรทุกเรือกลับไปเป็น
จำนวนมากอยู่มิได้ขาด มีทั้งที่ซื้อด้วยเงินและซื้อด้วยทองคำทำให้ประเทศไทยในเวลานั้นมีทั้งเงิน
และทองคำหมุนเวียนเข้าสู่ประเทศเป็นจำนวนมาก ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 260

คนต่างประเทศเอาเรือเข้ามาบรรทุกข้าวไปขายเมืองอื่นมากมายหลายลำ ปีหนึ่งขนข้าวไปหลาย
หมื่นเกวียนราษฎรก็กดราคาข้าวให้แพงอยู่เป็นนิตย์ด้วยคิดจะขายเอาเงินให้มาก ฝ่ายลูกค้า
นานาประเทศเมื่อเห็นข้าวในกรุงเทพฯ ราคาแพง เพียงพอจะซื้อเอาไปขายมีกำไรได้ ก็เอาเงินมา
บ้างเอาทองมาบ้างแต่เมืองอื่นมาซื้อข้าวไป ก็เงินทองเมื่อเข้ามาในบ้านในเมืองก็ไม่หมดไม่สูญไป
เหมือนดังข้าวที่คนกินเสียเงินทองในพื้นที่บ้านพื้นเมืองก็มากขึ้นทุกปี ตั้งแต่เปิดข้าวมาแปดปีนี้เงิน
เมืองอื่นเข้ามาในกรุงเทพฯ นี้หลายหมื่นชั่ง ทองคำเข้ามาในกรุงเทพฯ นี้หลายสิบลาน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 128-129)

จากประกาศข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การเงินในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวนั้นมีความเจริญสะพัดมาก เงินตราและทองคำจากต่างประเทศมีหลังไหลเข้าสู่ประเทศเป็น
จำนวนมากมิได้ขาด ดังตัวอย่างที่ 265 ที่แสดงไว้ข้างต้นหรือดังจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 261

ในพระราชอาณาจักรนี้แต่ก่อนทองคำมีน้อย เป็นแต่ใช้ทำรูปพรรณต่างๆ เป็นเครื่องยศเครื่องประดับ ก็
บัดนี้ ทองคำในของจีนบ้าง ทองแท่งจีนบ้าง ทองคำเมืองกาสพอเนียบ้าง ทองเหรียญเมืองยุโรป
เมืองอเมริกาบ้าง มีเข้ามามากในพระราชอาณาจักรจนเกินการที่จะใช้สอยทำรูปพรรณแล
เครื่องประดับ ผู้มีทรัพย์เก็บทองไว้มากร้องขอขายและขอส่งแทนภาษีอากรก็มี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 121)

จากความประกาศจะเห็นว่า ทองคำที่มีเข้ามาในประเทศขณะนั้นมีทั้งทองคำที่มีลักษณะเป็นใบเป็นแท่งบ้างและเป็นเหรียญบ้างซึ่งมาจากหลายประเทศด้วยกัน เหตุที่มีทองคำเข้ามาในประเทศมากเช่นนี้เนื่องจากชาวต่างชาติได้ใช้ทองมาเป็นตัวกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้านั้นเอง พิจารณาได้จากในประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 262

เมื่อใดชาวต่างประเทศเอาทองเข้ามาใช้เป็นราคาสินค้าในกรุงเทพฯ มาก เมื่อนั้นราคาทองก็จะตก เมื่อใดลูกค้าชาวต่างประเทศเอาเงินเข้ามาใช้เป็นราคาสินค้าในกรุงเทพฯ มาก เมื่อนั้นราคาทองก็จะกลับขึ้นไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 130)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าขายนั้น พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการทำเงินตราแบบใหม่ขึ้นใช้เพื่อความสะดวกในการใช้สอยในการซื้อขายแลกเปลี่ยนเป็นสำคัญ และทรงโปรดให้ราษฎรใช้เงินตราอย่างเก่าได้ ซึ่งชนิดของเงินที่ปรากฏใช้ในสมัยรัชกาลที่ 4 ปรากฏในประชุมประกาศนั้นสามารถพิจารณาได้ตามลำดับดังต่อไปนี้

6.4.1 เงินเบี้ย

เงินเบี้ย คือ หอยที่มาจากทะเลโดยมีผู้เก็บมาขายเพื่อใช้เป็นตัวกลางการแลกเปลี่ยนซื้อขาย พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 263

บัดนี้บ้านเมืองสมบูรณขึ้นจนเบี้ยขึ้นไปถึงแปดร้อยต่อเฟื้องต้องตามกฎหมายเหมือนกาลก่อน ครั้นลูกค้านำหอยที่เรียกว่าเบี้ยมาขายมากขึ้นไปราคาเบี้ยก็ถูกมากไปถึงพันหนึ่งต่อเฟื้อง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 32)

อัตราเงินเบี้ยตามที่กำหนดจากประกาศดังกล่าวอยู่ที่ 800 เบี้ยมีค่าเท่ากับเฟื้อง แต่เนื่องจากราคาเงินเบี้ยปรับเปลี่ยนขึ้นลงตามจำนวนของหอยเบี้ยที่มีมากนัก โดยเมื่อใดที่มีผู้นำหอยเบี้ยมาขายมากจะทำให้มีหอยเบี้ยมากทำให้ราคาเงินเบี้ยถูกลง ราษฎรต้องเสียเงินเบี้ยมากขึ้นซื้อสิ่งของสินค้าแพงขึ้นซึ่งทำให้เสียเวลาในการนับเงินเบี้ยอยู่มาก ครั้นเมื่อมีผู้นำหอยเบี้ยมาขายน้อยราคาเงินเบี้ยจะสูงขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า ราษฎรจะเสียเวลาเสียประโยชน์ในการซื้อขายสินค้าแก่กันเพราะเนื่องจากต้องนับจำนวนเบี้ย ดังจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 264

ครั้นลูกค้านำหอยที่เรียกว่าเบี้ยมาขายมากขึ้นไป ราคาเบี้ยก็ถูกมากไปถึงพันหนึ่งต่อเฟื้อง พันสองร้อยพันสามร้อยต่อเฟื้อง...ในแผ่นดินปัตยุบันนี้ ลูกค้านำของสิ่งอื่นมาค้าขายเสียมากไม่เก็บเบี้ยมา เบี้ยเก่าเนคหักหายสาบสูญไป ราคาเบี้ยลดลงมา จนบัดนี้คงแปดร้อยต่อเฟื้อง...เมื่อ

เบี้ยมากก็บ่นว่ามาก ลำบากที่ต้องนับซื้อขายกันซ้ำไป...คำคนที่บ่นว่าเบี้ยมากต้องนับช้อยู่
ลำบากไปเสียเวลานั้น ก็ควรจะเห็นชอบด้วยบ้างอยู่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 32-33)

จากตัวอย่างแม้แสดงให้เห็นว่า จำนวนเบี้ยนั้นจะคงอยู่ที่จำนวน 800 เบี้ยต่อ 1 เพื่อ
ตามอัตรากำหนดก็ตาม แต่ราษฎรยังคงต้องเสียเวลาในการนับเช่นเคย ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการทำเงินตราชนิดใหม่ขึ้นใช้เรียกว่า “เงิน
กะแปะ” แต่เงินเบี้ยนั้นก็คงให้ใช้ตามปกติเช่นเดิม ดังจากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 265

หอยเบี้ยที่เคยใช้อยู่แต่ก่อนก็คงใช้กันอยู่ตามเคยเดิมไม่ห้าม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 35)

6.4.2 เงินกะแปะ

เงินกะแปะอย่างใหม่นั้นมี 2 ชนิดขนาดคือ ขนาดใหญ่เรียกว่า “อัฐ” กะแปะขนาดเล็ก
เรียกว่า “โสฬส” โดยมีอัตราคือ 1 กะแปะอัฐเท่ากับเงิน 50 เบี้ย และ 1 กะแปะโสฬสเท่ากับเงิน 100
เบี้ย พิจารณาจากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 266

กะแปะอย่างใหม่นี้มีเป็นสองขนาด เพื่อจะให้ใช้แทนเบี้ยร้อยแลเบี้ยห้าสิบ ในเบี้ย ๘๐๐ ต่อเฟื้อง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 34)

เนื้อเงินกะแปะประกอบด้วยโลหะดีบุกขาวผสมทองแดงและดีบุกดำแล้วนำมาหลอม
รวมกันด้วยความร้อน สำหรับลักษณะของเงินกะแปะพิจารณาได้ตามที่ปรากฏได้ว่า เงินกะแปะมี
ลักษณะเป็นแผ่น หนึ่งหน้าหนึ่งของเงินกะแปะมีรูปจักรโดยมีรูปช้างอยู่ตรงกลางและมีอักษรไทยบอกค่า
เงินไว้ด้านบน ส่วนด้านข้างมีจำนวนเลขและอักษรอังกฤษบอกค่าเงินไว้ทั้งสองข้างและด้านล่างมี
อักษรจีนบอกค่าเงินกำกับไว้ อีกหน้าหนึ่งของกะแปะเป็นรูปตราประจำรัชกาลที่ 4 ซึ่งพิจารณาได้
จากดังความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 267

บัดนี้ในกรุงเทพมหานครคิดประกอบการกลไฟทำกะแปะดีบุกผสมด้วยทองแดงแลดีบุกดำทำให้แข็งแรง
กว่าดีบุกปกติ มีพื้นเกลี้ยงเกลาคิดแลลวดลายเรียบร้อย หนึ่งหน้าหนึ่งมีตราจักรรูปช้างอยู่กลาง มีอักษรไทย
บอกประมาณอยู่ข้างบน เลขแลอักษรอังกฤษบอกประมาณกระหนาบอยู่สองข้าง มีอักษรจีนบอก
ประมาณอยู่ข้างล่าง เพื่อจะให้รู้ย่ายทั้งสามภาษา ซึ่งเป็นจำพวกขายค้าโตใหญ่ได้รู้เสมอกัน หนึ่งหน้าหนึ่งมี
ตราประจำปัตยุบันนี้ เพื่อจะให้รู้ว่าเป็นของเกิดขึ้นในแผ่นดินปัตยุบันนี้ทุกแผ่น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 34)

6.4.3 เงินทดด้วง

เงินทดด้วงเป็นเงินที่สร้างขึ้นใช้เป็นตัวกลางแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าแก่กันเพื่อสะดวกที่ราษฎรไม่ต้องคอยตรวจสอบน้ำหนักของเงินหรือทองในเวลาซื้อขายสินค้า ซึ่งเป็นเงินที่ใช้มาตั้งแต่สมัยพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนจนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 คงใช้อยู่ตามนั้นเรื่อยมา โดยเนื้อเงินทดด้วงทำมาจากโลหะเงิน แบ่งเป็นเงินเฟื้อง เงินสลึง เงินบาท และเงินกึ่งบาทหรือเงินสองสลึงตามค่าเงินนั้น การทำนั้นใช้การตัดชั่งน้ำหนักเงินตามค่าเงินรูปลักษณะของเงินทดด้วงนั้นเป็น “รูปขดกลมคล้ายตัวด้วง” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 574) แล้วตีตราประจำแผ่นดินประทับลงไป เพื่อแสดงว่าเป็นเงินที่ทำจากพระมหากษัตริย์ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 268

แต่ก่อนเมื่อผู้ครองแผ่นดิน จะใคร่ให้ผู้ขายจ่ายรับสิ่งของทั้งปวง ด้วยใช้เงินใช้ทองเป็นราคานั้น ถ้าเป็นตัวเงินหรือทองที่มีเนื้อเงินเนื้อทองต่าง ๆ และมีกำหนดไม่ได้จำกัดคงรูปนั้นๆ ครั้นเมื่อเวลาซื้อขายใช้จ่ายต่อกัน ก็เป็นที่ต้องยุ่งเกี่ยงเคียงเลียงกันด้วยเนื้อเงินเนื้อทองต่ำสูง แลต้องซึ่งต้องตรวจสอบสวนน้ำหนักในตราตราซึ่งต่าง ๆ ก็เป็นที่ยุ่งเกี่ยงวิวาทบาดคล่องกันเนื่อง ๆ แล้วเป็นเหตุให้ช้าเสียเวลาประสงค์นั้นๆ ไป จึงได้คิดอ่านตั้งพนักงานเป็นกองเดียว เลื่อนน้ำหนักให้เสมอกันเป็นอย่างเดียวกันแล้ว ตัดชั่งตั้งรูปให้มีน้ำหนักเสมอกัน เป็นเงินเฟื้องเงินสลึงเงินบาทเงินกึ่งบาทขึ้นได้แล้ว จึงตีตรารูปต่าง ๆ ตามแผ่นดินนั้นๆ เป็นสำคัญ ให้คนเชื่อว่าทำไปแต่โรงช่างเงินใหญ่เป็นของพระเจ้าแผ่นดิน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 179)

ปรากฏว่ามีผู้ทุจริตลักลอบทำเงินทดด้วงปลอมใช้กันมากและทำกันมานานด้วยเพราะว่าราษฎรที่ใช้เงินทดด้วงนั้นเชื่อมั่นในตราของพระมหากษัตริย์ที่ประทับบนเนื้อเงินนั้น จึงไม่มีการตรวจสอบน้ำหนักเงินซึ่งเป็นช่องทางให้คนทุจริตทำเงินทดด้วงปลอมขึ้นได้ โดยการทำตราปลอมตีประทับในเงินทดด้วงปลอมนั้น ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 269

เมื่อราษฎรใช้เงินทดด้วงตราหลวงดังนี้ ไม่มีสอบน้ำหนักแลดูเนื้อเงินแล้ว มีพวกช่างเหล็กช่างทองช่างเงินในกรุงบ้างนอกกรุงบ้าง ลอบทำเงินเจือทองแดงแลเงินดิบเป็นรูปทดด้วง ตีตราแกะปลอมให้เหมือนตราหลวงทำเงินทองแดงเงินดิบขึ้น ได้เป็นอันมากแล้ว ก็ลอบเอาเข้าเปลี่ยนปลอมซื้อขายเองบ้างขายให้แก่ชายหญิงซึ่งเป็นคนโกงๆ รับไปเปลี่ยนปลอมใช้สอยบ้าง เงินปลอมจึงชุกชุมขึ้นในแผ่นดิน เมื่อการเป็นดังนี้ พระเจ้าแผ่นดินซึ่งตั้งโรงเงินหลวงทดด้วงตราให้ราษฎรใช้นั้น ก็เหมือนกับเป็นนายประกัน ให้อายผู้ร้ายที่ทำเงินทองแดงเงินดิบเหรียญตราหลวงแล้วทำขึ้นนั้นไป เป็นที่ขัดเคืองพระราชหฤทัยทรงโทมนัสมากนักมาช้านาน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 179-180)

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขุนเคืองพระราชหฤทัยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำเงินตราอย่างใหม่ขึ้นได้แก่ เงินเหรียญและเงินแป

6.4.4 เงินเหรียญและเงินแป

เงินเหรียญและเงินแปเป็นเงินตราแบบใหม่ที่ทำจากเนื้อเงิน เพราะมีการทำเงินพดด้วงปลอมขึ้นใช้มากดังกล่าวในเบื้องต้น เงินเหรียญและเงินแปอย่างใหม่นี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งให้ทำขึ้น เพื่อให้ข้าราชการบริหารและราษฎรทั้งปวงใช้แทนเงินพดด้วงและป้องกันไม่ให้ผู้ทุจริตทำเงินปลอมได้อีก ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 270

เงินจำพวกนี้ มีพระราชประสงค์จะให้เจ้านายแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งปวง ใช้ได้เสมอเงินบาทเงินกึ่งบาทเงินสลึงเงินเฟื้อง ไม่ให้อ้ายผู้ร้ายทำเงินแดงเปลี่ยนปลอมได้เลย เพราะจะทำได้โดยยาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 181)

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งให้ทำเงินเหรียญและเงินแปขึ้น เนื่องจากในช่วงเวลานั้นการค้าขายมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก ชาวชาติตะวันตกเดินทางล่องเรือเข้ามาค้าขายในประเทศเป็นจำนวนมาก และขณะเดียวกันก็ซื้อหาสินค้าต่าง ๆ ในประเทศกลับไปเป็นจำนวนมากทำให้เงินตราไหลเวียนเข้าสู่ประเทศเป็นจำนวนมาก แต่ปรากฏว่าเงินที่ชาวต่างชาติใช้นั้นเป็นเงินเหรียญซึ่งต่างจากเงินตราอย่างที่ใช้อยู่ในประเทศไทยขณะนั้นคือเงินพดด้วง ด้วยเพราะเงินอย่างเหรียญเป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับราษฎรชาวไทยในเวลานั้นจึงคิดกันไปต่าง ๆ โดยบ้างคิดว่ามีค่าเงินต่ำกว่าเงินพดด้วงอย่างเป็นเงินบาทหรือบ้างคิดว่าเป็นเงินปลอม ราษฎรชาวไทยจึงไม่ยินยอมรับเงินเหรียญดังกล่าวและหากรับไว้ก็จะต้องตรวจสอบค่าเงินคิดเทียบเป็นเงินตราอย่างของไทย จึงเกิดเหตุโต้เถียงกันระหว่างชาวต่างชาติกับราษฎรไทย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 271

เมื่อการค้าขายในกรุงเจริญขึ้น มีเงินเหรียญเมืองต่างประเทศเข้ามามาก ลูกค้านอกประเทศเมื่อเอาเงินเหรียญมาซื้อของ ลูกค้านในประเทศก็หาใครจะยินดีรับไม่ ด้วยรังเกียจเนื้อเงินว่าต่ำกว่าเงินบาทบ้างว่ากลัวจะเป็นเหรียญปลอมบ้าง หรือถึงจะยอมรับ ก็ต้องคิดกลับเป็นบาทเป็นสลึงเป็นเฟื้องโดยมาตรการธรรมเนียมไทย เป็นที่ทู่หมัดเถียงกันวุ่นวายไปกับลูกค้าต่างประเทศ กว่าจะตกลงกันก็ช้าเลยเวลาค้าขายไป...บัดนี้จึงได้ทรงพระราชดำริการ ให้ตั้งโรงจักรทำเงินแป เงินเหรียญขึ้นอย่างใหม่ ทำหมดจดสะอาดได้งามดีเหมือนกับเงินมาแต่เมืองยุโรปที่เรียกว่าเมืองฝรั่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 180)

เหตุดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นผลกระทบต่อประโยชน์จากการซื้อขายแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะส่งผลให้ประเทศไทยขาดรายได้เงินตราเข้าประเทศ อีกทั้งราษฎรจะสูญเสียรายได้เลี้ยงชีพ ดังนั้นจึงทรงโปรดให้มีการทำเงินเหรียญและเงินแป้นขึ้นใช้ เงินเหรียญและเงินแป้นอย่างใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชดำรัสโปรดเกล้าฯ ให้ทำขึ้นนั้นมีมาตรฐานค่าเงินเสมอกันกับเงินเหรียญที่ชาวชาติตะวันตกใช้และเป็นเงินที่ทำขึ้นโดยใช้เครื่องจักรกล เพื่อสะดวกในการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างชาวต่างชาติกับราษฎรไทยที่ไม่ต้องมาเทียบค่าเงินให้เสียเวลาเสียประโยชน์ระหว่างผู้ซื้อผู้ขาย

เงินเหรียญนั้นมีอัตราค่าเงิน 1 เหรียญเท่ากับ 1 บาท ส่วนเงินแป้นเป็นเงินย่อยต่างๆ ซึ่งมีทั้งเงินแป้นสองสลึง แป้นหนึ่งสลึง แป้นหนึ่งเฟื้อง เป็นต้น ลวดลายในเงินเหรียญและเงินแป้นนั้นมีลักษณะเหมือนกันคือหน้าหนึ่งตรงกลางเป็นตรารูปพระมหาพิชัยมงกุฎมีฉัตรกระหนาบอยู่สองข้างและมีกึ่งไม้เป็นเปลวแทรกอยู่ในท้องลาย ส่วนอีกหน้าหนึ่งเป็นรูปจักรและมีรูปช้างอยู่ตรงกลางจักร ที่ต่างกันระหว่างเงินเหรียญและเงินแป้นคือ เงินเหรียญด้านหน้าที่เป็นรูปจักรนั้นรอบวงจักรชั้นนอกมีดาวอยู่แปดทิศแสดงจำนวนว่า แป้นเฟื้องเท่ากับ 1 บาท สำหรับเงินแป้นจะมีรูปดาวปรากฏอยู่ตามจำนวนเงินแป้นนั้นๆ พิจารณาจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 272

โดยกำหนดเหรียญอย่างไทยเหรียญละบาทเป็นพื้นแล้ว มีเงินแป้นละสองสลึงบ้าง สลึงบ้าง เฟื้องบ้าง ในเงินเหรียญเงินแป้นหน้าหนึ่งมีตรารูปพระมหาพิชัยมงกุฎอยู่กลาง มีฉัตรกระหนาบอยู่สองข้างมีกึ่งไม้เป็นเปลวแทรกอยู่ในท้องลาย หน้าหนึ่งเป็นรูปจักร กลางใจจักรมีรูปช้างประจำแผ่นดิน รอบวงจักรชั้นนอกเหรียญบาทมีดาวอยู่แปดทิศ คือบอกว่าแป้นเฟื้อง แป้นสองสลึงมีดาวอยู่สี่ทิศคือบอกว่าสี่เฟื้อง แป้นสลึงมีดาวอยู่ข้างบนข้างล่างสองดาวคือบอกว่าสองเฟื้อง แป้นเฟื้องมีดาวอยู่ข้างบนดวงเดียวแป้นว่าเฟื้องเดียว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 180-180)

6.4.5 ทองแป

เนื่องจากทองคำที่มีเข้ามาในประเทศไทยในเวลานั้นมีจำนวนมากทำให้ราคาทองคำถูกลงโดยเฉพาะทองที่เป็นลิ่มและทองโบนั้นมีราคาถูกลงและไม่เป็นที่ต้องการนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้นำทองเหล่านั้นมาทำเป็น “ทองแป” เพื่อให้นำไปใช้เป็นเงินในการซื้อขายแลกเปลี่ยนแก่กัน ทองแปนั้นแบ่งออกเป็น 3 ขนาดชนิดได้แก่ ทองแปขนาดใหญ่หรือเรียกว่า “ทองทศ” หรือ “ทุกกั๊งส์” มีค่าคือ 10 แปเท่ากับเงิน 1 ชั่ง ทองแปขนาดกลางหรือเรียกว่า “ทองพิศ” หรือ “เอกกั๊งส์” มีค่าคือ 20 แปเท่ากับเงิน 1 ชั่ง และทองแปขนาดเล็กหรือเรียกว่า “ทองพดด้วง” หรือ “จิ้นกั๊งส์” มีค่าคือ 32 แปเท่ากับเงิน 1 ชั่ง พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 273

ทอง ๓ ขนาดนี้จะเรียกให้เข้าศัพท์สูงอย่างธรรมาสังโสฬสก็ได้ ให้เรียกทองขนาดใหญ่ว่า(ทศ) แปลว่า ๑๐ แปเป็นเงินซึ่งหนึ่ง ขนาดกลางเรียกว่า (พิศ) แปลว่า ๒๐ แปเป็นเงินซึ่งหนึ่ง ขนาดน้อยเรียกว่า(พัคคิงส์) แปลว่า ๓๒ แปเป็นเงินซึ่งหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งแปทองขนาดใหญ่ให้เรียกว่า(ทุกกิงส์) แปลว่าสองตำลึง ขนาดกลางให้เรียกว่า(เอกกิงส์) แปลว่าตำลึงเดียว ขนาดน้อยให้เรียกว่า(จิงกิงส์) แปลว่าตำลึงจิง ตามแต่จะชอบใจเกิด แต่เห็นว่อย่างก่อนนั้นเป็นดี ด้วยคล้ายกับชื่อธรรมาสังโสฬส...ในทองนี้ให้เรียกว่า (ทองทศ) (ทองพิศ) (ทองพัคคิงส์) ซึ่งแบ่งเป็น ๑๐ แล ๒๐ แล ๓๒ แลราคาซึ่งหนึ่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 133)

ก่อนนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ทำเงินแปที่ทำจากทองออกมาใช้แทนเงินแล้วเช่นกัน แปทองนี้มีค่าคือ 1 แปเท่ากับ 10 สลึง ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 274

อีกอย่างหนึ่งมีแปทองคำเนื้อแปดเศษสองน้ำหนักเพื่องหนึ่งกับวิสาห์หนึ่ง คือหนักกว่าเงินเพื่องขึ้นไปเท่าส่วนที่ยี่สิบของเพื่อง...แปเช่นนี้ ราคาสิบแปดหนักเป็นราคาแปดสิบสลึงที่เรียกว่าตำลึงจิง แปเช่นนี้ผู้ได้ไปเมื่อต้องการทองแล้วก็จะยุบทำรูปพรรณก็ได้ไม่เสียเปรียบนัก...ถ้าว่าไม่ชอบใจก็ให้เอาแปทองนั้นมาเปลี่ยนเอาเงินสิบสลึงที่เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2534 : 181)

เนื่องจากทองแปนี้ใช้เครื่องจักรในการผลิตดังนั้นย่อมมีความเที่ยงตรงเชื่อถือได้ในน้ำหนักและรูปแบบ จึงยากที่ผู้ร้ายจะทำการปลอมแปลงเลียนแบบให้เหมือนได้

6.4.6 เงินหมาย

เงินหมายนี้เป็นเงินที่ทำมาจากกระดาษ ดังปรากฏจากความประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 275

เงินเหรียญบาทแลแปดกึ่งบาทแปดสลึงแปดเพื่องที่ใครๆได้ไป ถ้าใช้ไม่คล่องไม่ชอบใจ ก็ให้มาเปลี่ยนเอาเงินบาทเงินกึ่งบาทเงินสลึงเงินเพื่องตามกำหนดนั้นเกิดก็จะได้เงินพดด้วงซึ่งเป็นเงินบาทเงินกึ่งบาทเงินสลึงเงินเพื่องตามรูปไปในทันที เหมือนกระดาษหมายแทนเงินเหมือนกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 181)

ในเรื่องเงินหมายนี้จาก “พระเจ้ากรุงสยาม” ของส.พลายน้อย (2544 : 212-214) ได้ให้ความอธิบายไว้ว่า

หมายที่มีการนำออกมาใช้เป็นครั้งแรกนี้ ทำด้วยกระดาษปอนด์สีขาวพิมพ์ลวดลายด้วยหมึกทั้งสองด้าน และประทับพระราชลัญจกรประจำแผ่นดิน ตรารักร และพระราชลัญจกรมหามงกุฎประจำรัชกาล สีแดงขาดไว้เพื่อป้องกันการปลอมแปลงหมายที่ใช้แทนเงินที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ทำขึ้นนั้นมีทั้งสิ้นสามประเภท โดยเป็นหมายราคาค่ำ หมายราคาคำลึง และหมายราคาสอง หมายราคาคำหมายชนิดนี้พิมพ์ในด้านตั้ง มีขนาดกว้าง ๕ เซนติเมตร และยาวเพียง ๔.๗ เซนติเมตร ด้านหนึ่งพิมพ์เป็นรูปลายเครือแถมดอกและผลไม้โดยรอบ มีอักษรบอกราคาเป็นภาษาไทย

จีน ละติน อังกฤษ อินดูมลายู เขมร พม่า รามัญ ลาว เรียงกันจากบนมาล่าง ด้านซ้ายเป็นภาษามอญ ด้านขวาเป็นภาษาสันสกฤต รวมเป็น ๑๒ ภาษา ประทับพระราชลัญจกรประจำแผ่นดิน ตรจักร และพระราชลัญจกรมหามงกุฎประจำรัชกาลสีแดงชาด...ลักษณะสำคัญของหมายราคาค่านี้ ได้แก่ การประทับตราคุณนูนรูปตราเงินเฟื้อง เป็นจำนวนตามมูลค่าที่กำหนดไว้ที่ตอนบนของด้านนี้เป็นสำคัญอีกด้วย ส่วนชนิดราคาของหมายราคาค่านี้มีอยู่ ๔ ชนิดราคา ตั้งแต่ฉบับเฟื้อง สลึง สลึงเฟื้อง สองสลึง สองสลึงเฟื้อง สามสลึง สามสลึงเฟื้อง และฉบับละหนึ่งบาท หมายราคาค่าสลึง หมายถึงประเภทที่สองนี้ กว้าง ๑๐ เซนติเมตร และยาว ๑๔ เซนติเมตร พิมพ์ในด้านนอนด้วยหมึกสีดำเดียว เป็นลายกระหนกใบไม้แบบฝรั่งเป็นกรอบนอก ถัดด้วยลายเถา เป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า...หมายราคาค่าสลึงนี้ เท่าที่พบแล้วมี ๔ ชนิดราคา คือ สามค่าสลึง สี่ค่าสลึง หกค่าสลึงและสิบค่าสลึง นอกจากนี้ยังพบว่ามีลายพระราชหัตเลขาเป็นภาษาอังกฤษกำกับอยู่ในบางฉบับอีกด้วย หมายราคาสูง เป็นหมายที่พิมพ์ในด้านตั้ง มีขนาด กว้าง ๖.๒ เซนติเมตร และยาว ๘.๗ เซนติเมตร พิมพ์ลายเส้นง่าย ๆ ในลักษณะเป็นกรอบ...

เงินที่ปรากฏใช้ในสมัยรัชกาลที่ 4 จากพิจารณาได้จากประชุมประกาศดังกล่าวแสดงมาข้างต้นนั้นได้แก่ เงินเบี้ย กะแปะ พดด้วง เงินเหรียญและเงินแป่ ทองแป่ และเงินหมาย ซึ่งเป็นทั้งเงินที่มีใช้มาแต่ในอดีตและเงินที่ทรงให้ทำขึ้นใช้ใหม่ และเมื่อทรงให้ทำเงินตราอย่างใหม่ขึ้นใช้แล้วพระองค์ก็ไม่ได้ทรงบังคับให้ราษฎรใช้เงินตราอย่างใหม่ หากแต่ให้เป็นไปตามความพอใจของราษฎรว่าจะสะดวกใช้เงินชนิดใด และหากราษฎรคนใดที่รับเงินตราที่ทำขึ้นใหม่ไปใช้แล้วสามารถนำมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราอย่างเก่าไปใช้ได้ดังเช่น ประกาศที่ทรงรับสั่งให้ราษฎรที่ได้ทองแป่ 10 สลึงอย่างที่ทำขึ้นใหม่ไปใช้แล้ว หากไม่ชอบให้นำมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินกลับไปได้ รวมทั้งราษฎรที่ได้เงินเหรียญและเงินแป่อย่างที่ทำขึ้นใหม่ไปใช้สามารถนำมาแลกเปลี่ยนแลกเปลี่ยนเป็นเงินพดด้วงกลับไปใช้ได้ ดังพิจารณาได้ดังความประกาศจากที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 276

แป่เช่นนี้ ราคาสิบแปดหนักเป็นราคาแปดสลึงที่เรียกว่า ค่าสลึงเงิน แป่เช่นนี้ ผู้ได้ไปเมื่อต้องการทองแล้วจะยุบทำรูปพรรณก็ได้ไม่เสียเปรียบนัก เพราะสิบแปดหนักนั้นก็ใกล้ราคาทองอย่างสูงอยู่แล้ว แต่ถ้าเมื่อไม่พอใจก็ให้เอาแป่ทองนั้นมาเปลี่ยนเอาเงินสิบสลึงที่เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติซึ่งไปคอยรับหมายใช้แทนเงินอยู่ตามเคยนั้น ก็จะได้เงินไปในทันทีไม่มีขัดขวาง ถึงเงินเหรียญบาทและแป่กึ่งบาท แปดสลึงแป่เฟื้องที่ใครๆได้ไป ถ้าใช้ไม่คล่องไม่พอใจ ก็ให้มาเปลี่ยนเอาเงินบาทเงินกึ่งบาทเงินสลึงเงินเฟื้อง ตามกำหนดนั้นเถิด ก็จะได้เงินพดด้วงซึ่งเป็นเงินบาทเงินกึ่งบาทเงินสลึงเงินเฟื้องตามรูปไปในทันที เหมือนกระดาคชหมายแทนเงินเหมือนกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 181)

7. การต่างประเทศ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏว่า มีชาวต่างชาติหลากหลายชนชาติเข้ามาอาศัยได้ร่วมพระบรมโพธิสมภารและมีบทบาทการดำเนินชีวิตอยู่ในผืนแผ่นดินไทย ซึ่งมีทั้ง

กลุ่มชาวต่างชาติที่เดินทางเข้าในประเทศเป็นระยะเวลายาวนานมาแต่ในอดีตก่อนเรื่อยมาและมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้มีชนต่างเชื้อชาติตั้งหลักปักฐานสร้างครอบครัวดำเนินชีวิตและประกอบสัมมาอาชีพอยู่ปะปนกลมกลืนไปกับราษฎรชาวไทยและมีสถานภาพเป็นราษฎรชาวไทยด้วยอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งส่วนมากคนเหล่านี้เป็นชนต่างเชื้อชาติที่อยู่ในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียง อาทิ จีน ญวน มอญ ลาว เขมร พม่า มลายู และแขกซึ่งมีทั้งแขกมลายู แขกจาม และแขกทวาย ส่วนชนเชื้อชาติตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานและมีสถานภาพเป็นราษฎรชาวไทยจากที่ปรากฏว่าได้แก่ ชาวโปรตุเกส ดังพิจารณาได้จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 277

ราษฎรไทย จีน ญวน มอญ ลาว เขมร พม่า มลายู แลคนที่เชื้อฝรั่งโปรตุเกสเดิมแลคนที่เชื้อแขกทวาย พม่า แขกมลายู แขกจาม ทุกภาษาบรรดาเป็นคนขึ้นอยู่ในพระราชอาณาจักรกรุงสยามทั้งปวง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 200)

ประเทศไทยมีการติดต่อกับชาติตะวันตกตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่ เชิดชาย เหล่าหล้า (2517 : 658-662) กล่าวถึงชนชาติตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นได้แก่ โปรตุเกส ฮอลันดา สเปน อังกฤษ ฝรั่งเศส เดนมาร์ก อังกฤษ ฝรั่งเศส มาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 จากประชุมประกาศปรากฏว่ามีชนชาติตะวันตกจากหลายประเทศเข้ามาติดต่อทำสนธิสัญญาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ทางการค้าการพาณิชย์เป็นสำคัญ ในการพิจารณาภาพสะท้อนการต่างประเทศสามารถจำแนกประเด็นศึกษาดังต่อไปนี้

7.1 การติดต่อเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตก

7.2 การตั้งกงสุล

ดังพิจารณาต่อไปนี้

7.1 การเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตก

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปีที่ 5 นั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 มีการตกลงทำสนธิสัญญาการค้าขายเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับหลายประเทศที่มาจากซีกโลกตะวันตกเช่นอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา ดังปรากฏจากความประกาศต่อไปนี้ที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 278

เมื่อปีเถาะสัปตศก (พ.ศ. ๒๓๙๘) เป็นปีที่ ๕ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ สมเด็จพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ เป็นพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แลสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียเป็นเจ้าทวีปบริเตนใหญ่แลไอแลนด์ แลเปริสเดนส์ผู้ครองยูนิติกสเตรตอเมริกาได้บังคับให้ขุนนางเข้ามาขอทำสัญญาผูกพันพระราชไมตรี แลการที่ลูกค้าฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันจะเข้ามาค้าขายให้สะดวกสบายดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 142-143)

ตัวอย่างที่ 279

ครั้งนี้พระเจ้ากรุงอังกฤษ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แลเปร์ซิเคนต์เจ้าเมืองอเมริกัน แต่งให้ทูตคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ขอทำหนังสือสัญญาค้าขายให้มีผลประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย จึงได้ทรงปรึกษากับท่านเสนาบดี เห็นพร้อมกันยอมทำหนังสือสัญญา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 159)

ตัวอย่างที่ 280

กงสุลจะรักษากฎหมายการค้าขายตามกฎหมายที่ห้ามปราม จะมีให้คนที่อยู่ในบังคับกงสุลทำผิดล่วงเกินกฎหมายสัญญาของอังกฤษ ของฝรั่งเศส ของอเมริกัน ของเดนมาร์กโปรตุเกส กับไทยที่มีอยู่แล้วและจะมีต่อไปในภายหน้า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 149)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า นอกจาก 3 ประเทศใหญ่คืออังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกาจะเข้ามาขอทำสัญญาเจริญสัมพันธไมตรีแล้วในช่วงระยะแรกๆ ต่อมาได้มีชาติตะวันตกประเทศอื่นๆ ได้เริ่มเข้ามาติดต่อทำสัญญาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยเช่นกันคือ โปรตุเกส เดนมาร์ก ซึ่งชาติตะวันตกเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้เคยเดินทางติดต่อสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยมาแต่ในอดีต และจากหลายประเทศที่มาติดต่อขอทำสัญญาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยในช่วง พ.ศ.2398 เป็นต้นมานั้น ประเทศอังกฤษเป็นชาติแรกที่ได้ส่งทูตเข้ามาเจรจาเจริญสัมพันธไมตรีเป็นลำดับแรกโดยมี เซอร์ยอน เบาริง รับหน้าที่เป็นทูตเดินทางเข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญากับประเทศไทยในขณะนั้น พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่าง 281

ครั้งเมื่อครั้งเรือรบพาเซอยอนโบวริงเข้ามาทำสัญญา เมื่อจะยิงปืนคำนับตามธรรมเนียมอังกฤษ นั้น ก็ได้บอกกล่าวให้ทราบก่อนจึงยิงตามกำหนด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 162)

สอดคล้องกับที่ พิมาน แจ่มจรัส (2516 : 56) ที่ได้กล่าวอ้างข้อความจากประชุมพงศาวดาร ภาค 62 ไว้ดังนี้ว่า “พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงแต่งตั้งให้เซอร์ยอน เบาริง เป็นอัครราชทูตเชิญพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจะขอทำหนังสือสัญญาให้ประเทศอังกฤษกับประเทศสยามมีทางพระราชไมตรี” และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นนานาประเทศในแถบภูมิภาคตะวันตกได้เดินทางเข้ามาติดต่อขอทำสัญญาสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยมากขึ้นรวมถึง ประเทศปรัสเซียซึ่งขณะนั้นมีชนเชื้อชาติเยอรมันรวมอยู่ด้วยได้ส่งทูตเข้ามาขอทำสัญญาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยในช่วงปีพ.ศ. 2405 เช่นกัน พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 282

ชาวแผ่นดินปรัสเซียกับชาวสยามแต่ก่อนหารู้จักกันไม่แต่โบราณมา ครั้นเมื่อในแผ่นดินปัจจุบันนี้การค้าขายต่างประเทศในแผ่นดินสยามมีความเจริญขึ้น ด้วยมีสัญญากับนานาประเทศซึ่งมาค้าขายแต่ยุโรป แลอเมริกา จึงมีชนปรัสเซียแลเยอรมันเข้ามาตั้งค้าขายอยู่บ้าง...สมเด็จพระเจ้ากรุงปรัสเซียจึงแต่งตั้งให้ กอนเออเลินเบ็คเป็นทูตผู้ถือรับสั่งเข้ามาขอทำสัญญาในกรุงเทพฯ พระมหานครนี้ด้วยทางพระราชไมตรีแลการค้าขายในระหว่างสยามแลปรัสเซียเข้ากับเมืองเยอรมันนี้ ๒๑ พวก เพื่อความเจริญแก่บ้านเมืองทั้ง ๒ ฝ่าย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3.2534 : 234-235)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะทูตไทยเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับหลายประเทศหลายครั้งด้วยเช่นกัน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 283

การที่พระเจ้าแผ่นดินสยามส่งทูตไทยไปต่างประเทศทั้งหลายก็มีหลายหนหลายครั้ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 156)

ประเทศอังกฤษภายใต้การปกครองของพระนางเจ้าวิกตอเรียเป็นประเทศหนึ่งที่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งตั้งคณะทูตไทยเชิญพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการไปเจริญสัมพันธไมตรีด้วย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 284

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า แต่งให้ราชทูต อุปทูต ตริทูต เชิญพระราชสาส์นคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการออกไปจำเริญทางพระราชไมตรีกับเจ้าวิกตอเรีย ณ กรุงลอนดอน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 209)

เพ็ญศรี ดูก (2527 : 8) ได้กล่าวถึงการติดต่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า “กับฝรั่งเศสก็เช่นกันพระองค์ทรงโปรดให้พระยาตรีพิพัฒน์(แพ บุนนาค)เป็นราชทูตไปเฝ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศส ในพ.ศ.2404(ค.ศ.1861) ในรัชกาลนี้แม้พระองค์จะมีได้ทรงส่งทูตไปยังสหรัฐอเมริกาก็ตาม แต่ก็ทรงมีพระราชสาส์นโต้ตอบกับประธานาธิบดีอับราฮัมลิงคอล์นอย่างใกล้ชิด”

7.2 การตั้งกงสุล

เมื่อมีการติดต่อทำสัญญาเจริญสัมพันธไมตรีทางการค้าระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศแล้วนั้น ต่อมาหลายประเทศเหล่านั้นได้ส่งกงสุลเข้ามาประจำอยู่ในประเทศไทยที่กรุงเทพมหานคร การที่ต่างประเทศส่งข้าราชการกงสุลมาประจำที่กรุงเทพมหานครนั้น เห็นได้จากที่สมเด็จพระนางเจ้าราชินีวิกตอเรียทรงแต่งตั้ง เซอร์โรเบิร์ต จอมเบ็ก หรือ เซอร์โรเบิร์ต จอมเบิร์ก

(ภารดี มหาขันธ์. 2524 : 50) มาเป็นกงสุลอังกฤษประจำประเทศไทยคนใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 285

เซอร์โรเบิร์ตชอมเบิร์กกงสุลอังกฤษคนใหม่ สมเด็จพระนางกวิวิคตอเรียพระเจ้ากรุงลอนดอนตั้งให้เข้ามา
มากำกับลูกค้าฝ่ายอังกฤษอยู่ในกรุงเทพฯนี้ เมื่อกงสุลคนใหม่นั้นกวิวิคตอเรียพระเจ้ากรุงลอนดอนได้
มอบให้คุมพระราชสาส์นแลเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวด้วย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 274)

จากประกาศดังกล่าวแสดงว่า ประเทศอังกฤษได้ส่งกงสุลมาประจำอยู่ในประเทศไทยก่อน
หน้านี้แล้ว คือ นายซี.บี. ฮิลเลีย สอดคล้องกับที่ แถมสุข นุ่มนนท์ (2528 : 2) กล่าวว่า “เมื่อพ.ศ.
2399...สถานทูตอังกฤษก็ตั้งขึ้น...มีนายซี.บี. ฮิลเลีย(C.B.Hillier) เป็นกงสุล ต่อมาเปลี่ยนเป็นเซอร์
โรเบิร์ต ชอมเบิร์ก (Sir Robert Schomburgh)” และปรากฏว่าได้มีการสร้างสถานกงสุลของประเทศ
อังกฤษขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ด้วย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 286

บัดนี้กงสุลอังกฤษจะสร้างตึกขึ้นในที่ซึ่งโปรดพระราชทานให้ได้บ้านกงสุลโปรตุเกส

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 189)

จากความประกาศแสดงให้เห็นด้วยว่า ประเทศโปรตุเกสได้ส่งกงสุลเข้ามาประจำอยู่ใน
ประเทศไทยแล้วและได้สร้างสถานกงสุลขึ้นด้วยเช่นกันแล้วในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ซึ่งพระองค์ได้ทรงพระราชทานแต่งตั้งกงสุลไทยไปประจำอยู่ในต่างประเทศคู่สัญญาเจริญสัม
พันธไมตรีเหล่านั้นเช่นกัน พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 287

ประกาศแก่ผู้ซึ่งเป็นกงสุลแลขุนนางผู้ว่าการกลสุลนั้นด้วยหรือกงสุลต่างเมืองทั้งหลายบรรดาที่มีหนังสือ
สัญญาการค้าทางพระราชไมตรีอยู่กับแผ่นดินสยามนั้น ที่มาอยู่ในกรุงเทพฯบัดนี้แล้วก็ดี แลซึ่งจะมาใน
เบื้องหน้าก็ดี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 156)

ประเทศหรือเมืองที่ทรงส่งกงสุลไปประจำการดังที่ปรากฏนั้นได้แก่ ชองกง สิงคโปร์ ปีนัง
ร่างกุ้งหรือย่างกุ้ง มะเกาหรือมาเก๊า ดังพิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 288

ประกาศลูกค้าในกรุงเทพฯให้รู้ทั่วกันว่า ค่าธรรมเนียมที่กงสุลสยามจะเรียกแต่เรือลูกค้ากรุงเทพมหานคร
นี้ มีสเตอร์อาค่าชอนเป็นกงสุลสยามที่เมืองชองกงมีหนังสือเข้ามาขอเรียกเป็นต้น ๆ ละ ๓

เซนต์ แล้วไม่เรียกคำสั่งของอะไรอีกหรือจะไปค้าขายเมืองสิงคโปร์หรือเมืองปีนัง เมืองร่างกุ้ง เมืองมะเกาที่มีกงสุลฝ่ายสยามแล้ว ก็จะต้องเสียค่าธรรมเนียมให้ตันละ ๓ เซนต์เหมือนกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 224)

กงสุลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งให้ไปประจำอยู่ในเมืองสิงคโปร์ และย่างกุ้งนั้น เป็นชาวอังกฤษทั้ง 2 คน ชื่อ นายฟอกซ์เชิล เป็นกงสุลไทยประจำอยู่ที่เมืองย่างกุ้ง และนายตัน กิมซิง เป็นกงสุลไทยประจำอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ นอกจากนี้ยังได้ทรงแต่งตั้งชาวอังกฤษ ชื่อ นายดี.เค.เมเชิน เป็นกงสุลไทยประจำอยู่ที่ประเทศอังกฤษในกรุงลอนดอน ดังที่เพ็ญศรี ติ๊ก (2527 : 40-41) กล่าวไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4...พระองค์ทรงแต่งตั้ง...นายฟอกซ์เชิล (Foxle) เป็นกงสุลไทยประจำย่างกุ้ง นายตัน กิมซิง (Ton Kimching) เป็นกงสุลไทยประจำสิงคโปร์ และนายดี.เค.เมเชิน (D.K.Mason) เป็นกงสุลไทยประจำกรุงลอนดอน” นอกจากข้อความดังกล่าวจะแสดงว่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการแต่งตั้งกงสุลไทยไปประจำอยู่ที่ประเทศอังกฤษแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่ากงสุลไทยที่ได้รับการแต่งตั้งไปประจำอยู่ต่างประเทศต่างเมืองนั้นจะเป็นชาวชาติตะวันตกเป็นสำคัญ โดยชาวต่างชาติที่จะได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็นกงสุลไทยที่จะไปปฏิบัติหน้าที่ประจำอยู่ในต่างประเทศต่างเมืองนั้นต้องมีคุณสมบัติไว้วางใจได้นำเชื่อถือมีความซื่อตรงและเป็นบุคคลที่พระมหากษัตริย์ทรงรู้จักคุ้นเคยหรือเห็นชอบที่จะแต่งตั้ง พิจารณาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแต่งตั้ง ให้มิสเตอร์อา มากวาร์ดเป็นกงสุลไทยไปปฏิบัติหน้าที่ประจำอยู่ที่เมืองเบอร์ลินประเทศปรัสเซีย ดังความจาก

ตัวอย่างที่ 289

เราพระเจ้ากรุงสยามกับเสนาบดี ได้ปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า มิสเตอร์อา มากวาร์ด เป็นชนชาวปรัสเซีย ได้เคยเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานครนี้ แล้วรู้จักคุ้นเคยกับเราพระเจ้ากรุงสยามแลเสนาบดี ในแผ่นดินสยามมานาน แลก่อนเอาเลนเปิดราชทูตเมืองปรัสเซีย ก็ได้มีหนังสือมาถึงเราพระเจ้ากรุงสยาม ทำให้แน่ใจว่ามิสเตอร์อา มากวาร์ด เป็นคนควรนับถือเชื่อแลไว้วางใจอยู่ เพราะฉะนั้น ควรจะตั้งเป็นกงสุลฝ่ายสยาม รับธุระอยู่แทนผู้ครองแผ่นดินสยามอยู่ที่เมืองเบอร์ลินในแผ่นดินปรัสเซียได้ บัดนี้เราพระเจ้ากรุงสยามตั้งความเชื่อความไว้วางใจในมิสเตอร์อา มากวาร์ดนั้นแล้ว...ขอตั้งมิสเตอร์อา มากวาร์ดให้เป็นกงสุลฝ่ายสยาม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 237-238)

เนื่องจากกงสุลนั้นเป็นเสมือนผู้แทนดูแลผลประโยชน์ของประเทศในต่างชาติต่างประเทศต่างพระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์เพราะอยู่ห่างไกลต่างเมืองต่างประเทศห่างพระเนตรพระกรรณที่พระมหากษัตริย์จะสอดส่องดูแลได้ ดังนั้นบุคคลที่จะได้รับแต่งตั้งไปเป็นกงสุลต้องเป็นผู้ที่เชื่อถือไว้วางใจเชื่อถือได้ และเมื่อเป็นชาวต่างชาติแล้วด้วยจะต้องพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบยิ่งขึ้น สำหรับขอบเขตหน้าที่ของกงสุลไทยที่ปรากฏในสมัยนั้นสามารถพิจารณาได้จากความในประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงภาระหน้าที่ของผู้เป็นกงสุลไทยเมื่อ

ประจำอยู่ต่างเมืองต่างประเทศก็มีสเตอร์อามาการ์ตซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นกงสุลไทยมียศตำแหน่ง
อย่างไทยว่า “หลวงสยามยศบาล” ไปประจำอยู่ที่ประเทศปรัสเซียในเมืองเบอร์ลิน ดังความจาก
ประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 290

เมื่อหลวงสยามยศบาลรับราชการเป็นกงสุลอยู่เมืองเบอร์ลินในแผ่นดินปรัสเซียนั้น ให้มีหนังสือโต้ตอบ
ไปมากับเจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีผู้ว่าการต่างประเทศฝ่ายสยามจงเนื่องๆ ในเวลาแลช่องโอกาสอัน
ควรส่งสนทนารื้อหรือให้เข้าใจในขนบราชการที่จะต้องตามประสงค์ เมื่อเจ้าพระยาพระคลังมีคำสั่งประการ
ใด ถ้าเห็นชอบด้วยราชการก็จงทำตามทุกประการ ถ้ายังมีความสงสัยไม่เข้าใจชัด หรือเห็นว่าเป็นอัน
ข้องขัดแก่กฎหมายแลอย่างธรรมเนียมในเมืองเบอร์ลิน ก็ให้มีหนังสือชี้แจงมาให้ถ้วนถี่แลได้ถามหาหรือ
เอาความให้ละเอียด เข้าใจได้แล้วจึงทำตามคำสั่ง แลให้หลวงสยามยศบาลกงสุลฝ่ายสยามเมืองเบอร์ลิน
คอยฟังถ้อยคำผู้ครองแผ่นดินปรัสเซียจะว่ากล่าวด้วยเหตุผลประการใดเกี่ยวข้องมาในแผ่นดินสยาม ก็
ให้มีหนังสือแจ้งความมาถึงเจ้าพระยาพระคลังคอยฟังคำตอบ ถ้าได้ความประการใดแล้ว จงนำไปแจ้ง
ความแก่ผู้ปกครองแผ่นดินปรัสเซียเกิดหรือการใดๆ ในแผ่นดินสยาม หลวงสยามยศบาลกงสุลฝ่าย
สยามเข้าใจเป็นแน่ เพราะได้รู้แต่เจ้าพระยาพระคลังแต่เดิม แล้วจะได้ตอบแก่ผู้ปกครองแผ่นดินปรัสเซีย
เสียทันทีตามหาหรือทีเดียวก็ได้ แต่ถ้าผู้ครองแผ่นดินปรัสเซียจะว่ากล่าว ให้ยินยอมอำนวยตามในข้อ
ความใดๆ แก่ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยาม ต้องมีใบบอกมาหาหรือเจ้าพระยาพระคลังก่อน ต่อได้บังคับโดย
เฉพาะไปแต่เจ้าพระยาพระคลัง จึงยอมลงเป็นอันขาดได้ อนึ่ง การใดๆ ในเมืองอื่นๆ ในแผ่นดินยุโรปที่
อยู่ใกล้เคียงผู้ครองแผ่นดินนั้น จงว่าประการใด เป็นการเกี่ยวข้องกับด้วยแผ่นดินสยาม หลวงสยามยศ
บาลกงสุลฝ่ายสยามได้ทราบความแล้ว จงบอกมาให้เจ้าพระยาพระคลังทราบด้วย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 239-240)

จากความประกาศดังกล่าวสามารถจำแนกหน้าที่ของกงสุลไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 จากที่
ปรากฏพิจารณาได้ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ต้องเขียนหนังสือรายงานเจ้าพระยาพระคลังเป็นประจำและปฏิบัติกิจราชการ
การตามบังคับบัญชาของเจ้าพระยาพระคลัง

ประการที่สอง หากมีความสงสัยในข้อกิจการเรื่องใดและกิจการการนั้นขัดต่อขนบ
ธรรมเนียมของต่างประเทศนั้นต้องส่งหนังสือชี้แจงมาหาหรือยังประเทศไทยจนกว่าจะได้คำตอบ ทั้ง
ต้องคอยรับฟังข่าวสารความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยในต่างแดน และส่งหนังสือแจ้ง
ข่าวนั้นต่อเจ้าพระยาพระคลังแล้วคอยรับเป็นธุระทางฝ่ายไทยนำข้อความจากฝ่ายไทยไปบอกแก่
ฝ่ายต่างประเทศ

ประกาศที่สาม รับเป็นธุระให้กับพระมหากษัตริย์และขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ช่วยจัดซื้อหา
สิ่งของตามพระประสงค์ในพระมหากษัตริย์และขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่

8. การประกอบอาชีพของราษฎรสามัญชน

“ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” ได้สะท้อนภาพการประกอบสัมมาอาชีพต่างๆ ของราษฎรสามัญชนที่ปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ด้วย ดังพิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวถึงหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามภาษีอากรค่าสมพัศตรค่าตลาดค่าน้ำและหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามค่าน้ำที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชทานแก่ไพร่หลวง ดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 291

ตราภูมิซึ่งพระราชทานคุ้มห้ามได้แต่อากรสมพัศตรตลาดค่าน้ำ โดยสามัญเสมอแก่ไพร่หลวงทุกหมู่ทุกกรมนั้นไม่พอเป็นกำลังเลี้ยงชีวิตแก่ไพร่หลวงพวกใด ซึ่งไม่ทำมาหากินด้วยทำสวนทำไร่แลค้าขายในท้องตลาดแลหาปลาในน้ำนั้นแล้วจะกราบทูลพระกรุณาขอให้ยกค่าน้ำพระราชทานคนละเท่าไร ก็จะมีพระราชทานตราภูมิพิเศษคุ้มค่าน้ำให้โดยสมควร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 191)

จากตัวอย่างประกาศนั้น หนังสือตราภูมิคุ้มห้ามค่าภาษีอากรประกอบด้วยภาษีอากรสมพัศตร ภาษีอากรตลาด ภาษีอากรน้ำและภาษีอากรค่าน้ำที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้แก่ราษฎรไพร่หลวงนั้น เป็นสิ่งที่สะท้อนถึงการประกอบสัมมาอาชีพของราษฎรในสังคมเวลานั้นได้ว่า โดยส่วนใหญ่ราษฎรจะยังชีพด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนาทำสวน ค้าขาย และทำการประมงเป็นหลัก ซึ่งราษฎรผู้ประกอบการในทางต่างๆ ต้องเสียเงินภาษีอากรส่วนหนึ่งให้กับแผ่นดิน ดังสามารถจำแนกวิเคราะห์การประกอบสัมมาอาชีพต่างๆ ของราษฎรสามัญชนได้ต่อไปนี้

8.1 เกษตรกรรม

ตามที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2539 : 112) ได้อธิบายความหมายคำว่า “เกษตรกรรม” ไว้คือ “การใช้ที่ดินเพาะปลูกพืชต่างๆ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ การประมง และการป่าไม้” ดังนั้นเกษตรกรรมคือ การประกอบอาชีพทางการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ ลงในดิน ซึ่งที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกนั้น ราษฎรจะได้มาก็ด้วยการจับจองถากถางเอาจากพื้นที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าไร้เจ้าของ พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 292

จงมีอุตสาหะคิดอ่านหาที่ไร่นาทำเองบ้าง...ที่ทุ่งนาว่างร้างอยู่ ไม่มีไร่นาถมไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 11)

ตัวอย่างที่ 293

ในที่นาทุ่ง นาหว่าน ถ้าราษฎรโค่นสร้างถางพงทำนาขึ้นใหม่...ปีแรกทำอย่าให้ข้าหลวงเสนาเรียกค่านาแก่ราษฎรเลย ด้วยผู้ทำโค่นสร้างถางพงลงใหม่ ได้รับความลำบากยากเหนื่อยมากแล้วในปีแรกทำ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 20)

จากประกาศดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า การจับจองเป็นเจ้าของพื้นที่ดินทำกินนั้นต้องเหนื่อยยากลำบากกว่าจะทำการพลิกพื้นผิวดินที่รกร้างให้เป็นพื้นที่เพาะปลูกได้ นอกจากการมีที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกแล้วในการเพาะปลูกนั้นต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลักสำคัญที่ใช้ในการหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ต่างๆ ให้งอกงามเจริญเติบโตผลิดอกออกผล ซึ่งน้ำที่นำมาใช้ในการเกษตรกรรมในสมัยนั้นเป็นน้ำที่ได้จากฝนที่ตกลงมาเป็นสำคัญ ดังพิจารณาได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 294

มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้กำชับราษฎรในกรุงนอกกรุงทุกแขวงทุกอำเภอบรรดาที่ทำนาว่า เมื่อปีมะแมเอกศกนั้น ฝนน้อยก็จริงแต่น้ำเหนือลงมามาก ก็พอเป็นคุณแก่ข้าวหนักที่ทำปลายมือได้ ครั้นปีวอกโทศก ฝนก็งามน้ำก็ใหญ่ นาทำได้ทั้งต้นมือกลางมือแปลายมือ บริบูรณ์ทุกตำบลหนแห่งแล้วอย่าให้ราษฎรประมาทใจไป...ในประกาศตริศกนี้ ตามเหตุที่เคยสังเกตมานั้น ปรากฏว่าเป็นคราวฝนจะน้อย น้ำจะท่วมกว่าปีหลังเกือบถึงฝนต้นมือในเดือน ๖ เดือน ๗ เดือน ๘ จะค่อยมีบ้าง...เพราะฉะนั้นถ้าฝนมีมาแล้วให้รีบลงมือการนาเสียให้เร็ว ๆ...อย่าประมาทว่าจะคอยฝนปลายมือ แลน้ำเหนือหนักเลย จะเสียครั้งเสียคราวไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 198)

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า น้ำที่ใช้ในการทำเกษตรกรรมเพาะปลูกนั้นได้จากฝนที่ตกลงมาเป็นหลัก โดยไม่สามารถพยากรณ์ได้ว่าฤดูกาลใดช่วงเวลาใดที่ฝนจะตกมากตกน้อยเพียงใดทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าภูมิอากาศจะเอื้ออำนวย ดังนั้นในสภาวะการเพาะปลูกจึงต้องอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ราษฎรผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพาะปลูกจึงนั่งนอนใจไม่ได้ เมื่อใดที่มีฝนตกลงมาจะต้องกระตือรือร้นชวนช่วยทำการเพาะปลูกเสียโดยเร็ว เพราะหากรอเวลาให้มีฝนมีน้ำมากกว่านี้ก็อาจทำให้เสียโอกาสประกอบการเพาะปลูกเลี้ยงชีพไปเนื่องจากฤดูกาลสภาพภูมิอากาศนั้นอาจไม่เป็นไปดังคาดคิด เหมือนดังการเพาะปลูกข้าวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งกำชับมายังราษฎรผู้ทำนาทั้งปวง ให้ทำการเพาะปลูกข้าวเสียตั้งแต่แรกที่มีฝนตกลงมา อย่าคาดหวังกับฝนและน้ำที่คิดว่าจะมีในอนาคตเพราะอาจต้องเสียเวลาไม่ได้ทำการเพาะปลูกข้าวเสียดังตัวอย่างในประกาศเบื้องต้น

ดังนั้นการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ ให้งอกงามเจริญเติบโตได้ผลผลิตดีในช่วงเวลาสมัยนั้นขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าภูมิอากาศเอื้ออำนวยให้มีฝนตกลงมาเพื่อให้ราษฎรที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้มีน้ำเพียงพอแก่การเพาะปลูกหรือไม่ ซึ่งการศึกษาภาพสะท้อนการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของราษฎรสามัญชนดังปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น ได้พิจารณาตามความหมายของคำ “เกษตรกรรม” ดังกล่าวไว้ในตอนต้นว่า ประกอบไปด้วยการเพาะปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ และการประมงนั้นซึ่งการเพาะปลูกพืชนั้นแบ่งเป็นการเพาะปลูกข้าวกับการเพาะปลูกพืชทั่วไป ดังนั้นการศึกษภาพสะท้อนการประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมจึงจำแนกได้ดังต่อไปนี้

8.1.1 การเพาะปลูกข้าว

8.1.2 การเพาะปลูกพืชทั่วไป

8.1.3 การเลี้ยงสัตว์

8.1.4 การประมง

ดังได้ศึกษาต่อไปนี้

8.1.1 การเพาะปลูกข้าว

การทำนาข้าวสมัยนั้นมี 2 ประเภทคือ นาโคกับนาฟางลอย พิจารณาจากความเป็น
ประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 295

ชาวนาท่งนาหว่านนาโคเสียเปรียบนาปักนาคำน้าฝนฟางลอย...คือชาวนาท่งก็มีราคาน้อยกว่า
ชาวนาสวน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 166)

8.1.1.1 นาโค

นาโคหรือนาหว่านนาท่งเป็นนาประเภทที่ทำการเพาะปลูกข้าวโดยวิธีการหว่าน
เมล็ดพันธุ์ข้าวลงปลูกในพื้นที่นา ผลิตผลข้าวที่ได้จากนาโคนั้นเรียกว่า ข้าวนาท่ง ดังพิจารณาได้จาก
ตัวอย่างประกาศที่ 295 ในช่วงต้น จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่า คำนามที่ใช้เรียกผลิตผลข้าว
จากการทำนาโคว่า "ข้าวนาท่ง"

นาโคหรือนาหว่านนั้นเป็นนาที่บุกเบิกและผ่านการเพาะปลูกข้าวมาเป็นเวลา
นาน ดังที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2539 : 435) ได้อธิบายความหมายคำว่า
นาโคไว้คือ "นาที่ได้ทำมานานแล้ว เป็นนาดี ทำแล้วไม่ใคร่เสีย" เพราะผ่านการทำการเพาะปลูกมา
นานหลายรอบสภาพดินจึงถูกปรับให้เหมาะสมแก่การเพาะปลูกข้าวได้ให้เจริญเติบโตได้เป็นอย่างดี
ดังนั้นจึงสามารถทำการเพาะปลูกโดยใช้เมล็ดได้โดยตรง อีกทั้งการทำนาประเภทนี้นอกจากจะ
อาศัยน้ำฝนใช้หล่อเลี้ยงต้นข้าวแล้วสามารถอาศัยน้ำจากแหล่งอื่นที่มีอยู่มาใช้ในยามเกิดภาวะฝน
แล้งได้อีกทางหนึ่งด้วย การทำนาโคจึงสามารถทำได้บ่อยและข้าวที่เจริญเติบโตได้ดีกว่า ผลิตผล
ข้าวที่ได้จากการทำนาโคจึงเต็มเม็ดเต็มหน่วยบริบูรณ์กว่าข้าวนาท่ง ดังนั้นข้าวนาท่งนี้จึงมีราคา
ถูกเพราะเก็บเกี่ยวผลิตผลได้มาก พิจารณาได้จากประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งว่า

ตัวอย่างที่ 296

ก็เห็นว่านาหว่านมีผลมากกว่านาปัก ถึงในปีนี้ฝนแล้งนาปักน้ำฝนฟางลอยเสียทำไม่ได้ น้ำเหนือมามาก
นาโคก็ทำได้...ครั้นเมื่อปีเคราะห์ดูนาโคมีผลมาก ราคาข้าวก็ต่ำกว่าชาวนาสวนนาปัก คิดดูก็พอชด
เชยกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 228)

8.1.1.2 นาฟางลอย

นาฟางลอยหรือที่เรียกว่านาปักหรือนาคำนั้น เป็นนาประเภทที่ทำการเพาะปลูกข้าวโดยวิธีการปักดำต้นข้าวกล้าที่ได้จากการนำเมล็ดข้าวไปเพาะปลูกที่อื่นจนเจริญเติบโตขึ้นเป็นต้นข้าวกล้า จึงย้ายมาปลูกลงในนาซึ่งเก็บกักน้ำไว้ในปริมาณที่พอเหมาะแก่การหล่อเลี้ยงต้นข้าวกล้านั้นแล้ว นาประเภทนี้อาศัยน้ำฝนเป็นหลักเพื่อการหล่อเลี้ยงต้นข้าวเป็นหลักจึงเรียกอีกอย่างว่า “น่าน้ำฝน” และผลิตผลข้าวที่ได้นั้นเรียกว่า “ข้าวนาสวน” ดังตัวอย่างที่ 295 ที่แสดงไว้ในข้างต้น ซึ่งจากตัวอย่างดังกล่าวปรากฏว่าค่านามที่ใช้เรียกผลิตผลข้าวจากการทำนาฟางลอยว่า “ข้าวนาสวน” สอดคล้องกับที่ ชัย เรื่องศิลป (2527: 104) กล่าวอธิบายการทำนาฟางลอยหรือนาปักนาดำไว้ว่า

การทำนาที่ได้อาศัยแต่น้ำฝนอย่างเดียวผู้ทำต้องทำงานหลายขั้น ขั้นแรกต้องเอาข้าวงอกไปปลูกในแปลงสำหรับตกกล้า เมื่อได้เวลาจึงถอนกล้าไปปลูกในนาด้วยวิธีดำ และต้องคอยระวังน้ำในนาไม่ให้น้อยไปหรือมากเกินไป...การปลูกข้าววิธีนี้เรียกว่าทำนาดำ...นาดำก็คือนาฟางลอย ส่วนนาหว่านคือนาคุไคพอดำเรียกข้าวที่ได้จากนาดำหรือนาฟางลอยว่าข้าวนาสวน เรียกข้าวที่ได้จากนาหว่านหรือนาคุไคว่าข้าวนาเมือง

การทำนาฟางลอยนั้นต้องอาศัยน้ำฝนเป็นปัจจัยหลักในการหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโต ซึ่งเมื่อเกิดภาวะฝนแล้งไม่มีน้ำสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าวจึงตายเสียหายไป อีกทั้งราษฎรที่ทำนาฟางลอยไม่สามารถทำการเพาะปลูกข้าวได้เพราะฝนไม่ตกลงมา ดังนั้นผลิตผลข้าวที่ได้จึงเป็นข้าวในส่วนที่ไม่ได้ตายเสียหายไปซึ่งมีจำนวนน้อย สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้ข้าวที่เพาะปลูกในนาฟางลอยเจริญเติบโตได้ไม่ดีนั้น เนื่องจากนาฟางลอยเป็นนาที่เพิ่งบุกเบิกขึ้นใหม่ ดังที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2539 : 435) กล่าวว่า นาฟางลอยนั้นเป็น “นาที่เปิดขึ้นใหม่ มีผลไม่แน่นอน” เช่นนี้พื้นที่นาฟางลอยจึงยังมีสภาพที่ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกข้าวให้เจริญเติบโตได้ผลผลิตดี เพราะดินนั้นยังไม่สามารถปรับสภาพได้ จึงต้องใช้วิธีการเพาะเมล็ดข้าวที่จะปลูกให้เจริญขึ้นเป็นต้นกล้าเสียก่อนจึงนำมาปักดำปลูกลงในที่นาฟางลอย และเพราะเป็นนาที่บุกเบิกขึ้นใหม่จึงห่างไกลแหล่งน้ำที่จะนำมาใช้หล่อเลี้ยงต้นข้าวได้จึงต้องอาศัยแต่เฉพาะน้ำฝนเพียงอย่างเดียวเป็นหลัก ดังนั้นเมื่อสภาพดินฟ้าภูมิอากาศไม่เอื้ออำนวยฝนไม่ตกข้าวที่ทำจึงตายเสียหายไป ผลิตผลข้าวที่ได้จากนาฟางลอยจึงมีจำนวนน้อย ดังนั้นข้าวนาสวนจึงมีราคาแพงกว่าข้าวนาทุ่งดังกล่าวแสดงไว้แล้วในตัวอย่างประกาศที่ 296 ในข้างต้น

8.1.1.3 สภาพการทำนาเพาะปลูกข้าว

ในสภาวะการณ์ที่ข้าวมีราคาถูกรายราษฎรชาวนามีรายได้ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพจากการทำนาขายข้าวจึงละทิ้งการทำนาเพาะปลูกข้าวไปประกอบสัมมาอาชีพอื่นเลี้ยงชีพแทน ต่อเมื่อข้าวมีราคาแพงขึ้นเมื่อใดจึงกลับมาทำนาปลูกข้าวดังเดิม พิจารณาได้จากความประกาศที่

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งเดือนสติไปยังราษฎรพวกที่ไม่พอใจที่ต้องซื้อข้าวในราคาที่แพงขึ้น ดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 297

แต่ก่อนในหลวงห้ามปิดข้าวไว้ไม่ให้เอาออกไปขายนอกประเทศ ยอมให้เอาไปแต่พอเป็นเสบียง คนทั้งปวงที่มีใช้ขานาแลพ่อค้าเรือต่างประเทศก็มีความสบายด้วยข้าวถูกเกวียนละตำลึงบ้าง ห้าบาทบ้าง ตำลึงกึ่งบ้าง แต่ขานาไม่ชอบใจ เพราะขายข้าวได้ห้อยไม่พอกิน ต้องทิ้งนาให้เป็นป่ารกแลเวนนาเสียหลายหมื่นไร่ ไปหากินอย่างอื่น...บัดนี้ผู้ใหญ่ในกรุงพร้อมใจกัน ยอมเปิดให้ลูกค้าต่างประเทศซื้อข้าวไปนอกประเทศได้ ราษฎรเป็นอันมากก็ตื่นกันค้าขาย ขานาก็ทำนามากไม่มีว่างทุกแห่งทุกตำบล

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 10-11)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เมื่อมีการเปิดตลาดค้าขายข้าวแก่ชาวต่างชาติทำให้ข้าวมีราคาแพงขึ้น และการที่ข้าวมีราคาแพงขึ้นเช่นนี้ราษฎรขานาจึงมีแรงใจกระตือรือร้นขนขวายในการทำนาเพาะปลูกข้าวมากขึ้น ซึ่งเห็นได้ว่าการทำนาเพาะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักของราษฎรสามัญชนสมัยเวลานั้น

8.1.2 การเพาะปลูกพืชพันธุ์ทั่วไป

พืชที่ราษฎรปลูกกันโดยทั่วไปนั้นเป็นผัก ผลไม้ ซึ่งไม่เพียงแต่เพาะปลูกไว้เพื่อบริโภคแล้ว ส่วนหนึ่งยังนำไปขายสร้างรายได้แก่ราษฎรอีกทางหนึ่ง ดังความจากประกาศที่กล่าวไว้

ตัวอย่างที่ 298

ราษฎรที่มีทุนรอนน้อยทำของต่าง ๆ คือ ขนม แลอื่น ๆ ขึ้นแล้วหาผลไม้แลผักต่าง ๆ มาแล้วเดินขายวางขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 159)

พืชพันธุ์ไม้ตามที่ปรากฏว่าราษฎรปลูกกันมากนั้น พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

8.1.2.1 มะพร้าว

ผลมะพร้าวไม่เพียงจะนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในการทำอาหารและขนมต่าง ๆ แล้วยังสามารถแปรรูปเป็นน้ำมันมะพร้าวไว้สำหรับใช้ในการประกอบอาหารด้วยแล้วยังใช้เป็นเชื้อเพลิงให้แสงสว่าง ดังที่ ครุแบ่ง, ฟรังซิส อังรี (2539 : 129-130) ได้กล่าวถึงคุณประโยชน์ของน้ำมันมะพร้าวไว้ว่า

น้ำมันมะพร้าวใช้สำหรับสุรสาอาหารทุกอย่าง แต่จะต้องเป็นน้ำมันสดและใหม่เพราะเมื่อทำเป็นน้ำมันสองสามวันแล้วมันจะเหม็นหืน แล้วต่อไปก็จะใช้ได้เฉพาะสำหรับใส่ผม...ตะเกียงที่ใช้กับน้ำมันมะพร้าวแสงสว่างดี...แต่ใช้ได้ดีสำหรับทำไฟที่เขาเรียกว่า ดามาส (damas) และมีชื่อทั่วภาคตะวันออกมีผู้ทำได้เล็ก ๆ

สำหรับจุดในบ้านและตามถนนหนทาง ได้ที่คิที่สุททำจากมูลช้างแห้งซึ่งต้องตำและจุ่มลงไปใต้น้ำมันมะพร้าว...เรือกำปั่นนำได้มากมายเหลือหลายไปขายให้แก่แคว้นแคว้นต่างๆในประเทศอินเดีย

ในประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นปรากฏว่ายังคงใช้ไค้ใช้เทียนและตะเกียงจุดให้แสงสว่างในยามค่ำคืน ดังจะเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 299

เมื่อจะจุดได้เพลิงในเรือนในโรง จุดคบจุดเทียนจุดตะเกียงบูชาพระไว้ใกล้ฝาใกล้มู่ไม้ใกล้ผ้าสิ่งอันที่จะเป็นเชื้อเพลิง ก็อย่าให้มีความประมาทให้เผื่ออยู่ดูแลของตัว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 185)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น น้ำมันมะพร้าวจะเป็นต้องการที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปทั้งในพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวงตลอดทั้งในหมู่ราษฎรสามัญชนทั่วไป พิจารณาได้จากความประกาศที่ว่าด้วยการยกเลิกค่าภาษีอากรมะพร้าว ว่า

ตัวอย่างที่ 300

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลิกภาษีผลมะพร้าวน้ำมันมะพร้าวเสีย ให้ราษฎรขายผลมะพร้าวและทำน้ำมันขายตามชอบใจของตัวเป็นสุขสบาย แลยังชดอยู่ด้วยต้องการน้ำมันมะพร้าว จับบ่ายใช้สอยราชการในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวัง บูชาพระรัตนตรัยในพระอารามหลวงและพระราชทานน้ำมันประจำเดือนกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในเสมอทุกเดือนเป็นอันมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 153-154)

ตัวอย่างที่ 301

ถึงกำหนดปีฉลูปีตกจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ยกราคาคันมะพร้าวเสีย...ให้เจ้าของสวนซ่อมแซมปลูกสร้างต้นมะพร้าวขึ้นไว้ให้บริบูรณ์อยู่ในสวนยิ่งขึ้นไปกว่าเก่าเกิด การก็จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง เพราะน้ำมันมะพร้าวนั้น ใช้ในบ้านก็มาก แล้วก็ได้เป็นสินค้าบรรทุกเรือออกไปจำหน่ายหัวเมืองแลนานาประเทศทุกแห่งทุกตำบล

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 186)

จากประกาศดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นด้วยว่า ราษฎรจะทำการเพาะปลูกมะพร้าวและซื้อขายทั้งผลมะพร้าวและน้ำมันมะพร้าวอยู่ทั่วไป นอกจากนั้นน้ำมันมะพร้าวยังเป็นสินค้าที่ต้องการใช้ในหลายประเทศ ซึ่งในสมัยนั้นได้มีการส่งออกน้ำมันมะพร้าวไปขายยังต่างประเทศและนำรายได้เข้าสู่ประเทศ สอดคล้องกับที่ ดร.แปง, ฟรังซัวส์ อังรี ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า ได้มีการบรรทุกน้ำมันมะพร้าวไปขายยังต่างประเทศ ดังนั้นมะพร้าวจึงเป็นพืชที่สร้างรายได้ให้กับราษฎรที่สำคัญชนิดหนึ่ง

8.1.2.2 ดีปลี

ตีป्लीเป็นพืชที่มีสรรพคุณใช้เป็นเครื่องเทศใช้ในการปรุงอาหารและใช้เป็นยา ซึ่งปรากฏว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ราษฎรได้ปลูกต้นตีป्लीไว้เพื่อประโยชน์ใช้สอย โดยกำหนดให้ราษฎรต้องส่งผลตีป्लीแก่เจ้าพนักงานนายระวางเป็นประจำทุกปี เรื่อยมาจนถึงในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 302

ตามกระแสพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้เพื่อจะทูลบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรือง ด้วยสินค้าสิ่งของควรจะใช้สอยเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินแลราษฎร จึงได้มีพระราชโองการให้ขุนหมื่นนายระวางป่าวร้องเจ้าของสวนให้ปลูกต้นตีป्ली...ขึ้นไว้ในที่ว่างหวางต้นไม้ที่ยังว่างอยู่ ควรจะปลูกได้ตามมาก แลน้อย แต่เกรงว่าราษฎรเจ้าของสวนที่เกียจคร้านจะไม่ปลูกขึ้นตามบังคับ จึงเกณฑ์ให้ส่งผลตีป्ली...แก่นายระวางทุกปีเป็นสำคัญ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 168)

เมื่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพระองค์ยังทรงดำเนินการตามกระแสพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงโปรดให้ราษฎรส่งผลตีป्लीหรือส่งเป็นเงินแทนแก่นายระวางอย่างเช่นเดิม ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 303

หมายบอกแก่ราษฎรชาวสวนให้รู้ทั่ว...คงให้ส่งแต่ค่าของเกณฑ์ปลูก...นั้นอยู่ตามเดิม หรือจะส่งผลตีป्ली...ก็ให้นายระวางรับเอาไว้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 169)

ดังนั้นต้นตีป्लीจึงเป็นพืชราษฎรในสมัยนั้นคงปลูกกันอยู่

8.1.2.3 อ้อย

เป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่ราษฎรปลูกกันในสมัยนั้น เพราะปรากฏว่ามีการตั้งโรงงานทำน้ำตาลทรายขึ้นมากกว่าเดิม และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งตั้งเจ้าพนักงานเก็บภาษีน้ำตาลทรายเพิ่มขึ้นจากเดิมด้วย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 304

น้ำตาลทรายทุกเมืองในพระราชอาณาเขต แต่ก่อนมีเจ้าภาษีเก็บภาษีอยู่คนเดียว เมื่อปีมะโรงอัฐศก น้ำตาลทรายซื้อขายกันมีราคามากขึ้นกว่าแต่ก่อน สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาพิชัยญาติบรมราชสุริยวงศ์จึงกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าน้ำตาลทรายมีราคาขึ้น โรงน้ำตาลทรายตั้งขึ้นอีกหลายโรงในงวดปีมะเส็งนพศก เงินภาษีก็จะขึ้นได้อีกมาก เห็นว่ามีเจ้าภาษีอยู่คนเดียวเงินจะมากนักจะขอรับพระราชทานแยกออกเป็นสามเจ้าภาษี...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งเงินสินเป็นที่ขุนพิสุทธสินีเจ้าภาษีเก็บตามสำน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่เมืองสมุทรปราการเมืองนครเขื่อนขันธ์ขึ้นไป จนถึง เมืองพิไชย เมืองสวรรคโลกเมืองกำแพงเพชร ๑๙ หัวเมืองตั้งเงินกองอยู่เป็นขุนภักดีสินยากรเจ้าภาษี เก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันออกคือเมือง

ฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองพนัสนิคม เมืองชลบุรี เมืองบางลุ่ม เมืองระยอง เมืองตราด เมืองจันทบุรี รวมกัน ๔ หัวเมืองเป็นเจ้าภาษีหนึ่ง ตั้งเงินเล็กเป็นขุนสุนทรสินพิทักษ์เจ้าภาษี เก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตก เมืองสาครบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองปราณบุรี รวมกันแปดหัวเมือง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 18)

จากความประกาศดังกล่าวจะเห็นได้ว่า น้ำตาลทรายเป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้มาจากอ้อย ดังนั้นการจัดตั้งโรงงานทำน้ำตาลทรายจึงต้องใช้อ้อยเป็นวัตถุดิบ และการที่มีการตั้งโรงงานทำน้ำตาลทรายเพิ่มขึ้น อีกทั้งประกอบกับราคาน้ำตาลทรายที่ปรับสูงขึ้นนั้น ย่อมส่งผลให้ราคาอ้อยสูงตามขึ้นไป ดังนั้นการเพาะปลูกอ้อยจึงควรขยายตัวตามกลไกดังกล่าว โดยราษฎรทำการเพาะปลูกอ้อยมากขึ้นจากที่มีการเพาะปลูกอ้อยกันอยู่ก่อนแล้ว

8.1.2.4 พลุและหมาก

ราษฎรชาวไทยสมัยนั้นยังนิยมกินพลุกินหมากกันอยู่มากทั้งในราชสำนัก พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พิจารณาจากดังประกาศที่รับสั่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคาดโทษบุคคลที่กราบทูลหรือเขียนหนังสือกราบทูลโดยใช้ระดับคำเรียกหนังสือท้องตราผิด ดังที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 305

ถ้าใครมาเรียกผิด ๆ เขียนถวายก็ติกราบทูลก็ดี จะต้องปรับให้กวาดขานหมากล้างน้ำหมาก ทั้งในนอกท้องพระโรงพระบรมมหาราชวัง ให้ท่านทั้งปวงระวังปาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 104)

เนื่องจากหมากพลูเป็นที่นิยมกินกันอยู่ในหมู่ราษฎรชาวไทยทั่วไป จึงยังมีการปลูกพลูปลูกหมากกันอยู่ โดยเฉพาะพลุนั้นปรากฏว่าราษฎรปลูกกันอยู่มาก เห็นได้จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 306

มีผู้มีชื่อต่างๆ ข้างหน้าบ้างข้างในบ้างรับเอาเรื่องราวของจีนเป็นพวกพ้องมายื่นให้กราบทูลพระกรุณารับอาสาว่า จะทำภาษีพลูสด พลุแห้ง พลุ ناب... ทรงพระดำริเห็นว่าพลูเป็นของต้องการกินอยู่ก็แต่คนที่เขินเข้าขอบเขตเสมาทั้งสิ้น... พลูมิได้เป็นสินค้าออกไปนอกพระราชอาณาเขตเลย ไม่ควรที่จะก่อเหตุให้พลูแพงไปกว่าแต่ก่อน แล้วให้ล่าปากแก่ชาวสวนพลูด้วยตั้งเงินหลายคนคิดนั้นเลย การที่เก็บสมพัตรสวนพลูตามพิกัดอย่างเดิมนั้นก็ได้อยู่แล้ว... บัดนี้จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า อย่าให้จีนผู้หนึ่งผู้ใดคิดอ่านจะทำภาษีพลู ว่ากล่าวก่อเหตุให้ชาวสวนพลู และราษฎรซึ่งอดพลูไม่ได้ ต้องซื้อพลูกินได้ความสะดุ้งสะเทือนไปเลย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 29)

จากความประกาศดังกล่าวนอกจากจะแสดงให้เห็นว่าราษฎรผู้ทำสวนพลูต้องเสียภาษีและแสดงให้เห็นได้ว่าในสมัยนั้นมีการปลูกพลูกันอยู่มากแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าราษฎรก็นิยมกินพลูกันอยู่มากเช่นกัน ซึ่งการกินพลูนั้นจะกินคู่กับหมาก

8.1.2.5 พืชพันธุ์ชนิดอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังมีพืชพันธุ์ไม้ชนิดอื่นๆ ที่ปรากฏมีในสมัยนั้นจากที่กล่าวไว้ในประชุมประกาศต่างๆ นั้นได้แก่ ไม้ไผ่ ไม้ปังกา ไม้สัก ไม้แดง พริกไทย กำนยาน การบูร จาก ลาน ป่อ หวาย คราม พืชพันธุ์ไม้ต่างๆ เหล่านี้มีคุณสมบัติประโยชน์ใช้สอยแตกต่างกันไป เช่น ใช้เป็นวัตถุดิบในการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนเรือแพไค้แก่ ไม้ไผ่ ไม้แดง ไม้สัก ไม้ปังกา ซึ่งสำหรับไม้ปังกานั้นส่วนมากจะนำมาใช้ในการต่อเรือสำเภาเป็นสำคัญ ดังปรากฏจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 307

ครั้งเมื่อเวลาในหลวงยังกำลังตกแต่งสำเภาเงินออกไปค้าขายต่างประเทศ...ราษฎรผู้ที่มีสวนจึงต้องส่ง ไม้ปังกาไป สำหรับใช้แต่งสำเภาหลวง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 168)

พืชพันธุ์ที่ใช้เป็นเครื่องเทศเครื่องปรุงอาหารเช่น พริกไทย ดังปรากฏจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 308 -

เรือบรรทุกน้ำตาลทราย พริกไทย ไม้แดง ๓ สิ่ง...ก็ให้เรียกภาษีเสมอศอกละสลึงเป็นจำนวนปี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 163)

พืชพันธุ์ที่ใช้สำหรับขจัดกลิ่นเหม็นต่างๆ เช่น กำนยานและการบูร ซึ่งเป็นพืชที่มีสรรพคุณคือ มีกลิ่นหอมจึงเหมาะสำหรับนำมาใช้ประโยชน์ในการระงับกลิ่นเหม็นได้ดีแล้วยังมีสรรพคุณเป็นยาอีกด้วย ดังปรากฏจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 309

หาเครื่องซึ่งเป็นเครื่องกำจัดกลิ่นร้าย คือกำยานการบูรเตรียมไว้ เมื่อความไข้มีมา...ถ้ากลัวไข้จับสั่นก็หาน้ำการบูรไว้ ปวดหัว ตัวร้อนเล็กน้อย ก็ให้กินน้ำการบูรและเอาน้ำการบูรทาฝ่ามือฝ่าเท้าเสียเล็กน้อยก่อน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 206)

พืชพันธุ์ที่ใช้ทำสิ่งของเครื่องใช้จักสานต่างๆ เช่น งอบ เสื่อ ฝากระแฉง เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งของที่ล้วนทำมาจากหวาย จาก ลาน เป็นสำคัญ พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 310

ราษฎรสานงอบ สานเสื่อสำแพน เย็บจาก เย็บกระแฉงไว้ที่โรงร้าน วางขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 162)

พืชพันธุ์ที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการทำสีย้อมสี เช่น คราม เป็นต้น ซึ่งพืชพันธุ์ไม้เหล่านี้ นอกจากจะได้มาโดยการปลูกแล้วยังได้มาโดยการหาได้ โดยทั่วไปพืชพันธุ์ต่างๆ เหล่านี้ นอกจากจะเพาะปลูกขึ้นได้แล้ว ยังเป็นพืชที่มีอยู่ทั่วไปในธรรมชาติป่าเขา ซึ่งราษฎรสามารถเก็บเกี่ยวประโยชน์นำมาค้าขายหารายได้เลี้ยงชีพ

8.1.3 การเลี้ยงสัตว์

สัตว์ที่ราษฎรเลี้ยงกันในสมัยนั้นดังปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ได้แก่ ช้าง ม้า โค กระบือ สุนัข แมว สุกร แพะ แกะ เป็ด ไก่ ดังความจากประกาศที่ว่าด้วยกฎหมายบังคับเรื่องการใช้ปืนกลว่า

ตัวอย่างที่ 311

ห้ามมิให้อิงช้างม้าแลโค กระบือแลสัตว์ที่เจ้าของหวงห้ามเลี้ยงไว้ ถ้าผู้ใดมีฟังขึ้นยิงปืน...ถูกช้าง ม้า โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ สัตว์ที่มีเจ้าของเลี้ยงอยู่ทำให้ตายจะต้องคิดเงินให้ตามราคาของๆเจ้าของตามของมากแลน้อย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 163)

ตัวอย่างที่ 312

ห้ามมิให้ใครผู้ใดผู้หนึ่งทั้งสุนัขตามแมวตายแลซากศพสัตว์ต่างๆลงในแม่น้ำ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 177)

โดยสามารถจำแนกแบ่งประเภทของสัตว์เลี้ยงดังกล่าวได้ดังต่อไปนี้

8.1.3.1 สัตว์เลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน

ได้แก่ ช้าง ม้า โค กระบือ สัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์ที่คนกันอยู่โดยทั่วไปเลี้ยงไว้ซึ่งรวมไปถึงเจ้านายและข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์เช่นกันที่เลี้ยงสัตว์เหล่านี้ไว้ด้วย ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ใช้แรงงานเป็นสำคัญ พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 313

ท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ผู้ใดมีข้าคนปาวไพร ไปตั้งทำไร่ ทำนา รักษาช้าง ม้า โค กระบือ อยู่ในแขวงหัวเมือง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 101)

คุณประโยชน์ของสัตว์เหล่านี้โดยทั่วไปคือ เพื่อใช้แรงงานในการชัก ลาก ขน ขนบรรทุกสิ่งของสัมภาระต่างๆ เป็นต้น

8.1.3.2 สัตว์เลี้ยงเพื่อบริโภค

สัตว์เลี้ยงเพื่อบริโภค ได้แก่ สุกร แพะ แกะ เป็ด ไก่ ซึ่งนอกจากจะเป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนได้แล้ว ราษฎรยังเลี้ยงเหล่านี้ไว้สำหรับขายสร้างรายได้อีกด้วย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 314

โรงเรียนสุกรขายสุกรตั้งแต่ ๑๐ ตัวขึ้นไป โรงเรียนเปิด เลี้ยงไก่ขาย เปิดไก่ตั้งแต่ ๕๐ ตัวขึ้นไป จึงให้
เรียกภาษี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 162-163)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ราษฎรที่ประกอบอาชีพขายหมู เปิด ไก่ ไว้
สำหรับขายโดยเฉพาะนั้นจะทำเป็นโรงเรียนสำหรับเลี้ยงหมูเปิดไก่ไว้เฉพาะเช่นกัน

8.1.3.3 สัตว์เลี้ยงเพื่อความเพลิดเพลินใจ

สัตว์เลี้ยงเพื่อความเพลิดเพลินใจได้แก่ สุนัข แมว นอกจากนี้ยังมี นกเขา ปลาเงิน
ปลาทอง ดังปรากฏจากประกาศที่ว่า
ตัวอย่างที่ 315

สัตว์ที่เป็นของคนเลี้ยง คือ...นกเขา...ปลาเงินปลาทองให้ว่าล้ม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 190-191)

8.1.4 การประมงจับสัตว์น้ำ

ราษฎรทำประมงจับสัตว์น้ำตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วไป ดังประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 316

ราษฎรบรรดาที่หาปลาในทะเลแม่น้ำลำคลองบึงบางที่เป็นทางน้ำไหล แลห้วยหนองน้ำ บรรดามีในพระ
ราชอาณาจักร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 162)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า แหล่งน้ำที่ราษฎรทำการประมงนั้นประกอบไป
ด้วยแม่น้ำคลองหนองบึงห้วยรวมถึงทะเลด้วย ซึ่งอุปกรณ์เครื่องมือในกับสัตว์น้ำนั้นมีอยู่หลากหลาย
ชนิด แสดงให้เห็นได้จากประกาศที่แสดงอัตราภาษีอากรค่าน้ำที่ราษฎรผู้ทำการประมงเสียให้หลวง
ในจำนวนมากน้อยตามชนิดของอุปกรณ์เครื่องมือที่ใช้ในการจับสัตว์น้ำ ดังความจากประกาศที่ว่า
ตัวอย่างที่ 317

ราษฎรที่มีเครื่องมือไปจับกุ้ง จับปลา จับหอย จับปู เสียเงินอากรค่าน้ำให้แก่ผู้ที่เรียกอากรตามพิภพนี้ น้ำ
จืด เรือแหพานสำหรับปีละ ๑๐ บาท เรือแหโปงสำหรับปีละ ๖ บาท เรือแหทอดสำหรับปีละบาท เรือช้อน
ใหญ่สำหรับปีละสองสลึง เรือช้อนเล็กสำหรับปีละสลึง สุ่มเรียกคนหนึ่งปีละสลึง ชายดักปลาตะเพียนคน
หนึ่งปีละบาท ทางกรบกคนหนึ่งปีละสลึง ฉมวกคนหนึ่งปีละเฟื้อง ลอบยื่นคนหนึ่งปีละหกสลึง ลอบนอน
คนหนึ่งปีละบาท ดักตุ้มคนหนึ่งปีละสลึง ดักไซคนหนึ่งปีละสองสลึง ดักลันคนหนึ่งปีละเฟื้อง เบ็ดราวคน
หนึ่งปีละสองสลึง ตกเบ็ดปลาช่อนปลาชะโดคนหนึ่งปีละเฟื้อง สวิงกุ้งคนหนึ่งปีละเฟื้อง สวิงปลาคนหนึ่ง
ปีละเฟื้อง อวนสำหรับปีละ ๑๐ บาท เชงเลงคนหนึ่งปีละบาท ยกยอเล็กปากกว้างต่ำกว่า ๔ ศอกลงมากคน
หนึ่งปีละสลึง ดักจันคนหนึ่งปีละสลึง ขนางคนหนึ่งปีละสองสลึง ตกเบ็ดทรงปีหนึ่งร้อยละสองสลึง

โพรงพางช่องหนึ่งปีละคำลึง คักซุดลิบซุดปีละเพื่อง ยกยอขันช่อปากกว้างตั้งแควาหนึ่งขึ้นไป วาหนึ่งปี
 ละหกสลึง จีบปากหนึ่งปีละบาท กัดตราสำหรับปีละหกบาท ลอบพายสำหรับปีละคำลึง...น้ำเค็ม รื้อปากก
 คอกสำหรับปีละ ๑๐ บาท รื้อปากกลาสำหรับปีละ ๖ บาท เรือฉลอมญวนสำหรับปีละ ๑๐ บาท รื้อขามบ้าน
 สำหรับปีละสามคำลึง เบ็ดลากสำหรับ ๑๐ สลึง ชูกันรื้อขามบ้านทางหนึ่งปีละคำลึง ที่โพรงพางปากน้ำปีละ
 คำลึง ที่โพรงพางกัดขึ้นมาปีละ ๓ บาทที่โพรงพางกัดมาปีละกิ่งคำลึง รื้อทางเคยบางเหี้ยปีละ ๖ สลึง ทอด
 แหะเลปีละบาทเบ็ดกูเราปีละสลึง แทรกรื้อปูปีละสองสลึง สองคนลากอวนคนหนึ่งปีละบาท เบ็ดวาง
 ตับทุหนึ่งปีละ ๒ สลึงช้อนกุ้งช้อนปลาคนหนึ่งปีละเพื่อง รุนกุ้งทะเลปีละกิ่งคำลึง รื้อดักปูปีละ ๒ สลึง รื้อ
 ทางกุ้งการเคยน้ำจืดน้ำเค็มรื้อหนึ่งปีละบาท เบ็ดปลากะเบนสำหรับปีละ ๓ บาท เบ็ดล่อตพงคนหนึ่งปี
 ละ ๒ สลึงเบ็ดราวปลาหางกิวปีละ ๒ สลึง เบ็ดสายปลาหางกิวปีละ ๒ สลึง แทงปลาแม่น้ำสำหรับปีละ
 สลึง อวนรายยกนายเรือเสีย นอกนั้นเรียกคนหนึ่งปีละ ๓ คำลึง รื้อขามบ้านกลางคลองปีละ ๓ คำลึง รื้อ
 ขามบ้านริมคลองปีละ ๑๐บาท ฉลอมกูเราปีละคำลึง ปักกอกคตพงสำหรับปีละ ๖ บาท อีซุดน้อยใสเคย
 ริมฝั่งปีละสลึง กระดานไสหาหอยแลสิ่งต่างๆ คนหนึ่งปีละสลึง กระดานลั้งหมึกปีละ ๒ สลึง ซุดหอย
 ปากเบ็ดปีละสลึง ฉมวกคนหนึ่งปีละสลึง สวิงดักกุ้งไม่มีคันปีละเพื่อง เบ็ดวาสาลากเบ็ดสำหรับปีละ ๖
 สลึง เรือหาหอยแครงคนหนึ่งปีละบาท เรือหาหอยตพงคนหนึ่งปีละบาท เรือหาหอยหลอดคนหนึ่งปีละ
 บาท เรือหาหอยแมงกูดคนหนึ่งปีละบาท ลมจับน้ำแห้งมีปีกไม่มีเผือกปีละ ๖ บาท ลมจับน้ำลึกมีกันมีปีก
 มีเผือกปีละ ๕ คำลึง เผือกโป๊ะจับน้ำแห้งปีละ ๓ คำลึง เผือกรังมีกันจับน้ำไม่แห้งปีละ ๔ คำลึง อวนรังปี
 ละ ๔ คำลึง อวนคีเคยปีละ ๔ คำลึง อวนลากปลิงปีละ ๖ คำลึง แหวนแทงปลิง ฉะนักแทงปลิงจับปลิง
 สำหรับสองคนปีละคำลึง ฉะนักแทงกระจับตัวกระสองคนต่อสำหรับปีละ ๒ คำลึง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 124-126)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การทำประมงนั้นต้องอาศัยพาหนะเรือในการออก
 จับสัตว์น้ำ โดยเฉพาะในบริเวณแหล่งน้ำลึก ซึ่งจากชนิดเครื่องมือทำประมงที่หลากหลายชนิดมีทั้ง
 แห ข่าย อวน สวิง ยอ เบ็ด สุ่ม ตุ่ม จีบ ไช ลัน ลอบ รื้อ โพรงพาง ชนาง ฉมวก ซุด เป็นต้นเหล่านี้
 เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นได้ว่าในสมัยนั้นสัตว์น้ำปู ปลา กุ้ง หอย ยังคงชุกชุมบริบูรณ์อยู่จากความ
 ประกาศนั้นมีทั้ง ปลาช่อน ชะโด กูเรา กะเบน ตะเพียน ปลาหางกิว ปลาหมึก ปลิงทะเล หอยแครง
 แมงกูด หอยหลอด หอยปากเบ็ด หอยกะพง ปู กุ้งเคย เต่า เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะแสดงว่าสัตว์น้ำใน
 สมัยนั้นสมบูรณ์ชุกชุมแล้วยังสะท้อนให้เห็นว่ามีการทำประมงจับสัตว์น้ำมากด้วยเช่นกัน

8.2 การค้าขาย

วิถีทางการประกอบอาชีพค้าขายของราษฎรนั้นแตกต่างกันไปตามฐานะการเงินที่จะใช้ในการ
 การลงทุนทำกิจการค้าขาย ดังจำแนกวิเคราะห์ได้ต่อไปนี้

8.2.1 ราษฎรที่ร่ำรวยมีเงิน

ราษฎรที่มีฐานะคมีเงินสำหรับลงทุนทำการค้าขายมากนั้นจะทำการค้าขายจำหน่ายสิน
 ค้าที่มีราคาสูงเพราะมีเงินทุนที่ใช้ซื้อสินค้าต่างๆ มาไว้ขายจำหน่ายอีกต่อหนึ่งด้วยมีสถานที่สำหรับ
 วางจำหน่ายสินค้าได้เป็นของตนเอง ดังเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 318

ผู้มีทรัพย์ตั้งโรงงานไว้มูลค่าของตัวบ้างให้เข้าบ้าง หาเรือไปบรรทุกสินค้าบ้างรับจ้างบ้าง มีผลประโยชน์
มาก...ราษฎรที่มีทุนรอนมากจะบรรทุกสินค้าใหญ่ ๆ มากๆ ราคาสูงกว่าค่าสิ่งขึ้นไปเข้ามาขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 54)

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ว่า ราษฎรที่มีฐานะการเงินดีโดยผู้ที่มีที่ดินก็สามารถตั้งสถานที่ค้าขายจำหน่ายสินค้าเองบ้าง หรือบ้างก็เปิดให้คนอื่นมาเช่าที่เช่าร้านประกอบกิจการค้าอีกทีหนึ่งหรือผู้ที่มีเรือก็หาซื้อสินค้าราคาแพงจากที่อื่นไปบรรทุกเรือมาขายหรือบ้างก็ประกอบการเรือรับจ้างขนบรรทุกสินค้า ซึ่งในบรรดาราษฎรเศรษฐีที่ร่ำรวยมีเงินมากเหล่านี้บ้างได้ลงทุนซื้อหาสินค้าไปเรือสำเภามารับออกขายยังต่างประเทศก็มี ดังความจากตัวอย่างประกาศที่ 254 ที่แสดงไว้ในเบื้องต้น หรือดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 319

โรงงานดักแพที่บรรทุกสินค้าไว้สำหรับจะได้บรรทุกเรือของตัวที่จะไปค้าต่างประเทศ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 163)

สินค้าที่จำหน่ายขายโดยทั่วไป เป็นสินค้าที่มีราคาแพงหรือเป็นสินค้าที่มีอายุการเก็บรักษายาวนานเช่น ผ้าชนิดต่างๆ ไค้แก ผ้าลาย ผ้าแพร สิ่งของเครื่องใช้เครื่องประดับที่ทำจากทองเหลือง ทองขาว เป็นต้น พิจารณาได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 320

สินค้าขายราคามาก มีผ้าลายแลผ้าแพรเครื่องทองเหลืองทองขาวแลอื่นๆที่มีราคาคล้ายๆกัน ให้เรียกภาษี...ถ้าราษฎรดีเลิศแลหล่อเครื่องทองเหลืองทองขาว ปั้นหม้อ ทำคราม ทำปอ ทำได้ ทำตะลุ่ม แลที่ไว้ได้แลทำของสิ่งหนึ่งสิ่งใด...ไว้ขายราคามากกว่าค่าสิ่งขึ้นไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 161)

นอกจากนี้ยังมีสินค้าประเภทที่เป็นเครื่องใช้จักสานงานหัตถกรรมฝีมือหรือที่เป็นสินค้าผลิตผลทางการเกษตรและพันธุ์ไม้เช่น น้ำตาลทราย พริกไทย ไม้แดง ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 321

ราษฎรสานงอบ สานเสื่อสำแพน เย็บจาก เย็บกระแซงไว้ที่โรงงาน วางขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 162)

ตัวอย่างที่ 322

เรือบรรทุกน้ำตาลทราย พริกไทย ไม้แดง ๓ สิ่งแล้วก็ให้เรียกภาษี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 163)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สินค้าที่นำมาจำหน่ายนั้นบางก็เป็นผลิตภัณฑ์ที่ราษฎรทำขึ้นเองและขายเองโดยตรงเช่น สิ่งของเครื่องใช้โลหะ เครื่องปั้นดินเผา หรือเครื่องจักสาน เป็นต้น

8.2.2 ราษฎรที่ยากจน

ราษฎรที่ยากจนมีเงินน้อยก็จะทำการค้าขายที่ลงทุนน้อย โดยทำการค้าขายสิ่งของเล็กๆ น้อยๆ ราคาไม่แพง ซึ่งส่วนมากจะเป็นอาหารของกินเช่น ขนมต่างๆ ที่ทำมาขายเองบ้างหรือรับคนอื่นมาขายอีกทีหนึ่งบ้างนอกจากนี้ยังมีผักและผลไม้ต่างๆ สิ่งของที่นำมาขายเหล่านี้มีอายุการเก็บรักษาได้ไม่นาน เมื่อขายไม่หมดก็บูดเน่าเหี่ยวแห้งเสียหายไปได้ง่าย ซึ่งทำให้ราษฎรผู้ค้าขายขาดทุน ดังเห็นได้จากความในประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 323

ราษฎรที่ยากจนลงทุนซื้อของเล็กน้อยมาวางขายในท้องถนนเป็นเวลา แลกระเดียดแบกเดินเร่ขายหรือใส่ในเรื่อน้อยเที่ยวขายไปมาขายอยู่ในแม่น้ำลำคลอง แลของซื้อขายนั้นเป็นของเมื่อล่วงเวลาแล้ว ก็จะนำบูดเสียเป็นเก็บไว้ไม่ได้ เป็นเหตุให้ผู้ขายไม่หมดได้จะต้องขาดทุน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 36-37)

ตัวอย่างที่ 324

ราษฎรที่มีทุนรอนน้อยทำของต่างๆ คือขนมแลอื่นๆ ขึ้นแล้ว หาผลไม้แลผักต่างๆ มาแล้วเดินขายวางขาย เมื่อขายไม่หมดก็ยอมเน่าบูดเหี่ยวแห้งไปเสียต้องขาดทุนเปล่า เพราะของเก็บไว้นานไม่ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 31)

ตัวอย่างที่ 325

ราษฎรที่มีทุนรอนค้าขายเล็กน้อยในแผงลอยแลเร่ขายแลเรือเร่ขายของราคาต่ำกว่าค่าสิ่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 54-55)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นหนทางหรือวิธีการขายของของราษฎรเหล่านี้ว่า บ้างก็ใช้วิธีการที่บ้างกระเดียดบ้างแบกภาชนะใส่สิ่งของสินค้านั้นเดินเร่ขายไปเรื่อยก็มี หรือบ้างวางขายอยู่กับพื้นทางถนนบ้างวางขายตามแผงลอยบ้างก็มี หรือบ้างนำสิ่งของสินค้าใส่เรือแล้วพายเร่ขายไปตามแม่น้ำลำคลองดังนี้ก็มี

8.3 การรับจ้าง

การรับจ้าง คือ อาชีพที่ทำงานแลกเงินเป็นค่าตอบแทน งานรับจ้างประเภทที่ต้องใช้แรงงานมากดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น เช่น งานขุดคลอง งานสร้างถนนซ่อมแซมถนนหนทาง เป็นต้น งานเหล่านี้เป็นที่หนักต้องใช้แรงงานมาก ปรากฏว่าราษฎรผู้รับจ้างทำงานดังกล่าวจะเป็นราษฎรชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นส่วนมาก ดังจากประกาศที่กล่าวไว้ว่า

ตัวอย่างที่ 326

คลองขุดใหม่แขวงเมืองนครไชยศรีปากคลองอยู่กับท้ายบ้านท่านาปลายคลองจดพระปฐมเจดีย์นั้น บัดนี้
พระราชทานนามชื่อว่า คลองเจดีย์บูชา เพราะได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ ๖๐๐ ชั่งเศษ จ้างเงินขุดให้
เป็นคลองขึ้น เพื่อให้เป็นทางบูชาพระเจดีย์

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 14)

ตัวอย่างที่ 327

ถนนบำรุงเมืองนั้น ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์แต่พระคลังในที่จ้างจีนทำ แลซื้อ
ศิลาขาวกระหนาบสองข้างถนน แลได้ซื้อทรายถมแลเพิ่มเติมและจะเพิ่มเติมต่อไป ถนนบำรุงเมืองนี้ไม่
ได้ใช้เงินปี่จีนเลย ใช้พระราชทรัพย์พระคลังทั้งสิ้น เงินปี่จีนปี่ชวดคนศกนี้ ได้โปรดให้ง่ายจ้างจีนทำ
ถนนขวาง ตั้งแต่วัดบวรนิเวศวิหารลงมาจนริมวังพระเจ้าห้องยาเชอกรมหลวงเทเวศร์วิชรินทร์ การได้
เริ่มขึ้นบ้างแล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 241-242)

จากความประกาศได้แสดงถึงความอดสาหะอดทนของราษฎรชาวจีนที่ไม่เห็นแก่ความหนักเหนียวยากต่อการทำงานต่างๆ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ชาวชาติตะวันตกเดินทางเข้าทำการค้าขายและตั้งบ้านเรือนอยู่ในประเทศไทยกันอยู่มากขึ้น ชาวต่างชาติเหล่านี้ได้มีการจ้างงานราษฎรชาวไทยไปทำการงานต่างๆ ให้เช่น สอนภาษาไทย ทำงานบ้าน หรือจ้างทำงานชุดอยู่ต่อเรือ เป็นต้น งานเหล่านี้เป็นงานที่ไม่ต้องใช้แรงงานมาก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สนับสนุนส่งเสริมให้ราษฎรชาวไทยได้ทำงานรับจ้างเพื่อหารายได้เลี้ยงชีพตามแต่จะต้องการ ดังแสดงไว้ในความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 328

บัดนี้ก็มีลูกค้าพาณิชคนผิวขาวที่เรียกว่าฝรั่งหลายพวกหลายคน เอาเงินทองเป็นอันมากเข้ามาแล้วคิด
อ่านจัดซื้อสินค้าแลหาที่ทางจะซื้อจะเช่า แลจ้างคนฝ่ายไทยใช้ให้เป็นครูสอนภาษาแลทำการงานต่างๆ...
ใครๆ คือ ไทย จีนญวน พม่า มอญ เขมร ลาว แซกมลายู แซกจาม แลลูกหลานฝรั่งโปรตุเกสเดิม ทั้ง
ปวงทั้งหญิงทั้งชาย ใครจะไปรับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งอยู่ให้ใช้ทำการในบ้านในเรือนในเรือของคน
นอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นก็ดี จะรับเอาการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งมาทำในบ้านในเรือนของตัว แลที่ใดก็ดี
หรือจะเป็นแต่อยู่ในบ้านเรือนของตัวเองไปทำการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่ง ตามเวลาดังครุฑก็ไปสอน
หนังสือสอนภาษา แลคนไปจ้างชุดอยู่ต่อเรือแลอื่น ๆ นั้นก็ดี โปรดให้ห้ามคทุกอย่างมิได้ห้าม คนทั้งปวง
ที่ยากจะใคร่รับจ้าง จงได้ค่าจ้างเป็นผลประโยชน์ของตัวเองมีชีวิตเกิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 155-156)

8.4 การเปิดบ่อน้ำมัน

การเปิดบ่อนพนันถือเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่สร้างรายได้ให้แก่ราษฎร ซึ่งราษฎรในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นสามารถทำการเปิดบ่อนพนันได้อย่างไม่ผิดกฎหมายระเบียบบังคับและราษฎรสามารถเข้าบ่อนเล่นการพนันได้โดยไม่ผิดกฎหมายข้อระเบียบบังคับเช่นกัน พิจารณาความจากประกาศที่กล่าว

ตัวอย่างที่ 329

แต่นี้สืบไปนักเลงผู้ใดจะไปไต่จะไปเล่นบ่อนไทยบ่อนจีน ถ้าขัดสนลงไม่มีเงินจะเล่นจะให้นายบ่อนทรวองก็ให้นักเลงผู้นั้นทำสารกรมธรรม์กู้หรือขาย แลทำหนังสือสัญญาให้แก่นายบ่อน จึงให้นายบ่อนทรวองให้เงินตามสารกรมธรรม์ ให้คิดเอาดอกเบี้ยตามที่สัญญา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 261)

จากความประกาศดังกล่าวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งแนะทางให้นายบ่อนและผู้เล่นการพนันทำหนังสือสัญญาหรือสารกรมธรรม์ระหว่างกันเสียก่อนเมื่อมีราษฎรผู้เล่นต้องการเงินจากนายบ่อนไปเล่นพนันต่อ ซึ่งเรียกเงินนี้ว่า "เงินทรวอง" แสดงให้เห็นได้ว่าการเปิดบ่อนพนันและการเล่นการพนันนั้นไม่ขัดต่อระเบียบข้อบังคับของสังคม หากแต่ผู้เปิดบ่อนพนันนั้นต้องเสียเงินภาษีอากรเข้าแผ่นดิน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 330

ศึกโรงงานแลที่ให้เช่าไว้สินค้าตั้งบ่อนเล่นเบี้ยเขียนหอยแลคนเช่าอยู่...ให้เรียกภาษีค่าเช่า 12 ชักหนึ่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 33)

จากความประกาศแสดงให้เห็นได้ว่า สถานที่ตั้งบ่อนพนันนั้นอาจเป็นเพียงร้านซึ่งเป็นที่นั่งปลูกยกพื้นให้สูงขึ้นเท่านั้นหรือเป็นโรงที่เป็นสิ่งปลูกสร้างติดกับพื้นดินแต่มีหลังคาปกคลุม หรืออาจใช้ตึกเป็นสถานที่ตั้งบ่อนพนัน รวมทั้งบ้างก็ใช้แพเป็นที่ตั้งของบ่อนพนัน ดังประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 331

แพที่ไว้สินค้าหรือตั้งบ่อนเล่นเบี้ยต่างๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 161)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การตั้งบ่อนเล่นพนันนั้นสามารถทำได้ง่าย ไม่จำกัดสถานที่ตั้งประกอบการ แต่ไม่ว่าสถานที่ตั้งบ่อนพนันนั้นจะมีสภาพเช่นไร แต่ผู้ประกอบการทุกรายจะต้องเสียภาษีให้แผ่นดิน

9. ภาษีอากร

การทำงานบำรุงพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรืองได้ก็ด้วยเงินภาษีอากรที่เก็บจากราษฎรอันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาแต่แผ่นดินในพระเจ้าแผ่นดินที่ผ่านพ้นเรื่อยมา ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 332

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกๆ พระองค์ ซึ่งได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติครอบครองแผ่นดิน อาณาประชาราษฎร์มาแต่ก่อนก็ได้อาศัยใช้เงินภาษีอากรต่างๆ ที่เรียกว่าพระราชทรัพย์เป็นกำลังราชการแผ่นดินถ้าไม่มีเงินภาษีอากรแล้วก็ไม่อาจจะดำรงรักษาแผ่นดินให้เป็นสุขได้...จึงได้มีธรรมเนียมให้เรียกภาษีอากรกับราษฎรตามพิภพมาจนทุกวันนี้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 91-92)

สามารถจำแนกประเด็นวิเคราะห์ได้เป็นการจัดเก็บภาษีอากรและประเภทชนิดภาษีอากรดังพิจารณาต่อไปนี้

9.1 การจัดเก็บภาษีอากร

ราษฎรจะต้องเสียภาษีอากรต่างๆ ให้กับแผ่นดิน โดยผ่านทางเจ้าพนักงานภาษีอากร ซึ่งผู้ที่ได้รับพระราชทานแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรได้ด้วยการประมูลทำภาษีอากรประเภทชนิดต่างๆ ได้ เหมือนดังการประมูลทำภาษีอากรสุราที่กล่าวไว้ในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 333

โปรดสั่งให้ตั้งเงินเฉยเป็นนายอากรใหม่ มีชื่อตำแหน่งตั้งว่าขุนพิพัฒน์พยากรทำอากรเตาสุรากรุงเก่าตั้งแต่ปีมะเมียสัมฤทธิ์ขึ้นไป...ก็วิสัยอากรเตาสุราแลบ่อนเบี้ยนี้ ทุกแห่งทุกตำบลไม่ยังยืนอยู่ดังภาษีอากรอื่นๆ ขึ้นแล้วขาดเล่าเปลี่ยนกันมาเปลี่ยนกันไป...ก็เมื่อขุนพิพัฒน์พยากรทำอากรไปนานล่วงกาลแล้วก็เห็นจะร้องขาดลง ก็เมื่อขุนพิพัฒน์พยากรร้องขาดเมื่อใด ขุนโสภณเพชรรัตนจะรับเข้าทำใหม่ให้สูงกว่าจำนวน ซึ่งขุนพิพัฒน์พยากรจะรับในภายหลังนั้นแต่สักเล็กน้อยก็จะโปรดให้ขุนโสภณเพชรรัตนคืนทำอากรเตาสุรากรุงเก่าต่อไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 8-9)

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่จะได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าพนักงานภาษีอากรนั้นต้องนำเงินมาทำการประมูลแข่งขันกัน ผู้ที่ประมูลอากรในราคาสูงจะได้รับการพิจารณาแต่งตั้งเป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรประเภทชนิดนั้นตามที่ประมูลได้มา โดยเจ้าภาษีนายอากรจะต้องดำเนินการจัดเก็บค่าภาษีอากรจากราษฎรส่งให้หลวงตามจำนวนที่ยื่นประมูลไว้ และตำแหน่งเจ้าพนักงานภาษีอากรนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงได้ขึ้นอยู่กับว่าเจ้าพนักงานภาษีอากรผู้นั้นสามารถนำส่งเงินภาษีอากรตามจำนวนที่ยื่นประมูลไว้แต่แรกหรือไม่ เพราะหากเมื่อมีผู้มายื่นประมูลขอทำการเรียกเก็บภาษีอากรนั้นๆ ใหม่ในจำนวนเงินที่มากกว่าที่เจ้าภาษีนายอากรรายเดิมยื่นประมูลไว้ ย่อมเป็นโอกาสที่ผู้ยื่นประมูลใหม่จะได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพนักงานภาษีอากรรายใหม่แทนเจ้าพนักงานภาษีอากรคนเดิม ดังขุนพิพัฒน์พยากรที่ประมูลขอทำภาษีอากรสุราและก็ได้ได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพนักงานภาษีอากรเก็บภาษีอากรสุราแทนขุนโสภณเพชรรัตน และหากขุนโสภณเพชรรัตนมีความต้องการจะกลับมาเป็นเจ้าภาษีนายอากรจัดเก็บภาษีอากรสุราตามเดิม ก็สามารถทำได้หากเมื่อใดในกาลข้างหน้าที่ขุนพิพัฒน์พยากรไม่สามารถนำเงินภาษีอากรสุราได้ครบตามกำหนดที่ยื่นประมูลไว้

โดยให้ขุนโสภณพิชร์รัตนยืนประมูลขอทำภาษีอากรสุราในจำนวนเงินมากกว่าที่ขุนพิพัฒน์มัทยากร
ยื่นประมูลไว้ก่อน ภาษีอากรแต่ละประเภทชนิดนั้นจะมีเจ้าพนักงานภาษีอากรทำการเรียกเก็บแยก
ต่างหากเป็นประเภทชนิดกันไป พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวไว้ว่า
ตัวอย่างที่ 334

โปรดเกล้าฯ ว่าเจ้าภาษีอากรค่าน้ำ แลสมพักตร นายอากรอื่นๆ เมื่อจะไปเก็บภาษีเรียกอากรหัวเมืองใด
ก็มีตราไปวางแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 127)

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ภาษีอากรแต่ละประเภทชนิดนั้นเช่น ภาษีอากร
สมพัสดุและภาษีอากรน้ำจะมีเจ้าพนักงานภาษีอากรที่ทำหน้าที่เก็บภาษีอากรสมพัสดุ ส่วนภาษี
อากรน้ำจะมีเจ้าพนักงานทำหน้าที่เก็บภาษีอากรค่าน้ำแยกอีกคนต่างหาก และรวมถึงภาษีอากร
ชนิดอื่นๆ เช่นภาษีอากรน้ำตาลทรายหรือภาษีอากรสุราซึ่งต่างมีเจ้าพนักงานภาษีอากรคอยจัดเก็บ
ภาษีอากรน้ำตาลทรายและสุราแยกต่างหากเช่นกัน แต่ภาษีบางประเภทชนิดจะมีเจ้าพนักงานภาษี
อากรร่วมกันรับผิดชอบทำการเก็บภาษีอากรนั้น หากแต่แบ่งแยกเขตพื้นที่รับผิดชอบเก็บภาษีอากร
เป็นส่วนๆ กันไป เหมือนดังการจัดเก็บภาษีอากรน้ำตาลทรายที่มีเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรน้ำตาล
ทรายเป็นจำนวน 3 คน โดยแบ่งแยกส่วนอาณาเขตพื้นที่ที่แต่ละคนรับผิดชอบทำการเรียกเก็บภาษี
อากรต่างกันไป ดังความจากประกาศที่กล่าวไว้
ตัวอย่างที่ 335

เมื่อปีมะโรงอัฐศก น้ำตาลทรายซื้อขายกันมีราคามากขึ้นกว่าแต่ก่อน สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชย
ญาติกรเนตรนาถราชสุริยวงศ์จึงกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบ
ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า น้ำตาลทรายมีราคาขึ้น โรงน้ำตาลทรายตั้งขึ้นอีกหลายโรงในวุดปีมะเส็ง
นพศก เงินภาษีก็จะขึ้นได้อีกมาก เห็นว่ามีเจ้าภาษีอยู่คนเดียวเงินจะมากนัก จะขอรับพระราชทาน
แยกออกเป็นสามเจ้าภาษี...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งเงินสินเป็นที่ยุบพิศุทธสิน
เจ้าภาษีเก็บตามลำน้ำเจ้าพระยา...ตั้งเงินกองอยู่เป็นขุนภักดีสินยากรเจ้าภาษีเก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตก
ออก...ตั้งเงินเล็กเป็นขุนสุนทรสินพิทักษ์เจ้าภาษีเก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 17-18)

ดังนั้นผู้ที่เข้ามาเป็นเจ้าพนักงานภาษีอากรทำการเรียกเก็บภาษีอากรได้นั้น จึงต้องเป็น
ผู้ที่มีฐานะการเงินดี ซึ่งปรากฏว่าเจ้าพนักงานภาษีอากรจะเป็นราษฎรไทยเชื้อชาติจีนเป็นส่วนใหญ่
ดังเช่น ชาวจีนชื่อ “เฉียว” ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นขุนพิพัฒน์มัทยากร จีน “สิน” ที่ได้รับแต่งตั้งเป็น
ขุนพิศุทธสิน และจีน “กองอยู่” ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นขุนภักดีสินยากร หรือจีน “เล็ก” ที่ได้รับแต่งตั้งเป็น
ขุนสุนทรสินพิทักษ์ เป็นต้น ดังปรากฏจากความประกาศที่แสดงไว้ในข้างต้น

9.2 ประเภทภาษีอากร

จากประกาศรับสั่งที่กล่าวถึงสัญญาที่ประเทศไทยมีต่อประเทศชาติตะวันตกว่า
ตัวอย่างที่ 336

จะขอให้คนฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันและชาติอื่นๆ ซึ่งอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ได้เข้ามาพึ่ง
พระบารมีพระเดชพระคุณ อาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ท่ามาหากินในแผ่นดิน ซึ่งเป็นพระราชอาณาจักรกรุง
สยามให้สมควรแก่การที่บ้านเมืองเป็นไมตรีกันจะยอมให้เสียภาษีอากรในที่เพาะปลูก แลค่าน้ำ ค่า
ตลาดแลภาษีสินค้าขาเข้าขาออกทั้งปวงทุกอย่าง เสมอกันกับคนชาติอื่นภาษาอื่นซึ่งเข้ามาอาศัยพึ่ง
พระบารมีท่ามาหากินอยู่แต่ก่อน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 143)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ราษฎรชาวไทยทั้งคนไทยและที่เป็นชนต่างชาติ
ชาติต่างๆ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยและประกอบอาชีพอยู่บนผืนแผ่นดินไทยทุกคนเช่น จีน ญวน
มอญ พม่า ลาว เขมร แขก มลายู และชาวโปรตุเกส เหล่านี้ ล้วนต้องเสียภาษีอากรในการประกอบ
อาชีพให้แผ่นดินเพื่อการพัฒนาบำรุงประเทศต่อไป และจากความประกาศดังกล่าวจะได้แสดงให้เห็น
ประเภทชนิดภาษีอากรที่ราษฎรผู้ประกอบอาชีพจะต้องจ่ายเข้าสู่แผ่นดิน ซึ่งได้แก่ ภาษีอากรเพาะ
ปลูกเช่น ภาษีอากรค่านาและสมพัตสร ภาษีอากรค่าน้ำ ภาษีอากรค่าตลาด และภาษีสินค้าขาเข้า
ออก ตามประเภทอาชีพที่ราษฎรประกอบการ ดังพิจารณาได้จากตัวอย่างประกาศที่ 291 ซึ่งแสดง
ไว้ในเบื้องต้นที่ว่าด้วยเรื่องตราภูมิคุ้มห้าม ซึ่งพิจารณาจากหนังสือตราภูมิคุ้มซึ่งเป็นหนังสือที่พระมหา
กษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้แก่ไพร่หลวงไว้เพื่อเป็นหลักฐานแสดงว่า ไพร่
หลวงในกรมในหมู่ผู้นั้น ได้รับการยกเว้นลดหย่อนค่าภาษีอากรจากการประกอบสัมมาอาชีพนั้นเป็น
จำนวนเงินเท่าใดนั้น ได้แสดงถึงประเภทชนิดภาษีอากรต่างๆ ที่ราษฎรไพร่ต้องเสียเข้าสู่แผ่นดินไว้
เช่นกันได้แก่ภาษีอากรสมพัตสร ตลาด น้ำ ตลาดและนา โดยอากรสมพัตสรนั้นคือ ภาษีที่เก็บจาก
ราษฎรผู้ประกอบอาชีพเพาะปลูกพืชผักพันธุ์ไม้ต่างๆ อากรตลาดคือภาษีที่เก็บจากราษฎรผู้
ประกอบอาชีพค้าขายทั่วไป อากรน้ำคือภาษีที่เก็บจากราษฎรที่ประกอบอาชีพการประมงจับสัตว์น้ำ
ต่างๆ ตามแหล่งน้ำทั่วไป และอากรนาคือภาษีที่เก็บจากราษฎรผู้ประกอบอาชีพทำนาเพาะปลูกข้าว
นอกจากนี้ยังมีภาษีอากรสินค้าที่เก็บจากราษฎรผู้นำสินค้าบรรทุกเรือไปค้าขายยังต่างประเทศดัง
ปรากฏจากความประกาศในตอนต้น ดังนั้นจึงสามารถจำแนกประเภทชนิดภาษีอากรตามที่ปรากฏ
ว่าราษฎรต้องเสียให้แก่แผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามลำดับและรวมถึง
การจัดเก็บภาษีอากรดังปรากฏได้ต่อไปนี้

9.2.1 ภาษีอากรนา

9.2.2 ภาษีอากรสมพัตสร

9.2.3 ภาษีอากรตลาด

9.2.4 ภาษีอากรน้ำ

9.2.5 ภาษีอากรสินค้า

ดังพิจารณาต่อไปนี้

9.2.1 ภาษีอากรนา

นาที่ราษฎรทำมี 2 ประเภท คือ นาโคหรือนาหวานหรือนาท่งกับนาฟางลอยหรือนา
ดำนานักหรือนาสวน ซึ่งภาษีอากรค่านาที่ราษฎรชำนานาต้องเสียให้แก่แผ่นดินนั้นไม่เท่ากัน ดัง
พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 337

ธรรมเนียมเก็บค่านา เก็บกำหนดไร่ละสิ่งเพื่อส่งมอบไปหมดนั้น ชาวนาท่งนาหวานนาโคเสียเปรียบนา
ปากนาค่านาฟางลอยถึงสองอย่าง คือชาวนาท่งก็มีราคาน้อยกว่าชาวนาสวน และต้องเสียมอบไปตาม
จำนวนนาในตราแดง ไม่ได้ลดหย่อนผ่อนเสียแต่ตามที่ได้ทำมีฟางข้าวเห็นอยู่ดังนาสวน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 166)

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ราษฎรที่ทำนาโคหรือนาท่งนาหวานนั้นจะเสีย
ภาษีอากรค่านาตามจำนวนพื้นที่นาที่ครอบครองในอัตรากำหนดไร่ละ 1 สิ่งเพื่อส่งมอบแม้ว่าจะเกิด
สถานการณ์ฝนแล้งขาดแคลนน้ำและราษฎรทำข้าวได้น้อยก็ตาม ในขณะที่ราษฎรผู้ทำนาฟางลอย
หรือนาสวนนากนาค่านานั้นเสียภาษีอากรค่านาตามผลผลิตข้าวที่เก็บเกี่ยวได้มากน้อยเพียงใด
ราษฎรที่ทำนาจึงเสียภาษีอากรค่านาไม่เท่ากัน

9.2.2 ภาษีอากรสมพัตสร

ภาษีอากรสมพัตสรนี้ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
2525 (2539 : 768) อธิบายความหมาย “สมพัตสร” ไว้ว่า “คือ อากรสวนใหญ่เก็บจากผลของไม้ยืน
ต้นเป็นรายปี” และ ชัย เรื่องศิลป (2527 : 51) กล่าวว่า “สมพัตสรเป็นอากรที่เรียกเก็บจากต้นไม้เสง
เพรงหรือต้นไม้ล้มลุก ซึ่งมักปลูกในสวนที่มีได้ยกร่องหรือปลูกตามไร่” และจากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 338

ลาวพวน ลาวทรงดำ ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมากกว่าไพร่หลวงหมื่นอนตราภูมิซึ่งพระราชทาน
ไว้ให้คุ้มห้ามอากรสมพัตสรตลาดค่าน้ำทั้งปวงนั้นก็ไม่มีที่จะใช้คุ้มห้ามสิ่งใด...เพราะในเมืองเพชรบุรี
การทำไร่ปลูกเพาะพืชผลต่าง ๆ แลการหาทุ่งปลาแลค้าขายอย่างอื่น ลาวหมื่นนี้ก็ไม่ได้ทำเลี้ยงชีวิต
ของตน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 192)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การทำไร่เพาะปลูกพืชผลนั้นมีหมายความว่าถึงภาษี
อากรสมพัตสรซึ่งพิจารณาสรุปได้ว่า สมพัตสรเป็นภาษีอากรที่เก็บจากราษฎรผู้เพาะปลูกพืชพันธุ์ไม้
ต่าง ๆ ที่ต้องเสียภาษีอากร เช่น มะพร้าว ซึ่งราษฎรที่ทำการเพาะปลูกทำสวนมะพร้าวจะต้องเสีย
ภาษีอากรต้นมะพร้าว โดยราษฎรจะเสียเงินค่าภาษีอากรต้นมะพร้าวมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับ
จำนวนต้นมะพร้าวที่ปลูก เพราะค่าภาษีอากรนั้นพิจารณาเอาจำนวนต้นมะพร้าวเป็นเกณฑ์ใน
กำหนดคือ มะพร้าว 1 ต้นคิดเป็นเงินค่าภาษีอากรจำนวน 100 เบี้ย ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลดหย่อนค่าภาษีอากรต้นมะพร้าวลงเป็นมะพร้าว 3 ต้นเป็นเงินภาษีอากร 1 สลึง ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 339

ให้ยกค่าอากรมะพร้าวที่เรียกต้นละ ๑๐๐ เบี้ยในหน้าโหนดเท่านั้นเสีย ให้เรียกเอา ๓ ต้นเป็นเงินสลึงหนึ่ง
...มิให้ราษฎรได้รับความลำบาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1.2528 : 154)

การที่มีการเรียกเก็บภาษีอากรต้นมะพร้าวแยกต่างหากนั้น เนื่องจากมะพร้าวเป็นพืชที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจอย่างมากที่สร้างรายได้ให้กับประเทศ เพราะผลมะพร้าวและผลิตภัณฑ์จากมะพร้าวเช่น น้ำมันมะพร้าวนั้น ล้วนเป็นที่ต้องการแก่คนทั่วไปทั้งในประเทศและนอกประเทศดังนั้นจึงมีการจัดเก็บภาษีอากรต้นมะพร้าวและรวมถึงภาษีอากรน้ำมันมะพร้าวจากราษฎรผู้ประกอบการ และต่อมาพระเจ้าแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกภาษีอากรต้นมะพร้าวเสียแต่ยังคงเรียกเก็บภาษีอากรน้ำมันมะพร้าวอยู่เช่นเดิม ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 340

แต่นี้สืบไป ให้บอกประกาศแก่ราษฎรเจ้าของสวนแขวงกรุงเทพมหานครและหัวเมืองที่สวนมะพร้าวต้องเสียอากรอยู่นั้น ถ้าถึงกำหนดปีฉลูสัปตศกจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ยกราคาต้นมะพร้าวเสีย มิให้นายระวางเรียกอากรต้นมะพร้าวแก่ราษฎรเจ้าของสวนสืบไป แล้วจะได้เรียกภาษีน้ำมันแก่ผู้ทำน้ำมันเหมือนอย่างแต่ก่อน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2504 : 186)

สาเหตุที่ยกเลิกภาษีอากรมะพร้าวนั้น เพราะเกิดภาวะขาดแคลนมะพร้าวอันเนื่องจากราษฎรผู้ทำสวนมะพร้าวทั้งหลายไม่ใส่ใจดูแลและปลูกมะพร้าวขึ้นอีก เพราะกลัวว่าจะต้องเสียเงินค่าภาษีอากรต้นมะพร้าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกภาษีอากรเสีย เพื่อให้ราษฎรหันมาเอาใจใส่เพาะปลูกมะพร้าวขึ้นให้มากตามเดิมจะได้มีมะพร้าวไว้ใช้และผลิตน้ำมันมะพร้าวมากขึ้นจะได้มีน้ำมันมะพร้าวสำหรับจำหน่ายยังต่างประเทศและนำรายได้เข้าสู่ประเทศ ดังนั้นเพราะน้ำมันมะพร้าวเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีความสำคัญมาก จึงคงต้องเรียกเก็บภาษีอากรน้ำมันมะพร้าวจากราษฎรผู้ประกอบการทำน้ำมันมะพร้าวขายตามเดิม

9.2.3 ภาษีอากรตลาด

ภาษีอากรตลาด คือ ภาษีอากรที่เรียกเก็บจากราษฎรผู้ทำการค้าขายตามท้องตลาดหรือที่นำสิ่งของสินค้ามาเร่ขายอยู่ทั่วไป โดยส่วนใหญ่เป็นราษฎรที่ทำการค้าขายอาหารหรือขนมของกินต่างๆ หรือขายผัก ผลไม้ ซึ่งเป็นสิ่งของสินค้าเล็กๆ น้อยๆ ราคาไม่แพงและสามารถทำมาขายเองได้ จึงเป็นการค้าขายที่ใช้เงินลงทุนไม่มากและส่วนมากราษฎรเป็นราษฎรที่มีฐานะยากจน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกภาษีอากร

ตลาดที่เรียกเก็บจากราษฎรนั้นเสียแล้วเปลี่ยนเป็นเรียกเก็บภาษีอากรค่าที่ซื้อขายแทน โดยเรียกเก็บจากราษฎรที่ประกอบการค้าขายสินค้าในสถานที่บ้านเรือนโรงร้านเรือแพแพน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 341

แต่กาลบัดนี้ราษฎรที่ทุนรอนน้อยต้องเสียค่าตลาดแรงนัก ราษฎรลูกค้าเร่ค้าขายถึงบ้านใดเมืองใด ก็เรียกค่าตลาดตลอดมาทุกบ้านทุกเมือง ทรงพระมหากรุณาสงสารแก่ราษฎรที่มีทุนรอนน้อย จะใคร่ให้เลิกการเก็บตลาดเล็กตลาดน้อยแต่ราษฎรที่ขายของซึ่งทำขึ้นแล้วหามาแล้ว เมื่อขายไม่หมดจะทิ้งเฝ้าบูดเหี่ยวแห้งไปเสียต้องขาดทุนเปล่าเพราะของเก็บไว้นานไม่ได้ทั้งปวง... เสนาบดีปรึกษาร่วมกันให้เลิกอากรตลาดนั้นเสีย เปลี่ยนเรียกเป็นภาษีที่ซื้อขาย เพราะเห็นว่าผู้ที่มีทรัพย์ตั้งโรงร้านไว้ใส่สินค้าของตัวบ้าง ให้เข้าบ้าง หาเรือไปบรรทุกสินค้าบ้าง รับจ้างบ้าง มีผลประโยชน์มากไม่ต้องเสียค่าที่จะให้เรียกภาษีเป็นค่าที่แต่พวกเจ้าของโรงร้านเรือนเรือ ซึ่งเป็นที่ขายแลให้เข้าทั้งปวงนั้นโดยสมควร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 54-55)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ภาษีอากรชนิดประเภทที่กำหนดขึ้นใหม่นั้นเป็นภาษีอากรที่เรียกเก็บจากราษฎรผู้ที่มีสถานที่โรงร้านเรือนเรือแพตั้งขายจำหน่ายสินค้าที่มีราคาสูงตั้งแต่หนึ่งตำลึงขึ้นไปเป็นของตนเองส่วนหนึ่ง เรียกเก็บจากราษฎรเจ้าของอาคารสถานที่สำหรับให้ผู้อื่นเช่าเพื่อขายจำหน่ายสินค้าส่วนหนึ่ง และเรียกเก็บจากราษฎรที่มีเรือบรรทุกสินค้าเป็นของตนเองหรือรับจ้างผู้อื่นบรรทุกสินค้าอีกส่วนหนึ่ง ดังนั้นราษฎรที่ประกอบการค้าตามลักษณะดังกล่าวส่วนมากเป็นผู้ที่มีฐานะการเงินดี พิจารณาได้จากราษฎรเหล่านี้ต่างมีเงินทุนซื้อหาสินค้าราคาแพงมาจำหน่ายประการหนึ่ง มีอาคารสถานที่สำหรับตั้งร้านจำหน่าย ทั้งมีที่ทางอาคารสถานที่เช่นโรงร้านเรือนเรือแพประกอบการค้าขายเป็นของตนเอง ภาษีอากรที่กำหนดขึ้นใหม่จึงเปลี่ยนจากเรียกเก็บอากรกับราษฎรที่ยากจนมาเป็นเรียกเก็บจากราษฎรที่มีเงินแทน รวมถึงการเปิดกิจการอันได้มาซึ่งผลกำไรนั้นเจ้าของกิจการจะต้องเสียภาษีอากรให้แก่แผ่นดินเช่นกันได้แก่ การเปิดบ่อนเล่นการพนันหรือเล่นหวยเช่นนี้ราษฎรเจ้าของบ่อนต้องเสียภาษีอากรบ่อนให้กับแผ่นดิน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 342

แพให้เข้าเขียนหวยตั้งบ่อนเล่นเบี้ยต่าง ๆ ให้เรียกภาษีห้องละ ๓ บาท

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 34)

ราษฎรที่ตั้งโรงเลี้ยงสัตว์เช่น สุกร เป็น ไก่ เช่นนี้ไว้เพื่อการค้าขายแล้วราษฎรเจ้าของต้องเสียภาษีอากรที่เลี้ยงด้วยเช่นกัน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 343

โรงเลียงสุรขายสุร ตั้งแต่ ๑๐ ตัวขึ้นไป โรงเลียงเปิดเลียงไก่ขายไก่ขายเปิดตั้งแต่ ๕๐ ตัวขึ้นไป จึงให้เรียกภาษีเป็นที่ไวยินค้าห้องละบาท

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 35)

จากความประกาศดังกล่าวมาแล้วนั้นแสดงให้เห็นว่า ภาษีที่ซื้อขายที่กำหนดขึ้นแทนภาษีอากรตลาดซึ่งได้ยกเลิกไปแล้วนั้น มีเกณฑ์กำหนดอัตราค่าภาษีอากรจากจำนวนพื้นที่ที่ไวยินค้าตามมากน้อยโดยกำหนดเป็นจำนวน “ห้อง” ดังเช่นราษฎรที่เปิดบ่อนการพนันเล่นหอยนั้นเสียภาษีห้องละ 3 บาท หรือโรงเลียงสัตว์เพื่อค้าขายเช่น สุกร เป็ด ไก่ จำนวนเงินภาษีอากรที่ต้องเสีย นั้นมากน้อยตามจำนวนสุกร เป็ดและไก่ต่อพื้นที่ที่เลี้ยง หรือดังจะเห็นได้จากความประกาศต่อไปนี้ ตัวอย่างที่ 344

แพที่มีสินค้าราคาแพง คือผ้าขาว ผ้าลาย ผ้าแพร แลเครื่องทองเหลืองทองขาวเครื่องแก้วเครื่องเหล็ก... ให้เรียกภาษีห้องละ ๓ บาท

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 34)

ตัวอย่างที่ 345

ร้านซึ่งตากหมากตากเนื้อตากปลาในกรุงเทพฯและหัวเมืองไวยายให้เรียกภาษีห้องละสองสลึง ราษฎรสานออบเสื่อลำแพนเย็บจากเย็บกระแซงไว้ในที่โรงร้านแลไปรับมาแต่อื่นรวมไวยายราคามากกว่าตำลึงขึ้นไปให้เรียกภาษีเป็นที่ไวยินค้าห้องละสองสลึง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 35)

จากประกาศดังกล่าวข้างต้นแสดงด้วยว่า นอกจากนี้อราคาสินค้าจะเป็นตัวกำหนดด้วยว่าราษฎรจะเสียภาษีอากรที่ซื้อขายเท่าใด โดยถ้าสิ่งของสินค้าที่ขายนั้นเป็นสินค้าราคาแพงคือมากกว่าหนึ่งตำลึงขึ้นไปดังเช่น ผ้าชนิดต่างๆ เครื่องใช้สิ่งของที่ทำจากทองเหลือง ทองขาว แก้ว หรือเหล็กนั้นราษฎรเจ้าของต้องเสียภาษีอากรค่าที่ซื้อขายในจำนวนเงินที่มากตามไปด้วย แต่ถ้าเป็นสินค้าที่ราคาถูกเช่นสิ่งของเครื่องใช้จักสานต่างๆ ก็เสียภาษีอากรค่าที่ซื้อขายน้อยด้วยเช่นกัน ส่วนราษฎรใช้เรือบรรทุกสินค้าของตนเองหรือรับจ้างบรรทุกสินค้าให้กับผู้อื่นหรือให้ผู้อื่นเช่าจะต้องเสียภาษีอากรค่าที่ซื้อขายโดยพิจารณาตามขนาดของเรือคือใช้ขนาด “ศอก” เป็นเกณฑ์ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 346

เรือที่บรรทุกสินค้าขายราคาสินค้ามากกว่าตำลึงขึ้นไปหรือเรือใหญ่เรือน้อยซึ่งเจ้าของให้เช่าใช้ แลเรือรับจ้างบรรทุกสินค้า...ก็ให้เรียกภาษีเสมอศอกละสลึงเป็นจำนวนปี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 163)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า อัตราค่าภาษีอากรที่ซื้อขายที่ราษฎรต้องเสียนั้นไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับขนาดพื้นที่ที่ใช้ประกอบการค้าขายประการหนึ่งและลักษณะประเภทสินค้าที่จำหน่ายขายเป็นประการที่สอง

9.2.4 ภาษีอากรค่าน้ำ

ภาษีอากรค่าน้ำเป็นภาษีอากรที่ราษฎรผู้ประกอบการประมงจับสัตว์น้ำในแหล่งน้ำต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทะเล แม่น้ำ คูคลอง หนอง บึง ห้วย เป็นต้นที่มีอยู่ในประเทศไทยทั้งปวงทั้งแหล่งน้ำเค็มและน้ำจืดซึ่งเป็นภาษีอากรที่มีมานานตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนเรื่อยมา ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 347

ให้ประกาศแก่ราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า ในแผ่นดินพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนทุกพระองค์แต่โบราณสืบมา ย่อมมีเยี่ยงอย่างแบบแผนตั้งให้นายอากรเรียกอากรค่าน้ำ เก็บแต่ราษฎรบรรดาที่หาปลาในทะเลน้ำสา คูลองบึงบวที่เป็นทางน้ำไหล แลห้วยหนองน้ำ บรรดาในพระราชอาณาจักร โดยพิทักษ์ให้เก็บตาม กำหนดเครื่องมือใหญ่แลน้อยแรงแลอ่อนต่าง ๆ กัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 162)

จากความประกาศได้แสดงให้เห็นว่า จำนวนภาษีอากรที่ราษฎรผู้ทำประมงต้องเสียให้ ต่อแผ่นดินโดยกำหนดเป็นรายปีนั้น พิจารณาจากลักษณะเครื่องมืออุปกรณ์ที่ใช้ในการจับสัตว์น้ำ เป็นสำคัญว่า มีขนาดใหญ่เล็กและมีประสิทธิภาพในการดักจับสัตว์น้ำได้มากน้อยเพียงใด ดังความ จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 348

เรือแหพานสาหนึ่งให้เรียกปีละ ๒ ตำลึงกึ่ง เรือแหโป่งสาหนึ่งให้เรียกปีละตำลึงกึ่ง เรือแหทอดสาหนึ่งให้ เรียกปีละบาท เรือซ้อนใหญ่สาหนึ่งให้เรียกปีละสองสลึง เรือซ้อนเล็กสาหนึ่งให้เรียกปีละสลึงสามคนหนึ่ง ให้เรียกปีละสลึง ซ้ายดักปลาตะเพียนคนหนึ่งให้เรียกปีละบาท ทางกรบคนหนึ่งให้เรียกปีละสลึง ฉมวก คนหนึ่งให้เรียกปีละเฟื้อง ลอบยีนคนหนึ่งให้เรียกปีละ ๖ สลึง ลอบนอนคนหนึ่งให้เรียกปีละบาท

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 169)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่เป็นหนึ่งนั้นเป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่มีประสิทธิภาพในการดักจับสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดีและไม่จำกัดชนิด ดังนั้น ราษฎรที่ใช้ แหเป็นเครื่องมือในการประมงจึงต้องเสียเงินค่าภาษีอากรน้ำมากกว่าราษฎรที่ใช้เครื่องมือชนิดอื่น ซึ่งจากกำหนดค่าภาษีอากรที่ปรากฏตามชนิดเครื่องมือทำการประมงดังกล่าวเป็นที่แสดงให้เห็นได้ เช่นกันว่า เครื่องมือชนิดใดมีประสิทธิภาพในการดักจับสัตว์น้ำได้ดีได้มากกว่ากัน เช่น ลอบนั้น ปรากฏว่าลอบนอนนั้นเป็นลอบชนิดที่มีประสิทธิภาพดักจับสัตว์น้ำได้ดีกว่าลอบยีน เพราะกำหนดค่า ภาษีอากรที่ราษฎรผู้ใช้ลอบนอนที่ต้องเสียนั้นมากกว่า เช่นกันที่ไซเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพใน การจับสัตว์น้ำได้ดีกว่าตุ้มเช่นนี้เป็นต้น

9.2.5 ภาษีอากรสินค้าต่างประเทศ

ภาษีอากรสินค้าต่างประเทศเป็นภาษีอากรที่เรียกเก็บจากราชฎูรที่แต่งเรือบรรทุกสินค้าไปค้าขายยังต่างประเทศ ดังพิจารณาได้จากความปรากฏจากความประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 349

โรงงานตีกแพที่บรรทุกสินค้าไว้สำหรับจะได้นำบรรทุกเรือของตัวที่จะไปค้าต่างประเทศ ไม่ได้ขายในที่นั้น...
ก็ไม่ต้องเสียภาษีที่ไว้ เพราะจะต้องเสียภาษีปากเรือขาออก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 163-164)

จากความประกาศดังกล่าวนี้ และสำหรับเรือที่นำสินค้านอกประเทศเข้ามาในประเทศไทยก็ต้องเสียเงินภาษีอากรสินค้าขาเข้าเช่นกัน ทั้งนี้พิจารณาจากประกาศพระบรมราชโองการรับสั่งเรื่องที่ชนชาติตะวันตกจะเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยกล่าวว่า ตัวอย่างที่ 350

จะขอให้คนฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันแลชาติอื่นๆ ซึ่งอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์เดชพระคุณ อาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ท่ามาหากินในแผ่นดิน ซึ่งเป็นพระราชอาณาจักรกรุงสยามให้สมควรแก่การที่บ้านเมืองเป็นไมตรีกันจะยอมให้เสียภาษีอากรในที่เพาะปลูก แลค่าน้ำ ค่าตลาด แลภาษีสินค้าขาเข้าขาออกทั้งปวงทุกอย่าง เสมอกันกับคนชาติอื่นภาษาอื่นซึ่งเข้ามาอาศัยพึ่งพระบรมโพธิ์มหาหากินอยู่แต่ก่อน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 143)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงว่า นอกจากภาษีสินค้าขาออกที่เรียกเก็บจากผู้นำสินค้าออกไปขายต่างประเทศแล้ว ยังมีการเรียกเก็บภาษีสินค้าขาเข้าที่เรียกเก็บจากผู้นำเข้ามาจำหน่ายขายในประเทศไทยด้วย เกณฑ์การจัดเก็บก็โดยกำหนดจากขนาดของเรือเป็นหลัก

นอกจากนี้ยังมีภาษีอากรที่เรียกเก็บจากผลิตภัณฑ์สินค้าบางประเภทโดยเฉพาะเช่น ภาษีอากรน้ำตาลทรายและภาษีอากรสุรา ซึ่งราชฎูรผู้ประกอบการทำน้ำตาลทรายและสุราต้องเสียค่าภาษีนั่นให้ต่อแผ่นดิน ซึ่งผลิตภัณฑ์สินค้าเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องการบริโภคของคนทั่วไป จึงเป็นสินค้าที่ขายได้ดี พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 351

น้ำตาลทรายทุกเมืองในพระราชอาณาเขต แต่ก่อนมีเจ้าภาษีเก็บภาษีอยู่คนเดียว เมื่อปีมะโรงอัฐศก น้ำตาลทรายซื้อขายกันมีราคาแพงขึ้นกว่าแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติตรนเรนทรนาถราชสุริยวงศ์จึงกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าน้ำตาลทรายมีราคาขึ้น โรงน้ำตาลทรายตั้งขึ้นอีกหลายโรงในงวดปีมะเส็งนพศก เงินภาษีก็จะขึ้นได้อีกมาก เห็นว่ามีเจ้าภาษีอยู่คนเดียวเงินจะมากนัก จะขอรับพระราชทานแยกออกเป็นสามเจ้าภาษี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 17-18)

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ว่า มีการซื้อขายน้ำตาลทรายกันมานาน้ำตาลจึงมีราคาแพง อีกทั้งกิจการโรงทำน้ำตาลทรายก็ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นมีการตั้งโรงทำน้ำตาลทรายขึ้นหลายแห่งเช่นนี้ ราษฎรผู้ประกอบการย่อมมีผลกำไรรายได้อยู่มาก แม้กระทั่งในส่วนราชการจึงมีการเพิ่มเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรน้ำตาลทรายเพิ่มขึ้น ดังนั้นเมื่อน้ำตาลทรายเป็นสินค้าที่สร้างรายได้ผลกำไรให้แก่ผู้ผลิตน้ำตาลทรายเช่นนี้จึงต้องมีการเรียกเก็บค่าภาษีอากรน้ำตาลทรายเข้าแผ่นดิน เช่นเดียวกันกับการกำหนดให้ราษฎรผู้ผลิตสุราต้องเสียภาษีอากรสุราให้ต่อแผ่นดิน เนื่องจากมีผู้ซื้อสุราบริโภคมามากทำให้ราษฎรผู้ผลิตสุราได้ผลกำไรมาก พิจารณาจากความประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 352

ในปั้มะเส็งนพศัที่ล่วงไปแล้วนี้ คนชาวกรุงเก่าขายข้าวได้มากก็ซื้อสุรากินมากขึ้น อากรเตาสุรามีกำไร จึงมีคิดอ่านประมุลอากร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 7)

จากความประกาศจะเห็นได้ว่า สุราเป็นสินค้าที่ราษฎรดื่มบริโภคมกันมาแต่ก่อนแล้วและผู้ผลิตย่อมได้ผลกำไรรายได้จากการขายจำหน่ายสุราอยู่มากเช่นกัน จึงมีการเรียกเก็บภาษีอากรสุราดังปรากฏมาแต่ก่อนแล้วเช่นกัน และเมื่อมีคนบริโภคมมากขึ้นเช่นนี้ย่อมส่งผลให้ราษฎรผู้ผลิตได้กำไรรายได้จากการทำสุราขายมากขึ้นจึงได้มีผู้คิดต้องการจะเป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรสุราเพิ่มขึ้น

10. การคมนาคม

การคมนาคมทางน้ำเป็นการคมนาคมหลักที่ราษฎรในสมัยนั้นใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปมาทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมเพื่อการค้าขายหรือการขนส่งบรรทุกสินค้าสิ่งของต่างๆ และพาหนะที่สำคัญที่ใช้ในการเดินทางคือเรือหรือแพ เรือที่ปรากฏมีใช้กันในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 353

พระสงฆ์ทำการส่วนไร่นาตัดไม้ทำเรือ ตัดไม้ไผ่ตัดขนสักตัดเสายายแลล่องแพไม้ขน สัก ไม้เสา ไม้ไผ่ ไม้รวกขาย ล่องเรือฉลอม เรือเปิด แลเรือแม่ปะ เรือกูและ แลเรืออะไรๆใหญ่เล็ก บรรทุกข้าวแลสินค้าต่างๆ มาขาย แลขายลงเรือกำปั่นสำเภาก็ได้ ด้วยกำลังตัว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 130)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เรือและแพเป็นยานพาหนะที่ใช้ในการขนส่งบรรทุกสิ่งของต่างๆ และเรือที่ใช้อยู่ในสมัยนั้นได้แก่ เรือฉลอม เรือเปิด เรือแม่ปะหรือเรือหางแมงป่อง เรือกูและหรือกอลและ เรือกำปั่น เรือสำเภา เป็นต้น ดังนั้นเรือจึงไม่ใช่เพียงพาหนะที่ใช้สัญจรเดินทางหรือขนส่งเท่านั้นแต่ยังเป็นพาหนะสำคัญในการประกอบสัมมาอาชีพการค้าขาย โดย

ราษฎรได้ใช้เรือบรรทุกสินค้าแล้วพาส่งเรือขายสินค้าสิ่งของไปตามเส้นทางน้ำ ดังประกาศที่กล่าว

ว่า

เรือที่บรรทุกสินค้าขายราคาสินค้ามากกว่าค่าสิ่งขึ้นไปหรือเรือใหญ่เรือน้อยซึ่งเจ้าของให้เช่าใช้ แลเรือรับ
จ้างบรรทุกสินค้า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 163)

ตัวอย่างที่ 355

ราษฎรที่อยากจนลงทุนซื้อของเล็กน้อยมาวางขายในท้องถนนเป็นเวลา แลกระเดียดแบกเดินเร่ขายหรือใส่
ในเรือน้อยเที่ยวพวยไปมาขายอยู่ในแม่น้ำลำคลอง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 36)

จากความประกาศดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึง ความสำคัญของสายน้ำต่อการประกอบ
อาชีพโดยเฉพาะการค้าขาย เพราะเป็นสายน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมหลักในการค้าขาย ซึ่งรวมไปถึง
การเดินทางไปค้าขายยังต่างประเทศนั้นที่ต้องใช้เส้นทางน้ำในการคมนาคมเดินทางและเรือที่ใช้ใน
การเดินทางนั้นต้องมีความแข็งแรงและขนาดใหญ่เช่น เรือสำเภา เรือกำปั่น ซึ่งเศรษฐกิจที่มีเงินจะใช้
เรือสำเภาบรรทุกสินค้าสิ่งของไปค้าขายต่างประเทศปรากฏเป็นส่วนใหญ่ เช่นเดียวกับที่ชาวต่าง
ชาติที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยก็ต้องใช้เส้นทางน้ำในการเดินทางคมนาคมเรือกำปั่นมาสู่
ประเทศไทย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 356

ชนปรัสเซียแลเยอรมันเข้ามาตั้งขายอยู่บ้าง พาเรือกำปั่นใช้ธงปรัสเซียแลเยอรมันบรรทุกสินค้าเข้ามา
ขาย แลรับซื้อสินค้าฝ่ายสยามออกไปบ้าง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 234)

ดังนั้นการคมนาคมในสมัยนั้นโดยทั่วไปจะใช้เส้นทางน้ำเป็นหลักในการสัญจรเดินทางทั้ง
ในประเทศและการเดินทางไปต่างประเทศ นอกจากนี้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกเช่น มีการสร้างข้อมแซมถนนสายต่างๆ ดังจะเห็นได้
จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 357

ถนนเจริญกรุงแลถนนหลวงใหญ่ตลอดไปสำเพ็งแลออกกระบือแลออกไปกลางทุ่งทางคลองตรง เป็นทาง
ขึ้นได้แล้ว ยังจะต้องจัดซื้อทรายกวาดเพิ่มเติมให้ทางแข็งแรงดีขึ้น ยังจะแก้ไขต่อไปอยู่ แต่ถนนบำรุง
เมืองนั้น ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์แต่พระคลังในที่จ้างจีนทำ แลซื้อศิลาขาวกระหนาบ
สองข้างถนน แลได้ซื้อทรายถมเพิ่มเติม และจะเพิ่มเติมต่อไป... ได้โปรดให้จ่ายจ้างจีนทำถนนขวาง
ตั้งแต่วัดบวรนิเวศวิหารลงมาจนริมวังพระเจ้าห้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ การได้เริ่มขึ้นบ้าง

แล้ว ถ้าทางนี้เสร็จแล้วจะโปรดให้จ่ายสร้างถนนลงไปต่อหอกลอง แลศาลเจ้าพระกาฬไชยศรี พระเสื่อเมืองพระทรงเมืองลงไปจนสะพานหัน แล้วจะทำถนนสำเริงลงไปจนวัดสัมพันธวงศาราม แลวัดประทุมคงคา แลจะออกไปประจวบทางใหญ่เจริญกรุงในที่สุด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 241-242)

จากข้อความข้างต้นพิจารณาได้ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งโปรดให้มีการสร้างซ่อมแซมถนนสายต่างๆ ดังกล่าวทำให้การคมนาคมเดินทางมีความสะดวกสบายยิ่งขึ้น

11. การสื่อสาร

การถ่ายทอดเผยแพร่ข่าวสารในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นยังคงใช้วิธีการบอกเล่าป่าวร้อง เช่น ความจากประกาศพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงรับสั่งในเรื่องต่างๆ มาสู่ข้าราชการบริพารและราษฎรทั้งปวงนั้นก็โดยการบอกหรือมีหนังสือแจ้งบอกและการป่าวร้องดังเห็นได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 358

ด้วยพระรัตนโกษาธิบดีพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า มีผู้เข้าไปกราบบังคมทูลพระกรุณาเรียกว่า งาปี ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า คำซึ่งเรียกว่างาปีนั้น รูปก็ไม่เหมือนกับงา ไม่ควรจะเรียกแต่นี้ไปถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณา แลเขียนบาปฐีเรื่องราวต่างๆ การซึ่งจะต้องเรียกนั้น ให้เรียกว่าเยื่อเคย อย่าให้เรียกว่างาปีเป็นอันขาดทีเดียว ให้หมายบอกข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหาร พลเรือน เจ้าตั้งกรม แลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ฝ่ายหน้าฝ่ายในแล้วให้นายอำเภอป่าวร้องราษฎรให้รู้ทั่ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 195)

จากความประกาศดังกล่าวสามารถจำแนกประเด็นศึกษาได้เป็น

11.1 การสื่อสารในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ

พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดถึงข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยในราชสำนักทั้งปวงจะได้ทราบถึงพระบรมราชโองการพระราชดำรัสสั่งของพระเจ้าแผ่นดินในเรื่องต่างๆ โดยทางหนังสือแจ้งที่เรียกว่า “หมายบอก” ไปให้ทราบ และผู้ที่รับผิดชอบดำเนินการทำหนังสือหมายบอกนั้นคือบุคคลที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้นำพระบรมราชโองการดำรัสสั่งของพระองค์แจ้งไปยังเจ้านายตลอดถึงขุนนางข้าราชการทั้งปวงดังที่พระรัตนโกษาธิบดีรับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้นำพระราชดำรัสสั่งห้ามมิให้ใช้คำว่า “งาปี” ในเวลากราบบังคมทูลและในหนังสือที่กราบบังคมทูลแต่ให้ใช้คำว่า “เยื่อเคย” แทน ซึ่งการทำหนังสือหมายบอกไปถึงเจ้านายและขุนนางข้าราชการทั้งปวงนั้นต้องใช่วิธีการคัดลอกความต่อๆ กันไป พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 359

ผู้รักษาเมือง กรมการ นายบ้าน นายอำเภอ ถึงลोकตราตั้งไว้แล้วก็ได้ตัดพิภักดิ์ในท้องตราหมายประกาศให้ราษฎรได้รู้ทั่วกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 122)

จากความประกาศได้แสดงให้เห็นว่า สำหรับขุนนางข้าราชการที่ประจำอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ นั้นจะทราบถึงพระบรมราชโองการคำสั่งสั่งความเรื่องต่าง ๆ ได้ก็โดยมีหนังสือแจ้งไปถึง เช่นดังหนังสือ “ท้องตรา” ตามความหมายที่กล่าวไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.2525 (2539 : 238) อธิบายความหมายไว้ว่า “คือหนังสือคำสั่งที่ประทับตราของเจ้ากระทรวง” เดิมก่อนเรียกว่า “สารตรา” และจากความหมายที่แสดงไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.2525 (2539 : 831) ได้กล่าวอธิบายความหมายของคำว่าสารตราไว้ว่า “คือหนังสือราชการที่เชิญพระบรมราชโองการซึ่งประทับตราใหญ่” หรือคือ “หนังสือราชการที่เสนาบดีลงชื่อและประทับตรากระทรวงส่งไปยังหัวเมืองซึ่งในสมัยต่อมาเรียกว่า ท้องตรา” ดังนั้นพิจารณาได้ว่าพระบรมราชโองการรับสั่งในพระมหากรุณาธิคุณด้วยความขอกิจราชการแผ่นดินต่าง ๆ ที่มีไปยังหัวเมืองทั้งหลายนั้น อยู่ภายใต้การดูแลรับผิดชอบดำเนินการของขุนนางหรือข้าราชการผู้บังคับบัญชากรมนั้นทำหนังสือท้องตราหรือสารตราไปยังข้าราชการผู้สำเร็จราชการและกรมการหัวเมืองต่าง ๆ

11.2 การสื่อสารในกลุ่มราษฎรสามัญชน

ในส่วนของราษฎรสามัญชนทั้งปวงนั้นจะรับรู้ถึงพระบรมราชโองการคำสั่งของพระมหากษัตริย์ในความขอกิจราชการต่าง ๆ โดยรับฟังจากที่เจ้าพนักงานข้าราชการป่าวร้องบอกให้ทราบดังเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 360

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า ให้หมายประกาศให้กรมเมืองนายอำเภอกำนันพันนายบ้าน เป่าร้องแก้อาณาประชาราษฎร์ให้รู้ทั่วกันว่า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 50)

จากประกาศดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า การสื่อสารถ่ายทอดพระบรมราชโองการในพระมหากรุณาธิคุณมาสู่ราษฎรนั้นเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของข้าราชการเจ้าพนักงานในท้องที่ในหัวเมืองโดยวิธีการป่าวร้องบอกความประกาศดังกล่าวให้ราษฎรรับทราบอีกต่อหนึ่ง

11.3 ผลกระทบจากการสื่อสาร

ผลกระทบที่พบจากการสื่อสารในกลุ่มราษฎรสามัญชนโดยวิธีการป่าวร้องดังกล่าวมานั้นคือการสื่อสารโดยวิธีการดังกล่าวไม่สามารถกระจายข้อมูลข่าวสารไปสู่ประชาราษฎรได้อย่างทั่วถึง แม้จะมีการบอกกล่าวกันโดยปากต่อปากก็ตาม ราษฎรบางส่วนจึงไม่ได้รับรู้ข้อความประกาศพระบรมราชโองการคำสั่งสั่งเรื่องต่าง ๆ จากพระมหากรุณาธิคุณมาถึงราษฎร เหมือนดังเช่นประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชดำรัสไปยังข้าราชการบริพารตลอดถึงราษฎรสามัญชนทั้งปวงให้ใช้คำว่า “เยื่อเคย” และ “น้ำเคย” แทนคำว่า “กะปิ” และ “น้ำปลา” ดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 361

มีหมายไปแต่ก่อนให้นายอำเภอป่าวร้องอาณาประชาราษฎร์ แต่ในจังหวัดกรุงเทพฯให้เรียกกะปิว่าเยื่อเคย ให้เรียกน้ำปลาว่าน้ำเคย นายอำเภอป่าวร้องราษฎรแต่ในจังหวัดพระนครก็หาว่าไม่รู้ทั่วกันไม่ ราษฎรก็เรียกกะปಿನ้ำปลาเสมออยู่ตามคำโบราณเดิม คนที่เป็นพาลแอบอ้างว่าเป็นนายอำเภอเที่ยวข่มเหง ข่มขู่ลงเอาเงินกับอาณาประชาราษฎร์ชุกชุมเป็นหลายราย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 32)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ราษฎรบางส่วนที่ไม่ทราบถึงกระแสพระบรมราชโองการในพระมหากรุณาธิคุณที่ให้ราษฎรทั้งปวงเรียกกะปิว่า “เยื่อเคย” และเรียกน้ำปลาว่า “น้ำเคย” นั้น ผลกระทบจึงเกิดแก่ราษฎรที่ไม่รู้ข้อมูลข่าวสาร เพราะเป็นทางแก่ผู้ที่มีใจทุจริตคิดร้ายคดโกงฉวยแสวงหาประโยชน์ โดยปลอมตนว่า เป็นเจ้าพนักงานราชการนายอำเภอข่มขู่ข่มเหงเรียกเก็บเงินเอาจากราษฎรที่ไม่รู้ความประกาศที่ยังคงเรียกว่ากะปิและน้ำปลายู่ตามเดิม เช่นเดียวกับกรณีที่ราษฎรต้องเสียค่าภาษีอากรแก่เจ้าพนักงานภาษีอากรตั้งความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 362

เจ้าภาษีอากรค่าน้ำ แลสมพักตร นายอากรอื่นๆ เมื่อจะไปเก็บภาษีเรียกอากรหัวเมืองใด ก็มีตราไปวางแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการ ร้อยแขวงกำหนด นายอำเภอ ได้ป่าวร้องให้ราษฎรชาวบ้านรู้บ้างมิได้รู้บ้าง เจ้าภาษีนายอากรไปเรียกเอาภาษีอากรสมพักตรเหลือเกินพิกัด ราษฎรก็ต้องยอมเสียให้เพราะมิได้รู้พิกัดในท้องตรา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 127-128)

จากความประกาศแสดงให้เห็นว่า ราษฎรที่ไม่รู้พิกัดอัตราค่าภาษีอากรที่ทางราชการได้ลงกำหนดไว้ จึงต้องถูกเจ้าพนักงานภาษีอากรผู้มีใจทุจริตคดโกงเบียดเบียน เรียกเก็บค่าภาษีอากรจากราษฎรในเกินจากอัตราจำนวนที่กำหนดไว้ ซึ่งเหตุที่ราษฎรไม่รู้ถึงพิกัดค่าภาษีอากรนั้น เพราะเจ้าพนักงานทำการป่าวร้องประกาศพิกัดภาษีอากรให้ราษฎรทราบไม่ทั่วถึงทุกพื้นที่ตำบลบ้านราษฎรเหล่านั้นจึงถูกเบียดเบียนคดโกงจากเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรได้ ดังนั้นการสื่อสารถ่ายทอดข้อความข่าวสารโดยการป่าวร้องเช่นนี้จะสัมฤทธิ์ผลมากน้อยเพียงใด จึงขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของข้าราชการเจ้าพนักงานในหัวเมืองนั้นจะปฏิบัติหน้าที่ป่าวร้องความประกาศจากส่วนราชการให้ราษฎรได้รับทราบได้อย่างทั่วถึงกันหรือไม่ ซึ่งปรากฏให้เห็นจากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นว่า ข้าราชการเจ้าพนักงานมิได้ใส่ใจและคำนึงถึงผลประโยชน์ความเดือดร้อนของราษฎร อันเนื่องจากการไม่รู้กำหนดอัตราค่าภาษีอากรดังกล่าว จึงละเลยในการปฏิบัติหน้าที่ป่าวร้องบอกความประกาศให้ราษฎรได้ทราบโดยทั่ว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์อัตราค่าภาษีอากรต่างๆ แจกจ่ายให้แก่ราษฎร ตั้งความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 363

ให้ทำกำหนดตามพิภคภาษิตีพิมพ์ประกาศแจกให้ราษฎรทั้งปวงได้รู้ทั่วกันว่าเจ้าภาษีซึ่งจะเรียกภาษีใน
จังหวัดกรุงเทพฯ ก็คือหัวเมืองก็ดี ถ้าทำผิดท้องตราแลประกาศนี้ ห้ามอย่าให้ราษฎรยอมเสียภาษีให้ตาม
ใจเจ้าภาษี ให้ราษฎรดูตามพิภคที่ประกาศมานี้ แล้วเอาหนังสือพิมพ์ประกาศออกเถียงเถิด ถ้ามีฟังให้
ร้องทุกข์กล่าวโทษผู้ที่เก็บภาษีเกิด พิภคนั้นดังนี้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 32-35)

จากตัวอย่างประกาศ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการ
ให้พิมพ์อัตราค่าภาษีอากรแจกจ่ายแก่ราษฎรดังกล่าวนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้เจ้าพนักงานภาษีอากร
คดโกงเอาวัดเอาเปรียบราษฎร

12. วิทยาการเทคโนโลยี

เทคโนโลยีวิทยาการสมัยใหม่ที่ปรากฏให้เห็นได้ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นมีอิทธิพลจากการ
ติดต่อกับชาติตะวันตก โดยเทคโนโลยีวิทยาการที่เข้ามาในประเทศไทยในช่วงเวลานี้เป็นด้วยชน
ชาติตะวันตกนำเข้ามาเผยแพร่ ซึ่งปรากฏดังต่อไปนี้

12.1 การแพทย์

วิทยาการการแพทย์ในสมัยนั้นยังไม่เจริญก้าวหน้า เมื่อยามเกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้น การ
รักษานั้นก็อาศัยว่าใครผู้ใดมีวิชาความรู้ในเรื่องสรรพคุณของยารักษาโรคมีความรู้ในเรื่องอาการเจ็บ
ไข้ได้ป่วยนั้นช่วยรักษา ตั้งแต่สามัญชนไปถึงพระภิกษุสงฆ์สามเณร ตลอดถึงการรักษาด้วยเวทมนต์
คาถา ดังเห็นได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 364

ในตระกูลโนบ้านใด เมื่อคราวป่วยไข้แลเหตุอื่นๆที่ควรจะนิมนต์พระภิกษุสามเณรไปรักษาพยาบาลหรือ
อยู่เป็นเพื่อนพ้อง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 116)

ในส่วนราชสำนักพระราชวังนั้น เมื่อเกิดมีเจ้านายป่วยประชวรนอกเหนือจากหมอหลวง
แล้วก็จะหาผู้ที่มีความรู้ในเรื่องยารักษาโรคมาให้การรักษাজ้านายผู้ประชวรโดยไม่แบ่งแยกว่าผู้นั้น
จะอยู่ในสถานภาพใด นับตั้งแต่พระภิกษุสามเณร ราษฎรสามัญชนทั้งคนไทยคนต่างชาติ ตลอดถึงผู้
มีวิชาเวทมนต์คาถา ดังเช่น กรณีที่กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสป่วยที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 365

ใครเห็นว่าแพทย์หมอพระสงฆ์คฤหัสถ์ชาววัดชาวบ้านที่มีฝีมือวิชาการถนัดแต่ข้างยาดับพิษไม่ใช่ยาปิด
ยารุน หรือวิชาเวทมนต์คาถาดำร่าสำหรับ หรือหมอมิใช่ไทยชาวต่างประเทศ จีน แวก ฝรั่งเศส ก็ให้พามา
ถวายพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสทรงเลือกเองแลปรึกษากันในกรมให้ถวายให้ทำเกิดโดย
ถวายยาผิดก็จะมีโทษ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 61-62)

ยาที่นำมาใช้รักษาเจ้านายนั้นก็จะผ่านการทดลองกินผู้เทียบชิมยาเสียก่อนจึงจะให้เจ้านาย
กินยา ดังความประกาศที่ว่า
ตัวอย่างที่ 366

ถ้าไม่หลอกลวงเอายาอื่นมาให้คนเทียบคนชิม บอกชื่อยาอื่นแล้วเอายาอื่นมาลองวางแล้ว ไม่มีผิดไม่มี
โทษหมอไหนๆเป็นธรรมเนียมพระอาการเจ้านายต้องให้มีผู้ที่เทียบที่ชิมทดลองก่อนจึงควร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 62)

จากตัวอย่างประกาศแสดงให้เห็นว่า การเทียบชิมยานั้นเพื่อกันมิให้มีผู้ร้ายแฝงตัวมา
ประทุษร้ายลอบวางยาพิษเจ้านาย ซึ่งแสดงให้เห็นด้วยวิธีการรักษาโรคในสมัยนั้นเป็นแต่การสังเกต
คาดเดาจากอาการแล้วว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนี้ ซึ่งหาความเที่ยงตรงถูกต้องไม่ได้และส่งผลถึงอันตราย
กับชีวิต ดังเห็นได้จากความในประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งเดือน
ราษฎรที่มีอาการเมื่อยขบเท้าเย็นปวดศีรษะเล็กน้อยมิให้เชื่อคำบอกของหมอที่ว่าเป็นโรคลมโรคเส้น
ดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 367

แรกจะเป็นเมื่อยขบเท้าเย็นปวดศีรษะเล็กน้อยก็อย่าเชื่อหมอลว่าลมว่าเส้นไป อย่าเพ่อกินร้อนเข้าไปอย่า
กินอาหารที่หวานที่มันมากนัก...พื้นปากพื้นใจของหมอพอใจพูดแต่ว่าลมเอาयर้อนแกั หนึ่ง บ้านเมืองมี
ไข้เจ็บซึ่งเป็นเหตุให้คนตายอย่างไรจะมากเมื่อไร ให้คอยระวังสืบที่ป่าช้าที่มีศพไปเผามาก จูอยู่ทุกวัน
เนื่องๆจะได้ความจริง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 206)

จากความประกาศได้แสดงให้เห็นว่า การคาดเดาอาการดังกล่าว ไม่มีความแน่นอนเมื่อ
คาดเดาผิดการรักษาผิดวิธีย่อมนำไปสู่อันตรายถึงชีวิต ซึ่งสาเหตุของการตายของคนในสมัยนั้นที่
ปรากฏตั้งพิจารณาจากความประกาศดังกล่าว ก็สืบเนื่องมาจากการคาดเดาที่ผิดของหมอ ทั้งนั้น
เนื่องจากวิทยาการทางการแพทย์สมัยนั้นยังไม่เจริญก้าวหน้า ซึ่งความเจริญทางวิทยาการการ
แพทย์แพร่หลายเข้ามาก็โดยการเผยแพร่จากชาวต่างประเทศจากชาติตะวันตกเป็นสำคัญ สำหรับ
ในสมัยรัชกาลที่ 4 วิทยาการการแพทย์สมัยใหม่ที่ปรากฏเห็นได้ คือ การป้องกันโรคฝีดาษหรือไข้
ทรพิษโดยการปลูกฝี ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นมีจัดตั้งทำการปลูกฝีอยู่ 3 แห่งด้วยกัน คือ โรงทาน
นอก โรงหมอที่ท่าพระและที่ศาลาวัดสุทัศน์เทพวราราม ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 368

ตัวใครแลบุตรหลานใครยังไม่ได้ออกฝีดาษก็ให้รีบพามาปลูกฝีดาษที่โรงทานนอกก็ดี โรงหมอท่าพระก็ดี
ศาลาวัดสุทัศน์เทพวรารามก็ดี เสียโดยเร็วอย่าให้ทันฝีดาษมีมา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 205)

วิธีการป้องกันโรคฝีดาษหรือไข้ทรพิษดังปรากฏนั้นเป็นวิทยาการความรู้ที่มีชัชนารัตนวัน
ตกที่เข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ได้นำมาเผยแพร่ ซึ่ง มัลลิกา มัสอูดี (2533 : 156-
157) ได้กล่าวไว้ว่า “หมอบรัดเลย์ได้นำการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษมาเผยแพร่เมื่อพ.ศ.2381...
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว...ทรงเลือกใช้ประโยชน์ของวิทยาการตะวันตกเช่น ทรง
สนับสนุนให้หมอบรัดเลย์ใช้วิทยาการตะวันตกปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษให้แก่ราษฎรและโปรดฯให้
หมอหลวงได้ไปฝึกหัดปลูกฝีกับหมอบรัดเลย์” ด้วยการที่รัชกาลที่ 3 ทรงให้การสนับสนุนดังกล่าวจึง
ทำให้วิทยาการการปลูกฝีป้องกันโรคไข้ทรพิษจึงสืบทอดเผยแพร่มาจนถึงในสมัยรัชกาลที่ 4

12.2 การพิมพ์

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดนำเทคโนโลยีกลไกการตีพิมพ์มา
ใช้ในการตีพิมพ์อัตราค่าภาษีอากรแจกจ่ายให้แก่ราษฎรได้ทราบแล้ว พระองค์ยังทรงโปรดให้พิมพ์
หนังสือเรียกว่า “หนังสือราชกิจจานุเบกษา” ขึ้นอีกด้วยดังความจากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 369

ทรงโปรดให้ตั้งการตีพิมพ์หนังสืออย่างหนึ่ง มีชื่อโดยภาษาสันสกฤตว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษา แปลว่า
หนังสือเป็นที่ฟังดูราชกิจ มีตราเป็นรูปพระมหามงกุฎ และจัดประมาณสองข้างดวงใหญ่ ตีในเส้นด้ายกับ
ตัวหนังสือหน้าหน้าเป็นอักษรตัวใหญ่ว่า ราชกิจจานุเบกษา อยู่เบื้องบนบรรทัดทุกฉบับเป็นสำคัญ แจกมา
ไปแก่คนต่าง ๆ ที่ควรจะได้รู้ทุกเดือนทุกปีตั้งแต่เดือนห้าปีมะเมียเป็นปีที่แปดในรัชกาลอันเป็นปัจจุบันนั้น
หนังสือในราชกิจจานุเบกษา คือการใด ๆ ซึ่งได้มีท้องตราใบตรา แลบัตรหมาย และประกาศด้วยหนังสือ
เขียนเส้นดินสอดำประทับตราตามตำแหน่งตามธรรมเนียมเก่านั้น ซึ่งได้มีแล้วไปในปีก่อนนั้นหรือปีก่อนที่
ล่วงแล้วในเดือนนั้น หรือเดือนที่ล่วงแล้ว ก็จะเก็บเอาความมาว่าย่อๆ ในสิ่งซึ่งสำคัญ เพื่อจะให้
เป็นพยานแก่ท้องตราใบตราแลบัตรหมายคำประกาศซึ่งมีไปแล้วก่อนนั้น เพื่อจะให้คนที่ได้อ่านหนังสือก่อน
แท้เชื่อแท้แน่ใจไม่สงสัย ที่ไม่เข้าใจความจะได้เข้าใจ ผู้ใดไม่มีความในหนังสือท้องตราใบตราบัตรหมาย
ก่อนก็จะได้รับรู้...ถ้าเหตุแลการในราชการแผ่นดินประการใด ๆ เกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
แลเสนาบดีพร้อมกันบังคับไปอย่างไร บางทีก็จะเล่าความนั้นใส่มาในราชกิจจานุเบกษานี้บ้าง เพื่อจะให้รู้
ทั่วกันมิให้เล่าลือผิดๆ ไปต่างๆ ชาติๆ เกินๆ เป็นเหตุให้เสียราชการแลเสียพระเกียรติยศแผ่นดินได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 2)

จากความประกาศแสดงว่า หนังสือราชกิจจานุเบกษานั้นเป็นหนังสือที่ออกเป็นรายปักษ์
ประจำเดือน โดยเริ่มตีพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2401 ในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป เรื่องที่ตีพิมพ์นั้น
เป็นเรื่องที่ว่าด้วยกิจการที่พระมหากษัตริย์ทรงมีกระแสพระราชดำรัสสั่งออกไปแล้วเพื่อความชัด
เจนและเป็นที่ยอมรับในเรื่องที่ทรงรับสั่งโดยทั่วกันในหมู่นางข้าราชการทั้งปวง ทั้งว่าด้วย
ข้อชี้แจงข้อเท็จจริงต่อเรื่องราวเล่าลือในทางผิดๆ ไม่ถูกต้องความจริงอันจะมีขึ้นเป็นผลกระทบต่
การแผ่นดิน ซึ่งเป็นหนังสือที่ตีพิมพ์แจกจ่ายให้แก่ขุนนางข้าราชการทั้งปวงทั้งในกรุงเทพและ
หัวเมือง พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 370

ขอให้มีหนังสือราชกิจจานุเบกษานี้เก็บไว้สำหรับจะได้ค้นดูข้อราชการต่างๆทุกหมู่ทุกกรมข้าราชการแล
ทุกหัวเมือง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 3)

ในส่วน of ชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยขณะนั้นได้ประกอบกิจการพิมพ์หนังสือ
เช่นหมอบรัดเลย์ ซึ่งได้ตีพิมพ์เรื่องกำหนดวันวิสาขบูชาและหมอสมิธเป็นชาวต่างชาติที่ประกอบกิจ
การโรงพิมพ์ด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในความประกาศดังกล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 371

หมอบรัดเลย์ทำหนังสือประกาศตีพิมพ์ว่าวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วัน
พฤหัสบดี เดือน ๖ แรมค่ำ ๑...เป็นวันประสูติ และได้ตรัสแลนิพนธ์ของพระพุทธเจ้าเรียกว่าวิสาขบูชา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 197)

ตัวอย่างที่ 372

หมอสมิธออกไปเที่ยวเมืองจันทบุรีได้ความมาเป็นประหลาดหูก็มาลงพิมพ์เล่น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 256)

12.3 การผลิตเงิน

ดังที่กล่าวไว้แล้วในเรื่องการเงินซึ่งจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการทำเงินตราชนิดใหม่ขึ้นใช้เสมอ และนำเทคโนโลยีมาใช้ในการ
ผลิตเงินนั้นโดยการใช้เครื่องจักรกลช่วยในผลิตเช่นเงินกะแปะนั้นก็ทำมาจากเครื่องจักรกล ดังความ
จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 373

เครื่องกลที่ทำกะแป่นั้น ก็เป็นทุนแต่เงินของแผ่นดิน จีบจ่ายสร้างขึ้น เพื่อจะทำแผ่นดินให้รุ่งเรืองมี
กะแปะใช้เหมือนเมืองอื่น...เครื่องกลเครื่องจักรทั้งโรงทั้งที่ทำนั้น ก็จะเป็นของแผ่นดิน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 42)

ตัวอย่างที่ 374

ทรงพระราชดำริการให้ตั้งโรงจักรทำเงินแป เงินเหรียญขึ้นเป็นอย่างใหม่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 180)

เทคโนโลยีวิทยาการสมัยใหม่ที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นมีที่มาก็โดยชนชาติตะวันตกที่
เดินทางเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นผู้นำเข้าเผยแพร่ ซึ่ง ขจร สุขพานิช (2525 : 69) กล่าวว่า
"วิทยาการแผนใหม่ เช่นการแพทย์ การตั้งโรงเรียน และการพิมพ์หนังสือล้วนแล้วแต่เป็นของไทยใหม่

เป็นอารยธรรมตะวันตก” ในการติดต่อสัมพันธ์กับนานาประเทศจึงเป็นทางเปิดสู่วิทยาการ เทคโนโลยีสมัยใหม่เผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทย

13. ขนบธรรมเนียมประเพณี

ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น ประกอบด้วยขนบธรรมเนียมในส่วนพระราชสำนักที่เจ้านายและขุนนางข้าราชการต้องปฏิบัติและขนบธรรมเนียมในหมู่ราษฎรต้องปฏิบัติ ซึ่งสามารถพิจารณาจำแนกได้เป็นได้ต่อไปนี้

13.1 ขนบประเพณีที่กระทำในโอกาสพิเศษ

13.2 ขนบประเพณีที่กระทำตามเทศกาลช่วงเดือนต่างๆ

13.3 ธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ

13.1 ขนบประเพณีที่กระทำในโอกาสพิเศษ

ประกอบด้วยพระราชพิธีที่กระทำเนื่องในวาระโอกาสพิเศษที่กระทำสำหรับเจ้านายและขุนนางข้าราชการตลอดถึงราษฎรสามัญชนที่ปรากฏนั้นได้แก่

13.1.1 พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาพระมหากษัตริย์

การเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสครบรอบพระชนมายุ 60 พรรษา ปรากฏว่าในส่วนของเจ้านายขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ตลอดจนข้าราชการบริพารในกรุงเทพมหานครต่างพร้อมใจกันจัดการมงคลเฉลิมพระชนมพรรษาพระมหากษัตริย์ โดยได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารเช้ายังที่พักอาศัย ในเวลาบ่ายพระภิกษุสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ จัดตั้งเครื่องสักการบูชาและแขวนโคมไฟไว้ตามหน้าที่พักอาศัย เพื่อแสดงความจงรักภักดีและระลึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ และจัดให้มีการละเล่นรื่นเริงต่างๆ ทั้งในส่วนหัวเมืองทั้งปวงก็ให้ข้าราชการผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการ ได้ชักชวนข้าราชการในต่างหัวเมืองด้วยกันตลอดจนราษฎรทั้งปวง ให้ร่วมกันจัดพิธีเฉลิมฉลองพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการอย่างเดียวกันและร่วมกันจุดโคมจุดตะเกียงแขวนไว้หน้าเคหสถานอาคารบ้านเรือนโรงร้านเรือแพที่อยู่อาศัยในเวลาค่ำโดยพร้อมเพียงกันทั่วทุกแห่ง ดังเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 375

ปีขวดฉกนี้ วันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ พระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐถ้วนครบ ๖๐ ปี ตามวิธีสุริยสงกรานต์ รอบพระอาทิตย์ ๖๐ ครั้งท่านเสนาบดีแลข้าทูลละอองฯผู้ใหญ่ผู้น้อยในกรุงเทพฯ คิดจะฉลองพระเดชพระคุณ เฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง จะให้ประเดียงพระสงฆ์มาฉันวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ เวลาเช้า เวลาบ่าย พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ตั้งเครื่องบูชาแขวนโคมตามหน้าวัง หน้าบ้าน หน้าตึก แลมีการละเล่นต่างๆ ให้ครึกครื้น ตามที่มีกตัญญูกตเวทิตูพระเดชพระคุณ แลที่หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ นั้น ผู้ว่าราชการเมืองกรมการก็ได้ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงให้มียศ

ถาบรรดาศักดิ์ตามผู้ใหญ่ผู้น้อย จงคิดถึงพระเดชพระคุณประกาศบอกกล่าวกรรมการแลราชฎวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ เวลาเช้า ให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการ ผู้มีบรรดาศักดิ์ปฏิบัติพระสงฆ์เวลาบ่าย นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระพุทธรูปตั้งเครื่องบูชา เวลาค่ำให้แขวนโคมตามหน้าตึก หน้าโรงหน้าเรือน หน้าแพ แลคิดให้มีการละเล่นต่างๆตามที่มีในพื้นที่บ้านพื้นเมือง แลในบ้านเรือนของราชฎนั้น ให้แขวนโคมตามหน้าบ้าน และแถวตลาดทุกตำบล ตามคนที่ยินดีเห็นแก่พระบารมีคิดถึงพระเดชพระคุณ จะยอมทำตามสั่งแลชักชวนนั้น การที่ท่านเสนาบดีข้าทูลละอองฯพร้อมใจกัน คิดถึงพระเดชพระคุณพร้อมกันดังนี้ ก็ด้วยเข้าใจว่าคนเป็นอันมาก ได้ฟังพระบารมีพระเดชพระคุณ ได้ความสบายความเจริญมานาน ก็คงคิดถึงพระเดชพระคุณมากด้วยกัน แต่ถ้าผู้ใดจะเกียจคร้านหรือคิดว่ายากจนขัดสน จนน้ำมันตามตะเกียงมันในเวลาเดียวกันก็เสียตาย หรือเห็นว่ามีเหตุการณ์อะไรอื่นที่ไม่สบายสะดวกใจจะไม่ทำก็แล้วไป ไม่ได้ตกทอดกะเกณฑ์เร่งรัดให้ทำดอก ตามแต่ใจคนทั้งปวง ไม่ถือเอาเป็นความผิดด้วยความคิดต่าง ๆ กัน ซึ่งประกาศมานี้ เป็นแต่ชักชวนผู้ที่คิดถึงพระเดชพระคุณที่พอใจจะทำให้ทำคล้ายกันในวันเดียวกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 193-194)

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การประกอบพิธีเฉลิมฉลองพระชนมพรรษาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าขึ้นตั้งอยู่บนความสมัครใจของแต่ละคน มิได้มีการบังคับขู่เข็ญให้ทำ

13.1.2 การเสด็จพระราชดำเนิน

ในการที่พระเจ้ามหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระราชวังจะมีกระบวนม้านำในการเสด็จและกระบวนม้าตามเสด็จ พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 376

ม้าหน้าหัว เมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระราชวัง ก็ย่อมไปด้วยม้านำตั้งแต่นอกประตูวิเศษไชยศรีไป เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับ ก็นำมาหยุดเพียงนอกประตูวิเศษไชยศรี ก็ควรเห็นว่าเป็นเคารพขอบอยู่แล้ว ม้าข้าราชการที่ต้องเกณฑ์ตามเกณฑ์นำเสด็จในกระบวนแต่งเครื่องแล้วจะเข้ามาในพระราชวังชั้นในก็ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 30)

เขตประตูวิเศษไชยศรีเป็นเขตพระราชฐานชั้นนอกของพระบรมมหาราชวัง ดังที่ ม.ร.ว.หญิงนางน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่น (2525 : 38) ได้กล่าวว่า “พระราชฐานชั้นนอก นับตั้งแต่ประตูวิเศษไชยศรี ถึงประตูพิมานไชยศรี...และบริเวณรอบนอกกำแพงชั้นในของพระบรมมหาราชวัง” ดังนั้นกระบวนม้านำและตามเสด็จพระราชดำเนินไปและกลับนั้นเริ่มและสิ้นสุดที่บริเวณเขตพระราชฐานชั้นนอก โดยเจ้าพนักงานที่ม้าหน้าหัวจะทำหน้าที่นำกระบวนเสด็จพระราชดำเนินเป็นลำดับแรก ซึ่งในการเสด็จพระราชดำเนินไปสถานที่แห่งใดก็ตามทั้งจะโดยทางบกทางน้ำจะมีกระบวนแห่ม้าหน้าเสด็จและมีกระบวนแห่ตามหลังเสด็จ หน้าที่ของเจ้าพนักงานประจำกระบวนดังกล่าวคือสอดส่องป้องกันระวังรักษามิให้คนนอกผู้ใดล่วงผ่านเข้ามาในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 377

ประกาศข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนซึ่งมีพนักงานในกระบวนแห่งเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคทางสถลมารคให้รู้แจ้งทั่วกัน ว่าแต่เมื่อหน้า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไป ณ ที่ตำบลใด ให้เจ้าพนักงานผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ในกระบวนแห่งหน้าแห่งหลังทั้งปวง ระวังระไวให้กวดขัน ถ้าเสด็จทางชลมารคห้ามอย่าให้เรือเจ้าต่างกรมแลยังไม่มีกรมแลเรือข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวัง แลเรือราษฎรทั้งหลายพายล่วงลัดตัดกระบวนแห่งแลล่วงกระบวนเข้ามาได้เป็นอันขาดทีเดียว...ถ้าเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ให้เจ้าพนักงานในกระบวนแห่งระวัง ห้ามคนอย่าให้แปลกปลอมเข้าไปในกระบวนแห่ง แลเดินล่วงลัดตัดกระบวนแห่งไปได้เป็นอันขาดทีเดียว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 20-21)

นอกจากนี้ในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินยังมีเจ้าพนักงานกองจุกช่องล้อมวง ทำหน้าที่ป้องกันอารักขาความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ในการเสด็จพระราชดำเนิน ซึ่งความหมายของคำว่า “จุกช่องล้อมวง” ที่กล่าวไว้ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2525 (2539 : 234) หมายความว่า “อารักขาพระเจ้าแผ่นดินในเวลาเสด็จประพาสหรือในเหตุบางประการ” ดังประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 378

แต่ก่อนเล่าลือว่าในหลวงย่อมอยู่ในกำแพงวัง ไม่ให้ไพร่เข้ามาคาบิศาชาติ มีเวลาจะได้ออกประพาสปีละครั้งแต่หน้าฤดูอุกฐิน ทางเสด็จทางเรือก็เป็นทางไกลถึงร่องฏีกายูริมฝั่งก็ไม่ได้ยิน จะมีที่ร้องแต่บนบก ถึงกระนั้นทางเสด็จไปในพระนคร ก็มีจุกช่องล้อมวงเสียเข้ามาใกล้ไม่ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 109-110)

ตัวอย่างที่ 379

ถ้าเสด็จประทับอยู่ในอารามหรือที่ใด ๆ ก็ให้ระวังห้ามปราม อย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใดล่วงเข้าไปในล้อมวง ถ้าผู้ใดมีพึงจะขึ้นเข้าไปให้ได้ก็ให้เจ้าพนักงานยุคนตัวไว้ได้ตามให้ได้ความ ว่าจะเข้าไปด้วยราชการสิ่งใด แล้วให้ค้นคว้าเครื่องศัสตราวุธซึ่งจะพึงเ หินบ่อนเข้าไปได้นั้นเสีย เมื่อรู้เป็นแน่ว่ามีใช้พวกคนร้ายแล้วจึงปล่อยตัวเข้าไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 21)

จากความประกาศได้แสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่การอารักขาของเจ้าพนักงานกองจุกช่องล้อมวง โดยเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับอยู่ที่แห่งใด เจ้าพนักงานจุกช่องล้อมวงจะทำการปิดล้อมอาณาเขตอันเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน โดยสกัดกันป้องกันไม่ให้ใครผู้ใดผ่านล่วงเข้าไปภายในอาณาเขตที่ประทับนั้นได้เพื่อป้องกันผู้ประสงค์ร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน และสำหรับบุคคลระดับสูงที่ตามเสด็จในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินนั้นประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่่น้อย พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 380

ถ้าเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ให้เรือที่นั่งเจ้าต่างกรม และเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลเรือข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งนำ ซึ่งตามเสด็จ ฯ นั้น ให้นำให้ตามเสด็จไปตามตำแหน่ง อย่าให้ล่วงลัดตักกระบวนไป ผิดตำแหน่งได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 98-99)

จากความประกาศได้แสดงว่า บรรดาเจ้านายขุนนางข้าราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่ผู้นั้น จำแนกเป็นผู้ทำหน้าที่นำเสด็จและผู้ติดตามเสด็จพระราชดำเนิน โดยเรียงตามตำแหน่งหน้าที่รับผิดชอบในกระบวนเสด็จนั้น

13.1.3 พระราชพิธีโสกันต์พระบรมวงศานุวงศ์

บรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงตั้งแต่เจ้าฟ้าถึงพระองค์เจ้าซึ่งไว้จุกนั้น เมื่อมีอายุถึงกำหนดก็ต้องทำพิธีการโกนจุกเรียกว่า พิธีโสกันต์ การพิธีโสกันต์ของเจ้านายที่เป็นการพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่ตามธรรมเนียมปฏิบัติที่ปรากฏในอดีตแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังกล่าวไว้ในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น ในการพิธีลงทรงนั้นจะสร้างเขาไกรลาสโดยมีพระมณฑปตั้งไว้บนยอดเขาและจัดทำสระโหนดาดและสร้างสัตว์จำลอง 4 ตัวซึ่งมีท่อน้ำไหลมาจากปาก ดังความจากประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งกล่าวถึงการสร้างเขาไกรลาสสำหรับการลงทรงสำหรับเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าในครั้งแผ่นดินรัชกาลที่ 1 ไว้ว่า

ตัวอย่างที่ 381

แต่เจ้าฟ้าพิททวดีซึ่งเป็นพระราชธิดาพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาโบราณนั้นท่านเคยลงทรงโสกันต์ด้วยพระองค์เอง แลเห็นการงานต่างๆเมื่อเวลาลงทรงโสกันต์เจ้าฟ้าเจ้าน้องของท่านๆ ทราบการทุกอย่าง เป็นผู้แนะนำธรรมเนียมโบราณอื่นๆ ต่างๆ หลายนอย่างหลายประการ...ความที่เจ้าฟ้าพิททวดีทรงพระวิตกนั้น กรมพระราชวังในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงสร้างเขาไกรลาส มีพระมณฑปบนยอดแลมีสระโหนดาด แลท่อน้ำจากปากสัตว์ทั้ง ๔ ตามอย่างเจ้าฟ้าพิททวดีชี้การให้ทำ ครั้นการเขาไกรลาสเสร็จแล้ว ก็กราบทูลขอแต่พระเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้ทำการโสกันต์พระราชนุตรแลพระราชบุตรของท่านที่เป็นแต่พระองค์เจ้า สมมติให้เป็นดังเจ้าฟ้า ทำการทั้งนี้มั่นคงอย่างธรรมเนียมก็เพื่อว่าจะให้เห็นเป็นอย่างทันเวลา...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็โปรดให้การเป็นไปตามพระทัยกรมพระราชวัง แต่ส่วนพระองค์ไม่ชอบพระราชหฤทัยจะทำให้ผิดอย่างธรรมเนียมไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 297-297)

การสร้างเขาไกรลาสในพระราชพิธีโสกันต์นี้ สมัช มัลคอล์ม (2537 : 81) ได้บรรยายภาพของเขาไกรลาสไว้ว่า "การโกนจุกจะต้องกระทำบนภูเขาจำลองขนาดใหญ่ที่เรียกว่า เขาหิมาลัยที่สร้างขึ้นเพื่อการนี้โดยเฉพาะ มีถ้ำ น้ำพุ และสัตว์ในเทพนิยายจำลองและประดับเทียนโดยรอบ" ซึ่งเขาหิมาลัยดังกล่าวพิจารณาว่าหมายความว่าความคือเขาไกรลาส และ นันทวัน สวานายน (2541 : 22-23) ให้ความอธิบายว่า "รูปสัตว์ที่จำลองขึ้นประดับเขาไกรลาสได้แก่ ราชสีห์ ช้าง โค และม้า จะทำขนาดใหญ่พอสมควร สามารถพ่นน้ำได้" และให้ความอธิบายถึงลักษณะเขาไกรลาสไว้ดังนี้

ลักษณะเขาไกรลาสที่จะประกอบพระราชพิธีโสกันต์นั้น จะประกอบพิธีสงฆ์นำบนตั้งไม้อุทุมพร (ไม้มะเคื่อ) บนเขาที่จำลองขึ้นสมมุติว่าเป็นสระโหนดาคของเขไกรลาส ซึ่งเขาไกรลาสนี้จัดแต่งสร้างโครงขึ้นแล้วปิดกระดาดขัดแข็ง ต่อมาจำลองเขามอขนาดใหญ่ขึ้นแทน ประดับต้นไม้และรูปปั้นสัตว์ต่างๆทำให้แลดูเหมือนจริง บนยอดเขามีบุษบกตั้งอยู่ ประดับตกแต่งด้วยม่านลายทองแผ่ลวดพื้นสักหลาดผูกบังทั้ง ๔ ด้านของชั้นแท่นบุษบก มีม่านพื้นทองคาดลายพุ่มข้าวบิณฑ์บนบุษบกทั้ง ๔ ด้าน และมีชาววังคอยชักไข้วม่าน ที่พื้นบุษบกปูเสื่ออ่อนตั้งเตียงซึ่งลาดเสื่อและพรม มีพระยี่ภู่ผืนใหญ่พระเชนยลาย

จากตัวอย่างประกาศเบื้องต้นแสดงว่า ตามธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติแต่อดีตในการพระราชพิธีโสกันต์เจ้านายที่มีชั้นเป็นเจ้าฟ้าเท่านั้นจึงจะมีการตั้งเขาไกรลาสเพื่อทำการลงทรง ดังนั้นการพระราชพิธีโสกันต์ที่มีการสร้างเขาไกรลาสประกอบในการพิธีจึงเป็นสิ่งแสดงถึงพระเกียรติยศของเจ้านายพระองค์ผู้โสกันต์ด้วยประการหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีเครื่องประกอบในการพระราชพิธีโสกันต์ อันเป็นสิ่งแสดงถึงเกียรติยศอันสูงของเจ้านายผู้โสกันต์คือ ราชวัตร จัตรทอง จัตรเงิน และจัตรรายทางและในการแห่กระบวนพยุหยาตราเจ้านายผู้โสกันต์นั้นจะมีเจ้าพนักงานนางมยุรฉัตร นางเชิญเครื่อง และนางสระ ประกอบกระบวนแห่อีกด้วย พิจารณาดังความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 382

การจัดพระราชพิธีโสกันต์เป็นการเต็มตามตำรา คือตั้งพระราชพิธีมหาปราสาทคล้ายกับพระราชพิธีตรุษ และมีเขาไกรลาส ราชวัตร จัตรทอง จัตรเงิน และจัตรรายทาง นุ่งกลาบาศ แลการเล่นต่างๆอย่างสูง แลหม่อมมยุรฉัตร นางเชิญเครื่อง นางสระ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 298)

การแห่ในการพระราชพิธีโสกันต์เจ้านายชั้นเจ้าฟ้าพระองค์ที่โสกันต์นั้นกระทำเป็นเวลา 6 วันและวันที่ 7 จะเป็นการแห่พระเกศา พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวถึงการพระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่การพิธีนั้นจัดกระทำอย่างยิ่งใหญ่เสมือนกับการพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าต่างกันที่ไม่มีเขาไกรลาสและการแห่พระเกศา ดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 383

ครั้นพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ทรงพระเจริญชนมายุ ถึงกำหนดโสกันต์ในปีมะเมีย อัฐศก ศักราช ๑๒๐๘ตรงกับปีมีคริสตศักราช ๑๘๔๖ให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่คล้ายกับโสกันต์เจ้าฟ้าเป็นแต่ไม่มีเขาไกรลาส...การอื่นๆก็เหมือนกันกับเจ้าฟ้า แห่ถึง ๖ วัน เป็นแต่วันที่ ๗ ไม่มีแห่พระเกศาที่โสกันต์ครั้งนี้ย่อว่าแต่พวกอื่นเลย ถึงพระเจ้าลูกเธอฝ่ายหน้าฝ่ายในของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็กันว่า พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีมีบุญมากไปกว่าพระองค์เจ้าลูกเธอทั้งปวงอีก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 305)

ดังนั้นการพระราชพิธีโสกันต์ที่ยิ่งใหญ่ก็จะมีเขาไกรลาส มีราชวัตร จัตรทอง จัตรเงิน และจัตรารายทาง มีเจ้าพนักงานนางมยุรฉัตร นางเชิญเครื่อง และนางสรงในการแห่พยุหยาตราทำการแห่พยุหยาตราเป็นเวลา 6 วันและมีการแห่พระเกศาในวันที่ 7 และเป็นการพระราชพิธีโสกันต์ที่จัดกระทำขึ้นสำหรับเจ้านายที่เป็นเจ้าฟ้าซึ่งเป็นยศชั้นสูงสุดของเจ้านายและแสดงถึงฐานันดรศักดิ์สูงสุดของเจ้านายพระองค์นั้นด้วย การพระราชพิธีโสกันต์อย่างยิ่งใหญ่จึงเป็นสิ่งแสดงพระเกียรติยศของเจ้านายผู้โสกันต์ด้วย ข้อพิจารณาที่แสดงให้เห็นพระเกียรติยศของเจ้านายอันปรากฏได้จากการพระราชพิธีโสกันต์นั้นดังจากความในประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 384

ล่องแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว...พระราชวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง พร้อมใจกัน เชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติรับพระบรมราชาภิเษกในพระบรมมหาราชวังแลเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าอิศวเรศจุฑาภรณ์ให้รับพระบรมราชาภิเษกในพระบรมราชวัง...เพราะเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า ๒ พระองค์นี้ มีพระบารมีเล่าลือชญาปรากฏ เป็นที่นับถือของคนใกล้ไกลเป็นอันมาก ด้วยได้มีการลงสรงแลโสกันต์เป็นการใหญ่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย...แล้วพระราชวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลท่านเสนาบดีปรึกษาพร้อมกันว่า พระองค์เจ้าโสมวันพัฒนาดีได้เป็นพระองค์เจ้ามียศใหญ่ ได้มีการโสกันต์อย่างเจ้าฟ้าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระนามแลเกียรติยศลือชญาปรากฏสมควรจึงได้กราบทูลถวายตั้งเป็นสมเด็จพระนางเธอเป็นเจ้าเป็นใหญ่ข้างใน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 305-306)

จากความประกาศจะเห็นว่า เหตุผลประการสำคัญที่พระราชวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่เชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติ และเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าอิศวเรศจุฑาภรณ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชวังด้วยเพราะ 2 พระองค์ได้เข้าพระราชพิธีโสกันต์อย่างยิ่งใหญ่มาแล้ว และเหตุผลประการเดียวกันที่เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ต่างทูลเชิญตั้งพระองค์เจ้าโสมวันพัฒนาดีขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเธอ และซึ่งแม้ว่าการจัดการพระราชพิธีโสกันต์อย่างยิ่งใหญ่นั้นจะเป็นการจัดทำเฉพาะเจ้านายที่มียศเจ้าฟ้าเท่านั้น แต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 มาถึงสมัยพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 4 นั้นก็ได้มีการยกย้ายเปลี่ยนแปลงคือการจัดพระราชพิธีโสกันต์เจ้านายที่ยิ่งใหญ่นั้นมิได้หมายจัดเฉพาะเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าหากแต่เจ้านายที่เป็นพระองค์เจ้าก็มีการจัดพระราชพิธีโสกันต์อย่างยิ่งใหญ่เหมือนเจ้าฟ้าเช่นกัน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 385

เมื่อว่าการตามเหตุที่ควร พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าซึ่งมิใช่เจ้าฟ้า ก็ไม่ควรจะมีการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชวังได้มีการแห่โสกันต์พระองค์เจ้าเกินธรรมเนียมเก่า ๒ ครั้ง ๓ ครั้งมาแล้ว แลในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ในพระบรมราชวังก็มีการเกินธรรมเนียมเก่าหน้าเป็นอย่างมาก่อนถึง

๒ ครั้งแล้ว ฝ่ายในพระบรมมหาราชวังจึงต้องทำตามไป การเป็นทั้งนี้ก็เพราะการโสกันต์เป็นการใหญ่ไม่ได้มีมานานแล้ว ผู้จะใคร่ดูมีมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 310)

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ปรากฏว่ามีการจัดพระราชพิธีโสกันต์อย่างยิ่งใหญ่ให้กับเจ้านายที่เป็นพระองค์เจ้าได้แก่พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าใหญ่ยิ่งเยาวลักษณ์ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 386

พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ยิ่งเยาวลักษณ์มีพระชนมายุเจริญถึงกำหนดควรจะโสกันต์ พระราชวงศานุวงศ์แลท่านเสนาบดีกราบทูลพระกรุณาว่า การพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่เว้นว่างมานาน หาได้ทำไม่ถึง ๕๐ ปีเศษมาแล้ว ผู้ที่ได้เคยเห็นการในครั้งก่อนก็มีน้อยตัวแล้วถึงได้เห็นจะจำการก็ไม่ถนัด แต่ผู้ที่ไม่ได้เห็นนั้นมากกว่ามาก ขอพระราชทานให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ ในการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าเป็นปฐม ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อจะได้เป็นแบบอย่างต่อไปภายหน้า ครั้นนั้นจึงได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์ เป็นการใหญ่มีกระบวนแห่แลมีนางเชิฐมยุรีตร นางเชิฐเครื่องนางสระ แลการละเล่นอื่นๆ แต่ไม่มีเขาไกรลาส

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 308)

รวมถึงการพระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้า 3 พระองค์ ซึ่งได้แก่พระองค์เจ้าทักษิณชานราธิราช พระองค์เจ้าโสมวดีศรีรัตนราชธิดา พระองค์เจ้าประภัสสร ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการจัดพระราชพิธีโสกันต์อย่างยิ่งใหญ่ด้วยเช่นกันและในครั้งนั้นพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงโปรดให้หม่อมเจ้าอีกองค์หนึ่งเข้าร่วมโสกันต์ในการพระราชพิธีโสกันต์นั้นด้วย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 387

ยังมีพระเจ้าลูกเธออีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่าพระองค์เจ้าประภัสสร พระชนมายุยังอ่อนเพียง ๔ ปี แต่ทรงพระเจริญรูปพรรณกว่าพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าทักษิณชา พระองค์เจ้าโสมวดีควรที่จะโสกันต์ได้ จึงทรงพระราชดำริว่าการครั้งนี้เป็นการใหญ่พลอยโสกันต์เสียด้วยได้ก็เป็นดี จึงโปรดฯ ให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้านี้โสกันต์ด้วยอีกพระองค์หนึ่งรวมเป็น ๓ องค์ หม่อมเจ้าหลานเธอหม่อมเจ้าหญิงในพระเจ้ายายเธอกรมหมื่นวิษณุภาณุมาศ แต่ก่อนกำหนดไว้ว่าจะโสกันต์ที่วังนั้นในปีนี้ ก็บัดนี้ช่องโอกาสที่จะโสกันต์ที่วังนั้นไม่มีแล้วจึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกมาสมทบห้อยท้ายเข้าในการโสกันต์ด้วย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 69)

จากความประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าเกณฑ์อายุของเจ้านายที่ต้องกำหนดพิธีโสกันต์นั้น ควรมากกว่า 9 ปีขึ้นไป ซึ่งเกี่ยวกับเกณฑ์อายุของเจ้านายที่ต้องกำหนดการพิธีโสกันต์นั้น สมิมัลลคอล์ม (2537 : 81) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “พิธีโสกันต์หรือพิธีโกนจุก จะกระทำเมื่อเด็กมีอายุถึงวัยแรกขุน คือเด็กผู้หญิงอายุระหว่าง ๑๑-๑๒ ปี และเด็กผู้ชายอายุระหว่าง ๑๒-๑๔ ปี” แต่ทั้งนี้พิจารณาจากความประกาศดังกล่าวได้ว่า เกณฑ์กำหนดประการหนึ่งขึ้นอยู่การเจริญวัยของเจ้านายเป็นเกณฑ์ประกอบด้วยว่าต้องกำหนดการพิธีโสกันต์หรือไม่ โดยหากเจ้านายพระองค์นั้นเจริญวัย

มากกว่าทั้งอายุยังน้อยก็สามารถเข้าพิธีโสกันต์ได้ แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระราชวินิจฉัยในพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ และโดยกำหนดการพระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าดังกล่าวนั้น จัดขึ้นที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในเวลากลางวันเจ้านายซึ่งจะโสกันต์ได้ถวายไตรจีวรพัดและยามแก่พระสงฆ์เป็นลำดับแรกยังพระที่นั่งอนันตสมาคม แล้วจัดกระบวนแห่พยุหยาตราเจ้านายตั้งแต่พระที่นั่งนงคราญสโมสรไปประทับเกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกขปราสาท จากนั้นเจ้านายที่จะโสกันต์จึงได้เสด็จไปฟังสวดพระพุทธมนต์ยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสร็จแล้วจึงแห่เสด็จกลับโดยจัดกระบวนแห่พยุหยาตราเป็นเวลา 3 วัน วันรุ่งขึ้นถัดจากวันที่ 3 ของการแห่พยุหยาตราแล้ว จึงจัดกระบวนแห่พยุหยาตราเจ้านายที่จะโสกันต์ โดยเริ่มจากพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ไปทางประตูราชสำราญ ผ่านไปประตูวิมานไชยศรีไปยังพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกขปราสาทประทับเกย แล้วจึงเสด็จไปทำการโสกันต์และทรงน้ำยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แล้วจึงจัดเลี้ยงภัตตาหารแก่พระสงฆ์และถวายไทยธรรม เมื่อพระสงฆ์อนุโมทนาถวายพระพรชัยมงคลแล้วจึงแห่พยุหยาตรากลับ จากนั้นจึงจัดกระบวนแห่เจ้านายที่โสกันต์แล้วไปสมโภชยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 388

กำหนดการพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ ๓ พระองค์หม่อมเจ้าหลานเธอองค์ ๑ จะได้ตั้ง ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งแต่วันจันทร์เดือนยี่ แรม ๔ ค่ำไปวันนั้น เวลากลางวันจะได้มีมนต์พระสงฆ์ ๗๐ รูป มาชุมนุมที่พระที่นั่งอนันตสมาคม พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าซึ่งจะโสกันต์จะได้ทรงถวายไตรจีวรพัดยามเป็นปฐมมืองก่อน ครั้นพระสงฆ์ทรงน้ำครองไตรแล้ว จะได้ไปประชุมกันในพระราชพิธีที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ จะได้ตั้งขบวนแห่เสด็จพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าซึ่งจะได้โสกันต์เป็นพยุหยาตราแต่เกยหลายฉนวนหน้าพระที่นั่งนงคราญสโมสรข้างในอ้อมไปออกประตูราชสำราญแล้วเข้าประตูวิมานไชยศรีประทับที่เกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกขปราสาท แล้วเชิญเสด็จพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าซึ่งจะได้โสกันต์ ขึ้นไปทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ครั้นพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์จบแล้วจะได้เสด็จกลับตามทางที่แห่เสด็จไป การแห่ครั้งนี้จะมีในวันอังคารเดือนยี่ แรม ๔ ค่ำ วันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ด้วยเหมือนกันทั้ง ๓ วัน ครั้นวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ เวลาพออรุณรุ่งจะได้แห่เสด็จพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าซึ่งจะได้โสกันต์ออกจากเกยพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ไปประทับเกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกขปราสาทแล้วเชิญเสด็จไปโสกันต์พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแล้วทรงน้ำตามอย่างธรรมเนียมเสร็จ แล้วเลี้ยงพระสงฆ์ถวายไทยธรรม พระสงฆ์ได้อนุโมทนาถวายชัยมงคลเสร็จแล้ว จะได้แห่เสด็จกลับอ้อมโดยทางเก่า เหมือนอย่างเช่นแห่วันก่อนทั้ง ๓ วัน ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ จะได้แห่เสด็จพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าที่โสกันต์แล้ว ไปสมโภชที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีกเวลาหนึ่ง เป็นเสร็จการพระราชพิธี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 69-70)

ในการสมโภชเจ้านายที่โสกันต์นั้น บรรดาผู้ที่คุ้นเคยรู้จักกับเจ้านายที่โสกันต์จะนำสิ่งของต่าง ๆ มาถวายมอบเป็นการสมโภชให้กับเจ้านายนั้นด้วย พิจารณาจากเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศรับสั่งชี้แจงว่า

ตัวอย่างที่ 389

การโสกันต์ซึ่งจะทำในเดือนยี่ ปิจจ จัตวาศก ครั้งนั้น ผู้ใดถวายของสมโภชก็ได้ไม่ถวายก็ได้ถวายมากก็ได้ได้น้อยก็ได้สุดแต่ใจของตัวผู้นั้นจะชอบใจ ไม่ทรงพระราชดำริติเตียนเร่งรัดร้องขอกะเกณฑ์อะไร ขอเสียอย่าให้ปรึกษากันปนอู้ๆ และแลดูกันทำตามกันแลตามยศดังการกะเกณฑ์เลยเป็นอันขาดทีเดียว ใครจะสมโภชเท่าไร ก็จงทำตามใจเป็นส่วนของตัวเองคนเดียว หรือจะไม่ทำก็ตามใจตัวเอง อย่าตามกันแลดูกันปรึกษากันด้วยเรื่องนี้เลย การถวายของสมโภชเป็นการมงคลไม่มีความผิด มีแต่ความชอบ โทษเพราะไม่สมโภชไม่มีเลย ผู้ใหญ่จะว่าน้อยทำเกินหน้าก็อย่าว่ากันอย่าถือกัน เพราะการนี้มีใช้ราชการคดทอดกะเกณฑ์ของถวายสมโภชนั้น ก็จะไม่เก็บไว้เป็นหลวงดอก จะเป็นของพระเจ้าลูกเธอที่จะโสกันต์... ถ้าใครคุ้นเคยนับถือในพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์นั้น โดยฉันทาหรือคุ้นเคยชอบพอรังไรก็จงทำตามใจที่ชอบกับพระองค์เจ้าลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์นั้นเถิด ถ้าไม่รู้จักหรือรู้จักก็ดี ชัดขวางใจอยู่อย่างไร ไม่พอใจสมโภชก็แล้วไปเถิด อย่าวิตกกระดากกระเดื่องอะไรเลย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 71-72)

ในการพระราชพิธีโสกันต์นั้นมีการแสดงการละเล่นต่างๆ มีการจัดเลี้ยงเจ้านายอีกทั้งขุนนาง ข้าราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่น้อยตลอดถึงเจ้าพนักงานที่ปฏิบัติหน้าที่ในการแห่ทั้งปวงและรวมถึงชาวต่างชาติที่ได้เข้าร่วมในการพระราชพิธีนั้นด้วย พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 390

มีการเลี้ยงดูพระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลพวกเกณฑ์แห่ทั้งปวง แลชาวต่างประเทศที่มาประชุมในการมงคลนี้ด้วยทุกเวลา พวกเกณฑ์แห่แลพวกการละเล่นต่างๆ จะได้รับพระราชทานเงินตรา แจกเป็นรางวัลทุกคนทุกนางทุกคน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 70-71)

เหตุที่มีการยกย้ายเปลี่ยนแปลงให้มีการจัดพระราชพิธีโสกันต์อย่างยิ่งใหญ่ที่ควรจัดสำหรับเจ้าฟ้ามาจัดในการพระราชพิธีโสกันต์เจ้านายชั้นพระองค์เจ้าแทนเช่นปรากฏนั้นก็ด้วยเพื่อให้ผู้คนในพระราชสำนักได้ระลึกเห็นถึงการพระราชพิธีโสกันต์อันยิ่งใหญ่ทั้งเป็นการรักษาสืบทอดธรรมเนียมปฏิบัติแบบอย่างในอดีตมิให้สูญหายไปเสียเป็นสำคัญอีกด้วย

13.1.4 พิธีการโกนจุกบุตรหลานข้าราชการและราษฎรสามัญชน

พิธีการโกนจุกในแต่ละปีจะกระทำกันในช่วงเดือน 9 เดือน 12 เดือนยี่หรือเดือน 2 เดือน 4 หรือเดือน 6 ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 391

ในปีหนึ่งมีเดือนโกนจุกอยู่ ๔ เดือน คือเดือน ๙ เดือน ๑๒ เดือนยี่ เดือน ๔ เดือน ๖

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 221)

สำหรับเกณฑ์อายุของเด็กชายหญิงสามัญชนที่ต้องกำหนดโกนจุกนั้นจะอยู่ที่อายุ 13 ปีขึ้นไปพิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 392

เด็กสามัญที่ยังไม่ได้โกนจุกอายุไม่เกินกว่า ๑๓ ปี ทั้งชายทั้งหญิง...จะเรียกว่าหนุหน้าหน้าชื่อก็ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 213)

เกณฑ์อายุดังปรากฏนั้นสอดคล้องใกล้เคียงกับที่ สมิท มัลคอล์ม กับเกณฑ์อายุของเจ้านายที่ต้องพิธีโสกันต์ในเบื้องต้น ดังนั้นพิจารณาได้ว่าเกณฑ์อายุของเด็กที่ต้องกำหนดโกนจุกทั้งที่เป็นเจ้านายกับราษฎรสามัญชนนั้นอยู่ในเกณฑ์กำหนดเท่าๆ กัน

ส่วนของข้าราชการบริพารที่เป็นขุนนางข้าราชการบรรดาศักดิ์ใหญ่ๆน้อยทั้งหลายที่เมื่อผู้ใดทำการโกนผมจุกบุตรหลานตลอดถึงเหลน จะมีการจัดงานเลี้ยงอาหารแก่แขกผู้มาร่วมพิธีโกนจุกบุตรหลานเหลนนั้น พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 393

ข้าราชการบางนายโกนจุกบุตร เป็นข้าราชการอยู่ข้างใน ได้กราบถวายบังคมลาแล้วบ้าง ที่ไม่ได้เป็นข้าราชการข้างใน ไม่ได้ถวายบังคมลาก็มียังเป็นหลายราย ทั้งสองพวกสองอย่างนั้น ได้จัดสิ่งของที่เลี้ยงกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 15)

ธรรมเนียมประการหนึ่งที่เจ้าภาพผู้จัดงานจะจัดของเลี้ยงหรือสำหรับอาหารคาวหวานต่างๆ ไปให้แก่เจ้านายบ้างขุนนางข้าราชการบ้างตามที่เคารพนับถือเพื่อแสดงถึงไมตรีจิตอันดี ดังพิจารณาจากความหมายคำว่า “เลี้ยง” ที่อธิบายไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.2525 (2537 : 221) ว่า คือ “สำหรับคาวหวานที่เจ้าภาพในงานทำบุญนำไปให้ผู้ที่นับถือด้วยไมตรีจิต” สำหรับฝ่ายผู้รับของเลี้ยงก็จะมอบเงินทองสิ่งของต่างๆ ให้เป็นของตอบแทนกลับไปแก่เจ้าภาพผู้จัดงาน ดังจะเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 394

เมื่อผู้ใดจะโกนจุกบุตรจะโกนจุกหลาน ก็จัดแจงสิ่งของที่เป็นเครื่องคาวหวานอาหารต่างๆที่เรียกว่าของเลี้ยงมาทูลเกล้าฯถวายแทนทุกแห่งทุกราย ทั้งวังเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ได้พระราชทานเงินบ้างทองบ้างเป็นของขวัญไปช่วยตามอย่างธรรมเนียมเหมือนข้าราชการแลราษฎรไปช่วยกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 221)

จากความประกาศจะเห็นว่า การจัดของเลี้ยงและการให้สิ่งของเงินทองต่างตอบแทนต่อกันนั้นเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมานานทั้งในหมู่ของข้าราชการ ตลอดถึงในหมู่ราษฎรสามัญชนที่เมื่อมีการโกนจุกลูกหลานก็มีการจัดสำหรับอาหารคาวหวานและทรัพย์สินเงินทองสิ่งของต่างตอบแทนให้แก่กัน เพื่อแสดงน้ำใจไมตรีอันดีด้วยเช่นกัน ซึ่งในการโกนจุกบุตรหลานขุนนางข้าราชการนั้นบรรดาขุนนางข้าราชการก็ได้มีการจัดของเลี้ยงถวายต่อพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน และพระองค์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบเงินทองหรือสิ่งของตอบแทนกลับแก่เจ้าภาพนั้นด้วยตาม

ธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันในหมู่ข้าราชการและราษฎร ทั้งเป็นการตอบแทนที่แก่ผู้ได้เคยนำเงินทอง ทรัพย์สินมาสมโภชแก่เจ้านายในคราวพระราชพิธีโสกันต์ ดังจากความในประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 395

ทรงยินดีพระราชทานเงินตอบแทนเท่ากับเงินที่ผู้หนึ่งๆเอามาสมโภชบ้าง เกินขึ้นไปบ้าง ลดกึ่งบ้าง ลดส่วนหนึ่งในสามบ้าง ตามบรรดาศักดิ์ผู้โกนจุก แลตามที่ผู้สมโภชมีหน้ามือเบา เพราะผู้มีหน้ามือเบา ภูษณน้อย จะพระราชทานมากก็เกินเยี่ยงอย่างไป ผู้มีหน้ามือเบามากแลญาติที่โกนจุกมีบรรดาศักดิ์ใหญ่ก็ต้องพระราชทานมากตามบรรดาศักดิ์ผู้โกนจุกพอคล้ายคลึงกัน เพราะฉะนั้นเมื่อท่านผู้ใดจะมีการโกนจุกบุตรหลานแลญาติใกล้ชิด...ให้แต่งของเครื่องเลี้ยงเครื่องเสนามาทูลเกล้าฯถวายโดยควรได้ทราบแล้วจะได้พระราชทานตอบแทนไปเป็นเกียรติยศ โดยอย่างที่ว่ามาแล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 15-16)

จากความประกาศได้แสดงว่า เกณฑ์พระราชทานเงินนั้นพิจารณาจากบรรดาศักดิ์ของเจ้าภาพจัดงานโกนจุกเป็นสำคัญ

13.1.5 งานพระเมรุพระบรมวงศานุวงศ์

การพิธีพระเมรุหรืองานเผาศพเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์นั้น จัดขึ้นที่สนามหลวง ซึ่งเป็นสถานที่จัดงานพระเมรุของเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์มาแต่ในอดีต ดังที่ ส.พลายน้อย (2543 : 182) ได้กล่าวไว้ว่า “งานพระเมรุแต่ก่อนก็ทำที่ท้องสนามหลวง จนคนกันเรียกว่า ท่งพระเมรุ รัชกาลที่ ๔ ทรงรำคาญถึงต้องออกหมายประกาศห้ามเรียกท่งพระเมรุซึ่งเป็นการน่านที่ปิ่น ให้เรียกว่า ท้องสนามหลวง” เช่นงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก ซึ่งก็ได้จัดขึ้นที่บริเวณสนามหลวง พระศพของเจ้านายจะถูกนำใส่รถชักลากอันเชิญไปยังพระเมรุซึ่งตั้งอยู่ที่สนามหลวง โดยเส้นทางอันเชิญพระศพเจ้านายนั้นจะตั้งราชวัติหรือราชวัติและมีฉัตรปักเป็นระยะตลอดทาง ซึ่งตามความหมายคำว่า “ราชวัติ” ที่อธิบายไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2537 : 699) กล่าวว่าคือ “รั้วที่ทำเป็นแผงปักเป็นระยะๆมีฉัตรปักหัวท้ายแผง” ดังปรากฏจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 396

ในการพระศพครั้งนี้ ซึ่งได้ตั้งราชวัติมีฉัตรรายทางเป็นการใหญ่ครั้งนี้ไม่ได้ทรงพระราชดำริว่า จะให้เกณฑ์ไพร่ให้หาทรายมารายโรยถนนทางชักรถเชิญพระศพมา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 17)

โดยจะก่อตั้งพระเมรุสำหรับพระราชทานเพลิงเจ้านายขึ้นที่สนามหลวง ซึ่งจะใช้ไม้เป็นประกอบฐานโครงสร้างพระเมรุเป็นสำคัญ และเป็นหน้าที่ของไพร่หลวงที่จะถูกเกณฑ์ให้หาไม้ตัดไม้มาทำการตั้งสร้างพระเมรุดังกล่าว ดังพิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 397

เสาแลตัวไม้ใหญ่ๆ สิ่งของที่ทำในครั้งนี ก็ไม่ได้ตกทอดกะเกณฑ์มากนัก เป็นแต่ของเก่ามีสะสมทบมาแต่
ครั้งการพระศพพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงมหิศวรินทราธิราช พระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์
พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นวิษณุวชิราภรณ์ โดยมากกะเกณฑ์ให้ตัดเพิ่มเติมมาบ้างก็แต่น้อยดอก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 151)

จากความประกาศได้แสดงให้เห็นว่า งานพระเมรุเจ้านายนั้นล้วนกระทำพิธีที่สนาม
หลวงและในการพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายแต่ละครั้งจะมีการตั้งสร้างพระเมรุขึ้นใหม่ แต่ใน
บางครั้งก็ใช้พระเมรุเดิมทำการพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายพระองค์อื่นด้วยแล้วจึงรื้อ
พระเมรุขึ้น ซึ่งพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพที่สร้างขึ้นใหม่นั้นบ้างจึงใช้วัสดุที่เหลือจากพระเมรุ
ครั้งก่อนส่วนหนึ่งมาใช้ในการสร้างพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายครั้งต่อไปด้วยเช่นกัน
ดังเช่นพระเมรุสำหรับพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจันทรมณฑล ที่ไม่ส่วนหนึ่งที่ใช้ในการ
สร้างพระเมรุนั้นได้มาจากพระเมรุของพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงมหิศวรินทราธิราช พระนางเธอ
พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นวิษณุวชิราภรณ์ที่พระราชทานเพลิงครั้ง
ก่อน ซึ่งพิจารณาได้ว่าเมื่อเสร็จการพิธีพระเมรุพระศพเจ้านายแล้วจะมีการรื้อถอนพระเมรุที่สร้างนั้น
ออก ซึ่ง ส.พลายน้อย (2543 : 183) ได้กล่าวถึงการสร้างการรื้อพระเมรุในครั้งอดีตไว้ว่า “การสร้าง
พระเมรุในสมัยโบราณเป็นการใหญ่โต เพราะพระเมรุส่วนมากจะสูง บางรัชกาลสูงถึงสองเส้นก็มี
ฉะนั้นต้องใช้เวลาในการสร้างหลายเดือน ครั้นเมื่อเสร็จงานแล้วก็เป็นกรยากที่จะรื้อ บางครั้งก็เป็น
อันตรายเนื่องจากตัวไม้เครื่องบนหักพังลงมา” จากคำกล่าวของส.พลายน้อยนั้นพิจารณาได้ว่าใน
ครั้งการพระเมรุพระศพของพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงมหิศวรินทราธิราชนั้นอาจเพราะยังไม่ทันทำ
การรื้อเพราะความยากลำบากในการรื้อถอน ซึ่งปรากฏว่าต่อมามีเจ้านายสิ้นพระชนม์อีกจึงได้ใช้
พระเมรุเก่าที่ยังไม่ได้รื้อทำการพระราชทานเพลิงเจ้านายพระองค์อื่นต่อไปก่อน นอกจากการจัดตั้ง
สร้างพระเมรุแล้ว ในการพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายนั้นพระเจ้าแผ่นดินจะทำการตั้ง
ทานแจกทานด้วย ดังปรากฏความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 398

วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำจะได้เชิญพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจันทรมณฑลออกไปตั้งที่
พระเมรุ มีพระบรมเทคนาสดับปรณแลทั้งทานแจกทาน ทรงพระราชอุทิศพระราชกุศลไป ๓ วัน จนวัน
พฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เวลาบ่ายจะได้พระราชทานเพลิง วันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เก็บพระ
อัฐิแล้วจะได้ฉลองพระอัฐิอีกวันหนึ่ง วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้าจะได้เชิญพระอัฐิกลับเป็นเสร็จ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 156)

จากความประกาศแสดงให้เห็นว่า การพิธีพระเมรุพระราชทานเพลิงเจ้านายนั้นจัดขึ้น
หลายวัน ดังปรากฏจากความประกาศคือมีการจัดพิธีเมรุพระศพนั้น โดยนับแต่วันอันเชิญพระศพ
เจ้านายไปตั้งที่พระเมรุ จนถึงวันเชิญพระอัฐิกลับจัดเป็นเวลา 5 วัน

13.1.6 พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

การพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กำหนดทำปีละ 2 ครั้ง โดยครั้งแรกกระทำในเดือน 5 และครั้งที่สองกระทำในเดือน 10 จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 399

ในปิณธุ สัปตศก นี้ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ วันหนึ่ง วันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ วันหนึ่ง เป็นวันประชุม ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 246)

การพิธีในกระทำในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยบุคคลที่เข้าร่วมการพิธีนั้นประกอบด้วยเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์เช่นเจ้านายที่เข้ารับราชการได้รับพระราชทานแต่งตั้งกรมต่างๆ แล้ว ดึงพิจารณาจากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 400

เมื่อวันพุธเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปิระกาศริศก ประชุมถือน้ำพระพิพัฒน์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นเจ้าต่างกรมบางพระองค์ทรงผ้าไหมดอกขาว...ถ้าเจ้านายจะแต่งพระองค์ไปถือน้ำนั้น จะทรงผ้ายกทองพรรณพื้นขาวก็ได้...หรือเจ้าเล็กนายน้อยจะทรงผ้าไหมผ้าลายอย่างผ้าลายวิลาศพื้นขาวให้ทรงคาดแพรขาว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2534 : 216)

จากความประกาศดังกล่าวได้แสดงว่า นอกจากเจ้านายที่รับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาทแล้วยังมีเจ้านายพระองค์อื่นที่เข้าร่วมพิธี โดยเว้นเจ้านายชั้นหม่อมราชวงศ์ลงไปที่ไม่ต้องเข้าร่วมพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 401

ผู้ที่เป็บุตรบุตรีเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้านั้นก็เป็นหม่อมเจ้า ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ที่ทำราชการมีความชอบ ก็ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงให้เป็นพระองค์เจ้าขึ้นก็มีบ้าง...ที่บุตรหม่อมเจ้า ต่อลงไปนั้นก็เป็นหม่อมราชวงศ์มีศักดินา ๕๐๐ ไร่ บุตรหลานหลานหม่อมราชวงศ์ก็ยังนับเนื่องอยู่ในวงศ์ราชตระกูล ไม่ต้องสังกัดเหมือนไพร่แต่ไม่ได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นแต่พึ่งพาอาศัยบิดามารดา แลญาติซึ่งเป็นหม่อมเจ้าอยู่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 83-84)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงได้ว่า เจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปคือพระองค์เจ้าฟ้า นั้นต้องเข้าร่วมในการพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา สำหรับข้าราชการที่ต้องเข้าร่วมถือน้ำพิพัฒน์สัตยานั้นได้แก่ข้าราชการบรรดาศักดิ์ที่ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 402

ภรรยาหลวงข้าราชการที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการที่ถือศักดินาดั้งแต่ ๑๐๐๐๐ ลงมาจน ถึง ๔๐๐ กิติ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 212)

ข้าราชการในต่างหัวเมืองนั้นต้องเข้าร่วมในการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วยเช่นกัน
พิจารณาจากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 403

หัวเมืองน้ำพระพิพัฒน์สัตยาชั้นนอกไกล เมืองลาว เมืองพม่า เมืองมอญ เมืองแขก คือ เมืองตาก เมือง สวรรคโลก เมืองอุดรดิตถ์ เมืองสวรรคบุรี เมืองพระตะบอง เมืองประจวบคีรีขันธ์ เมืองประจันตคีรีเขตร เมืองไทรโยคและอื่นๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 109-110)

จากความประกาศแสดงให้เห็นว่า หัวเมืองเหล่านี้ล้วนเป็นหัวเมืองน้ำพระพิพัฒน์สัตยาชั้น นอก ซึ่งแสดงว่าข้าราชการผู้ปกครองเมืองดูแลหัวเมืองเหล่านี้ต้องเข้าร่วมการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ด้วย

13.2 ขนบประเพณีที่กระทำตามเทศกาลช่วงเดือนต่าง ๆ

ขนบประเพณีที่ถือปฏิบัติในรอบปีในเดือนต่างๆ จากที่ปรากฏพิจารณาได้ตามลำดับเดือน ได้ดังต่อไปนี้

13.2.1 พระราชพิธีตรียัมพวาย

พระราชพิธีตรียัมพวายที่จัดขึ้นในช่วงเดือนยี่ ซึ่งจัดการพระราชพิธีที่พระที่นั่งดุสิต มหาปราสาทเป็นเวลา 3 วัน ในการพระราชพิธีจะมีการบูชาพระพุทธรูปและบูชาเทพยดา เครื่อง บูชานั้นประกอบด้วยข้าวเม่า ข้าวดอก และผลไม้ต่างๆ ในช่วงเช้าอาราธนาพระสงฆ์มารับบิณฑบาต และรับไทยธรรมและสวดพระพุทธรมนต์ 3 เวลา 3 วัน พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 404

กำหนดการพระราชพิธีตรียัมพวาย ตามมีซึ่งเคยตั้งในวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๗ ค่ำ วันอาทิตย์เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ๓ วันนั้น ให้ไปตั้งที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จะได้บูชาพระพุทธรูป แลเทพยดาด้วยข้าวเม่าข้าวดอกและผลไม้ต่างๆ แลอาราธนาพระสงฆ์รับบิณฑบาตแลไทยธรรมแลสวด พระพุทธรมนต์ทั้ง ๓ วัน ๓ เวลา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 66)

ในบางปีมีการพระราชพิธีตรียัมพวายเป็นเวลา 10 วัน 10 คืน แล้วจึงมีการจัดพระราช พิธีตรียัมพวายต่อเป็นเวลา 5 คืน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 405

พระราชพิธีตรียัมพวาย เริ่มแต่วันขึ้น ๗ เดือนยี่ ไปจนวันแรมค่ำ ๑ เดือนยี่ สิบราตรี แลพระราชพิธีตรียัมพวาย เริ่มแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือนยี่ไป การเป็นเสร็จต่อวันแรม ๕ ค่ำเดือนยี่ ห้าราตรี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 249)

13.2.2 พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์

พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นในช่วงเดือน 4 การพระราชพิธีมีกำหนดเป็นเวลา 4 วัน 5 คืน พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 406

พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์คงทำตั้งแต่วันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ ไป ๔ ราตรี ๕ วัน การเป็นเสร็จในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ตามเคยเหมือนอย่างทุกปี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 249)

13.2.3 พระราชพิธีคเชนทร์สวนาน

พระราชพิธีนี้กระทำขึ้น 2 ครั้ง ครั้งแรกกระทำในเดือน 5 เป็นเวลา 2 วัน และครั้งที่สองกระทำในเดือน 11 เป็นเวลา 2 วัน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 407

พระราชพิธีคเชนทร์สวนาน ๒ ครั้งคงทำในวันขึ้น ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ เดือน ๕ แลขึ้น ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ เดือน ๑๑

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 248)

13.2.4 พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนา

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาเป็นพระราชพิธีที่จัดกระทำขึ้นในช่วงเดือน 6 ซึ่งมีกำหนดห้ามราษฎรทั่วราชอาณาจักรทำการเพาะปลูกข้าวในวันนั้น แต่หลังจากวันการพระราชพิธีจึงลงมือทำนาได้ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 408

วันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ เป็นวันจะทำพระราชพิธีจรดพระนังคัล ให้ราษฎรลงมือทำนาภายหลังวันนั้นตั้งแต่วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำไป ห้ามมิให้ลงมือทำนาก่อน หรือในวันนั้นตลอดพระราชอาณาเขต

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 3)

ในวันพระราชพิธีจะมีการเทียมโคไถนาโดยขุนนางผู้ใหญ่ขึ้นเจ้าพระยาผู้หนึ่งเป็นผู้ลงมือไถ มีข้าราชการสตรีนางในซึ่งเป็นเจ้าจอมแก้ว 4 นางเป็นนางเทพีหาบข้าวปลูก จากนั้นขุนนางผู้ไถนาจะจับผ้าเสี่ยงทายและให้พระโคเสี่ยงทายกินอาหาร ซึ่งได้แก่ ข้าวเปลือก ถั่ว หญ้า และน้ำ พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 409

การพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนา ได้ทำแล้ว ณ กรุงเทพมหานคร ณ วันพุธ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เจ้าพระยายมราชเป็นแทนที่เจ้าพระยากระษัตริย์วงศ์ผู้ลงไถ เจ้าจอมแก้ว ๔ คน เจ้าจอมหงส์บุตรเจ้าพระยารัตนธเบศ ๑ เจ้าจอมขลิบบุตรพระศรีวิโรจน์เศรษฐีดิน ๑ เจ้าจอมเอมบุตรจ

มีนวิสุทธิสมบัติเรื่อง ๑ เจ้าจอมอุ่มบุตรหลวงภักดีอากรสังข์ ๑ เป็นนางเทพีหาบข้าวปลูกทั้ง ๔ นาง
เจ้าพระยายมราชจับผ้าได้สักร้อยกลาง พระโคกินข้าวเปลือก ๑ ถั่ว ๑ หญ้า ๑ น้ำ ๑

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 27)

13.2.5 พระราชพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตร

พระราชพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตรเป็นพระราชพิธีในส่วนพระบรมมหาราชวัง การ
พระราชพิธีจัดขึ้นในช่วงเดือน 6 เป็นเวลา 3 วัน โดยวันแรกจัดการสมโภชพระมหาเศวตฉัตร ณ
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท วันที่สองสมโภชพระมหาเศวตฉัตร ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม และวันที่
สามสมโภชพระมหาเศวตฉัตร ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 410

เดือน ๖ แรมค่ำหนึ่ง ในพระบรมราชวังนี้จะมีการสมโภชพระมหาเศวตฉัตรที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ที่พระที่นั่งไพศาล
ทักษิณ วันศุกร์ เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ เป็นการมงคลสำหรับพระราชวังตามเคยอย่างทุกปี

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 246)

13.2.6 พระราชพิธีสารท

พระราชพิธีสารท เป็นพระราชพิธีที่เริ่มในปลายเดือน 10 และสิ้นสุดในเดือน 11 เป็น
กำหนดเวลา 4 วัน 3 คืน พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 411

พระราชพิธีสารททวงทำในวันแรม ๑๓ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ สามราตรีให้การเป็นเสร็จในขึ้น ๑ ค่ำ
เดือน ๑๑

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 248)

13.2.7 พระราชพิธีจองเปรียง

พระราชพิธีจองเปรียงเป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นในเดือน 12 โดยจะมีวันยกโคมและวัน
ลดโคม ซึ่งในวันนั้นทั้งเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ขุนนางข้าราชการตลอดถึงราษฎรทั้งปวงจะร่วม
กันทำการยกโคมลดด้วยเช่นกัน ดังจากความประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 412

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เป็นวันพระราชพิธีจองเปรียงยกโคม วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำ ๑
เป็นวันลดโคม ให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทและราษฎรบรรดาซึ่งจะได้ยกโคมลดโคม
ให้รู้แล้วทำตามกำหนดนี้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 248)

13.3 ธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ

ประกอบด้วยธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันทั้งในส่วนราชสำนักและในหมู่ราษฎรสามัญชนตาม
ที่ปรากฏนั้นพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

13.3.1 การถวายตัวสตรีเข้ารับราชการฝ่ายใน

บรรดาข้าราชการทั้งที่รับราชการอยู่ในกรุงและต่างหัวเมืองต่างนำพาบุตรหลานผู้หญิงเข้ามาถวายตัวรับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาท ซึ่งในบรรดาบุตรหลานที่พามาถวายตัวเหล่านั้นมีตั้งแต่ที่ยังเป็นเด็กหญิงไว้ผมจุกไปจนเป็นหญิงสาว ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 413

ประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในแลผู้รักษาเมืองกรมการหัวเมืองบางเมือง ผู้ใด ๆ บรรดาที่มีบุตรหญิง แลหลาน แลญาติเป็นหญิงเด็ก แลรุ่นแผลสาว มาถวายตัวทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังนี้ทั้งปวง ให้ทราบความจริง บัดนี้ผู้หญิงที่มาถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวังนี้ ตั้งแต่ปีขุนศรีศก มาจนถึงปีขุน เบญจศก นั้นมากมายหลายคนขึ้น เหลือใช้เหลือสอย จนข้าพเจ้าจำหน้าก็ไม่ได้จำชื่อก็ไม่ได้โดยมาก จนถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมิผู้ถวายตัวมากขึ้นทุกปี จนเด็กอายุ ๕ ขวบ ๖ ขวบขึ้นไปก็ถวายตัว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 115)

จากความประกาศแสดงให้เห็นว่า การนำตัวบุตรหลานเข้ามาถวายตัวรับราชการแผ่นดินนั้นมิได้อยู่นิ่งๆ ผู้หญิงที่ได้ถวายตัวเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวังนั้นจะได้รับการฝึกหัดการรำละคร โดยเริ่มแรกนั้นผู้ที่ถวายตัวเข้ามาถ้ายังเป็นเด็กหญิงจะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดจำนวน 3-7 ตำลึงมากน้อยตามบรรดาศักดิ์ของบิดา ต่อมาเมื่อเจริญวัยเป็นสาวโกนจุกแล้วจะได้รับเบี้ยหวัดมากขึ้นเป็น 8-15 ตำลึงและตามความสามารถในการนาฏศิลป์การรำหรือความสามารถด้านอื่นๆ พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 414

เมื่อผู้ใดมาถวายตัวอยู่ใหม่ถ้าเป็นเด็กก็มีเบี้ยหวัด ๓ ตำลึง ๔ ตำลึง ๖ ตำลึงหรือ ๗ ตำลึง ในปีแรกตามยศของบิดา ปีต่อมาเบี้ยหวัดก็ทวีมากขึ้น ไปถึง ๘ ตำลึง ๑๐ ตำลึง ๑๒ ตำลึง ๑๔ ตำลึง ตามที่มีฝีมือเด่นรำ และเหตุอื่นๆ ในที่โกนจุกแล้วเป็นสาวแล้วเบี้ยหวัด ๑๐ ตำลึง ๑๒ ตำลึง ๑๔ ตำลึงเป็นอย่างน้อยอย่างเร็ว ชั่ง ๑ ชั่ง ๔ ตำลึง ชั่ง ๑๐ ตำลึง เป็นพื้นทั่วไปโดยมาก ถ้าจะคิดเป็นเบี้ยหวัดของพวกถวายตัวใหม่มิใช่ดังมาแต่แผ่นดินเก่า...นี้เงินกว่า ๕๐๐ ชั่งเศษแล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 115-116)

จากความประกาศแสดงได้ว่า การถวายตัวบุตรหลานผู้หญิงเข้ารับราชการแผ่นดินนั้นมีปรากฏเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาแต่ในอดีตเรื่อยมา

13.3.2 การโกนผมไว้ทุกข์

ธรรมเนียมการไว้ทุกข์ให้กับคนตาย คือ การโกนผม ซึ่งถือปฏิบัติกันในหมู่ราษฎรสามัญชนชายและหญิง ซึ่งผู้ที่โกนผมไว้ทุกข์นั้นจะเป็นผู้ที่มีความผูกพันใกล้ชิด หรืออยู่ในความปกครองดูแลของผู้ตาย เช่น คู่สามีภรรยาที่อยู่กินร่วมกัน หากผู้เป็นสามีตายหญิงผู้เป็นภรรยาจึงเป็นผู้ที่ต้องโกนผมไว้ทุกข์ให้สามี และหากบิดามารดาของสามีที่หญิงอยู่ด้วยตายลง หญิงผู้เป็นสะใภ้จึงอยู่ในฐานะของผู้ที่ต้องโกนผมไว้ทุกข์ให้แก่บิดามารดาสามีด้วยเช่นกัน เพราะสถานภาพของสะใภ้เป็นสมาชิกอีกผู้หนึ่งของครอบครัวฝ่ายสามี เช่นเดียวกับบุตรที่อยู่กับบิดามารดานั้นต้อง

เป็นผู้ที่โกนผมไว้ทุกข์ให้แก่บิดามารดาผู้เสียชีวิต แต่ผู้ที่มีบิดารับราชการแผ่นดินเป็นขุนนางข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์และเสียชีวิตลง และบุตรได้เข้าทำงานราชการแผ่นดินแล้วจึงไม่จำเป็นต้องไว้ทุกข์โดยการโกนผมได้เช่นกัน ในส่วนราษฎรผู้เป็นป่าวไพร่ทาสรับใช้ที่เจ้าหม่อมขุนนางหรือนายเงินเสียชีวิต ป่าวไพร่ทาสรับใช้ที่อยู่ในสังกัดเจ้าหม่อมขุนนางหรือนายเงินนั้นจึงเป็นผู้ที่จะต้องโกนผมไว้ทุกข์ให้แก่เจ้าหม่อมขุนนางนั้นเช่นกัน หรือหากมีญาติของเจ้าหม่อมขุนนางหรือนายเงินนั้นเสียชีวิตลง เจ้าหม่อมขุนนางและนายเงินสามารถเกณฑ์ป่าวไพร่ทาสรับใช้ ในสังกัดให้ทำการโกนผมไว้ทุกข์ให้กับญาติของตนที่ตายได้ เพราะป่าวไพร่ทาสรับใช้นั้นอยู่ในความควบคุมดูแลของเจ้าหม่อมขุนนางหรือนายเงิน ดังพิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 415

ข้าเจ้าป่าวนายที่เจ้าหม่อมขุนนางตาย หญิงผัวตาย หรือบิดามารดาพ่อผัวแม่ผัวตายโกนเพราะเหตุนั้น ก็ไม่ว่าหรือญาติอันใกล้ชิดของมุลนายตายมุลนายให้โกนช่วย อย่างที่ศพเจ้าพระยามรราช บุตรที่ไม่ได้ทำราชการ หรือป่าวทาสของพระยาปราจินบุรีจะโกนช่วยในการศพก็ไม่ว่า...เป็นหญิงอยู่กับผัวหรือเป็นบุตรอยู่กับบิดาที่เป็นข้าราชการอยู่วังหลวงแล้ว จะอ้างอิงฟังเอาว่าเป็นข้าเจ้าป่าวนายข้างวังหน้าไม่ได้ หญิงที่อยู่กับผัวหรือนายเงินและผู้ใดที่ตัวฟังพาอาศัยอยู่ใด ๆ จะต้องโกน แต่หญิงที่เป็นไพร่หลวงสักหรือรับเบี้ยหวัดในวังหน้านั้นจำพวกเดียวอยู่ไหน ๆ ก็ต้องโกน หญิงลูกหม่อมของพวกนั้นก็เหมือนกัน คนอื่นนอกจากไพร่หลวงจะอ้างว่า เป็นข้าเจ้าป่าวนายข้างวังหน้า ฟังเอาไม่ได้ ให้เอาตามที่อยู่คืออยู่กับ ผัวก็ให้ตามผัว อยู่กับบิดามารดาหรือนายเงิน ก็ให้ตามบิดามารดาหรือนายเงินเจ้าบ้านเจ้าเรือนเจ้าที่อาศัย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 312-313)

ส่วนในราชสำนักมีธรรมเนียมการโกนผมไว้ทุกข์แก่ผู้ตายเช่นกัน โดยหากเจ้านายที่สิ้นชีพิตักษัยเสียชีวิตอยู่ในพระบวรราชวังก็เฉพาะแต่ข้าราชการเจ้าพนักงานตลอดจนไพร่ทาสเชลยที่รับราชการสังกัดอยู่ในพระบวรราชวังจึงจะทำการโกนผมไว้ทุกข์ได้เท่านั้น ยกเว้นข้าราชการเจ้าพนักงานไพร่หลวงตลอดจนลูกหม่อมไพร่หลวงสังกัดอยู่ในส่วนพระบรมมหาราชวังอยู่ในอำนาจปกครองดูแลในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งห้ามผู้ที่ไม่อยู่ในสังกัดพระบวรราชวังโกนผมไว้ทุกข์ ดังรับสั่งประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 416

ในการสวรรคตในพระบวรราชวังครั้งนี้ ข้าราชการและราษฎรไพร่หลวงสังกัดพรรคทาส เชลยบรรดาที่มีใช้สังกัดขึ้นข้างวังหน้าทั้งชายทั้งหญิง เว้นแต่ข้าเจ้าที่สิ้นพระชนม์ แลป่าวนายตายแลที่บิดามารดาตายแลหญิงผัวตาย แลชนกที่เคยโกนอยู่โดยปกติ นอกนั้นอย่าให้พลอยโกนผมเลยเป็นอันขาดทีเดียว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 1)

ดังนั้นธรรมเนียมการโกนผมไว้ทุกข์สำหรับเจ้านายในพระราชสำนักจึงถือปฏิบัติกันทั้งในส่วนพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังโดยไม่เกี่ยวข้องกัน

13.3.3 การศพสามัญชน

การพิธีทำศพในสามัญชนโดยธรรมเนียมสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นมักตั้งศพผู้ตายเอาไว้ที่วัดเป็นเวลาหลายวันจนศพเปื่อยเน่ามีกลิ่นเหม็น แล้วจึงทำการชักศพแห่หน้าศพไปบำเพ็ญกุศลทำบุญให้ทานแล้วจึงเปิดโลงนำศพออกมาอาบน้ำชำระศพให้สะอาด จากนั้นจึงนำไปฝังประมาณ 1-3 คืน จึงขุดศพที่ฝังขึ้นมาทำบุญบำเพ็ญกุศลอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงนำไปเผาในป่าช้า สะท้อนได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 417

ธรรมเนียมในสยามมีการไว้ศพค้างวันค้างคืนจนมีกลิ่นเหม็น เป็นปฏิญสรายกจากนัก แล้วชักศพแห่ไปทำบุญให้ทานเปิดศพออก แล้วจึงถมร่างศพฝังไว้คืน ๑ หรือ ๒ คืน ๓ คืน แล้วจึงขุดขึ้นทำบุญอีก แล้วจึงเผาก็มีตามป่าช้า พระอารามนั้นทุกแห่งไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 264-265)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงว่า การทำศพราษฎรสามัญชนสมัยนั้นจะประกอบพิธีกันที่ป่าช้าในวัดวาอารามต่างๆ และสำหรับโลงบรรจุศพในสมัยนั้น มีลักษณะเป็นโลงที่ทำจากกระดาดขากโลงนั้นปิดด้วยกระดาดแดง พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวถึงเมื่อครั้งที่เจ้านายเสด็จผ่านพระอุโบสถวัดเพื่อไปทอดกฐินดังที่ว่า

ตัวอย่างที่ 418

เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอรับผ้าพระกฐินเสด็จไปถึงวัดแล้วเสด็จขึ้นทางสะพานขาว...เมื่อเสด็จจนจะใกล้ถึงกำแพงพระอุโบสถ ยังอีกประมาณ ๒ วา กลิ่นศพเหม็นกล้ำร้ายแรงนักฟุ้งตระหลบมา ต่างพระองค์ดำรัสว่ากลิ่นอะไร ครั้นทอดพระเนตรไปเห็นโลงปิดกระดาดขากโลงปิดกระดาดแดง ตั้งอยู่ในศาลา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 266)

จากความประกาศแสดงให้เห็นได้ว่าการจัดการศพในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นยังไม่มีการจัดเก็บศพที่มีคชิต อีกทั้งยังไม่มีวิทยาการในการชะลอสภาพศพ

14. การมหรสพและการละเล่น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพระองค์ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยสามารถฝึกหัดละครชาวยละครหญิงได้อย่างเสรี จากที่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ทรงห้ามมิให้เจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝึกหัดและเล่นละครผู้หญิงทรงโปรดให้มีการแสดงละครหญิงได้ก็แต่ในพระบรมมหาราชวัง การละครผู้หญิงจึงมีแค่ละครของหลวงเท่านั้น ถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ไม่ทรงโปรดการละครเช่นกัน และแม้จะทรงติเตียนผู้ที่เล่นการละครก็ตามแต่กระนั้นก็มีผู้แอบลักลอบเล่นอยู่เสมอ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 419

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีละครผู้หญิงแต่ในหลวงแห่งเดียว ด้วยมีพระราชบัญญัติห้าม มิให้พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝึกหัดละครผู้หญิง เพราะฉะนั้น ข้างนอกจึงไม่มีใครเล่นละครผู้หญิงได้ ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดละคร แต่ทว่าทรงแข่งชกตีเตียนจะไม่ให้ผู้อื่นเล่น ถึงกระนั้น ก็มีผู้ลักเล่นเวียนอยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้ใดเล่นละครผู้ชายผู้หญิงก็มีได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามิละครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแก่แผ่นดิน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 111-112)

จากความประกาศจะเห็นด้วยว่า ไม่เพียงเจ้านายขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจะจัดตั้งคณะละครหญิงฝึกหัดละครหญิงเท่านั้น ยังรวมการละครผู้ชายด้วยที่สามารถฝึกหัดจัดตั้งคณะละครเป็นของตนได้อย่างเสรีแต่มีข้อห้ามไม่ให้ใช้เครื่องแต่งตัวหรือเครื่องประดับลงยา รัตเกล้ายอด พานทอง และหีบทองในการใช้แต่งตัวใช้ในการแสดงเพราะสิ่งเหล่านั้น ล้วนเป็นเครื่องแสดงยศศักดิ์ประเภทหนึ่ง รวมทั้งห้ามใช้เครื่องสังขีบรรเลงในบททำขวัญอีกเป็นประการที่สอง ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 420

ผู้ใดจะเล่นก็เล่นเถิดขอยกเสียแต่รัตเกล้ายอดอย่างหนึ่ง เครื่องแต่งตัวลงยาอย่างหนึ่ง พานทอง หีบทอง เป็นเครื่องยศอย่างหนึ่ง เมื่อบททำขวัญยกแต่เครื่องอย่างหนึ่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 112)

เรื่องราวที่นำมาแสดงละครได้แก่ เรื่องพระนารายณ์ปราบนนทยักรี พินาพและเรื่องอุณรุฑ ดังเห็นได้จากความประกาศที่ว่า ด้วยเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้จัดการแสดงละครหลวงในการปฏิสังขรณ์พุทธสถานในวัดขุนแสน ดังกล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 421

ในวันอังคารเดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ แลวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศกนี้ จะเสด็จพระราชดำเนินมาเริ่มการก่อเป็นฤกษ์ และจะโปรดให้มีละครข้างใน เล่นเรื่องพระนารายณ์ปราบนนทยักรี แลเรื่องพินาพในเวลาเย็นวันที่ ๑ ก่อน แลเล่นเรื่องอุณรุฑในวันที่ ๒ เพื่อจะให้ราษฎรประชุมกัน ณ พระราชวังจันทร์เกษม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 272)

นอกจากนี้ในสมัยนั้นยังมีการแสดงโขนและหุ่นอีกด้วย พิจารณาได้จากความประกาศที่ถึงการศพขุนนางเจ้าพระยานิกรบดินทรมหินทรมหากัลยาณมิตรดั่งว่า

ตัวอย่างที่ 422

ครั้งนี้ศพเจ้าพระยานิกรบดินทรหมื่นทรมหาภักดียาณมิตร จะทำ ณ ที่อื่นก็ต้องกะเกณฑ์กันทำเมรุแล
โรงโขนโรงหุ่นโรงครัวโรงงาน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 243-244)

จากความประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ในการแสดงโขนและหุ่นนั้นจะมีการตั้งโรง
สำหรับแสดง ซึ่งผู้ที่แสดงโขนล้วนเป็นผู้ชายและซึ่งมีการฝึกหัดเล่นโขนกันทั้งในหมู่เจ้านายพระบรม
วงศ์ ขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยตลอดไปถึงราษฎรสามัญชน แต่มีข้อกำหนดห้าม
ประการหนึ่งในการเล่นแสดงโขนคือหัวโขนที่สวมแสดงเป็นรูปช้างนั้นห้ามทำเป็นหัวช้างเผือกและสี
ประหลาดใช้ได้แต่หัวช้างสีด้อย่างเดียวเท่านั้น ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 423

ห้ามมิให้พระองค์เจ้ามีกรมยังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรที่บรรดา
เล่นโขนเล่นละครหากินอยู่ทั้งปวงให้รู้ทั่วกันห้ามมิให้เขียนเป็นหัวช้างสีเผือก สีประหลาด ให้ใช้ได้แต่หัว
ช้างดำ ถ้าจะเล่นโขนจะใช้เอราวัณอย่างเดียวนั้นได้ นอกนั้นห้ามมิให้ใช้หัวช้างสีเผือก สีประหลาดเลย
เป็นอันขาด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 89-90)

จากตัวอย่างที่แสดงข้อห้ามดังกล่าวพิจารณาได้ว่าเพราะหัวโขนช้างเผือกและหัวโขนช้างสี
ประหลาดนั้น ต้องกับลักษณะช้างอันเป็นสัตว์คู่พระเกียรติยศบารมีของพระมหากษัตริย์จึงไม่สมควร
ที่ราษฎรสามัญชนจะนำมาใช้ในการแสดงของสามัญชน ซึ่งจากความประกาศดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า
การละครและโขนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแพร่หลายไปในหมู่
ราษฎรสามัญชนด้วยเช่นกันห้ามมิให้พิจารณาได้จากความประกาศที่ว่าด้วยการยึดตัวเด็กเข้าเป็น
คนหลวง ดังที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 424

จะให้อึดเอาตัวไว้เป็นไพร่หลวง เด็กชายให้หัดโขน เด็กผู้หญิงให้เป็นละครหลวงอย่างเลว เพราะเห็นว่ามี
ประโยชน์ดีกว่าให้อ้ายผู้ร้ายลักพาไปฆ่าเสีย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 49-50)

การแสดงการละเล่นที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 นอกจากดังกล่าวมาแล้วได้แก่ การวิ่งม้า
มวยปล้ำ ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 425

เมื่อเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์จะทอดพระเนตรกระบวนแห่ต่างๆ แลการวิ่งม้าแลมวยปล้ำแลอื่นๆ
ซึ่งเป็นการนันทิการ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 180 : 123)

ตัวอย่างที่ 426

ผู้ใดเป็นเจ้าของงานหาไขน หุ่น หาละคร จีว หนึ่ง แลการเล่นพ็อนรำขับร้องต่างๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 55)

จากความประกาศแสดงให้เห็นว่า การแสดงการเล่นในหมู่ราษฎรสามัญชนนั้นยังมีการพ็อนรำขับร้องต่างๆ อื่นๆ อีกด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการแสดงละครการเล่นต่างในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นนอกจากจะแพร่หลายในสำนักเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแล้ว ในหมู่ราษฎรสามัญชนก็มีการแสดงการเล่นต่างๆ อยู่แพร่หลายเช่นกัน

ในการศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมจาก “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” นั้นปรากฏภาพสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ เช่น การปกครอง กลุ่มชนชั้นของคนในสังคม การดำเนินชีวิต สถานภาพของหญิงสามัญชน เศรษฐกิจการพาณิชย์ การต่างประเทศ การประกอบอาชีพ ภาษีอากร การคมนาคม การสื่อสาร วิทยาการเทคโนโลยี ขนบธรรมเนียมประเพณี การแสดงและการละเล่น เป็นต้น ซึ่งสามารถสรุปประเด็นภาพสะท้อนสังคมต่างๆ เหล่านี้ได้ว่า

การปกครอง

ปรากฏว่าในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังต่างมีบุคลากรและหน่วยงานราชการสังกัดขึ้นอยู่ในปกครองควบคุมคล้ายคลึงกัน ในส่วนหัวเมืองแบ่งเขตการปกครองหัวเมืองออกเป็นหัวเมืองชั้นเอก โท ตริ จัตวา โดยแบ่งเขตการปกครองหัวเมืองออกเป็น 3 ส่วนอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม และกรมท่า

ลักษณะการปกครองราษฎรของพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 4 ทรงปกครองข้าราชการบริหารและอาณาจักรด้วยพระเมตตา ทรงให้ราษฎรถวายฎีการ้องทุกข์ ลดหย่อนและยกเลิกภาษีอากรบางชนิดประเภท การให้สิทธิเสรีภาพราษฎรสามัญชนเช่น ให้บุตรและสตรีขายตัวได้ตามความสมัครใจ ให้ผู้หญิงสามัญชนเลือกคู่ครองได้ และการให้ราษฎรเข้าเฝ้ารับเสด็จพระราชดำเนินได้

กลุ่มชนชั้นของคนในสังคม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแบ่งคนในสังคมออกเป็นกลุ่มชนชั้นเจ้านาย ขุนนางข้าราชการ ราษฎรสามัญชนชาวไทยและชาวต่างชาติ ทาสและ สมณเพศ โดยชนชั้นเจ้านายและขุนนางข้าราชการเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทหน้าที่ในการบริหารการปกครองซึ่งมีชนชั้นสามัญชนและทาสอยู่ภายใต้การปกครอง โดยราษฎรสามัญชนชาวไทยจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานสักเป็นไพร่รับราชการแผ่นดิน

การดำเนินชีวิตของคนในราชสำนัก

ในราชสำนักส่วนพระบรมมหาราชวังที่สังกัดอยู่ในความปกครองของพระมหากษัตริย์ประกอบด้วยบุคคลที่เป็น เจ้านาย ขุนนางข้าราชการฝ่ายชาย บุคคลเหล่านี้นล้วนต่างแยกออกไปมีวังมีบ้านมีครอบครัวเป็นของตนเอง โดยลักษณะครอบครัวของเจ้านายและขุนนางข้าราชการที่มี

บรรดาศักดิ์สูงเป็นครอบครัวขนาดใหญ่มีสมาชิกและข้ารับใช้ป่าวไพรจำนวนมาก รายได้เลี้ยงคนในครอบครัวได้จากงานรับราชการ นอกจากนี้ยังประกอบกิจการค้าขายและทำการเกษตร

เจ้านาย เจ้าจอมและเจ้าพนักงานข้าราชการทั่วไปฝ่ายสตรีทั้งปวงพำนักอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในพระบรมมหาราชวัง เจ้าจอมและข้าราชการเจ้าพนักงานสตรีที่ถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วยังไม่มีพระโอรสธิดาพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลาออกจากราชการได้ตามใจสมัคร

พฤติกรรมของคนในสังคม

ในประชุมประกาศนั้นส่วนใหญ่ได้สะท้อนภาพพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเจ้านาย ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ราษฎรสามัญชน และสมณเพศ บางส่วนที่ประพฤติดนไปในทางทุจริตไม่ชอบซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าเป็นการกระทำที่เป็นมิฉนาศิพ

สถานภาพของผู้หญิงสามัญชน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ผู้หญิงสามัญชนได้มีสิทธิ์เสรีภาพในการเลือกคู่ครองและถูกขายโดยไม่สมัครใจ

เศรษฐกิจการพาณิชย์

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเศรษฐกิจการค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากมีเงินตราเข้าสู่ประเทศเป็นจำนวนมาก เนื่องจากชาวต่างชาติจำนวนมากเดินทางเข้ามาทำการค้าขายในประเทศไทย และหลายหลายประเทศที่ตกลงทำสัญญาการค้ากับประเทศไทยด้วย ทำให้ตลาดการค้าขายทั้งในและนอกประเทศเปิดกว้างขึ้นทำให้ราษฎรชาวไทยมีหนทางในการประกอบอาชีพต่าง ๆ มากขึ้นเช่นกัน

ในด้านการเงินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการผลิตเงินดรารูปแบบใหม่ๆ ขึ้นใช้เพื่อการเงินในประเทศเจริญทัดเทียมกับนานาประเทศ

การต่างประเทศ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการทำสัญญาทางการค้ากับชาติตะวันตกหลายประเทศเช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา โปรตุเกส เดนมาร์ก ปรัสเซียหรือเยอรมันนี โดยประเทศต่างๆ ได้ส่งคณะทูตมาติดต่อเจรจาเจริญสัมพันธไมตรีต่อกัน ต่อมาประเทศคู่สัญญาได้ส่งกงสุลเข้ามาประจำในประเทศไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งตั้งทูตฝ่ายไทยออกไปเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ และส่งกงสุลไปประจำยังต่างประเทศเช่นกัน

การประกอบอาชีพของราษฎรสามัญชน

อาชีพที่ราษฎรในสมัยนั้นประกอบสร้างรายได้เลี้ยงชีพได้แก่ การเกษตรกรรมเช่นเพาะปลูกข้าว ทำสวนปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ เลี้ยงสัตว์ ทำการประมง หรือประกอบกิจการค้าขาย เปิดบ่อนพนัน หรือทำงานรับจ้างบ้าง

ภาษีอากร

ราษฎรต้องเสียเงินรายได้จากการประกอบอาชีพส่วนหนึ่งเป็นค่าภาษีอากรแผ่นดิน โดยมีเจ้าพนักงานภาษีอากรแต่ละชนิดประเภททำหน้าที่ติดตามจัดเก็บเงินภาษีอากรจากราษฎรที่ประกอบอาชีพ ได้แก่ ภาษีอากรค่าน้ำที่เรียกเก็บจากราษฎรชาวนา ภาษีอากรสมพัสดุที่เรียกเก็บจากราษฎรที่เพาะปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ ภาษีอากรตลาดที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ค้าขายอาหารของสดเล็กๆน้อยๆซึ่งต่อมาได้ยกเลิกภาษีอากรตลาดเป็นภาษีอากรที่ซื้อขายโดยเรียกเก็บเงินภาษีอากรจากราษฎรเจ้าของสถานที่ที่ดำเนินกิจการค้าขาย ภาษีอากรค่าน้ำที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ทำการประมงจับสัตว์น้ำ ภาษีอากรสินค้านำเข้าต่างประเทศที่เรียกเก็บจากราษฎรที่บรรทุกสินค้าออกไปขายนอกประเทศและที่นำสินค้าต่างประเทศเข้ามาขายในประเทศไทย นอกจากนี้ยังมีภาษีอากรที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ประกอบกิจการอื่นๆ เช่น ภาษีอากรน้ำตาลทราย ภาษีอากรสุรา เป็นต้น

การคมนาคม

เส้นทางที่ใช้เป็นสายหลักในการคมนาคมสัญจรภายในประเทศหรือภายนอกประเทศ ชาวต่างชาติได้ใช้เส้นทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรเดินทางเข้ามาในประเทศไทย

การสื่อสาร

การสื่อสารข้อมูลประกาศแจ้งเรื่องราวต่างๆจากพระมหากษัตริย์ จำแนกได้เป็น 2 ทาง คือ ในหมู่เจ้า ขุนนางข้าราชการใหญ่น้อยทั้งปวง ใช้วิธีการแจ้งบอกเป็นหนังสือลายลักษณ์อักษร ในหมู่ราษฎรสามัญชนใช้วิธีการป่าวประกาศบอกให้ทราบโดยเจ้าพนักงานในท้องถื่นตามหัวเมืองเป็นผู้ดำเนินการ วิธีการป่าวประกาศร้องบอกดังกล่าวไม่สามารถแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารไปยังราษฎรได้ทั่วถึง จึงเป็นช่องให้พวกมิถิฉาชีพหลอกลวงหาผลประโยชน์จากราษฎรที่ไม่รู้ความประกาศที่ป่าวร้องบอก

วิทยาการเทคโนโลยี

วิทยาการเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ปรากฏใช้ในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่น วิทยาการด้านการ การพิมพ์ และการผลิตเงิน ล้วนเป็นวิทยาการที่เผยแพร่มาจากชนชาติตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย

ขนบธรรมเนียมประเพณี

จำแนกได้เป็นขนบประเพณีที่กระทำในโอกาสพิเศษ ขนบประเพณีที่กระทำตามเทศกาล ช่วงเดือนต่างๆ และธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ

การละครและการละเล่น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เจ้านายเชื้อพระวงศ์ ขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยตลอดถึงราษฎรสามัญชนจัดตั้งคณะฝึกแสดงการละครการเล่นได้อย่างเสรี ซึ่งนอกจากการละครแล้วการแสดงการเล่นที่ปรากฏในสมัยนั้นได้แก่ โขน หุ่น จั้ว หนังตะลุง วิ่งม้า และมวยปล้ำ

บทที่ 3

พระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อหาสาระในประชุมประกาศพระบรมราชโองการต่างๆ ที่เป็นพระบรมราชโองการ พระราชวินิจฉัย พระราชนิยม ข้อบังคับกำหนดกฎหมาย มูลเหตุแห่งประกาศตลอดจนพฤติกรรมของบุคคลต่างๆ นั้นนอกจากจะได้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วยังสะท้อนให้เห็นพระราชทัศนะของพระองค์ไว้ด้วย ดังศึกษาเป็นประเด็นได้ต่อไปนี้

1. พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปกครอง

พิจารณาประเด็นพระราชทัศนะเกี่ยวกับการปกครองได้ดังนี้

1.1 พระราชทัศนะเกี่ยวกับบุคคลในฝ่ายปกครอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชทัศนะเห็นว่า ผู้ที่อยู่ในฝ่ายปกครอง เช่น ข้าราชการเจ้าพนักงานแผ่นดินควรมีความเที่ยงธรรม ไม่สร้างความเดือดร้อนข่มเหงเอาเปรียบราษฎร ดังนั้นข้าราชการที่มีพฤติกรรมเป็นมิฉฉาซึ่งดังกล่าวพวกนี้จึงสมควรถูกลงโทษ ดังเห็นได้จากที่พระองค์ทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งลงโทษประหารชีวิตข้าราชการที่ลักขโมยสัตว์เลี้ยงของราษฎรจากตัวอย่างประกาศที่ 182 (หน้าที่ 80) หรือถอดถอนตุลาการผู้พิพากษาที่รับสินบนจากตัวอย่างประกาศที่ 199 (หน้าที่ 87-88) และการปรับเงินเจ้าภาษีอากรที่เรียกเก็บเงินค่าภาษีเกินอัตราที่กำหนด ดังความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 427

จिनราษฎรเข้าซื้อกัน ๖๖ คน ร้องกล่าวโทษเจ้าภาษีนำนัมมะพร้าว ว่าเก็บภาษีผิดพิกัดท้องตรา...จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตุลาการชำระได้ความจริงสมดังคำร้องจिनมีชื่อ ให้ลูกขุนศาลหลวงปรึกษาทำโทษ ปรับไหม เจ้าภาษีนลวงจูนีเงินแดงเสร็จแล้วตั้งแต่นั้นสืบไปให้เจ้าภาษีนำนัมมะพร้าว ทำตามข้อพิกัดให้ถูกต้องตามพิกัดท้องตราทุกประการ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 287-288)

ไม่เพียงเท่านั้นพระองค์ยังทรงมีพระราชทัศนะเห็นว่า ผู้ที่อยู่ในฝ่ายปกครองทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารใหญ่น้อยทั้งปวงยังต้องดำรงไว้ซึ่งความเมตตากรุณาต่ออาณาราษฎรด้วยเช่นกัน เพราะแต่ละคนล้วนมีหน้าที่รับผิดชอบปกครองดูแลราษฎรต่างพระเนตรพระกรรณ ดังพิจารณาได้จากความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 428

ประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายในให้ทราบทั่วกันว่า อ้ายพระ อ้ายจมีน อ้ายหลวง อ้ายขุน หรืออ้ายหมื่นเจอเจอจะกล้าๆ เป็นคนในกรุงบ้างคนในหัวเมืองบ้างที่อย่างจะเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง

ในหัวเมืองนั้นๆ หานายหน้าเที่ยวเดินขอเสียสินบนถวายพระองค์เจ้า เจ้าจอมข้างในบ้างหรือเดินขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยตามพนักงานบ้างหรือเดินในท่านผู้หญิงหรือเมียน้อยตัวโปรดของขุนนางบ้าง หรือเดินตามบุตรหลานชายหญิงของขุนนางก็มีบ้าง เสียสินบนแรงๆ ขอให้ช่วยเพ็ดทูลว่ากล่าวให้ได้ตั้งออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการที่เรียกว่าเจ้าเมืองในหัวเมือง เอก โท ตรี จัตวา นั้นๆ ฝ่ายผู้ที่เห็นแก่สินบนก็ต่างคนต่างรับ แล้วก็ต่างหาอุบายเพ็ดทูลเยอหยิ่งกันไปต่างๆ ตามสติปัญญา ผู้ที่อยากจะเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองผู้เป็นหนี้สินก็ยืมท่านผู้อื่นเสียดอกเบี้ยมาเสียสินบนไปได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองเหล่านั้นนั้น ขอให้ท่านทั้งปวงตั้งแต่ผู้คิดตลอดไปจนไพร่รู้จักเกิดว่า ใจมันมิใช่คนเป็นผีโง่ผีบ้า ผู้เสียเงินเสียทองเป็นหนี้เป็นสินผูกคอกท่านผู้อื่นไป ด้วยคิดว่าจะไปกินเลือดเนื้อมนุษย์เถื่อนเนื้อมนุษย์ หรือเอาเลือดมนุษย์ในเมืองนั้นมาใช้หนี้ได้ทันประสงค์จึงคิดการดังนี้ ก็เพราะการในหัวเมืองเป็นการไถลพระเนตรพระกรรม ไกลทูลไถลตาท่านผู้หลักผู้ใหญ่จะพูดจะทำบังคับบัญชาอะไรไปคดๆ โกงๆ ก็อาจจะทำได้ทุกอย่างเพราะตัวไปนั่งซังเป็นที่สูงไม่มีผู้ขัดขวางได้ จะพรรณนากริยาของผู้สำเร็จราชการหัวเมืองที่ทำผิดๆ ไปนั้น จะรำพรรณนาไปเล่มสมุดหนึ่งก็ไม่พอ...ผู้ใดที่เห็นแก่สินบนรับสินบน ช่วยเดินเห็นว่่ากล่าวเพ็ดทูลและไต่ให้ผู้หนึ่งๆ ได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนั้น ถ้าได้เงินสินบนด้วยเหตุนั้นก็ถือว่าผู้นั้นหากฎาแก่มนุษย์มิได้ ชื่อว่าคิดเอาเลือดเนื้อของราษฎรคนยากคนไร้ ที่อยู่บ้านห่างเมืองไกลมาขายให้ย้ายยักษ์ย้ายผีเป็นผีโง่ผีบ้า ผู้ที่หากินอย่างนี้จะได้บาปมากหนักหนาทีเดียว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 144-146)

ตัวอย่างที่ 429

วิสัยคนที่เป็นใหญ่แล้ว หรือจักเป็นใหญ่ต่อไปในกาลบัดนี้ ควรจะต้องรักษาเกียรติยศให้มีศักดิ์สิทธิ์เล่า ลือว่าเมตตาปราณีแก่คนทั้งปวง ไม่เข้าแก่บ่าวไพร่ของตน และไม่เข้าแก่คนผิด แลคิดอนุเคราะห์แก่คนหาผิดมิได้ ไม่เลือกหน้าว่าผู้ใดจึงจะสมควร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 44)

ตัวอย่างที่ 430

ให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการมีใจเมตตากรุณาแก่ราษฎร...อย่าให้เป็นใจด้วยผู้ที่เรียกอากร แลยอมให้ผู้ซึ่งเรียกอากรยกย้าย เก็บอากรให้เหลือๆ เกินๆ ให้ผิดท้องตราแลหมายประกาศ...ฝ่ายผู้ที่เรียกอากรเล่า ควรจะมีความเมตตากรุณาแก่ราษฎร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 126)

จากตัวอย่างประกาศที่ 428 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระบรมราชโองการข้าราชการทูลจัตวาพวกหนึ่งที่หาเงินมาติดสินบนแก่พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในหรือฝ่ายชายและหญิงทั้งขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ตลอดถึงภรรยาบุตรหลานของขุนนางข้าราชการต่างๆ เพื่อให้ช่วยหาช่องทางกราบทูลพระกรุณาพระราชทานแต่งตั้งคนไปเป็นผู้สำเร็จราชการในต่างหัวเมือง โดยพระองค์ทรงดำพระนามข้าราชการทูลจัตวาพวกนี้ว่า เป็นภูคผีและอมมนุษย์ที่กินเลือดเนื้อมนุษย์เป็นอาหารทรงใช้คำนำหน้านามเรียกข้าราชการที่ทูลจัตวาพวกนี้ว่า "อ้าย" และทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งคดีขึ้นต่อว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งชายและหญิงตลอดทั้งภรรยาและบุตรหลานทายาทของขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่รับสินบนของข้าราชการที่ทูลจัตวาพวกนี้ว่า เป็นผู้ซึ่งบาป

หน้าด้วยไม่มีความเมตตากรุณาต่อราษฎรที่ยากไร้ขาดแคลน หรือจะเห็นได้จากตัวอย่างประกาศที่ 446 ที่แสดงกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งเดือนสดีผู้ที่มีฐานันดรศักดิ์สูงซึ่งได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการบรรดาศักดิ์ชั้นสูงให้มีความเมตตาอุทิศธรรมไม่เอนเอียงไปข้างผู้หนึ่งผู้ใด และจากตัวอย่างที่ 430 ที่แสดงกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งเดือนสดีผู้สำเร็จราชการเมืองและเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรให้เมตตากรุณาต่ออาณาราษฎร จะเห็นได้ว่าปัญหาความทุกข์ร้อนที่ราษฎรประสบนั้นมาสาเหตุมาจากผู้ที่อยู่ในฝ่ายปกครองเป็นสำคัญ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแนวทางป้องกันช่วยเหลือราษฎรจากการถูกกดขี่ข่มเหงเอาเปรียบจากข้าราชการมิจอฉิพพวกหนึ่ง ดังเห็นได้จากพระกระแสพระบรมราชโองการต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 431

ธรรมเนียมให้เรียกภาษีอากรกับราษฎรตามพิกัดมาจนทุกวันนี้ก็แลการซึ่งตั้งเจ้าภาษีอากรให้ออกไปเก็บก็ได้พิกัดภาษีอากรแจ้งอยู่ในท้องตราแล้ว ได้ให้หัวเมืองลอกคัดท้องตราไว้ทุกหัวเมือง แล้วให้ประกาศแก่นายบ้านนายอำเภอกำนัน ให้ประกาศกับราษฎรให้รู้ทั่วตามพิกัดในท้องตราก็เมื่อประกาศรับราษฎรได้รับบ้างมิได้รับบ้าง ที่ไม่รู้พิกัดในท้องตรานั้นมีมาก เพราะฉะนั้นเจ้าภาษีไปเรียกเก็บเหลือเกินพิกัดไปราษฎรที่มีได้รู้ก็ยอมให้เก็บ ไม่มีใครอาจฟ้องร้องว่ากล่าวได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบมีพระราชหฤทัยประสงค์จะให้ราษฎรทั้งปวงอยู่เย็นเป็นสุข จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คัดพิกัดภาษีอากรทั้งปวงตีพิมพ์แจกไปทุกแขวงทุกตำบล ให้ราษฎรรู้พิกัดภาษีอากรจงทั่วกัน แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเจ้าภาษีอากรมาเก็บเงินแก่ราษฎรเหลือเกินนอกจากพิกัดที่ตีพิมพ์นี้แล้ว ก็ให้ราษฎรผู้ได้รับความเดือดร้อนมาร้องฟ้องต่อเจ้ากระทรวงที่ภาษีอากรขึ้นอยู่ในพระคลังนั้นๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2527 : 92)

ตัวอย่างที่ 432

ถ้าไพร่ไม่มีใครจะอนุเคราะห์ถวายเรื่องราวให้ก็ให้คอยที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์...แล้วจะให้ติกลองวินิจฉัยเบรีเรียกคนมาถวายฎีกา เมื่อนั้นให้ผู้ที่ใคร่ถวายฎีกาถือเรื่องราวเข้ามาทูลถวายเทอญ...ถ้าผู้ถวายเรื่องราวและเทอะพื่นเพื่อนอ่านเข้าใจยากจะต้องคืนเรื่องราวให้ไปแต่งใหม่ ถ้าผู้จะแต่งไม่มีก็ให้ผู้ที่จจะร้องฎีกาให้การแก่กรมล้อมพระราชวังขอให้ช่วยเขียนให้...ห้ามอย่าให้กรมล้อมพระราชวังเรียกค่าธรรมเนียมค่าจ้างเขียนมากไปกว่าสองสลึง อนึ่งอย่าให้กักความไว้ไม่เขียนให้นานกว่า ๑๕ วัน ถ้ากักไว้ช้าหรือเรียกค่าธรรมเนียมเขียนมากไป ให้ผู้ร้องฎีการ้องกล่าวโทษกรมล้อมพระราชวังเอง ถ้าทำดังนี้จึงต้องมีเบี้ยปรับไหมทำขวัญแก่ผู้ต้องกักความ และต้องเสียค่าธรรมเนียมเกินกำหนดนั้นโดยโทษานุโทษ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 23-24)

ตัวอย่างที่ 433

ให้ประกาศแก่บรรดาไพร่พลวงที่ได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามให้รู้จักทั่วกัน...ทรงแคลงพระราชหฤทัยอยู่ว่า เจ้าพนักงานแลเจ้าหม่อมขุนนางจะเรียกค่าธรรมเนียมเหลือเกินไป จึงโปรดให้ประกาศให้ทราบทั่วกันเป็นแน่เป็นแบบเดียวกันว่า ไพร่พลวงที่ได้รับตรานั้น ต้องเสียค่าธรรมเนียมคนหนึ่ง ค่ากระดาดสลึง

หนึ่ง คำพิมพ์เพียงหนึ่ง อาลักษณ์สองไฟ...รวมกันตราภูมิใบหนึ่งต้องเสียเงินเก้าสลึงเพียง ถ้าเจ้าหมูลุน
นายแลเจ้าพนักงานจะเรียกเอาเงินค่าธรรมเนียมเกินพิกัดนี้มากขึ้นไปอย่าให้หมูไพร่หลวงยอมให้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 21)

ตัวอย่างที่ 434

ให้ทำกำหนดตามพิกัดภาษีตีพิมพ์ประกาศแจกให้ราษฎรทั้งปวงได้รู้ทั่วกันว่าเจ้าภาษีซึ่งจะเรียกภาษีใน
จังหวัดกรุงเทพฯ กิตติหัวเมืองกิตติ ถ้าทำผิดท้องตราแลประกาศนี้ ห้ามอย่าให้ราษฎรยอมเสียภาษีให้ตาม
ใจเจ้าภาษี ให้ราษฎรดูตามพิกัดที่ประกาศมานี้ แล้วเอาหนังสือพิมพ์ประกาศออกเถียงเถิด ถ้ามีฟังให้
ร้องทุกข์กล่าวโทษผู้ที่เก็บภาษีผิด พิกัดนั้นดังนี้...กำหนดให้เรียกภาษีแพทวิไลสินค้าขายสินค้า สิ่งหนึ่ง
๒ สิ่ง ๓ สิ่ง เป็นสินค้าราคาน้อยให้เรียกภาษีแพทวิไล ๖ สลึง ๒ ห่องเป็นเงิน ๓ บาท สามห่องเป็นเงิน
ค่าถึงสองสลึง...ให้ราษฎรผู้มีเรือแลที่บ้านเรือนโรงร้านตึกแพทั้งปวง พิจารณาเหตุในพิกัดประกาศนี้ให้
ถ้วนถี่จะได้เสียภาษีตามกำหนดในท้องตราตามพิกัด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 32-35)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าวมาข้างต้น การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
มีกระแสพระบรมราชโองการให้พิมพ์อัตราค่าภาษีอากรแจกจ่ายแก่ราษฎร การประกาศพิกัดอัตรา
ค่าธรรมเนียมหนังสือตราภูมิให้ราษฎรไพร่หลวงได้ทราบ และกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งห้าม
โดยเด็ดขาดไม่ให้เจ้าหมูลุนนายและเจ้าพนักงานเก็บเงินค่าธรรมเนียมหนังสือตราภูมิคุ้มห้ามเกิน
จากอัตราที่กำหนดไว้ ทั้งทรงรับสั่งกำชับเตือนราษฎรไพร่หลวงไม่ให้ยินยอมเสียเงินค่าธรรมเนียม
ตราภูมิแก่เจ้าหมูลุนนายและเจ้าพนักงานเกินไปจากที่กำหนดไว้ กระแสพระบรมราชโองการรับสั่ง
ดังกล่าวนี้ล้วนเป็นแนวทางป้องกันราษฎรถูกข่มเหงรังแกให้เป็นทุกข์เดือดร้อนจากข้าราชการ
มิฉะฉินพวกนั้นเพื่อให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นในหมู่อาณาษฎร ทั้งยังทรงเห็นว่า อาณาษฎร
จะประสบสุขร่มเย็นได้นั้นไม่เพียงพระมหากษัตริย์ทรงปกครองราษฎรด้วยพระมหากรุณาธิคุณปก
เกล้าปกกระหม่อมเท่านั้น แต่ทรงมีเห็นด้วยว่า บรรดาข้าราชการบริพารทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ
การชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยที่ทำราชการสนองเบื้องพระยุคลบาทนั้นต้องดำรงไว้ซึ่งความเมตตากรุณาความ
เที่ยงธรรมต่อราษฎรผู้อยู่ภายใต้การปกครองนั้นด้วยเช่นกัน เพราะบุคคลเหล่านี้ล้วนมีหน้าที่รับผิดชอบ
ชอบปกครองดูแลราษฎรต่างพระเนตรพระกรรณ

1.2 พระราชทัศนะเกี่ยวกับความสงบสุขในสังคม

การที่จะสร้างความสงบเรียบร้อยขึ้นในสังคมบ้านเมืองและคนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมี
ความสุขไม่มีการข่มเหงเอาเปรียบ ทุกคนในสังคมประพฤติตนอยู่ในกรอบระเบียบของบ้าน
เมืองปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบและเที่ยงธรรมตามฐานะบทบาทสถานภาพของตนได้นั้นได้
นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานแนวทางปฏิบัติซึ่งพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

แนวทางที่หนึ่ง คือ การเปิดโอกาสให้คนในสังคมตรวจสอบพฤติกรรมกันเอง ซึ่งการตรวจสอบ
แบบนี้จะเป็นช่องทางนำสู่การดำเนินในกระบวนการยุติธรรมต่อไป เพราะเมื่อมีผู้พบเห็นบุคคลใดมี

พฤติกรรมเป็นมิชฌาชีพกระทำผิด ผู้พบเห็นสามารถไปฟ้องร้องแจ้งความดำเนินคดีกับผู้กระทำผิดนั้นต่อข้าราชการแผ่นดินต่อไป ซึ่งจะเป็นทางช่วยควบคุมคนในสังคมให้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในระเบียบวินัยได้อีกทางหนึ่ง ดังเห็นได้จากตัวอย่างประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 435

ถ้าเจ้าของนายนั้นๆ ทำความผิดความชั่ว ล่วงเกินพระราชกำหนดกฎหมายประการใดๆ ถึงมิใช่ความกบฏประทุษร้ายเป็นความเพียงแต่เสพสุราให้เหลือเกินจนเสด็จออกไปนอกวังเที่ยวชมเหิงทูบติราชฎฐผู้มิได้มีความผิด หรือเสด็จไปเที่ยวแย่งชิงเอาทรัพย์สินของราชฎฐให้ได้ความเดือดร้อน หรือคบค้าคนสูบนินทุกันชา ถ้าให้เจ้าสูบนินทุกันชาดังนี้ ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี ฟี่เลี้ยงจางวางว่ากล่าวห้ามปราม แล้วทำเรื่องมายื่นต่อกรมวังไว้เป็นค่านับ มีกำหนดศุภมาสวันคืนวันขึ้นเป็นพยานไว้ ถ้าเจ้านั้นขึ้นทำต่อไปก็ตีหรือไม่เอื้อเพื่อกริ้วกราดขู่เชิญแต่แรกว่าก็ตี เมื่อเป็นดังนี้ก็ให้ยื่นเรื่องราวที่กรมวังอีกขอให้นำเรื่องความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตามเจ้าซึ่งทำความผิดความชั่วนั้นโดยความจริงอย่าลดย่อนผ่อนให้เบาเลย บังคับมาฉะนี้เพราะเหตุด้วยเจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี ฟี่เลี้ยง จางวางนั้น อย่างธรรมเนียมแต่ก่อนมา ในหลวงทรงตั้งพระราชทานให้ไปกำกับเจ้าเป็นพนักงานดูและระวังเจ้ามิให้ทำความผิด ความชั่วต่างๆ...ถ้าแลพากันละเลยเสียไม่ได้ดูและระวังเจ้าให้ทำความผิดความชั่วแล้ว จะมาแก้ว่าไม่ได้มาไม่รู้ก็ตีหรือรู้ความแล้วช่วยปิดบังกลัวเกรงเจ้ามากไปกว่าราชการ มิได้ทำเรื่องราวมายื่นต่อกรมวังให้ทราบทูลพระกรุณาให้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็ตี หรือทำเรื่องราวไปยื่นต่อกรมวังแล้ว แลเมื่อกรมวังไม่ทราบทูลพระกรุณาจนล่วงพ้นกำหนดเจ็ดวันแล้ว เมื่อถึงวันเสด็จออกบรรพการราชฎฐก็ไม่มาทำเรื่องราวร้องถวายฎีกาให้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะลงพระราชอาญาทำโทษแก่ เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี ฟี่เลี้ยง จางวาง ตามโทษที่เจ้าทำความผิดมากแลน้อย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 135-136)

ตัวอย่างที่ 436

ถ้าหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ชายหญิงใดๆ หนีไปหัวเมืองใดๆ แอบแฝงซ่อนอยู่แห่งใดๆ หรือคุมสมัครพรรคพวกอยู่แห่งใดๆ ใครรู้ให้มาบอกแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ ให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการไปล้อมไปตามจับตัวจำส่งลงมาโดยเร็ว ใครนำจับใครฟ้องจะพระราชทานรางวัลซึ่งห้าตำลึง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 107-108)

ตัวอย่างที่ 437

ให้ข้าหลวง และผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการนายบ้านนายอำเภอท่านคอยทุกตำบล แลราชฎฐที่จงรักภักดีเห็นแก่แผ่นดินตรวจตราสืบสวนดู ถ้ารู้ว่าไพร่หลวงสมกำลังพวกใด ณ บ้านเมืองใดคบคิดกันปลอมลักหลังมือตามอำเภอใจ...ก็ให้นำข้อความมาร้องฟ้องต่อข้าหลวง และผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการนายบ้าน นายอำเภอ แลให้บอกส่งเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร ถ้าชำระเป็นสัจ...โทษนั้นก็จะได้พระราชทานเงินตราเป็นบำเหน็จรางวัลไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่ง ไม่มากกว่าสองครึ่ง ตามมีความชอบมากแลน้อย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 26-27)

ตัวอย่างที่ 438

มีหมายประกาศแก่พระสมณพราหมณาจารย์และข้าทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อย แลอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ด้วยพระสงฆ์ทุกวันนี้...กระทำอุลามกต่างๆ เป็นต้นว่าไปคบหาผู้หญิงพูดจากันในที่ลับแต่สองต่อสองจนข้าเรากันดังนี้เห็นจะมีอยู่โดยมาก แต่หากว่าไม่มีผู้ใดจะฟ้องร้องว่ากล่าวเหมือนเรื่องอ้ายเสนไปคบกับอีหนูไปมาหากันจนถึงข้าเรากันทั้งพระ...แลพระสงฆ์อื่นๆ ก็เห็นจะเป็นเหมือนอ้ายเสนจะมีอยู่มาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ว่าแต่นี้สืบไป ถ้าผู้ใดรู้เห็นว่าพระสงฆ์รูปใดวัดใดเป็นเช่นอ้ายเสนนี้แล้ว ให้เห็นแก่พระศาสนาอย่าได้ปิดบังอำพรางไว้ให้มาฟ้องร้องว่ากล่าว...ถ้าข้าราชการได้ความเป็นสักก็จะทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานรางวัลให้แก่ผู้ใดทักนั้นโดยสมควร ถ้าผู้ใดที่บ้านใกล้เรือนเคียง แลรู้เห็นแล้วปิดบังอำพรางไว้ไม่มาฟ้องร้องว่ากล่าวก็ที่จะโปรดเกล้าฯ ให้ปรับไหมผู้นั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2527 : 46-47)

จากตัวอย่างดังกล่าวเบื้องต้นแสดงให้เห็นว่า ทุกคนในสังคมต่างต้องถูกตรวจสอบพฤติกรรมเสมอ กันไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อย พระภิกษุสามเณรหรือสามัญชน หากแต่เมื่อใดที่พบเห็นว่าใครคนใดมีพฤติกรรมเป็นมิชฌาชีพกระทำคามผิดต่างๆ ผู้พบเห็นก็สามารถนำความนั้นมาฟ้องร้องดำเนินคดีต่อผู้กระทำความผิดนั้นได้ เหมือนดังตัวอย่างประกาศที่ 435 ที่ข้าราชการผู้ใดพบเห็นพระบรมวงศานุวงศ์เจ้านายของตนไปช่มเหล่งราษฎรกระทำคามผิดอื่นใดก็ให้ข้าราชการผู้นั้นนำความมาแจ้งต่อกรมวัง เพื่อให้ทราบบังคับคุมทูลทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทต่อไป หรือดังตัวอย่างที่ 436 ที่กล่าวว่าใครในหัวเมืองใดพบเห็นพระบรมวงศานุวงศ์ช่องชุมกำลังคนประพฤติดนช่มเหล่งราษฎรก็ให้นำความมาแจ้งต่อผู้สำเร็จราชการเมืองเพื่อจะได้ติดตามจับกุมตัวพระบรมวงศานุวงศ์องค์นั้นต่อไป หรือในตัวอย่างประกาศ 437 ที่แสดงให้เห็นว่า นอกจากข้าราชการเจ้าพนักงานแผ่นดินแล้ว ราษฎรคนใดก็ตามที่พบเห็นไพร่พลวงไพร่สมที่ปลอมลักก็ให้นำความมาแจ้งต่อข้าราชการที่เป็นข้าหลวงหรือผู้สำเร็จราชการเป็นต้น หรือจากตัวอย่าง 438 ที่แสดงให้เห็นว่าผู้ใดก็ตามที่พบเห็นพระภิกษุสงฆ์รูปใดเสพเมถุนแล้วก็สามารถนำความมาฟ้องร้องได้เช่นกัน

จากความประกาศตัวอย่างที่ 435 เบื้องต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งพระราชทานโทษอาญาแก่ข้าราชการที่ฝ่าฝืนละเลยไม่นำความผิดของพระบรมวงศานุวงศ์มาแจ้งต่อกรมวังนั้นด้วย การที่พระองค์ทรงให้ข้าราชการปฏิบัติตามพระกระแสรับสั่งโดยเคร่งครัดนั้น เพราะพระองค์ไม่ต้องการให้พระบรมวงศานุวงศ์ไปสร้างความเดือดร้อนช่มเหล่งราษฎรหรือกระทำความผิดอื่นใดอันเป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติยศพระองค์เพราะพระบรมวงศานุวงศ์นั้นเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับพระองค์ และหากพระบรมวงศานุวงศ์นั้นกระทำความผิดขึ้นแล้วพระองค์จะได้ทรงทราบและจะได้ชำระความผิดต่อไปไม่ให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ หรือในตัวอย่างที่ 438 ก็ทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งลงโทษผู้ที่ทราบว่ามีพระภิกษุสงฆ์เสพเมถุนแล้วเพิกเฉยไม่นำความมาแจ้งฟ้องร้องต่อทางการ นอกจากนี้ในประกาศตัวอย่างที่ 436, 437 และ 438 นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งพระราชทานเงิน

รางวัลให้แก่ผู้ที่นำความมาฟ้องร้องแจ้งต่อทางการอีกด้วย บทลงโทษและการให้เงินรางวัลที่ทรงนำมาใช้ในการตรวจสอบพฤติกรรมคนในสังคมนี้ เพื่อใช้เป็นปัจจัยกระตุ้นเตือนให้คนในสังคมใส่ใจที่จะมีส่วนร่วมในการควบคุมผู้ที่มีพฤติกรรมเป็นมิฉนาศีพกระทำคามผิดทุจริตต่างๆ ถูกควบคุมไม่ให้กระทำความผิดได้อีก

แนวทางที่สอง คือ การเปิดโอกาสให้ผู้ทำความผิดได้โทษได้โดยมีเงื่อนไขแลกเปลี่ยนกับการชดทอดผู้ร่วมทำความผิดคนอื่นๆ ซึ่งจะเป็นการสืบหาติดตามตัวผู้ที่กระทำความผิดทุจริตมีพฤติกรรมเป็นมิฉนาศีพได้ง่ายขึ้น ดังจะเห็นได้จากความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 439

บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดว่า ให้นำตรกรรยาบาวทาสแลญาติพี่น้องเจ้าสำนักอาศัยของผู้ร้าย ผู้ใดผู้หนึ่งมีความร้อนใจนำเอาสิ่งของที่ย้ายผู้ร้ายได้มาไว้ มาสารภาพลูกโทษต่อตระลาการตามสัตย์จริงไม่ปิดบังไว้แต่ก่อนยังมีผู้ชดถึงแล้ว...ก็จะโปรดให้ผู้พ้นโทษ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 47-48)

ตัวอย่างที่ 440

ภิกษุสามเณรใดได้เกี่ยวพาลผู้หญิงให้เป็นที่ยังเกียจก็ดีเป็นปาราชิกเมณกับหญิงก็ดี เล่นสวาทสัมผัสหรือถึงชำเราก็ดี ยังบวชอยู่ก็ดี หรือสึกไปแล้วยังไม่ครบกำหนดสามปีก็ดี ภิกษุสามเณรใด ๆ เสพสุรา น้ำตาล สัมผัส ผืนสบกัญชา เล่นโปเล่นถั่ว แลอื่นๆ แดอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังบวชอยู่ก็ดี สึกไปแล้วยังไม่ครบสามเดือนก็ดี เมื่อยังไม่มีโทษก็มีความร้อนตัวกลัวผิด ให้รับมาสารภาพลูกโทษต่อกรมธรรมการตามความสัตย์ความจริง อย่าอำพรางปิดบังความชั่วไว้ แลชดทอดพวกเพื่อนผู้ทำผิดด้วยกันเช่นกันตามรู้ตามเห็นให้สิ้นเชิงแลผู้ที่ทำผิดลูกโทษดังนี้ จะทรงพระมหากรุณาโทษให้ ไม่ให้ต้องรับพระราชอาญา ...คฤหัสถ์ศิษย์วัดหรือชาวบ้านเป็นคนสอพลอซื้อสุราน้ำตาล สัมให้พระสงฆ์สามเณรกิน ซื้อผืนซื้อกัญชาให้พระสงฆ์สามเณรสุม แลตัวใดกินได้สุบกับพระสงฆ์สามเณร แลเล่นโปเล่นถั่วแลเล่นอื่นๆ กับพระสงฆ์สามเณร ก็ให้มาสารภาพลูกโทษตามความสัตย์ต่อกรมธรรมการ ชดพวกเพื่อนผู้ทำผิดด้วยกันตามรู้ตามเห็นให้สิ้นเชิง จะทรงพระมหากรุณาโปรดไม่ให้ต้องรับพระราชอาญา แลไม่ให้ต้องมีโทษ ไม่ให้ต้องเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 114-115)

จากตัวอย่างประกาศที่ 439 และ 440 จะเห็นได้ว่า เงื่อนไขที่ผู้กระทำความผิดจะได้โทษพ้นความผิดได้นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดว่าต้องชดทอดผู้ร่วมกระทำความผิดทุกคนให้หมดสิ้นก่อน ดังนั้นการที่ทรงพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้กระทำความผิดคนเดียวนั้นก็เพื่อแลกกับการได้ตัวผู้กระทำความผิดมีพฤติกรรมทุจริตเป็นมิฉนาศีพอีกจำนวนหนึ่ง

แนวทางที่สาม คือ การเปิดโอกาสให้ผู้คนทั้งปวงที่เดือดร้อนเป็นทุกข์มายื่นเรื่องราวร้องทุกข์ต่อพระองค์ได้ด้วยตนเองโดยตรง ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

1.3 พระราชทัศนะเกี่ยวกับการทำงานราชการ

ในส่วนของการปฏิบัติงานราชการแผ่นดินนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชทัศนะว่า การดำเนินงานนั้นต้องเป็นไปตามระเบียบขั้นตอนที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด พิจารณาได้จากความประกาศเรื่องพระยาโบราณนุรักษ์รวบรวมรายชื่อบุคคลเพื่อฟ้องร้องกล่าวโทษเจ้าพระยามหาศิริธรรมดังนี้ว่า

ตัวอย่างที่ 441

พระยาโบราณนุรักษ์เอาชื่อ พระพิทักษ์เทพธานี หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทย หลวงบันเทา ทุกขราษฎร์ หลวงเทพธรรมบุญ หลวงแพ่ง หลวงสุนทรภักดีผู้ช่วย เอาชื่อกราบบังคมทูลพระกรุณา ฟ้องกล่าวโทษเจ้าพระยามหาศิริธรรมฯ ต่างๆ จึงมีพระบรมราชโองการตรัสถามว่าความนี้ ได้กราบเรียนเจ้าพระยานิกรบดินทรเจ้าพระยาตริยวงศ์ผู้เป็นอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่แล้ว หรือแลได้บอกลงมายังศาลาเวรมหาดไทยหรือไม่ พระยาโบราณนุรักษ์กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ไม่ได้กราบเรียน ศาลาเวรมหาดไทยก็ไม่ได้บอก จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่า พระยาโบราณนุรักษ์ก็เป็นแต่เพียงปลัดหัวเมืองควร จะกราบเรียนท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ให้ทราบก่อนหรือให้มหาดไทยนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาตามตำแหน่งจึงจะชอบ ถ้าเห็นว่าจะกราบเรียนท่านเสนาบดีเกรงว่า ความจะไม่ตลอดไปได้ถึงไหนก็ควรจะทำเรื่องราวทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเหมือนถวายฎีกา ตัวจะถวายหรือจะให้ผู้ใดที่มีตำแหน่งเฝ้าช่วยถวายก็ได้ พระยาโบราณนุรักษ์เข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณา ฟ้องกล่าวโทษเจ้าพระยามหาศิริธรรมฯ ในท่ามกลางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยหาควรไม่ จึงดำรัสสั่งให้ลงพระราชอาญาจำพระยาโบราณนุรักษ์กับกรมการที่เข้าชื่อด้วย ซึ่งกรมการต้องรับพระราชอาญานั้นจะได้ต้องเพราะที่เรื่องฟ้องหาไม่ได้ ต้องด้วยไม่เคารพยำเกรงต่อเสนาบดีดอก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 120-121)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ระเบียบขั้นตอนกรณีที่ข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์น้อยจะฟ้องร้องกล่าวโทษต่อข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์สูงกว่านั้นมิกำหนดว่า ผู้ยื่นฟ้องจะต้องแจ้งต่อเสนาบดีขุนนางผู้ใหญ่ให้ทราบก่อน หรือแจ้งต่อข้าราชการมหาดไทยเพื่อให้นำเรื่องขึ้นกราบบังคมทูลแทน หรือเขียนเรื่องราวฟ้องร้องมาถวายฎีกาก็ได้ จากตัวอย่างประกาศปรากฏว่า พระยาโบราณนุรักษ์ซึ่งเป็นเพียงข้าราชการกรมการประจำหัวเมืองที่ประสงค์ฟ้องร้องกล่าวโทษเจ้าพระยามหาศิริธรรมฯ นั้นไม่ได้ปฏิบัติตามระเบียบกำหนดไว้ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชดำรัสรับสั่งให้ลงโทษคุมขังพระยาโบราณนุรักษ์และข้าราชการกรมการที่ร่วมลงชื่อฟ้องร้องนั้น แสดงได้ว่าพระองค์ทรงมีพระราชทัศนะเห็นว่า การดำเนินกิจการงานราชการแผ่นดินควรดำเนินไปตามระเบียบขั้นตอนที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชทัศนะในการปกครองที่ยาวไกล ดังพิจารณาเห็นได้จากกรณีการคัดสรรผู้มารับตำแหน่งพระมหาราชครูนั้นจากความประกาศที่กล่าวไว้ว่า

ตัวอย่างที่ 442

จึงโปรดเกล้าฯขอให้พระราชวงศานุวงศ์ที่ตั้งกรมแล้วและยังไม่ได้ตั้งกรมข้าราชการเจ้าพระยา แลพระยา พระ หลวง ในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวังคิดตรองเลือกผู้ที่ชอบใจ อย่าให้ปรึกษากันว่าจะ ชอบใจให้ผู้ใดเป็นที่พระมหาราชครูโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธร ก็ให้จดหมายลงว่าข้าพระพุทธ เจ้าคนนั้นเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า คนชื่อนั้นสมควรที่จะเป็นพระมหาราชครูโรหิตาจารย์คนชื่อนั้น สมควรที่จะเป็นพระมหาราชครูมหิธร มิได้บังคับว่าให้เลือกเอาแต่ข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง ถึงข้าเจ้าป่าวข้าราชการ ถ้าเห็นว่ามีสติปัญญาควรจะเป็นที่ตัดสินความโดยสัตย์โดยธรรมตามพระราชกำหนดกฎหมายให้สิ้นสงสัยชอบใจแก่คนทั้งปวงได้ ก็ให้เขียนชื่อส่งมอบให้อาลักษณ์ ผู้เอาไคโรหมายไปถามหาหรือพระบรมวงศานุวงศ์ก็ให้เขียนถวายเข้ามาองค์ละฉบับทุกๆ องค์ ข้าราชการ ก็ให้เขียนเข้ามาถวายคนละฉบับๆ จงทุกๆ คน โปรดเกล้าฯ ว่าอย่าให้วังเกียจสงสัยว่า จะทรงส่งลงล้อ เลียนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย แล้วอย่าให้คิดวนเวียนรั้งรอว่า เมื่อจะเลือกผู้หนึ่งๆ เข้าไปตามใจตัวจะไม่ถูก พระกระแสออกกระมังก็คิด แลถ้าจะเลือกเข้าไปแล้วจะไม่ได้เป็นดังว่าเข้าไป จะต้องอายเขาออกกระมังก็คิด เช่นนี้ ก็อย่างเก่าๆ อย่างนี้ขอเสียเถิดนิสัยใจคอต่างๆ กันก็ถึงจะเลือกชอบใจต่างๆ บัดนี้จะต้องพระราช ประสงค์ก็ตั้งตามใจคนทั้งหลายเป็นอันมาก เลือกชอบใจท่านผู้ใดมากด้วยกันก็จะให้ผู้นั้นเป็นที่พระมหา ราชครูทั้งสองนั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 61)

จากตัวอย่างประกาศแสดงให้เห็นถึงพระราชทัศนะการปกครองที่ยาวไกลเพราะแม้พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองแบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจในการปกครองสูงสุดมีสิทธิ์มีอำนาจที่จะ ตัดสินบังคับบัญชาการงานอันใดได้โดยชอบธรรมเพียงพระองค์เดียว แต่ในทางปฏิบัติจะเห็นได้ว่า พระองค์มีพระราชทัศนะที่เป็นประชาธิปไตย ดังเช่นแทนที่พระองค์จะทรงพระราชทานแต่งตั้งขุน นางตามความพอพระทัยของพระองค์เพียงผู้เดียวทั้งที่ทรงกระทำได้โดยอำนาจอันชอบธรรม แต่ พระองค์ได้ทรงเปิดโอกาสให้มีการเสนอบุคคลที่มีความรู้ความสามารถมาดำรงตำแหน่งพระมหา ราชครูโรหิตาจารย์และพระมหาราชครูมหิธร ด้วยทรงตระหนักถึงความต่างทางความคิดและจิตใจ ของแต่ละคน พระองค์จึงทรงเปิดโอกาสให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการแต่ละคนได้ แสดงความคิดเห็นเลือกสรรบุคคลที่เหมาะสมมารับตำแหน่งพระมหาราชครูได้อย่างอิสระเสรี ซึ่งการ นี้อยู่เป็นทางยุติข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มบุคคล เพราะผู้จะเข้ารับตำแหน่งพระมหาราชครูทั้งสองนั้น เป็นที่ยอมรับไว้วางใจของคนหมู่มากอันเป็นมติเอกฉันท์ และตั้งอยู่บนการตัดสินที่เป็นไปโดยชอบ ธรรม แสดงให้เห็นพระราชทัศนะอันเป็นประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่ให้ทุกคนเขียนหนังสือแสดงความคิดเห็นเสนอชื่อบุคคลที่ชื่นชอบไว้วางใจ และการตัดสินพิจารณา คัดเลือกบุคคลนั้นพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชวินิจฉัยเลือกผู้ที่ได้รับเสียงเลือกสูงสุดให้เป็นผู้เข้า ดำรงตำแหน่งพระมหาราชครู ซึ่งเป็นไปตามหลักการตัดสินในระบอบประชาธิปไตยคือถือเอาเสียง ข้างมาก นอกจากนี้ยังสามารถพิจารณาพระราชทัศนะในการที่ทรงให้มีการคัดสรรเลือกผู้เข้ามาดำรง ตำแหน่งพระมหาราชครูนั้นด้วยกุสโลบายที่ต้องการพาพระองค์ให้พ้นจากข้อขัดแย้งหากพระองค์ ทรงพระราชทานแต่งตั้งผู้มาเข้ารับตำแหน่งพระมหาราชครูด้วยพระองค์เอง แต่หากเป็นการคัดสรร ตามความเห็นชอบของทุกคนย่อมเป็นทางยุติข้อขัดแย้งต่อพระองค์ได้

2. พระราชทัณฑ์เกี่ยวกับเสรีภาพของบุคคล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระบรมราชโองการข้อกำหนดต่างๆ ที่แสดงถึงการให้สิทธิเสรีภาพความเสมอภาคแก่คนในสังคมมากขึ้น เช่น พระบรมราชโองการที่กำหนดให้การขายบุตรและการขายภรรยาเป็นไปตามความสมัครใจของบุตรและภรรยา ดังจะพิจารณาได้จากตัวอย่างประกาศพระบรมราชโองการต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 443

ถ้าลูกแยกย้ายไปจากพ่อหรือแม่ที่เป็นผู้ชายแล้วคือพ่อแม่โกรธกัน หย่าร้างกัน ลูกตกไปอยู่ข้างอื่นจากผู้ขาย หรือญาติของฝ่ายอื่นจากผู้ขายจะลอบเอาชื่อมาขายไม่ได้ไม่เป็นอันขาย...ก็ถ้าลูกชายก็ดิลูหญิงก็ดิอายุถึง ๑๕ ปี ขึ้นไปแล้วถ้าพ่อแม่จะเอามาขาย ต่อมันลงแกงไคยินยอมมีผู้รู้เห็นด้วยจึงเป็นอันขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 80)

ตัวอย่างที่ 444

ถ้าหัวจะเขียนชื่อเมียในสารกรมธรรม์ขาย ถ้าเมียมิใช่เมียทาส...ต่อเมื่อยอมให้ขายลงลายมือแกงไคด้วยเป็นสำคัญ ผู้เขียนสารกรมธรรม์หรือผู้หนึ่งเป็นพยานรู้เห็นด้วยจึงเป็นอันขาย...ถ้าเมียไม่ยอมให้ขายหรือลักเอาชื่อไปขาย ไม่มีพยานรู้เห็นไม่เป็นอันขาย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 78)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าวได้แสดงถึงพระราชทัณฑ์ของที่ 443 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระประสงค์ให้ราษฎรสามัญชนที่อยู่ในฐานะบุตรและหญิงสามัญชนที่อยู่ในฐานะภรรยามีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตของตน โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานข้อกำหนดว่า บิดามารดาที่จะขายบุตรของตนซึ่งมีอายุ 15 ปีไปแล้วนั้นจะต้องให้บุตรยอมลงลายมือชื่อยินยอมด้วยจึงจะขายบุตรได้ นอกจากนี้ยังจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้แสดงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ในประกาศที่ 443 นั้นได้แสดงถึงพระราชทัณฑ์ที่ต้องการให้บุตรของสามัญชนมีเสรีภาพอย่างแท้จริงจึงทรงมีกระแสพระราชบรมราชโองการกำหนดไว้ชัดเจนด้วยว่า บุคคลใดที่มีใช้บิดาหรือมารดาจะนำบุตรของผู้อื่นไปขายไม่ได้ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นญาติพี่น้องของบิดาหรือมารดาก็ตาม และจากตัวอย่างประกาศที่ 444 ได้แสดงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ต่อสตรีสามัญชนที่อยู่ในฐานะภรรยาให้มีเสรีภาพไม่ต้องถูกสามีข่มเหงนำไปขายให้ใครต่อใครได้ตามอำเภอใจได้อีก จึงทรงกำหนดให้สามีจะขายภรรยาได้นั้นต้องได้รับความยินยอมจากภรรยาโดยลงลายมือชื่อหรือมีพยานร่วมรับรู้ด้วยเช่นนี้สามีจึงขายภรรยาได้ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นวาทกฏหมายเปิดช่องให้สตรีสามัญชนเหล่านี้ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากผู้เป็นบิดามารดาและสามี จนดูราวกับเป็นสัตว์ที่เลี้ยงเพื่อใช้ประโยชน์แก่เจ้าของ เช่น ควาย ซึ่งไม่ยุติธรรมแก่ฝ่ายหญิง พิจารณาได้จากกระแสพระราชดำรัสพระบรมราชโองการที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 445

ถ้าผัวแฉพ่อแม่...เอาชื่อลูกเมีย...ลงในกรมธรรม์ขาย ท่านว่าเป็นสิทธิ์ แม้นว่าเจ้าสินบอภักดี มิได้บอภักดี ...ท่านว่าเป็นสิทธิ์ได้โดยกระบิลเมืองท่าน เหตุว่าเจ้าผัวแฉพ่อแม่...เป็นอิสรภาพ บทหนึ่งว่าเมียก็ติลูกก็ ติ เอาชื่อพ่อแม่ผัวลงในกรมธรรม์ขาย ท่านว่ามีเป็นสิทธิ์ เหตุว่าเมียลูกนั้นมิได้เป็นอิสระแก่ผัวแฉพ่อแม่ นั้น" กฎหมายเดิมมีอยู่เช่นนี้ จึงทรงพระราชดำริว่า กฎหมายบทนี้ เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็น ควายผู้ชายเป็นคนไป หาเป็นยุติธรรมไม่ ให้อยกเสีย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 77)

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเสรีภาพแก่หญิงสามัญชนสามารถเลือกคู่ครองได้ตามใจสมัคร ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่า ผู้ชายในสมัยก่อนชอบหมั้นแฉผู้หญิง เช่นชายนั้นพอใจหญิงคนใดก็แสดงความเป็นเจ้าของเป็นสามีโดยถือเอาการสัมผัสการอยู่กันเพียงลำพังในที่ลับตาคนเป็นข้ออ้างว่าหญิงนั้นตกเป็นภรรยาของตนแล้ว ซึ่งพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับพฤติกรรมการกระทำดังกล่าว จึงพิจารณาได้จากกระแสพระราชบรมราชโองการจากตัวอย่างประกาศที่ 40 (หน้า 29)

ไม่เพียงเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชทศนะประสงค์ให้เสรีภาพแก่ผู้หญิงที่รับราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังเช่นเจ้าจอม ข้าราชการเจ้าพนักงานฝ่ายใน ถวายบังคมลาออกจากราชการได้เช่นกัน ดังความจากประกาศพระบรมราชานุญาตต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 446

ท่านทั้งปวงมีความจงรักภักดีต่อพระเดชพระคุณ จึงได้พาบุตรหลานมาให้ถวายตัวทำราชการอยู่ข้างใน ...ก็ข้าราชการฝ่ายในถวายตัวขึ้นทุกปีๆ ตลอดสิบเอ็ดปีมา เงินเบี้ยหวัดก็เปลืองมากขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้เงินสองพันชั่งก็ไม่พอ ผู้ที่ได้รับพระราชทานก็ยังบ่นว่าได้น้อยโดยมากเพราะจำนวนผู้รับพระราชทานเบี้ยหวัดนั้นมากที่ทางในพระบรมมหาราชวัง ก็เป็นที่เบียดเสียดเยียดอัดกันอยู่ไป เมื่อบุตรหลานของท่านทั้งหลายมาทำราชการอยู่มากด้วยกันดังนี้ ก็เหลือกำลังที่จะทรงพระกรุณาอุปถัมภ์ให้ขึ้นชมสมประสงค์ ให้ทั่วถึงทุกหน้าทุกพวกทุกรายไป ท่านผู้ที่เคยมีภรรยามากมีบ่าวมาก เมื่อเทียบกับใจของตัวก็จะเห็นจริงวันหนึ่งคืนหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมงเท่านั้น สารพัดการในประเทศนอกประเทศก็มาเร่งมาทวงอยู่เป็นนิตย์ ทุกเวลาไม่ว่างเว้นเห็นอยู่ด้วยกันไม่ใช่หรือ...บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยอมพระราชทานคืนบุตรหลานของท่านทั้งปวง ซึ่งนอกจากเจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้าแล้วก็ดี ที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศเป็นเครื่องทองคำแล้วก็ดี นอกนั้นตามแต่ใจบิดามารดาแลญาติตั้งบิดามารดาเกิด...หรือผู้ที่ไม่มียศบิดามารดาแลญาติใคร่เอง ก็ให้มาขอรับรองออกตามสบายเกิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 217-218)

ตัวอย่างที่ 447

บัดนี้ท่านทั้งปวงก็ทำราชการมานานแล้ว ใครๆ ไม่สบายจะใคร่กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการ ไม่อยู่วังเจ้าบ้านขุนนางบ้านบิดามารดา จะมีลูกมีเมียให้สบายประการใด ก็อย่าให้กลัวความผิดเลย ให้กราบทูลถวายบังคมลาโดยตรงแล้วก็จะโปรดให้ไปตามปรารถนาโดยสะดวกไม่กักขังไว้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 74)

ตัวอย่างที่ 448

สิบสองคนนี้พ้นจากราชการแล้ว ถ้าจะไปถวายตัวในวังเจ้าก็ดี จะรับไว้ก็ได้ จะเข้าฝากตัวในบ้านขุนนาง จะรับไว้ก็ได้ หรือเจ้านายแลขุนนางผู้ใดชอบใจคนใด จะเกลี้ยกล่อมลอบไปจากบิดามารดาเอาไปเลี้ยงเป็นนางห้ามเป็นภรรยาก็ตาม ทรงทราบจะทรงยินดีโดยสุจริตไม่กระดากกระเดื่องเคืองขัดอะไรเลย เพราะมีพระราชประสงค์...ให้ผู้ที่ถูกออกได้ชื่นชมสมประสงค์ด้วย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 79)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าว การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่สตรีข้าราชการฝ่ายในเหล่านี้ได้ลาออกจากราชการตามความสมัครใจนั้น แสดงให้เห็นว่าพระองค์ถือว่าแม่สตรีเหล่านี้บิดามารดาได้ถวายตัวเข้าราชการสนองเบื้องพระยุคลบาท แต่พระองค์ก็ไม่สามารถจะหาเบี้ยหวัดมาพระราชทานได้พอเพียง อีกทั้งในพระบรมมหาราชวังก็ไม่สามารถจะรองรับได้หมด จึงทรงเปิดโอกาสให้ผู้ที่ได้ถวายตัวแล้วกราบบังคมทูลลาออกจากราชการไปทำงานกับเจ้านายหรือขุนนางหรือมีเหย้ามีเรือนก็ไม่ทรงขัดข้อง

3. พระราชทัศนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจการพาณิชย์

พิจารณาประเด็นศึกษาพระราชทัศนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจการพาณิชย์ได้ดังนี้

3.1 พระราชทัศนะด้านการค้าขาย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีชาติตะวันตกเดินทางเข้ามาติดต่อทำสัญญาค้าขายกับประเทศไทย เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา ดังตัวอย่างในประกาศที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 449

พระเจ้ากรุงอังกฤษ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแลเปรซิเดนต์เจ้าเมืองอเมริกัน แต่งให้ทูตคุมเครื่องมุลลราชบรรณาการเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ขอทำหนังสือสัญญาค้าขายให้มีผลประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายจึงได้ทรงปรึกษากับท่านเสนาบดีเห็นพร้อมกันยอมทำหนังสือสัญญา เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่า บ้านเมืองฝ่ายประเทศสยามนี้ไม่มีที่เกิตรแร่เงินจะร่อนกลึงใช้ได้เอง ต้องอาศัยใช้เงินมาแต่ประเทศอื่นแต่เดิมมาแลบัดนี้เมื่อได้ทำหนังสือสัญญากับประเทศใหญ่ที่มีลูกค้ามากแล้ว เรือลูกค้าต่างประเทศก็มีเข้ามามากถึงจะบรรทุกสินค้าเข้ามาขายก็ขายได้บ้างไม่มากนัก เห็นจะต้องเอาเงินนอกประเทศเข้ามาซื้อสินค้าในประเทศสยามนี้ ราษฎรก็จะได้มีเงินบริบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะจะได้สินค้าต่างประเทศมาขาย และจะได้รับจ้างทำการงานทั้งปวง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2527 : 159-160)

จากตัวอย่างดังกล่าวพิจารณาได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชทัศนะเห็นว่า การตกลงทำสัญญาการค้ากับประเทศตะวันตกจะก่อให้เกิดผลดีต่อเศรษฐกิจของประเทศด้วยจะมีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาประกอบการค้าในประเทศมากขึ้น ซึ่งจะทำให้ราษฎรมีช่องทางประกอบสัมมาอาชีพทั้งการค้าขายหรืองานรับจ้างต่างๆ มากขึ้น ดังนั้นนอกจากราษฎรมีเงินรายได้มากขึ้นแล้วการเงินในแผ่นดินจะบริบูรณ์ขึ้นด้วยมีเงินภาษีอากรที่เก็บได้จากราษฎรผู้ประกอบสัมมาอาชีพของราษฎร ซึ่งเป็นพระราชทัศนะที่มีการเชื่อมโยงสัมพันธ์ต่อกัน จึงได้มีการตกลงทำสนธิสัญญาค้าขายระหว่างกันขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ก็ทรงดำเนินนโยบายเปิดประเทศแสดงไมตรีต้อนรับชนต่างชาติจากนานาประเทศที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยด้วยดีเหมือนดังที่ทรงปฏิบัติต่อชนชาติปรัสเซียหรือปรัสเซียและชาวเยอรมัน ดังความจากประกาศที่กล่าวไว้

ตัวอย่างที่ 450

ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ การค้าขายต่างประเทศในแผ่นดินสยามมีความเจริญขึ้น ด้วยมีสัญญากับนานาประเทศซึ่งมาค้าขายแต่ยุโรปแลอเมริกา จึงมีชนปรัสเซียแลเยอรมันเข้ามาตั้งค้าขายอยู่บ้าง พาเรือกำปั่นใช้ธงปรัสเซียแลเยอรมันบรรทุกสินค้าเข้ามาขาย แลรับซื้อสินค้าฝ่ายสยามออกไปบ้าง ...ถึงยังไม่มีสัญญาต่อกันดังนั้น ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยาม ก็ได้อนุเคราะห์ชนชาวเมืองปรัสเซียแลเยอรมันนี้ซึ่งเข้ามาอยู่ในแผ่นดินสยาม...โดยอาการคล้ายกันกับอย่างซึ่งได้อนุเคราะห์แก่แลเรียกแต่ลูกค้าชาวยุโรปพวกอื่นซึ่งได้ทำสัญญากับผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยามแล้ว...สมเด็จพระเจ้ากรุงปรัสเซียจึงแต่งให้กองแอดเลนเบิตเป็นทูตผู้ถือรับสั่งเข้ามาขอทำสัญญาในกรุงเทพมหานครนี้ด้วยทางพระราชไมตรีแลการค้าขายในระหว่างสยามแลปรัสเซียเข้ากับเมืองเยอรมันนี้ ๒๑ พวก เพื่อความเจริญแก่บ้านเมืองทั้ง ๒ ฝ่าย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 234-235)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรชาวไทยประกอบอาชีพทำงานรับจ้างให้กับชาวต่างประเทศได้อย่างอิสระ ด้วยพระราชทัศนะที่เห็นว่าจะเป็นการขยายอาชีพและสร้างรายได้ให้กับราษฎรชาวไทยมากขึ้น พิจารณาจากความประกาศกระแสพระบรมราชโองการคำรับว่า

ตัวอย่างที่ 451

ฝรั่งหลายพวกหลายคน เอาเงินทองเป็นอันมากเข้ามาแล้วคิดอ่านจัดซื้อสินค้าแลหาที่ทางจะซื้อจะเช่า แลจ้างคนฝ่ายไทยใช้ให้เป็นครูสอนภาษาแลทำการงานต่างๆ...ใครๆ คือ ไทย จีน ญวน พม่า มอญ เขมร ลาว เขมร ลาว แยกจาม แลลูกหลานฝรั่งโปรตุเกสเดิมทั้งปวงทั้งหญิงทั้งชาย ใครจะไปรับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งอยู่ให้ใช้ทำการในบ้านในเรือนในเรือของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นก็ดี จะรับเอาการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งมาทำในบ้านในเรือนของตัว แลที่ใดๆ ก็ดี หรือจะเป็นแต่อยู่ในบ้านเรือนของตัวไปทำการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่ง ตามเวลาดังครุที่ไปสอนหนังสือสอนภาษา แลคนไปจ้างขุดอยู่ต่อเรือแลอื่นๆ นั้นก็ดี โปรดให้ห้ามดทุกอย่างมิได้ห้าม คนทั้งปวงที่อยากจะใคร่รับจ้าง จงได้ค่าจ้างเป็นผลประโยชน์ของตัวเลี้ยงชีวิตเถิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2527 : 155-156)

ตัวอย่างที่ 452

กงสุลอังกฤษจะสร้างตึกขึ้นในที่ซึ่งโปรดพระราชทานให้ได้บ้างกงสุลโปรตุเกสนั้น จึงได้คิดจะให้ลูกจ้างรับ
เหมาทำการก่อสร้างตึกตามตัวอย่างที่กงสุลอังกฤษคิดไว้แล้วนั้น ให้แล้วโดยเร็ว เมื่อผู้ใดจะขายไม้ขายอิฐขาย
ปูนแลของอื่นๆแก่กงสุล หรือผู้ใดจะรับจ้างรับเหมาทำการของกงสุล ก็ให้ไปหากงสุลว่ากล่าวราคา
จ้างให้ตกลงกันแล้วจึงขายแลรับจ้างทำการตามชอบใจเกิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 189-190)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้กีดกัน
แบ่งแยกราษฎรชาวไทยกับชาวต่างชาติ ทรงเปิดโอกาสให้คนไทยทำงานร่วมกับคนต่างชาติได้ไม่ว่า
จะรับจ้างทำงานบ้าน ชุดอยู่ต่อเรือ สอนหนังสือ ค้าขายหรือรับเหมาก่อสร้างเป็นต้นได้ตามความ
สมควรใจ โดยเฉพาะในด้านการค้าขายนั้นพระองค์ทรงสนับสนุนราษฎรให้ชวนขายหาสินค้าสิ่งของ
ค้าขาย ดังจะเห็นได้จากความกระแสพระราชดำรัสประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 453

เมื่อได้ทำหนังสือสัญญากับประเทศใหญ่ที่มีลูกค้ามากแล้ว เรือลูกค้าต่างประเทศก็มีเข้ามามากถึงจะ
บรรทุกสินค้าเข้ามาขาย ก็ขายได้บ้างไม่มากนัก เห็นจะต้องเอาเงินนอกประเทศเข้ามาซื้อสินค้าใน
ประเทศสยามนี้ ราษฎรก็จะได้มีบริบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อนเพราะจะได้สินค้าต่างๆ มาขาย...บัดนี้โปรด
เกล้าฯ ให้ประกาศให้ราษฎรทั้งปวงมีความเพียรสุจริต หาสิ่งของสินค้าต่างๆ ไปขายกับคนชาวนอก
ประเทศให้มีผลประโยชน์ตามชอบใจ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2527 : 160)

จากประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ภาย
หลังจากที่มีการตกลงทำสนธิสัญญาการค้ากับหลายประเทศจากชาติตะวันตกแล้วนั้นได้มีชาว
ประเทศเหล่านั้นได้เดินทางเข้ามาทำการค้าขายในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเห็นว่า ในช่วงเวลานั้นเป็นโอกาสอันดีที่จะนำเงินตราเข้าประเทศและ
การทำการค้าขายกับชาวต่างชาติเหล่านั้นเป็นทางที่จะนำเงินตราเข้าประเทศได้มากที่สุด พระองค์
จึงทรงมีกระแสพระราชดำรัสสนับสนุนให้ราษฎรหาช่องทางประกอบการค้าขายให้มากขึ้น เพราะ
นอกจากจะเป็นช่องทางการนำเงินตราหมุนเวียนเข้าประเทศแล้วยังจะเพิ่มรายได้มาสู่ราษฎรชาว
ไทยผู้ประกอบการค้าขายนั้นอีกด้วย และข้านับเป็นสินค้าสำคัญชนิดหนึ่งที่น่าเงินรายได้จำนวน
มากหมุนเวียนเข้าประเทศ ด้วยชาวต่างชาติมีความต้องการสินค้าข้าวเป็นจำนวนมาก ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงนโยบายเปิดขายข้าวให้แก่ชาวต่างชาติ ด้วยทรงมีพระราชทัศนะเห็น
ว่า นโยบายนี้จะเป็นการนำเงินตราเข้าประเทศจำนวนมากแล้วยังเป็นการพยุงราคาข้าวที่ต่ำให้สูง
ขึ้นซึ่งจะเป็นทางช่วยให้ราษฎรชาวนาที่เพาะปลูกข้าวด้วยความเหนื่อยยากลำบากได้มีกำไรในการ
ขายข้าวเพิ่มขึ้นดังนั้นเมื่อปีใดที่ผลผลิตข้าวมีจำนวนมากเพียงพอแก่คนในประเทศบริโภคแล้ว พระ

บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชโองการประกาศเปิดข้าวขายแก่ชาวต่างชาติ
ดังพิจารณาจากประกาศพระบรมราชโองการที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 454

เวลาเมื่อในกรุงมีธรรมเนียมปิดข้าวไม่ให้มีผู้เอาออกไปค้าขายนาๆ ประเทศเป็นนิตย์ เมื่อนั้นชาวนาเมื่อ
ทำนาได้ข้าวมาก จะขายราคาแพงก็ขายไม่ใคร่ได้ จะเก็บไว้กลัวจะหุ้ญเสียต้องขายไปราคาต่ำๆ เพียง
เกวียนละ ๔ บาท ๕ บาท ๓ บาท ถึงกระนั้นไม่ใคร่มีผู้ซื้อ ต้องเอาข้าวออกแลกของต่างประเทศที่จะใช้
จะกิน เมื่อขายดังนี้ก็ไม่ได้ทรัพย์สินมากเป็นกำไรสมกับแรงเหนื่อยที่ชาวนาสุ่โลกแล้วต้องเสียค่านาเปล่า
เวรนาเสีย นาน้ำฝนฟางลอยก็ทิ้งไม่ทำ ...บัดนี้เพราะเปิดข้าวให้นานาประเทศชนเข้าไปจำหน่ายเมือง
อื่นไม่ห้าม ก็มีผู้ทำนามากเต็มที่แลนาเกิดขึ้นใหม่ทุกปี เมล็ดข้าวมีในบ้านเมืองล้นเหลือเพื่อฟาย คน
ต่างประเทศเอาเรือเข้ามาบรรทุกข้าวไปขายเมืองอื่นมากมายหลายลำ ปีหนึ่งชนข้าวไปหลายหมื่นเกวียน
ราษฎรก็กดราคาข้าวให้แพงอยู่เป็นนิตย์ ด้วยคิดจะขายเอาเงินให้มาก ฝ่ายลูกค้านานาประเทศเมื่อเห็น
ข้าวในกรุงเทพฯ ราคาแพงเพียงพอก็ซื้อเอาไปขายมีกำไรได้ ก็เอาเงินมาบ้างเอาทองมาบ้างแต่เมืองอื่น
มาซื้อข้าวไป...เงินทองในพื้นที่บ้านพื้นเมืองก็มากขึ้นทุกปี ตั้งแต่เปิดข้าวมาแปดปีนี้เงินเมืองอื่นเข้ามาใน
กรุงเทพฯ นี้หลายหมื่นชั่ง ทองคำเข้ามาในกรุงเทพฯ นี้หลายสิบหาบ เพราะฉะนั้นถึงข้าวมีมากราคาก็คง
แพงอยู่คือเกวียนละ ๔ ตำลึง ๕ ตำลึงเสมอไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 128-129)

ตัวอย่างที่ 455

ประกาศแก่เจ้าผู้แต่งตั้งเรือไปค้าขายเมืองต่างประเทศ แลคนทั้งหลายที่มีข้าวไปขายแก่ เจ้า นายห้างให้
ทราบทั่วกัน ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่ง
ว่า ปีชวดคชกนี ในพระราชอาณาจักรสยามนี้ส่วนข้างตะวันตกเป็นน้ำท่วม ส่วนอื่นๆ เป็นฝนน้อยน้ำ
น้อย ราษฎรทำนาสาธางแห่งทำ ๑๐ ส่วนได้ ๒ ส่วน ลางแห่งทำ ๑๐ ส่วนได้ส่วน ๑ บ้าง ลางแห่งข้าวเสีย
ไม่ได้ทีเดียว ผู้ที่มีเงินก็ตื่นกันซื้อข้าวไว้ จนราคาข้าวสารขึ้นถึงถึงละกึ่งตำลึงเดียวนี่ลดลงมาอยู่ถึงละ ๕
สลึงเพียง ราคาข้าวเปลือกเลากก็คงอยู่เกวียนละ ๖๐ บาท ๗๐ บาท ตามข้าวงามไม่งาม ราคาข้าวก็ไม่ลด
ถอยลงมาอีก ข้าวแพงไปทั้งหัวเมืองแลในกรุงเทพฯ ราษฎรอยู่ตามหัวเมืองที่เป็นคนขัดสนยากจนไม่มี
เงินจะซื้อข้าวทำนาก็ไม่ได้ต้องเข้าป่าแลหากกล้วยแลเก็บขุยไผ่มากินต่างข้าว ลางที่ก็หาของอื่นปนข้าวกิน
ก็มีโดยมาก ครั้นจะไม่ปิดไว้ จำพวกที่มีข้าว เห็นราคาข้าวแพงก็จะสืเป็นข้าวกลองข้าวสารขายลงเรือ
ใหญ่ไปนอกประเทศจะเอาพืชพันธุ์ข้าวไว้ก็แต่พอของตัว ครั้นถึงฤดูทำนา คนที่ไม่มีพันธุ์ข้าวจะไปเที่ยว
ซื้อหาแบ่งปันกันมาทำข้าวปลูก ก็จะได้แห่งละเล็กละน้อย ถึงจะมีฝนบริบูรณ์ก็จะทำนาไม่ได้เต็ม
ภาคภูมิ ข้าวก็จะแพงต่อไปอีกจะขาดผลประโยชน์ไปทั้งผู้ตั้งเรือแลผู้ทำนา ข้าวก็เป็นสินค้าใหญ่แล้วก็
เป็นกำลังแก่บ้านเมือง ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่อาณาประชาราษฎร์แลลูกค้าพาณิชยทั้งปวงทั่วไป
เพื่อจะให้ป็นประโยชน์ทั่วกันทั้งคนในประเทศแลคนต่างประเทศ จึงได้ขอเปิดข้าวแก่นายห้างต่างๆ
เข้ามาตั้งห้างซื้อขาย แต่เดือน ๓ ขึ้นไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 221)

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การเปิดขายข้าวออกนอกประเทศส่งผลให้
ราษฎรชาวนาที่เคยทำนาขายข้าวได้ราคาต่ำจนต้องละทิ้งพื้นที่นาทำกินไปนั้น ต่างหวนกลับมาทำ

นาเพาะปลูกข้าวเหมือนเดิมและมีการขยายพื้นที่ทำนามากขึ้นด้วย นโยบายดังกล่าวจึงเป็นการฟื้นฟูการทำนาให้กลับมาเจริญขึ้นเฟื่องฟูอีกครั้ง

3.2 พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปรับปรุงภาษีอากร

เพื่อให้อาณาจักรขวชนขยายประกอบสัมมาอาชีพเสริมสร้างรายได้และเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญรุ่งเรือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลดหย่อนยกเลิกภาษีอากรบางประเภทเพื่อเสริมสร้างกระตุ้นให้ราษฎรขวชนขยายประกอบสัมมาอาชีพนั้นต่อไป ดังที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกภาษีอากรต้นมะพร้าวเสีย ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรชาวสวนที่เคยปลูกมะพร้าวกลับมาขวนขวายปลูกมะพร้าวกันให้มากขึ้นเหมือนเดิม เหตุเนื่องจากราษฎรไม่ต้องการเสียเงินภาษีอากรมะพร้าว ดังตัวอย่างที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 456

ทรงพระราชดำริเห็นว่า ผลมะพร้าว น้ำมันมะพร้าว มีราคาแพง เพราะต้นมะพร้าวของเก่าต้นแก่สูงดวดไปไม่มีผลบ้างตายเสียบ้าง ต้นมะพร้าวจึงน้อยไป ราษฎรเจ้าของสวนไม่ปลูกเพิ่มเติมขึ้นในที่สวนเพราะกลัวจะต้องเสียอากรต้นมะพร้าว ๓ ต้นเป็นเงินสลึง ๑ ผลมะพร้าวและน้ำมันมะพร้าวจึงแพงไม่บริบูรณ์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า แต่นี้สืบไปให้บอกประกาศแก่ราษฎรเจ้าของสวน แขวงกรุงเทพมหานครและหัวเมืองที่สวนมะพร้าวต้องเสียอากรอยู่นั้น ถ้าถึงกำหนดปีฉลุตัดศกจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ยกราคาค้นมะพร้าวเสีย มิให้นายระวางเรียกอากรต้นมะพร้าวแก่ราษฎรเจ้าของสวนสืบไป...ให้เจ้าของสวนซ่อมแซมปลูกสร้างต้นมะพร้าวขึ้นไว้ ให้บริบูรณ์อยู่ในสวนยิ่งขึ้นไปกว่าเก่าเกิดการก็จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง เพราะฉะนั้นน้ำมันมะพร้าวนั้นใช้ในบ้านก็มาก แล้วก็จะได้เป็นสินค้าบรรทุกเรือออกไปจำหน่ายหัวเมืองแลนานาประเทศทุกแห่งทุกตำบล

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2504 : 186)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มะพร้าวเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญชนิดหนึ่งเพราะผลิตภัณฑ์น้ำมันมะพร้าวที่แปรรูปได้จากผลมะพร้าวนั้นนอกจากจะที่ต้องการใช้ของคนในประเทศแล้วยังเป็นสินค้าส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศและนำรายได้เงินตราเข้าประเทศอีกด้วย ดังนั้นการที่ราษฎรละทิ้งไม่ขวนขวายเพาะปลูกมะพร้าวจึงเป็นผลกระทบทั้งต่อเศรษฐกิจของประเทศคือ ภายในประเทศมีน้ำมันมะพร้าวไม่เพียงพอแก่ความต้องการ จึงทำให้น้ำมันมะพร้าวที่มีนั้นมีราคาแพงแล้วยังทำให้ประเทศขาดรายได้เงินตราเข้าประเทศด้วยอีกทางหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าให้ยกเลิกภาษีอากรเสียเพื่อเสริมแรงกำลังใจให้ราษฎรหันมาปลูกมะพร้าวกันมากขึ้น อันจะทำให้มีน้ำมันมะพร้าวมากพอแก่ความต้องการใช้ของคนในประเทศ และมากพอที่จะนำออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศนำเงินตราเข้าประเทศ สร้างเสริมเศรษฐกิจให้เจริญยิ่งขึ้น แต่ในบางกรณีที่ต้องใช้วิธีการตั้งอัตราภาษีอากรมาเป็นสิ่งกระตุ้นให้ราษฎรเกิดความขวนขวายในการประกอบสัมมาอาชีพ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระบรมราชโองการดำรัสให้เรียกเก็บภาษีอากรจากราษฎรบางพวกที่เป็นเจ้าของโรงงานตึกแพที่ปล่อยทิ้งร้างไร้ประโยชน์ ดังตัวอย่างที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 457

โรงงานตีเหล็กซึ่งอยู่ตามแนวท้องตลาดแทรกปนอยู่ในระหว่างโรงงานตีเหล็กที่วางสินค้าขายไม่ประกอบ การซื้อขายให้มีผลประโยชน์เจริญแก่แผ่นดินนั้นไม่ชอบ ให้เรียกภาษีเท่ากับโรงงานตีเหล็กที่ไว้สินค้า ขายเหมือนกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 34)

จากตัวอย่างดังกล่าว การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งเรียกเก็บภาษี อากรดังกล่าว ด้วยทรงเห็นว่าโรงงานตีเหล็กที่ปล่อยร้างไว้นั้นไร้ประโยชน์ควรที่ราษฎรเจ้าของควร คิดประกอบการให้เกิดประโยชน์ให้คุ้มค่าแก่ที่ดินและทุนสร้างที่เสียไปในการก่อสร้าง ดังนั้นการ เรียกเก็บภาษีอากรดังกล่าว จึงเป็นทางบังคับให้ราษฎรชวนชวายุคิดประกอบการใช้โรงงานตีเหล็ก แให้เกิดประโยชน์ให้เกิดผลกำไรรายได้ เพราะเศรษฐกิจของประเทศจะเจริญรุ่งเรืองได้ด้วยราษฎร ชวนชวายุอุตสาหกรรมประกอบสัมมาอาชีพ ทั้งเป็นการช่วยให้เจริญด้วยเงินภาษีอากรที่ในการประกอบ การสัมมาอาชีพ เพื่อเป็นทางหนึ่งอันจะช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจในประเทศให้เจริญรุ่งเรือง ทั้งเป็นทาง พัฒนาประเทศให้เจริญด้วยเงินที่ใช้ในการทำนุบำรุงราชการบ้านเมืองนั้น ได้มาจากเงินภาษีอากรซึ่ง เรียกเก็บจากราษฎรที่ประกอบสัมมาอาชีพต่างๆ นั้นเองเป็นหลักสำคัญ

3.3 พระราชทัศนะด้านการเงิน

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำเงินตรารูป แบบต่างๆ ขึ้นใช้นั้นพิจารณาพระราชทัศนะของพระองค์ได้ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ทรงเห็นว่าเงินเบี้ยหยดที่ใช้อยู่ไม่สะดวกเวลาที่ราษฎรทำการแลก เปลี่ยนซื้อขายแก่กันจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำเงินกะแปะอัฐและกะแปะโสฬสขึ้นใช้แทน เงินเบี้ยเพื่อความสะดวกในการใช้จ่ายซื้อขายต่อกัน พิจารณาได้จากความประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 458

บัดนี้ในกรุงเทพมหานคร คิดประกอบการกลับไปทำกะแปะตีบุกผสมด้วยทองแดงแลตีบุกด้าทำให้แข็งกว่า ตีบุกปกติ มีพื้นเกลี้ยงเกลาคิดลวดลายเรียบร้อย...กะแปะอย่างนี้ก็หมดจดดี เกลี้ยงเกลากว่ากะแปะ ทองเหลืองจีนและกะแปะสังกะสีของญวนแลบีทองเหลืองหล่อเช่นใช้ในบ่อนเบี้ยทั้งปวง...ควรจะใช้ทั่วทั้ง พระราชอาณาจักร กะแปะอย่างใหม่นี้มีเป็นสองขนาดเพื่อจะให้ใช้แทนเบี้ยร้อยแลเบี้ยห้าสิบในเบี้ย ๔๐๐ ต่อเฟื้องตามพระราชกำหนดกฎหมาย ราษฎรจะได้ซื้อขายแก่กันง่าย ๆ ไม่จำเป็นต้องเสียเวลานั่งนับเบี้ยอยู่ อย่างก่อน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 33-35)

จากตัวอย่างดังกล่าวเห็นได้ว่า เงินกะแปะนั้นมี 2 ขนาด 2 ราคา คือ ขนาดราคา 50 เบี้ย กะแปะและขนาดราคา 100 เบี้ยกะแปะ ซึ่งสะดวกต่อการใช้จ่ายซื้อขายมากกว่าเพราะราษฎรไม่ต้อง เสียเวลานับเงินเบี้ยเป็นจำนวนถึง 800 เบี้ยอย่างแต่ก่อน และไม่ต้องสูญเสียประโยชน์ในการค้าขาย ไปกับการนับเบี้ยอีกด้วย

ประการที่สอง เนื่องจากมีชาวต่างประเทศจากชาติตะวันตกเดินทางเข้าทำการค้าขายในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตระหนักถึงปัญหาการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างราษฎรชาวไทยชาวต่างประเทศชาติตะวันตกที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากความแตกต่างในเรื่องสกุลเงินที่ใช้ในการใช้จ่ายแลกเปลี่ยนระหว่างกันเพราะต่างฝ่ายต่างก็เชื่อในค่าเงินของตนว่ามีค่าสูงเที่ยงตรงกว่า จึงเกิดการโต้แย้งทุ่มเถียงกันระหว่างคนไทยกับคนต่างประเทศ และตระหนักว่า ปัญหานี้ย่อมส่งผลกระทบทำให้ประเทศชาติและราษฎรชาวไทยคือสูญเสียรายได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดฯ ให้ทำเงินเหรียญแปดและเงินแปดขึ้นใช้ ด้วยพระราชหัตถ์ที่ตอการรักษาสถาบันพระโยชน์ทางการค้า พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 459

ลูกค้านอกประเทศเมื่อเอาเงินเหรียญมาซื้อของ ลูกค้าในประเทศก็หาใครจะยินดีรับไม่ ด้วยรังเกียจเนื้อเงินว่าต่ำกว่าเงินบาทบ้างว่ากลายเป็นเหรียญปลอมบ้าง หรือถึงจะยอมรับ ก็ต้องคิดกลับเป็นบาทเป็นสลึงเป็นเฟื้องโดยมาตราธรรมเนียมไทย เป็นที่ทุ่มเถียงกันวุ่นวายไปกับลูกค้านอกประเทศ กว่าจะตกลงกันก็ช้าเลยเวลาค้าขายไป...บัดนี้จึงได้ทรงพระราชดำริการ ให้ตั้งโรงจักรทำเงินแปด เงินเหรียญขึ้นอย่างใหม่ ทำหมดจดสะอาดได้งามดีเหมือนกับเงินมาแต่เมืองยุโรปที่เรียกว่าเมืองฝรั่ง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 180)

ประการที่สาม ทรงเห็นว่าเงินพดด้วงนั้นมีผู้รัยลักลอบทำปลอมกันมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการทำเงินเหรียญบาทไทยขึ้นใช้ซึ่งจะทำปลอมได้ยากขึ้น ดังตัวอย่างในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 460

ช่างเหล็กช่างทองช่างเงินในกรุงบ้างนอกกรุงบ้างลอบทำเงินเจือทองแดงแลเงินตีบุกเป็นรูปพดด้วงตีตราแกะปลอมให้เหมือนตราหลวง ทำเงินทองแดงเงินตีบุกขึ้นได้เป็นอันมากแล้ว ก็ลอบเอาเข้าเปลี่ยนปลอมซื้อขายเองบ้าง ขายให้แก่ขายหญิงซึ่งเป็นคนโกง ทุบายไปเปลี่ยนปลอมใช้สอยบ้าง เงินปลอมจึงชุกชุมขึ้นในแผ่นดิน เมื่อการเป็นดังนี้ พระเจ้าแผ่นดินซึ่งตั้งโรงเงินหลวงพดด้วงตีตราให้ราษฎรใช้นั้น ก็เหมือนกับเป็นนายประกัน ให้อายผู้รัยที่ทำเงินทองแดงเงินตีบุกเหรียญตราหลวงแล้วทำขึ้นนั้น ไป เป็นที่ขัดเคืองพระราชหฤทัย ทรงโหม่นสมากนักมาช้านาน...บัดนี้จึงได้ทรงพระราชดำริการ ให้ตั้งโรงจักรทำเงินแปด เงินเหรียญขึ้นเป็นอย่างใหม่ทำหมดจดสะอาดได้งามดี...เงินจำพวกนี้มีพระราชประสงค์จะให้เจ้านายแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งปวง ใช้ได้เสมอเงินบาทเงินกึ่งบาทเงินสลึงเงินเฟื้อง ไม่ให้อายผู้รัยทำเงินแดงเปลี่ยนปลอมได้เลย เพราะจะทำได้โดยยาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 179-181)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เงินเหรียญแปดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้ทำขึ้นนั้น ใช้เครื่องจักรซึ่งเป็นเทคโนโลยีกลไกอันทันสมัยจากชาติตะวันตกมาทำการผลิต เงินที่ทำขึ้นใหม่นี้จึงยากแก่การทำเลียนแบบปลอมแปลงขึ้นใช้ได้ ในขณะที่เงินพดด้วงนั้นมีกรรมวิธีการผลิตที่ต้องใช้แรงงานคนในการผลิตทั้งรูปแบบเงินก็ง่ายต่อการทำเลียนแบบ คือ เพียง

นำเงินมาตัดชั่งน้ำหนักเงินแล้วทำแบบเงินจึงตีตราแผ่นดินประทับลงไป ซึ่งทำเลียนแบบได้ง่ายกว่า
พิจารณาได้จากตัวอย่างที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 461

ผู้ครองแผ่นดิน...จึงได้คิดอ่านตั้งพนักงานเป็นกองเดียว เลื่อนน้ำหนักเงินให้เสมอกันเป็นอย่างเดียวแล้ว ตัด
ชั่งตั้งรูปให้มีน้ำหนักเสมอกัน เป็นเงินเพื่อเงินสลิ้งเงินบาทเงินกึ่งบาทขึ้นได้แล้ว จึงตีตรารูปต่างๆตาม
แผ่นดินนั้นๆเป็นสำคัญ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 179)

ประการที่สี่ ทรงมีพระราชประสงค์จะพัฒนาการเงินของประเทศให้เจริญทัดเทียมกับ
ประเทศอื่นๆ ซึ่งนับตั้งแต่การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ทำเงินกะแปะขึ้น
ใช้แทนเงินเบี้ยนั้น นอกจากจะทรงต้องการให้เกิดความสะดวกในการซื้อขายใช้จ่ายแล้วเท่านั้นแต่
ทรงต้องการปรับเปลี่ยนการเงินให้เจริญเท่าทันกับประเทศอื่นๆ อีกด้วยประการหนึ่ง
พิจารณาได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 462

เพื่อจะท่านุแผ่นดินให้รุ่งเรืองมีกะแปะใช้เหมือนเมืองอื่นไม่ใช่หอยเหมือนลาวเหมือนข้าชาวป่าชาวดง...
การทำกะแปะที่ให้ราษฎรใช้แทนเบี้ยเป็นการของบ้านใหญ่เมืองโตทุกทิศทุกประเทศ เมืองเขมรเขาเป็น
เมืองขึ้นของกรุงเทพฯ เขาก็ยังริใช้ก่อนกรุงเทพฯ นี้ขึ้นไปถึงสิบห้าปีสิบหกปีมาแล้ว...ก็ในกรุงเทพฯ นี้มีผู้
รื้อ่านการกะแปะแทนเบี้ยขึ้นได้ทำใช้กันแล้ว ใครจะมาเป็นใหญ่เป็นโตจะให้เลิกเสียก็จะเป็นอันทำบ้าน
เมืองกรุงเทพฯ ให้คืนกลับเป็นเหมือนเมืองลาว เมืองข้าเมืองป่าเมืองดง ใช้แต่หอยเบี้ยกันไม่อายุเขาหรือ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 42)

จากตัวอย่างดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า เบี้ยหอยการในการซื้อ
ขายแลกเปลี่ยนนั้นแสดงถึงความล้าหลังไม่เจริญเหมือนคนลาวคนป่า โดยทรงกล่าวเปรียบเทียบกับ
เห็นว่า ประเทศเขมรซึ่งเป็นประเทศราชของไทยในเวลานั้นยังพัฒนาใช้เงินกะแปะตลอดไปถึง
ประเทศอื่นๆ ก็มีการใช้เงินกะแปะกันอยู่โดยทั่วไปแล้ว ดังนั้นการผลิตเงินกะแปะขึ้นใช้แทนเบี้ยหอย
นั้น จึงเป็นไปเพื่อการพัฒนาการเงินของประเทศให้เจริญทัดเทียมเหมือนๆ กับ รวมถึงการที่พระ
องค์ทรงโปรดฯ ให้ทำเงิน รวมไปถึงการที่ทรงโปรดฯ ให้ทำเงินเหรียญเงินแปะขึ้นใช้นั้นนอกจากเป็น
ไปเพื่อประโยชน์ทางการค้าและป้องกันการทำเงินปลอมแล้ว ยังมีพระราชประสงค์ที่จะพัฒนาการ
เงินให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศตะวันตกประการหนึ่งอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่พระ
องค์ทรงโปรดฯ ให้นำเครื่องจักรกลมาใช้ในการผลิตแล้ว รูปแบบของเงินเหรียญที่ปรากฏนั้นยังมี
ลักษณะคล้ายคลึงกับเงินเหรียญของชาวตะวันตกที่ใช้อีกด้วย ดังจะพิจารณาได้จากตัวอย่างประกาศ
ที่ 460 และ 461

4. พระราชทัศนะเกี่ยวกับศาสนา

พิจารณาประเด็นพระราชทัณฑ์เกี่ยวกับศาสนาได้ดังต่อไปนี้

4.1 พระราชทัณฑ์เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองวัฒนาสืบไป ซึ่งจำแนกได้จาก

ประการที่หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์บูรณะสร้างวัดวาอารามพุทธสถาน เป็นต้น ดังเช่น การปฏิสังขรณ์พระเจดีย์พระพุทธปฏิมากรและพุทธสถานต่างๆ ในวัดชุมพลนิกายาราม ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททองซึ่งตั้งอยู่ที่พระนครหรืออยุธยาเก่าที่ ดังความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 463

ให้ประกาศแก่ผู้มายังพระอารามนี้ให้ทราบทั่วกันว่า พระเจดีย์ ๒ พระองค์ในวัดชุมพลนิกายาราม เกะบางปะอินนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททองซึ่งเกลิงถวัลยราชปราบดาภิเษกกรุงทวารวดีศรีอยุธยา เมื่อ ปีมะเมีย โทศก ศักราช ๙๙๒ นั้น ได้ทรงสถาปนาไว้พร้อมทั้งวัตถุทั้งปวงในพระอารามนี้...บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งทรงพระราชดำริแล้วดำรัสสั่งให้ประกาศนี้...ทรงพระราชศรัทธา ให้ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ทั้งสองนี้กับทั้งวัตถุทั้งปวงในวัดชุมพลนิกายารามนี้ขึ้นใหม่เสร็จแล้ว...ขอท่านทั้งปวง อย่าได้คิดขุดทำลายพระเจดีย์นี้ด้วยสำคัญว่า จะได้เงินทองของมีราคาเลย จงช่วยกันระวังรักษาไว้ให้ถาวรอยู่สืบกาลนานเป็นที่ไหว้กราบสักการะบูชาด้วยกันทั่วๆ ไป เพื่อจะได้จำเริญกุศลราศี...พระราชกุศลในการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์นี้ และพระพุทธปฏิมากร ทั้งโรงพระอุโบสถ แลวิหารการเปรียญ กุฏิสงฆ์ศาลาทั้งปวงในวัดชุมพลนิกายาราม เกะบางปะอินนี้ คิดเป็นพระราชทรัพย์ทรงบริจาคประมาณ ๕๐๐ ชั่งเศษ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 111-113)

นอกจากการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมสร้างพุทธสถานต่างๆ แล้ว ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเส้นทางคมนาคมเชื่อมถึงสถานที่ตั้งพุทธสถานที่สำคัญ ดังเช่น การให้ขุดคลองเจดีย์บูชาเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่เชื่อมไปถึงพระปฐมเจดีย์ซึ่งตั้งอยู่แขวงเมืองนครไชยศรีหรือจังหวัดนครปฐม ในปัจจุบัน ดังความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 464

ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันทั้งในกรุงนอกกรุงว่า คลองขุดใหม่แขวงเมืองนครไชยศรี ปากคลองอยู่กับท้ายบ้านท่านาปลายคลองจดพระปฐมเจดีย์นั้น บัดนี้พระราชทานนามชื่อว่าคลองเจดีย์บูชา เพราะได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ ๖๐๐ ชั่งเศษ จ้างเงินขุดให้เป็นคลองขึ้น เพื่อจะให้เส้นทางบูชาพระเจดีย์นั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 14)

จากความประกาศข้างต้น การที่ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ใจให้มีการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมพุทธสถานต่างๆ ทำให้พุทธสถานทางศาสนาให้คงอยู่ไว้เป็นที่เคารพสักการะบูชากราบไหว้สร้างบุญกุศลและประกอบกิจการพิธีกรรมทางพุทธศาสนาสำหรับราษฎรผู้เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา ทั้งการที่ทรงโปรดให้ขุดคลองนั้น เพื่อให้ราษฎรได้มีหนทางเดินทางที่จะไปสักการะบูชากราบไหว้

พระปฐมเจดีย์นั้น ล้วนแสดงถึงพระราชทัศนะในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและต้องการที่จะดำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่และเจริญรุ่งเรืองสืบต่อไปในภายหน้า

ประการที่สอง ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระสมณเพศที่ประพฤติดนฝ่าฝืนพระธรรมวินัยให้พ้นจากพุทธศาสนาถือเป็นการทำนุบำรุงศาสนาไม่ให้เสื่อมไป ดังพิจารณาได้จากรับสั่งที่ประกาศว่า ตัวอย่างที่ 465

ด้วยว่าพระวินัยสิกขาบทเป็นที่ดำรงพระพุทธศาสนาให้ถาวร สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้เป็นผู้ทำนุบำรุงให้รุ่งเรืองไปในกาลภายหน้าเพราะฉะนั้นผู้ที่ทำพระพุทธศาสนาให้มัวหมองจึงต้องทรงชำระ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 130)

ตัวอย่างที่ 466

เพราะฉะนั้นบัดนี้ โปรดจะให้ชำระทุกพระอารามหลวงแล้วตั้งขึ้นทั้งปวง จะขอเอาตัวพระภิกษุสามเณรที่เสพสุราน้ำตาลส้มแลสูบฝิ่นสูบกัญชา กินข้าวค่าเล่นถั่วไปการพนันต่าง ๆ แลถืออาวุธเที่ยวหรือเล่นสวาท สิกเสียดบให้สิ้นเชิง อย่าให้รบกวนความอารามที่หาบุญบูชา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 108-109)

จากตัวอย่างดังกล่าว แสดงได้ให้เห็นว่าบทลงโทษต่อพระภิกษุสามเณรที่เสพเมถุน ดื่มน้ำเมา สูบฝิ่นกัญชา ฉันทอาหารมื่อค่า เล่นการพนัน เที่ยวและพกพาอาวุธ ต่างๆ เหล่านี้ เป็นการกระทำที่ผิดพระวินัย สร้างความมัวหมองต่อพุทธศาสนา ซึ่งการที่จะดำรงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่และเผยแพร่เจริญรุ่งเรืองสืบไปนั้น ต้องชำระภิกษุสามเณรที่ประพฤติดนฝ่าฝืนพระธรรมวินัยนั้นเป็นผู้ที่ไม่ตั้งใจอุปสมบทโดยแท้จริง พิจารณาได้จากความประกาศรับสั่งที่กล่าวว่า

4.2 พระราชทัศนะเกี่ยวกับการฝ่าฝืนพระธรรมวินัย

สาเหตุประการสำคัญที่ชักนำให้พระภิกษุสามเณรประพฤติดนฝ่าฝืนพระธรรมวินัยตามพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังนี้

ประการที่หนึ่ง ทรงเห็นว่าภิกษุสามเณรที่ประพฤติดนฝ่าฝืนพระวินัยนั้นเป็นผู้ที่ไม่ตั้งใจอุปสมบทโดยแท้จริง พิจารณาได้จากความประกาศรับสั่งที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 467

ทุกวันนี้กุลบุตรที่บวชเป็นภิกษุสามเณรเข้าในพระศาสนานั้น...บางจำพวกเป็นคนเกียจคร้านกลัวจะเกณฑ์ให้เข้าราชการ หลบหลี้หนีเข้าบวชเป็นภิกษุสามเณร อาศัยพึ่งพระศาสนาเลี้ยงชีวิต แล้วประพฤติดนอาจารย์ทุจริตต่าง ๆ จนถึงเล่นสวาทเป็นปาราชิกก็มีอยู่โดยมาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 52)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่เข้ามาบวชบรรพชาเป็นพระภิกษุสงฆ์สามเณรบาง ส่วน เป็นบรรดาราชฎาที่ต้องการหลบหนีการเกณฑ์ไปทำงานราชการแผ่นดินจึงเข้ามาแอบอิงอาศัย พระพุทธศาสนาสถานเท่านั้น จึงประพฤติตนอาจารย์เป็นปราชิก

ประการที่สอง ทรงเห็นว่า การที่ราชฎาประพฤติผิดเพิกเฉยไม่เอาใจใส่ตรวจสอบพฤติกรรม พระภิกษุสงฆ์จึงทำให้ภิกษุสามเณรอาจหาญทำผิดพระวินัยต่างๆ อยู่เสมอ พิจารณาได้จากความ ประกาศที่รับสั่งว่า

ตัวอย่างที่ 468

เพราะเหตุด้วยคฤหัสถ์ชายหญิงทั้งปวงถือลัทธิผิดเข้าใจว่าชั่วชั่งชืดซึ่งสงฆ์ ถึงจะรู้ว่าภิกษุสามเณรรูปใด ประพฤติอนาจารทุจริต กระทำความผิดสิ่งใดๆ ที่สุดจนถึงเป็นปราชิกก็ดี ถ้าไม่โกรธกันแล้วก็นิ่งเพิกเฉย เสียดังนี้ ภิกษุสามเณรทั้งปวงจึงพากันประพฤติอนาจารทุจริต กระทำความชั่วลามกได้ต่างๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 52)

จากตัวอย่างดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถ์สนทนาว่า คฤหัสถ์ ควรช่วยกันดูแลสอดส่องพฤติกรรมของพระสงฆ์สามเณรเช่นนี้ เพื่อไม่ให้พระสงฆ์สามเณรกระทำความผิดต่างๆ ได้

แนวทางที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นว่าจะเป็นการป้องกันไม่ให้สมณเพศประพฤติผิดฝ่าฝืนพระธรรมวินัยได้จำแนกได้ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ทรงเห็นว่า ควรให้พระภิกษุสามเณรตรวจสอบพฤติกรรมกันเอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริรับสั่งให้ พระภิกษุสงฆ์ผู้ใหญ่ในวัดในอารามต่างๆ ร่วมกันสอดส่องดูแลพระภิกษุรวมถึงสามเณรในวัด ไม่ให้ประพฤติอนาจารต่างๆ ที่ผิดไปจากพระธรรมวินัยบัญญัติ และกำหนดบทลงโทษหากละเลยเพิกเฉยปล่อยให้มีพระสงฆ์และสามเณรในวัดประพฤติอนาจาร ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 469

แต่นี้สืบไปพระราชคณะฐานานุกรม เปரியญ เจ้าหมู่ทุกคณะ เจ้าธิการในกรุงนอกกรุงทุกๆ พระอาราม ...ช่วยว่ากล่าวสั่งสอนพระสงฆ์สามเณร อย่าให้บอกใบ้ แทงห่วยทำช่างทองรูปพรรณต่างๆ เป็นการจ้างหาकिनอย่างขร้าวาสอย่าให้หนุ่มผัดคฤหัสถ์เที่ยวกินเหล้า ใส่หมวกจีโบเที่ยวแทงไป แทงถั่ว ตามโรงจีนแลประเทศที่ใดๆ ก็ดี อย่าให้มีผิดขึ้นได้ในพระอารามเป็นอันขาด ถ้ามีอยู่ในพระอารามใด พระครูฐานานุกรมเจ้าหมู่เจ้าคณะเจ้าธิการอย่าปิดบังอำพรางไว้จับตัวมาส่งยังเจ้าคณะเหนือใต้กลางวัดพระเชตุพนจงทุกๆ เรื่องอย่าประมาท ราชบุรุษเขาสืบเสาะบนบานจับภิกษุสามเณรผู้บอกใบ้ แทงห่วยหรือกินเหล้าหนุ่มผัดปลอมเพศเป็นคฤหัสถ์ ใส่หมวกจีโบ แทงถั่ว ถือศีลตราอาวุธกระบองยาวกระบองสั้น เป็นช่างทองรูปพรรณเป็นการจ้างหาकिनอย่างขร้าวาสประพฤติอนาจารต่างๆ ถ้าราชบุรุษเขาสืบตัวเอามาได้ หรือมีผู้มาร้องเรียนรู้จักชื่อว่า อยู่วัดใดอารามใด แล้วจะให้ปรับหมายทำทัณฑกรรมกับ พระครูฐานานุกรมเจ้าคณะเจ้าธิการอุปัชฌาย์อาจารย์วัดนั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 176-177)

นอกจากนี้ยังทรงเห็นว่า ควรให้คฤหัสถ์ลูกศิษย์วัดทำหน้าที่ตรวจสอบสอดส่องดูแลพฤติกรรมของพระภิกษุและสามเณรที่คนอาศัยอยู่ด้วยเช่นกัน และกำหนดบทลงโทษแก่ลูกศิษย์วัดที่ละเลยเพิกเฉยปล่อยให้มีพระภิกษุและสามเณรประพฤติอนาจารอยู่ในวัด ดังจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 470

ฝ่ายคฤหัสถ์ศิษย์วัดที่อยู่กุฏิหมู่เดียวกับพระสงฆ์สามเณรผู้ทำผิดนั้น แต่ก่อนไม่มีโทษจึงพากันเพิกเฉยเสียพระสงฆ์สามเณรจึงเกิดความช่นนี้เนื่องๆ ตั้งแต่บัดนี้สืบไปจะให้มิโทษแก่คฤหัสถ์ศิษย์วัดที่อยู่กุฏิเดียวกับพระสงฆ์สามเณรผู้ทำผิดด้วยจะชားเอาตัวลักเป็นไพร่หลวงทุกคนแต่อายุ ๑๓ ปีขึ้นไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 171)

ตัวอย่างที่ 471

ผู้ใดเป็นเจ้าของงานหาโชน หุ่น หาละคร จี๊ หนัง แลการเล่นพ็อนรำขับร้องต่างๆมาเล่น ณ บ้านเรือนกัถิ์ ตำบลใดๆกัถิ์ ผู้เป็นนายกำกับงานไปเล่นกัถิ์ ผู้มาดูงานโรงนั้นกัถิ์ นอกจากงานภิกษุสามเณรในพระอารามแล้ว ให้เจ้าของงานผู้กำกับงาน แลผู้ซึ่งมาดูพ็อนรำขับร้องทั้งปวง เอาใจใส่คอยดูแลระวัง ถ้าเห็นภิกษุสามเณรเข้ามาดูงานเล่นพ็อนรำขับร้องแล้ว ก็ให้จับภิกษุสามเณรที่มาดูงานรูปนั้นๆ มาส่งกรมธรรมการตามรับสั่ง ถ้าจับไม่ได้ก็ให้ มาว่ากล่าวตอกรมธรรมการ แต่ใน ๓ วัน จึงจะพ้นโทษ ถ้าเจ้าของงานผู้เป็นนายกำกับการเล่นพ็อนรำขับร้องต่างๆ แลผู้มาดูงานโรงนั้นเห็นภิกษุสามเณรมาดูแล้วไม่จับตัวมาส่ง ไม่นางานความมาว่าใน ๓ วัน มีผู้มาว่าพิจารณาเป็นสัจ ให้ปรับไหมเจ้าของงานแลผู้เป็นนายกำกับไปเล่นนั้น...ผู้ที่เห็นภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารทุจริต กระทำความผิดต่างๆ จนถึงเป็นปาราชิกแล้ว ผู้นั้นไม่จับภิกษุสามเณรรูปนั้นมาส่ง หรือไม่มาว่ากล่าวในกำหนด ๓ วันแล้วมีผู้มาว่าพิจารณาเป็นสัจให้ปรับไหมผู้ที่เห็นภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารดังกล่าวมา

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 54-56)

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น การที่ทรงประกาศกำหนดให้พระสงฆ์ผู้ใหญ่ตลอดถึงภิกษุสามเณรและผู้ที่อยู่อาศัยในวัดอารามไปถึงคฤหัสถ์ราษฎรทั้งปวงควรได้ร่วมกันสอดส่องดูแลพฤติกรรมพระภิกษุสามเณรโดยทรงกำหนดบทลงโทษเป็นเงื่อนไขบังคับแก่ผู้ละเลยเพิกเฉยไว้ด้วยนั้น ล้วนเป็นด้วยพระราชหัตถ์ที่ตองการป้องกันไม่ให้มีพระภิกษุสามเณรประพฤติผิดพระธรรมวินัยบัญญัติ

ประการที่สอง ทรงเห็นว่าควรที่จะสร้างความเชื่อความศรัทธาที่ถูกที่ควรแก่ราษฎรพวกที่มีความเชื่อความศรัทธาที่ผิดๆ อันจะนำไปสู่การกระทำในทางผิด ดังที่พระองค์ทรงใช้วิธีการประกาศพระบรมราชโองการชี้แจงเรื่องราวความเป็นจริงให้ราษฎรได้รับรู้ ดังตัวอย่างที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 472

คนบางจำพวกที่เป็นคนโง่จะเสียจริต นับถือว่าใครทำได้เป็นคนดีมีศรัทธาแก่กล้า จะเห็นว่าเป็นบุญกุศลมาก ด้วยได้ฟังคำเล่าลือ...แล้วหลงใหลเห็นคามไป เหมือนอย่างเผ่าตัวบูชาพระรัตนตรัย แลเชื่อกอเอาศรัทธาบูชาเชื่อดนื้อรองเลืดใส่ตะเกียงตามบูชา...เหมือนอย่างสามเณรสุกเผ่าตัวที่วัดหงสาวราม

แสนายเรื่อง นายนกเฝ้าตัวบูชาพระที่หน้าพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม แลนางชีผู้หนึ่งเฝ้าตัวบูชาพระพุทธรูปเป็นตัวอย่างเห็นอยู่ทั่วกันดังนี้ ผู้ครองแผ่นดินที่เป็นธรรม แลท่านเป็นคนฉลาดทั้งปวงไม่เห็นว่าเป็นความดีความชอบด้วยเลยแต่สักศาสนาหนึ่ง ก็การเฝ้าตัวบูชาพระก็ดี เชือดเนื้อรองโลหิตใส่ตะเกียงตามบูชาพระก็ดี ตัดศีรษะบูชาพระก็ดี เห็นว่าไม่ใช่ทางของคนฉลาด...ไม่ควรที่คนทั้งปวงจะเห็นว่าเป็นการบุญการกุศลในพระพุทธศาสนา...เพราะฉะนั้นตั้งแต่บัดนี้สืบไป อย่าให้ใครเฝ้าตัวบูชาพระ ตัดศีรษะบูชาพระ เชือดเนื้อรองโลหิตตามตะเกียงบูชาพระเลยเป็นอันขาด...เมื่อผู้ใดได้เห็นใครเฝ้าตัวบูชาพระ หรือตัดศีรษะเชือดเนื้อรองโลหิตตามตะเกียงบูชาพระก็ดี หรือได้เห็นใครผูกคอตาย โยนน้ำตายก็ดี ก็ให้เข้าช่วยว่ากล่าวห้ามปรามแย่งชิงเครื่องศัสดราวุธเสีย อย่าให้ผู้ใดทำได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 90-91)

จากตัวอย่างดังกล่าวเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้ข้อเท็จจริงให้ราษฎรได้เห็นว่า การสักการะบูชาพระด้วยการทำลายประทุษร้ายตัวเองนั้น เป็นเพราะความเชื่อความศรัทธาที่ผิดหลักปฏิบัติอันตั้งตามคำสอนของศาสนา พระองค์จึงประกาศห้ามราษฎรทำการประทุษร้ายทำลายตัวเองเพื่อบูชาพุทธศาสนาอย่างเด็ดขาด และรับสั่งให้ราษฎรคนอื่นสอดส่องดูแลระวังรักษาไม่ให้มีผู้กระทำการดังกล่าวขึ้นได้รับสั่งการดังกล่าวเป็นไปเพื่อป้องกันรักษาชีวิตราษฎรที่ขาดสติได้ครอบครองต่อความเชื่อศรัทธา

ประการที่สาม พระองค์ทรงเห็นว่า พระภิกษุสงฆ์นั้นควรมุ่งมั่นศึกษาพระพุทธานุสสติปฏิบัติธรรมพิจารณาได้จากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 473

ฝ่ายสมณะผู้ประพฤติชอบประกอบกรปฏิบัติในพระวินัยสิกขาบท ก็ทรงสงเคราะห์ยกย่องโดยสมควรแก่คุณวิเศษมากน้อย เพราะฉะนั้นพระราชอาชณะ ฐานานุกรมแลเปรียญ เจ้าอธิการ อนุจร ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี ในกรุงนอกกรุงทั้งปวง จงประพฤติโดยชอบประกอบด้วยศีลสังวร อุตสาหศึกษาค้นคว้าศึกษานุศิษย์ในข้อพระวินัย สิกขาบท แลให้เล่าเรียนกันถุระวิปัสสนาสมณกิจ จึงจะสมควรเป็นสมณสักยบุตร สมมติสงฆ์อันประเสริฐในพระพุทธศาสนา เป็นที่นั้สการบูชาสักการะเนื่อนานุญขอเทวดามนุษย์บุรุษสตรีที่เป็นสัมมาทิฐิ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 130-131)

จากตัวอย่างดังกล่าว การที่ทรงรับสั่งให้พระสงฆ์ผู้ใหญ่ใฝ่ใจย่นสั่งสอนอบรมพระสงฆ์ศิษยานุศิษย์พระธรรมคำสอนพระวินัยปฏิบัติธรรมประกอบสมณกิจสงฆ์ แสดงพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการให้พระสงฆ์นั้นมุ่งมั่นอยู่กับการศึกษาปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้ง

ประการที่สี่ ทรงเห็นว่า ควรตรวจสอบทำบัญชีรายชื่อผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในวัดเพื่อป้องกันผู้แอบอิงเข้ามาอาศัยวัดอาราม ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 474

พระสงฆ์ในพระอารามนั้น ๆ จะมีภุชงค์เป็นศิษย์วัดแลคนอาศัยวัด ควรพระสงฆ์จะรับฝากไว้เท่าใด ก็จงยื่นบาญชีแลตระกูลเดิมแลสังกัดมูลนายของคนเหล่านั้น ให้นายอำเภอแลกำนันเดิมที่อยู่ใกล้วัดหรือที่กรมพระนครบาล แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ ตั้งขึ้นไว้ นั้น ให้รู้จักตัวไว้เป็นค่านับด้วย ถ้าคนที่ยื่นบาญชีไว้แล้ว จะไปจากวัดด้วยเหตุใด ๆ ก็จงบอกให้นายอำเภอแลกำนันรู้ ให้นายอำเภอแลกำนันตรวจตราอย่าให้มีคนนอกจากคนที่พระภิกษุสามเณรยื่นบาญชีรับไว้ นั้นเลย ถ้าสืบว่าใครแอบแฝงอยู่ในวัดพระสงฆ์ไม่ได้ให้บาญชีรับตัว คนนั้นก็เป็นที่รังเกียจว่า เป็นผู้ร้ายแลคนหนีเจ้าเบี้ยนนายเงินเหตุอื่น ๆ เพราะฉะนั้นให้กำนันนายอำเภอ จับตัวมาส่งกรมพระสวัสดิ์ชำระดู ถ้าไม่เป็นผู้ร้ายหนีคุกหนีทิมแลทาสลูกหนีหนีเจ้าเบี้ยนนายเงิน เป็นแต่คนจรจัดพลัด หรือมีสังกัดมิใช่ไพร่หลวงแล้วก็ให้เอาสักเป็นไพร่หลวง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 110)

จากตัวอย่างดังกล่าว การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางข้อกำหนดให้พระสงฆ์ในวัดอารามทำบาญชีรายชื่อลูกศิษย์และคนที่อาศัยอยู่ในวัด ส่งให้เจ้าพนักงานข้าราชการฝ่ายปกครองนั้น ด้วยพระราชประสงค์จะให้ป็นทางป้องกันคนทุจริตกระทำความผิดต่าง ๆ เช่น เลกไพร่ทาสลูกหนีที่หลบหนีเจ้าหม่อมขุนนาง นายเงินเจ้าหนี้และผู้ร้ายที่หนีจากคุก ไม่ให้หลบซ่อนแอบแฝงอยู่ในวัดอารามได้ มาตรการนี้ย่อมสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ได้ตรวจตราติดตามจับกุมตัวผู้ทุจริตหรือผู้ร้ายที่หลบหนีได้สะดวก เพราะผู้ที่หลบหนีเข้ามาอาศัยวัดเช่นนี้แสดงได้ว่าเป็นคนนอกบาญชี

ประการที่ห้า ทรงเห็นว่า ทางที่จะป้องกันไม่ให้พระภิกษุสงฆ์ประพฤติการเสพเมถุนกับอุบาสิกาได้นั้น ควรยึดตามคติที่ว่า “ควรตัดไฟเสียแต่ต้นลม” โดยการห้ามไม่ให้อุบาสิกาอยู่ใกล้ชิดกับพระภิกษุสามเณร

เนื่องจากมีเหตุที่พระภิกษุสามเณรประพฤติการเสพเมถุนสังวาสเกิดขึ้น เช่น กรณีคดีความของนายเสนที่เมื่อครั้งยังบวชเป็นภิกษุได้คบหากับสีกาหนูจนถึงขั้นมีความสัมพันธ์สวาทต่อกัน ดังความจากประกาศที่ว่า

ตัวอย่างที่ 475

เหมือนเรื่องอ้ายเสนไปคบหากันกับอิหนูไปมาหากันจนถึงชำเรากันทั้งพระ... ครั้นเอาตัวอิหนูมาถามกลับรับเป็นสังแต่ตัวอ้ายเสนนั้นหนีไปยังไม่ได้ตัว แลพระสงฆ์อื่น ๆ ก็เห็นจะเป็นเหมือนอ้ายเสนจะมีอยู่มาก

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 46-47)

ตัวอย่างที่ 476

อ้ายทิมสมิทำชำเรากับอีปรางที่ห้องกุฎีอ้ายทิมสมิด้วย อ้ายเสือสมิทำชำเรากับอีรอดที่ห้องกุฎีอ้ายเสือสมิด้วย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 76)

ตัวอย่างที่ 477

ผู้ใดเป็นแม่สื่อได้นำเอาหนังสือ เพลงยาว กาพย์ โคลง สิ่งของการเขาจะทำบุญให้ทาน กับถ้อยคำเป็นเชิงเกี้ยวขำพระไปให้กับผู้หญิงไปบอกกับผู้หญิง เอาข้างผู้หญิงไปให้ข้างพระก็ดี รู้เห็นเป็นใจด้วยกัน

ดังนี้ ถ้ามีผู้ใดมาร้องฟ้องหรือเกิดความด้วยประการใด ๆ ก็ดี จะเอาโทษแก่ผู้นั้นเป็นตะพุนหญ้าช้าง เหมือนเป็นปาราชิกกับพระนั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 50)

ตัวอย่างที่ 478

ห้ามไม่ให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงพุดจาบนกุฎีฝ่ายผู้หญิงชาวบ้านเล่าควรที่ให้มีหมายประกาศไปห้ามไม่ให้เข้าวัด ถ้าขึ้นเข้าไปในวัดจะให้ตำรวจจับปรับเอาเงิน ๓ ตำลึง ก็ฝ่ายพระราชอาณัติ พระครูฐานาเจ้าอธิการนั้น โปรดเกล้าฯสั่งให้หลวงธรรมรักษา มีหมายประกาศห้ามไปแล้ว แต่ผู้หญิงชาวบ้านนั้นยังไม่ได้โปรดเกล้าฯให้มหาดไทย กลาโหม หมายประกาศห้ามเหตุนี้ มหาดไทย กลาโหมไม่ได้หมายประกาศห้ามนี้ พระราชอาณัติ พระครูฐานา เจ้าอธิการ ชายหญิง-ชาวบ้าน จึงคะนองถือใจว่า จะเป็นความหลอกไม่จับจริง ฝ่ายพระราชอาณัติ ก็เพิกเฉยไม่เกรงพระราชอาณัติจักร ไม่กำชับว่ากล่าวภิกษุสามเณร ปลอ่ยให้ภิกษุสามเณรคบพาผู้หญิงชาวบ้านขึ้นพุดจาบที่ลับที่นอนจนถึงปาราชิก...หมายประกาศไปแก่พระราชอาณัติ พระครูฐานา เจ้าอธิการ ให้รู้จงทั่ว ห้ามอย่าให้ผู้หญิงตั้งแต่มารดา พี่ น้อง ญาติแลผู้อื่นอย่าให้ขึ้นกุฎีเป็นอันขาด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 76-77)

จากตัวอย่างประกาศทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งห้ามสตรีทั้งปวงขึ้นกุฎีของพระภิกษุสามเณรดังกล่าว เป็นการปิดกั้นโอกาสช่องทางเหตุที่จะนำทางให้ภิกษุสามเณรประพฤติการผิดระเบียบวินัยบัญญัติสร้างความมัวหมองแก่ศาสนา ทั้งนี้เป็นด้วยพระราชทัศนะที่ต้องการป้องกันไม่ให้เกิดเหตุภิกษุสามเณรเสพเมถุนมีขึ้น

5. พระราชทัศนะเกี่ยวกับชาติตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักเห็นถึงความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการของชาติตะวันตก พิจารณาเห็นได้จากความประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 479

คนชาติฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันแลคนซึ่งขึ้นกับฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกัน บัดนี้ก็เป็นข้าแผ่นดินเมืองที่เป็นพระราชไมตรีกันแล้วทั้งสามเมือง แลคนชาติฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันก็มีวิชาฉลาดในการงานต่างๆ เมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราชอาณาเขต เห็นจะมาประกอบการช่าง ทำสิ่งของเครื่องใช้สอยต่างๆประหลาดๆ ดีกว่าสิ่งของที่เคยทำได้ในกรุงซึ่งมีมาแต่ก่อนบ้าง แล้วจะเอาออกจำหน่ายซื้อขายแก่ราษฎรราชาของที่ทำเมืองนี้ ก็จะถูกกว่าของที่ลูกค้านำมาขายแต่เมืองอื่น ช่างชาวพระนครนี้ เมื่อเห็นเป็นดีก็จะรำเรียนเลียนทำตามอย่าง การช่างทั้งปวงก็จะจำเรียดดีขึ้นกว่าแต่ก่อน อนึ่ง การเพาะการปลูกสิ่งของที่มีประโยชน์ในแผ่นดิน คนฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันมักเข้าใจวิธีเพาะปลูกมีค่าสำหรับตำรา ถ้าเข้ามามีอุตสาหกรรมมีเพียรพยายามทำไร่นาเรือสวนได้มากในที่ที่เป็นป่าแลท้องทุ่งที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ ก็จะทำให้จำเรียดสมพักรอากาศมีมากขึ้นแก่แผ่นดินโดยลำดับเวลาไปภายหลัง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 143)

จากความประกาศจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าชาติตะวันตกนั้นมีความเจริญทางวิทยาการอันหลากหลายของชาวตะวันตกนั้นเป็นสิ่งดีมีคุณค่า และเห็นว่าการเปิดรับวิทยาการจากตะวันตกเข้ามาประยุกต์ใช้ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติ จะเป็นทางพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าเท่าทันประเทศอื่น แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ทรงไม่ไว้วางใจต่อชาติตะวันตกอยู่เช่นกัน เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์นั้น เป็นช่วงเวลาที่มหาอำนาจชาติตะวันตก เช่น อังกฤษและฝรั่งเศสรุกมายังเอเชียเพื่อล่าอาณานิคม หลายประเทศในแถบภูมิภาคเอเชียต้องตกเป็นเมืองขึ้นเป็นประเทศอาณานิคมของประเทศตะวันตกเหล่านี้ ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงบทบาทชาติตะวันตกที่เข้ามามีอิทธิพลในขณะนั้น จึงทรงดำเนินวิเทโสมบายเปิดรับการเจริญสัมพันธไมตรีจากชาติตะวันตก มีการติดต่อตกลงทำสัญญาการค้าระหว่างกันซึ่งผลจากการทำสัญญานั้นทำให้ชาวชาติตะวันตกเช่นชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา เดินทางเข้ามาในประเทศไทยมากขึ้น

อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทัตนะต่อชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยในระยเวลานั้นว่าไม่ควรที่จะไว้วางใจชาวตะวันตกที่ประสงค์เดินทางเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเหล่านี้มากนัก ดังพิจารณาได้จากความประกาศที่แสดงข้อพระราชวินิจฉัยในให้สิทธิในที่ดินแก่ชาวตะวันตก 3 ประเทศนี้ที่เข้ามาในประเทศไทยดังกล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 480

เห็นเหตุอยู่อีกอย่างหนึ่งว่า คนชาติ ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน รูปร่างเพศภาษาแปลกต่างจริตกิริยาอย่างธรรมเนียมก็ผิดกันกับชาวประเทศนี้มาก ครั้นจะยอมให้ไปอยู่ไกลห่างพระนครไปนัก กลัวคนที่ไกลๆ ไม่เคยพบเห็น ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะสำคัญคิดว่า เป็นคนแปลกมาจะพากันข่มเหงต่างๆ เมื่อเดินทางไกลหรืออยู่ในที่เปลี่ยว คนใจร้ายใจพาลเมื่อเห็นเป็นคนต่างเมืองต่างภาษา ก็จะเข้าปล้นชิงตีรันฟันฆ่า เมื่อความเช่นนี้มีขึ้นจะได้ตามหาพยานสืบอาการเป็นจริงก็จะยากไปเพราะพวกฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ไม่รู้จักใครในที่ไกลที่เปลี่ยวจะได้ความลำบากนัก อนึ่ง จะให้พวก ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ชื้อที่ขาดเป็นของฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน อยู่ในภายใต หรือใกล้พระนครแต่แรกมาใหม่ๆ ยังไม่กว้างขวางรู้จักใครมาก เมื่อบ้านเรือนเบียดเสียดแทรกแซงกันจะมีความทะเลาะวิวาท ชาวพระนครนี้เป็นว่า ไม่รู้จักใครก็จะกลุ่มรวมข่มเหงต่างๆ ด้วยยังไม่คุ้นเคย จึงได้ทรงพระราชดำริพร้อมกับความคิดท่านเสนาบดี จะยอมให้ ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ที่มาใหม่ อยู่ในประเทศนี้ยังไม่ถึง ๑๐ ปีชื้อที่ขาดเป็นของตัว เป็นแต่จะเช่าอยู่เท่านั้นได้ ที่ห่างกรุงเทพมหานครกว่าสองร้อยเส้นออกไป ภายใน ๒๔ ชั่วโมงเข้ามานั้น แห่งใดแห่งหนึ่ง ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะเช่าก็ได้จะชื้อที่นาที่สวนที่บ้านที่เรือนขาดเป็นของตัวก็ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 144-145)

จากข้อพระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้นนั้น ทำให้พิจารณาได้ว่าในความห่วงใยต่อทุกข์สุขสวัสดิภาพความปลอดภัยในชีวิตของชาวตะวันตกที่ทรงยกมาแสดงสะท้อนถึงพระราชทัตนะที่ไม่ทรงไว้วางใจที่มีต่อชนชาติตะวันตกปรากฏแฝงอยู่ โดยเห็นว่าไม่ควรจะให้คนต่างชาติเหล่านี้ อยู่ห่างไกลจากสายพระเนตรพระกรรณไม่สามารถดูแลความปลอดภัยให้ได้

พฤติกรรมได้ทั่วถึงขณะเดียวกันหากให้เข้ามาอยู่ใกล้เขตพระราชอาณาเขตพระนครมากไป ก็ยังไม่รู้จักใครที่พำนักอาศัยอยู่และจะกระทบกระทั่งกับผู้ที่มิมีवासสถานบ้านเรือนอยู่เดิมได้ง่าย จึงทรงกำหนดขอบเขตระยะทางที่เหมาะสมควรแก่ความปลอดภัยและสามารถตรวจสอบสอดส่องพฤติกรรมชาวต่างชาติเหล่านี้ จึงทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ชนชาติอังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา มีสิทธิ์ครอบครองที่ดินในระยะทางห่างจากกรุงเทพฯ 200 เส้นหรือพื้นที่ที่เดินทางถึงภายใน 24 ชั่วโมงหรือ 1 วัน โดยในพื้นที่เหล่านี้ชาวต่างชาติจะทำการเช่า ซื้อ ประกอบการอย่างไรก็ได้เป็นสิทธิ์ แต่หากชาวต่างชาตินั้นมีความประสงค์ต้องการที่จะซื้อที่ดินซึ่งตั้งอยู่ไกลไปจากในระยะ 200 เส้นหรือพื้นที่ที่เดินทางถึงภายใน 24 ชั่วโมงหรือ 1 วันนั้นต่อเมื่ออยู่ในประเทศไทยนานเป็นเวลา 10 ปี แล้วจึงสามารถซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้หากยังไม่ถึงกำหนด ซึ่งกำหนดเวลา 10 ปีดังกล่าวคือเงื่อนไขที่วางไว้เพื่อใช้เป็นข้อพิสูจน์ถึงความน่าเชื่อถือไว้วางใจของชาวต่างชาติตลอดจนการลงหลักปักฐานที่มั่นคงพอสมควร

6. พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้มีการก่อสร้างซ่อมแซมถนนสายต่างๆ โดยใช้เงินแผ่นดินและเงินผูกปีที่เรียกเก็บจากราษฎรชาวจีน ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 481

ถนนเจริญกรุงแลถนนหลวงใหญ่ตลอดไปสำเพ็งแลออกกระบือแลออกไปกลางทุ่งทางคลองตรง เป็นทางขึ้นได้แล้ว ยังแต่จะต้องจัดซื้อทรายกรวดเพิ่มเติมให้ทางแข็งแรงดีขึ้น ยังจะแก้ไขต่อไปอยู่ แต่ถนนปารุณเมืองนั้น ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์แต่พระคลังในที่จ้างจีนทำ แลซื้อศิลายาวกระหนาบสองข้างถนน แลได้ซื้อทรายถมแลเพิ่มเติม และจะเพิ่มเติมต่อไป เงินปีจีนปีขวดฉกนี้ ได้โปรดให้จ่ายจ้างจีนทำถนนขวาง ตั้งแต่วัดบวรนิเวศวิหารลงมาจนริมวังพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ การได้เริ่มขึ้นบ้างแล้ว ถ้าทางนี้เสร็จแล้วจะโปรดให้จ่ายสร้างถนนลงไปต่อหอกลอง แลศาลเจ้าพระกาฬไชยศรี พระเสื่อเมืองพระทรงเมืองลงไปจนสะพานหัน แลจะทำถนนสำเพ็งลงไปจนวัดสัมพันธวงศาราม แลวัดประทุมคงคา แลจะออกไปประจบทางใหญ่เจริญกรุงในที่ควร ให้เงินทั้งปวง...คิดว่าได้เรียรายกันสร้างถนนใหญ่แล้วจะสร้างขึ้นทำนุบำรุงบ้านเมืองซึ่งเป็นที่อยู่ด้วยกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 241-242)

จากข้อความข้างต้นพิจารณาได้ว่าเพราะพระราชทัศนะที่จะพัฒนาทำนุบำรุงประเทศให้เจริญ จึงทรงโปรดให้สร้างถนนเชื่อมต่อเป็นเส้นทางไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อที่การคมนาคมเดินทางได้มีความสะดวกยิ่งขึ้น ส่วนในด้านการรับเอาวิทยาการตะวันตกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่า วิทยาการที่ทันสมัยจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศชาติ ดังจะพิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 482

ทรงพระราชดำริพร้อมกับความคิดท่านเสนาบดีว่า...คนชาติฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันก็มีวิชาฉลาดในการทำงานต่าง ๆ เมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราชอาณาเขตเห็นจะมาประกอบการช่างทำสิ่งของเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ประหลาด ๆ ดึกว่าสิ่งของที่เคยทำได้ในกรุงซึ่งมีมาแต่ก่อนบ้าง แล้วจะเอาออกจำหน่ายซื้อขายแก่ราษฎร ราคาของที่ทำเมืองนี้ก็จะถูกกว่าของที่ลูกค้านำมาขายแต่เมืองอื่น ช่างชาวพระนครนี้เมื่อเห็นเป็นดีก็จะรำเรียนเลียนทำตามอย่าง การช่างทั้งปวงก็จะเจริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน อนึ่ง การเพาะปลูกสิ่งของที่มีประโยชน์ในแผ่นดิน คนฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน มักเข้าใจวิธีเพาะปลูกมีค่าสำหรับค่ารา ถ้าเข้ามาซื้ออุตสาหกรรมมีเพียรพยายามทำไร่นาเรือกลสวนได้มากในที่ที่เป็นป่าแลท้องทุ่งที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ก็จะให้เจริญสมพัสดุอากาศภูมิมีมากขึ้นแก่แผ่นดินโดยลำดับเวลาไปภายหน้า

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2527 : 143)

จากความประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินดีรับวิทยาการใหม่ๆ จากตะวันตกที่จะเข้ามาพัฒนาประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากการรับวิทยาการด้านการแพทย์มาใช้ในการประเทศ ดังพระองค์ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงปลูกฝีสำหรับการการเพาะปลูกฝีให้แก่ราษฎรชาวไทยที่มาทำการรักษาถึงความจากประกาศที่ 368 (หน้า 162) การรับเอาเทคโนโลยีการพิมพ์มาใช้พิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษา การรับเอาเครื่องจักรมาใช้ในการผลิตเงินเหรียญเงินแปของประเทศไทยเพื่อพัฒนาการเงินในประเทศให้มีความเจริญเป็นสากลทัดเทียมกับชาติตะวันตกแล้ว รวมถึงการที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำเงินหมายซึ่งเป็นเงินอย่างใหม่ที่เป็นวิทยาการมาจากตะวันตก เป็นต้น เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดรับเอาวิทยาการตะวันตกเข้ามาใช้นี้ก็เพราะเห็นคุณประโยชน์ที่ประเทศไทยจะได้รับจากวิทยาการเหล่านั้น

7. พระราชทัณฑ์เกี่ยวกับการใช้ภาษา

ประกาศรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายฉบับนั้นมีเนื้อความรับสั่งในเรื่องการใช้ภาษาถ้อยคำให้ถูกต้องปรากฏ ดังเช่นประกาศเดือนผู้ที่ใช้อักษรผิด ประกาศสรรพนามสำหรับช้างม้า ประกาศว่าด้วยลักษณะที่จะใช้ถ้อยคำในฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ประกาศเรื่องเรียกกะป็น้ำปลาว่า เยื่อเคย น้ำเคย ประกาศให้ใช้คำว่าใสในที่ควร ประกาศเรื่องใช้คำพูดว่า ต้นแผ่นดิน กลางแผ่นดิน ปลายแผ่นดิน ประกาศให้ใช้คำ กัย, แก่, แต่, ต่อ, ใน, ยัง ในที่ควร หรือประกาศเดือนสติคำที่เรียกว่าซากศพ เป็นต้น ซึ่งในประกาศเหล่านี้บ้างเป็นประกาศรับสั่งแนะนำเดือนในเรื่องการใช้ถ้อยคำให้ถูกต้องตามหลักการดังประกาศเดือนผู้ที่ใช้อักษรผิดที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 483

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งให้ประกาศว่าด้วยอักษร ๔ อักษร คือ ฤ ฤา ฎ ฎา นี้หาควรจะให้ใส่ ห นำแลหากบาทไม่ เมื่อถึงคำว่า ฤา ที่เขียนอุตรกว่าโบราณว่า หฤา บ้าง ฤา บ้าง ก็ให้เขียนแต่ฤา

อย่างนี้อ่าให้เขียน ห นำแลใส่กากบาทเลย ด้วยตัว ห นั้นเฉพาะนำได้แต่ตัวอักษรต่ำเหมือนอย่าง หมู หนี้ แหวน อย่างนี้เป็นอักษรต่ำจึงเอา ห นำได้...ตั้งแต่นี้สืบไป ให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่น้อย ซึ่งจะมีธุระเขียนหนังสือเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้วก็ให้ศึกษาได้ตามเขียนให้ถูกต้องตาม อักษรสูงอักษรกลางอักษรต่ำอย่าให้เขียนใส่กากบาทแลเอา ห นำผิดๆเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย เป็นอันขาดทีเดียว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 36-37)

บ้างเป็นประกาศเปลี่ยนแปลงการใช้ถ้อยคำเพื่อความไพเราะตรงตามความหมายอันดีงาม ดังทรงรับสั่งประกาศให้ไพร่ฟ้าข้าราชบริพารทั้งปวงเรียกกะปิ น้ำปลาว่าเยื่อเคย น้ำเคย ที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 484

คำบุราณ ราษฎรชาวบ้านเรียกกันว่า กะปิ น้ำปลา คำข้าราชการกราบทูลพระกรุณาว่า น้ำเคย ว่างาปี พระราชดำริทรงเห็นว่า เรียกว่างาปีนั้น หาสมกับของดีบังเกิดในเยื่อเคยไม่ แลงาปีนั้นชอบแต่จะเรียกว่า เยื่อเคย จึงจะต้องกับของที่บังเกิดจึงจะควร แต่น้ำเคยนั้นข้าราชการเรียกว่าน้ำเคยก็ควรด้วยเป็นของ บังเกิดแต่เยื่อเคย คำบุราณราษฎรเรียกกันว่า กะปิ น้ำปลา เห็นหาควรกับของที่บังเกิดไม่ ตั้งแต่ไป ภายหน้าให้ข้าราชการพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง แลเจ้าต่างกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลอาณา ประชาราษฎรทั้งปวง ให้เรียกว่าเยื่อเคยน้ำเคย ตามพระกระแสพระราชบัญญัติจึงจะควร

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 31)

บ้างเป็นประกาศเตือนการใช้ถ้อยคำให้ชัดเจนไม่ดัดทอนคำอันทำให้ลดระดับความหมาย ของคำ ดังรับสั่งประกาศให้ใช้คำว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร และขุนนางข้าราชการทั้งปวงที่กล่าวว่า ตัวอย่างที่ 485

พระบรมราชโองการใส่เกล้าฯสั่งว่า เจ้าเป็นกรมแลผู้ที่มีเชื้อเจ้าฟ้าเป็นขุนนางตำแหน่งใหญ่น้อยใดๆ เมื่อ พระราชวงศานวงศ์แลข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน กรมฝ่ายหน้าฝ่ายใน จะกราบบังคมทูลพระกรุณาฯ หรือพูดจาออกชื่อออกพระนามประการใดๆก็ให้รู้พระราชบัญญัตินี้ไว้คือว่าพระเจ้าอยู่หัววังหลวงวังหน้า สองพระองค์ ให้ออกพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่าให้ว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ถ้าเจ้าเป็นกรม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก็ให้ว่า กรมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อย่าให้ว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ถ้าเป็น กรมพระ ก็ให้ว่า กรมพระ อย่าให้ ว่า พระ เจ้าอยู่หัวฯ เหมือนอย่างพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์บัดนี้ ถ้าจะออกพระนามก็ให้ว่า พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าที่เป็นกรมสมเด็จพระเจ้านั้นเหมือนอย่างกรม สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กรมสมเด็จพระเชชาดิศร ...ให้ออกพระนามพูดจาว่ากล่าว ตามพระราช บัญญัตินี้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 26)

ประกาศที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับภาษาดังกล่าวที่มีไปถึงพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดถึงข้าราชการ ใหญ่น้อยรวมถึงราษฎรทั้งปวง ได้แสดงถึงความใส่ใจพระทัยให้ความสำคัญต่อการใช้ภาษาและ ทรงเห็นว่า ควรใช้ถ้อยคำภาษาให้ถูกต้อง

8. พระราชทัศนะเกี่ยวกับดาราศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชทัศนะเห็นว่า การโคจรของดวงดาวบนท้องฟ้ามีอิทธิพลต่อการแปรเปลี่ยนของฤดูกาลสภาพภูมิอากาศดินฟ้ารวมทั้งก่อเกิดโรคภัยต่างๆ ทั้งในคนและสัตว์ได้ พิจารณาได้จากความในประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 486

ให้ประกาศแก่ราษฎรผู้ใหญ่น้อยแลราษฎรไทยจีนทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า ในปีระกาศริศกนี้ จะมีดาวหางมาคล้ายกันกับปีมะเมียสัมฤทธิ์ศก แต่การคำนวณดาวหางนี้จะทราบละเอียดว่า จะมาวันไรจะอยู่เท่าไร ยังคำนวณไม่ถูกเป็นแน่ได้ เมื่อจดหมายสงกรานต์จะใส่ก็ไม่ทัน เพราะคำนวณจะเอาเป็นยังไม่ได้ของอย่างนี้ก็ว่าจจะรู้ได้โดยคำนวณล่วงหน้า แต่ว่าลงสิ่งก็ได้ละเอียดดัง สุริยอุปราคาแลจันทรอุปราคา ลงสิ่งก็เป็นแต่รู้ได้ว่าจะมี เพราะฉะนั้นถ้าใครเห็นอย่าให้ตกใจว่ากระไร-runวายไป วิสัยของแปลกประหลาดในอากาศมีมาถ้าจะมีโทษก็เคยเห็นให้เกิดเหตุสองอย่าง ให้ฝนแล้งในฤดูฝน หรือจะให้ฝนตกมากเกินปกติไปอย่างหนึ่ง จะให้เกิดความไข้ต่างๆแก่คนหรือช้างม้าโคกระบืออย่างหนึ่ง เหมือนอย่างเช่นดาวหางซึ่งมีมาเมื่อปลายปีมะเมียสัมฤทธิ์ศกนั้น ก็เกิดเหตุแต่กระบือตายมากอย่างหนึ่งแล้ว ในฤดูฝนปีมะแมฝนก็แล้ว ครั้นปลายปีมะแมแลต้นปีออกก็มีความไข้ลงราก ก็ถ้ากลัวแต่เหตุอย่างนี้ก็ให้เตรียมตัวต่อสู้เหตุอย่างนี้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 205)

จากความประกาศได้แสดงพระราชทัศนะในรัชกาลที่ 4 ที่ทรงเห็นว่าปรากฏการณ์ฤดูกาลแปรปรวนคือเกิดภาวะฝนแล้งน้ำท่วมทั้งเกิดโรคภัยในคนและสัตว์ใหญ่ที่เกิดขึ้นในปีมะเมียนั้นเนื่องจากการโคจรมาของดาวหาง ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณพบว่าจะมีปรากฏการณ์การโคจรมาของดาวหางอีกครั้งจึงทรงมีประกาศรับสั่งให้ราษฎรได้รับทราบเพื่อที่จะได้เตรียมการรับมือกับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นล่วงหน้าได้ทัน

9. พระราชทัศนะเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นและยอมรับบทบาทความสำคัญของชาติตะวันตกรวมถึงทรงเห็นคุณประโยชน์ของวิทยาการจากชาติตะวันตกและเปิดรับนำมาประยุกต์ใช้ในการต่อกรที่จะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าเท่าทันกับนานาอารยประเทศก็ตาม แต่ขณะเดียวกันก็ทรงมีพระราชทัศนะที่จะดำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีไทยเช่นกัน พิจารณาได้จากที่รัชกาลที่ 4 ทรงรับสั่งประกาศการจัดงานพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์พระราชโอรสตามอย่างธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาแต่ในอดีตดังที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 487

บัดนี้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์พระองค์ใหญ่ มีพระชนมายุได้เต็ม ๑๒ ปีแต่ปีประสูติ จึงกำหนดเวลาควรจะมีการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ ด้วยได้พระราชทานพระอิสริยยศต่างๆเสมอ

อย่างพระองค์ ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทุกประการแล้ว ครั้งนี้จึงควรให้มีการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่เต็มตามตำรา ซึ่งมีในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๒ ครั้งนั้น เพื่อจะได้เป็นแบบอย่างไปภายหน้า ท่านผู้ที่จ้างเกณฑ์รับราชการใดๆ ในบัดนี้จึงมีความยินดีคิดลงพระเดชพระคุณทุกท่านทุกนายให้เต็มตามกำลังเทอญ ฝ่ายชนชาวต่างประเทศที่ไม่รู้เรื่องเดิมมาขอเสียอย่างบนต่างๆ การครั้งนี้ไม่เป็นคุณประโยชน์อะไรแก่บ้านเมืองทำให้คนเป็นอันมากป่วยการเสียเวลา ด้วยต้องเกณฑ์ทำการต่างๆ แลพากันเพลิดเพลินมาดูการละเล่นหลายวันหลายเวลา และอื่นๆ เพราะการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่เต็มตามตำรา โดยธรรมเนียมในสยามเช่นนี้เป็นของเคยมีสืบๆ มาแต่โบราณ ในแผ่นดินหนึ่งก็ไม่มีมาก เคยมีแต่ครั้งหนึ่ง ๒ ครั้งเท่านั้น เมื่อจะตัดเสียจะไม่ให้มีเป็นแบบอย่างแล้วท่านผู้ที่รู้ขนบธรรมเนียมโบราณก็จะมีเสียใจว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนับถือการต่างประเทศมาก มาเลืกลงถึงการธรรมเนียมโบราณเสียสิ่งง่ายนักควรจะต้องรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณีไว้ไม่ให้เสื่อมสูญจึงจะชอบ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 310-311)

จากความประกาศแสดงให้เห็นถึง พระราชทัศนะในรัชกาลที่ 4 ที่ทรงตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของขนบธรรมเนียมอันถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานซึ่งไม่ควรที่จะละทิ้งให้สูญหายไป แต่ควรที่จะดำรงรักษาไว้ให้คงอยู่สืบไป แต่ในการจัดงานพิธีการนั้นทรงเห็นว่าควรคำนึงประโยชน์ในการจัดงานพิธีมากกว่ายึดตามธรรมเนียมปฏิบัติ เช่น การจัดงานพระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้า 3 พระองค์ครั้งยิ่งใหญ่พระองค์เจ้าทักษิณชานราธิราช พระองค์เจ้าโสมวดีศรีรัตนราชธิดา และพระองค์เจ้าประภาศร ซึ่งตามธรรมเนียมการพระราชพิธีโสกันต์ที่จัดทำพิธีอย่างยิ่งใหญ่นั้น จัดทำเฉพาะเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าและชั้นพระองค์เจ้า แต่การพระราชพิธีโสกันต์ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าหญิงหลานเธอในพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นวิษณุวาทินาถได้เข้าร่วมการโสกันต์ในครั้งนั้นด้วยอีกองค์หนึ่ง โดยไม่ทรงถือว่าการพระราชพิธีโสกันต์นั้นจัดสำหรับเจ้านายพระองค์เจ้าเท่านั้นแต่ทรงเห็นว่า ควรแก่โอกาสอันดีที่จะให้หม่อมเจ้าหลานเธอซึ่งไม่มีโอกาสจะได้โสกันต์เข้าร่วมทำการโสกันต์เสียด้วยในการพระราชพิธีโสกันต์ของพระองค์เจ้านั้นเสียด้วยเลย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 488

ยังมีพระเจ้าลูกเธออีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่าพระองค์เจ้าประภาศร พระชนมายุยังอ่อนเพียง ๙ ปี แต่ทรงพระเจริญรูปพรรณกว่าพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าทักษิณชา พระองค์เจ้าโสมวดีควรที่จะโสกันต์ได้ จึงทรงพระราชดำริว่าการครั้งนี้เป็นการใหญ่พลอยโสกันต์เสียด้วยได้ก็เป็นดี จึงโปรดฯ ให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้านี้โสกันต์ด้วยอีกพระองค์หนึ่งรวมเป็น ๓ องค์ หม่อมเจ้าหลานเธอหม่อมเจ้าหญิงในพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นวิษณุวาทินาถ แต่ก่อนกำหนดไว้ว่าจะโสกันต์ที่วังนั้นในปีนี้ ก็บัดนี้ช่องโอกาสที่จะโสกันต์ที่วังนั้นไม่มีแล้วจึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกมาสมทบห้อยท้ายเข้าในการโสกันต์ด้วย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 69)

จากการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งศพขุนนางผู้ใหญ่เพื่อมาปนกิจยังพระเมรุที่สร้างขึ้นสำหรับการพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านาย ดังความจากประกาศที่กล่าวว่า

ตัวอย่างที่ 489

วันพุธ เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ จะได้เชิญพระศพพระเจ้าองค์เอกเจ้านิธรน้อยไปตั้งที่พระเมรุ
ท้องสนามหลวงสดับปกรณ์มีเทศนา มีงาน ๓ วัน วันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ จะได้พระราชทานเพลิง
การเป็นเสร็จ อนึ่ง ณ วันพุธ เดือนนี้ เจ้าพระยานิกรบดินทรมหินทรมหากัลยาณมิตร ถึงอนิจกรรมลง
ทรงพระราชดำริว่า การศพท่านเสนาบดีที่สมุหนายกผู้ใหญ่ เมื่อพระเมรุในท้องสนามหลวงมีอยู่แล้วก็
ควรทำต่อเนื่องกันไป เหมือนอย่างครั้งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเมรุยังมี
อยู่ ศพเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ แลศพพระยาอุไทยธรรมกลาง ก็ทรงพระกรุณาโปรดฯให้ทำที่ท้อง
สนามหลวง...ครั้งนี้ศพเจ้าพระยานิกรบดินทรมหินทรมหากัลยาณมิตรจะทำ ณ ที่อื่นก็ต้องกะเกณฑ์กัน
ทำเมรุแลโรงโขนโรงหุ่นโรงครัวโรงงาน การก็จะลำบากแก่นายค่านายงานทั้งปวงไปเพราะฉะนั้นจึง
โปรดฯให้ทำที่พระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง แต่การทั้งปวงสุดแต่เจ้าภาพ ในหลวงเป็นแต่ผู้ช่วยในการ
ศพนั้น

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 243-244)

จากความประกาศดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้
ทรงถือว่าพระเมรุนั้นจัดสร้างขึ้นสำหรับงานพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์
เท่านั้น แต่เมื่อทรงเห็นว่ามีขุนนางผู้ใหญ่เสียชีวิตทั้งพระเมรุที่พระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายยัง
ไม่ได้รื้อออก จึงทรงโปรดให้นำศพขุนนางผู้ใหญ่มาเผาปนกิจยังพระเมรุของเจ้านายได้ เพื่อที่ไม่ต้อง
จัดทำเมรุสำหรับเผาศพขุนนางขึ้นใหม่และเตรียมการต่างๆ ให้เสียเวลาเสียแรงงานให้สิ้นเปลือง ซึ่ง
เห็นได้ถึงพระราชทัศนะที่ทรงคำนึงถึงประโยชน์มากกว่าการยึดถือกฎเกณฑ์ตามธรรมเนียมปฏิบัติ

10. พระราชทัศนะเกี่ยวกับการมหรสพและการละเล่น

เนื่องจากการแสดงละครในสมัยพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาการแสดงละครนั้น
ล้วนแต่ใช้ผู้หญิงแสดงและแสดงได้เฉพาะในพระราชวังหน้าพระพักตร์เท่านั้นและในสมัยรัชกาลที่ 3
นั้นไม่ทรงโปรดการละคร ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรด
อนุญาตให้ราษฎรแสดงละครได้โดยไม่หวงห้าม ดังตัวอย่างในประกาศที่กล่าวว่า
ตัวอย่างที่ 490

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ผู้ใด
เล่นละครผู้ชายผู้หญิงก็มีได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามึลครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้
ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2528 : 112)

จากข้อความข้างต้น สะท้อนพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่
ทรงให้เสรีภาพแก่เจ้านายเชื้อพระวงศ์และขุนนางข้าราชการตลอดถึงอาณาราษฎรตั้งคณะฝึกหัด
แสดงการละครและการละเล่นเพราะทรงเห็นว่า การละครและการละเล่นเป็นสิ่งที่เชิดชูเกียรติยศแก่
แผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชทัศนะที่มีต่อสภาพสังคมในสมัยนั้นไว้อย่างสอดคล้องหลายประเด็นประกอบด้วย พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปกครอง เสรีภาพของบุคคลในสังคม เศรษฐกิจการพาณิชย์ ศาสนา การพัฒนาปรับปรุงประเทศ ขาดัดวันคด การใช้ภาษา คาราศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี การมหรศพและการละเล่น

บทที่ 4

ท่วงทำนองการเขียนในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

“ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” ไม่เพียงจะสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชทัศนะของพระองค์เท่านั้น นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นท่วงทำนองการเขียนประกาศพระบรมราชโองการอีกด้วย ซึ่งการศึกษาท่วงทำนองการเขียนในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ศึกษาวิเคราะห์ตามเกณฑ์ต่อไปนี้

กุหลาบ มลลิกะมาส เสนอแนวทางการพิจารณาท่วงทำนองของผู้แต่งแต่ละคนได้โดยใช้หลักเกณฑ์ต่อไปนี้

- 1 การสรรคำใช้
- 2 ท่วงทำนองที่เกี่ยวกับโวหาร
- 3 ท่วงทำนองที่เกี่ยวกับการสร้างประโยค
- 4 ท่วงทำนองในการบรรยายและพรรณนาความ

5 หางเสียงของผู้แต่ง หมายถึง ทศนคติหรือท่าทีของผู้แต่งที่มีอยู่ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และอาจเปรียบได้ว่ามีลักษณะใกล้เคียงกับน้ำเสียง ซึ่งอาจเป็นทำนองประชด แสดงอารมณ์ขัน ล้อเลียน เยาะเย้ย จริงจัง เคร่งเครียด อ่อนโยน อ่อนหวาน กรวดเกรี้ยว เคียดแค้น ขมขื่นหรือการกล่าวอย่างมีเจตนาอย่างหนึ่งอย่างใดแฝงอยู่ (อ้างใน มารศรี สอทิพย์. 2542 : 8)

ปราณี กุลละวณิช และคนอื่นๆ (2537 : 37-46) จำแนกบริบทที่มีผลต่อการใช้ภาษาไว้โดยสรุปรายละเอียดได้ดังนี้

1 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังคือ สถานภาพความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังเป็นอย่างไร ซึ่งการใช้ภาษาของผู้พูดก็มีรูปแบบผันแปรไปตามสถานภาพความสัมพันธ์นั้น

2 กาลเทศะคือ เวลาและสถานที่ที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเลือกใช้ภาษาของผู้พูดได้อย่างเหมาะสม

3 เรื่องที่พูดคือ เนื้อหาสาระของเรื่องที่พูดนั้นกล่าวถึงสิ่งใด การใช้ภาษาก็แปรตามเนื้อหาสาระของ เรื่องนั้น

4 วัตถุประสงค์คือ ผู้พูดใช้ภาษาเพื่ออะไร เพื่อให้โน้มน้าวใจให้เชื่อหรือคล้อยตาม เป็นต้น

จากเอกสารดังกล่าวสามารถสรุปเกณฑ์ซึ่งเป็นแนวทางศึกษาท่วงทำนองการเขียนในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ได้ดังนี้

1 ศึกษาท่วงทำนองการเขียนโดยเกณฑ์การพิจารณาท่วงทำนองของผู้แต่งแต่ละคนตามแนวทางของ กุหลาบ มลลิกะมาสแสดงไว้ในข้อ 5 ว่าด้วยการศึกษาท่วงทำนองผู้แต่งจากทางเสียง เช่น ทำนองประชด แสดงอารมณ์ขึ้น เป็นต้น

2 ศึกษาท่วงทำนองการเขียนโดยเกณฑ์การใช้ภาษาที่มีความสัมพันธ์กับบริบทความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังหรือผู้ส่งสารกับผู้รับสารในที่นี้หมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงออกประกาศพระบรมราชโองการกับกลุ่มคนหรือบุคคลที่ทรงมีพระกระแสรับสั่งประกาศถึง การใช้ภาษาสัมพันธ์กับเนื้อเรื่อง การใช้ภาษาสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ในการออกประกาศพระบรมราชโองการ

3 ศึกษาท่วงทำนองการเขียนโดยสัมพันธ์กับทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาพบว่าประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 มีท่วงทำนองการเขียน 7 ท่วงทำนองการเขียน ได้แก่

1 ท่วงทำนองการเขียนเสียดสีประชดประชัน

2 ท่วงทำนองการเขียนติเตียนต่อว่า

3 ท่วงทำนองการเขียนบริภาษหรือด่าว่า

4 ท่วงทำนองการเขียนเด็ดขาด

5 ท่วงทำนองการเขียนแสดงอารมณ์ขึ้น

6 ท่วงทำนองการเขียนตัดพ้อน้อยใจ

7 ท่วงทำนองการเขียนแสดงความห่วงใย

ดังจะพิจารณาการศึกษาท่วงทำนองการเขียนโดยจำแนกเป็นประเด็นได้ต่อไปนี้

1. ท่วงทำนองเสียดสีประชดประชัน

ท่วงทำนองเสียดสีประชดประชัน คือ การใช้ถ้อยคำเพื่อแสดงความไม่พอใจ โดยอาจอยู่ในระดับกระแทกกระเทียบเปรียบเปรยแดกดันจนไปถึงขั้นเหน็บแนมให้รู้สึกถึงความไม่พอใจนั้น โดยพิจารณาได้จากตัวอย่างในความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 491

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอภัยภูเบศรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคำรัสสั่งให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรทั้งปวง บรรดาที่มีสวนเป็นเจ้าของสวนอยู่ในกรุงนอกกรุงทั้งปวงให้ทราบทั่ว ตั้งแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครอบครองแผ่นดินมากก็ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่มนุษย์นิกรไพร่ฟ้าประชาชนทั่วไปทุกหน้าทุกคน แต่ถ้าว่าเมื่อจะให้ปกครองรักษาท่านทั้งปวงให้พ้นอุบัตินานตราวย ก็ต้องโจรผู้ร้ายแลวิวาททำกันต่าง ๆ แลภัยอื่น ๆ เป็นอันมากอยู่คั้งนี้แล้ว แต่พระองค์เดียวไม่มีกำลังผู้อื่นช่วยเป็นปรีกษาคิดอ่านแลพลโยธาทวยหาญที่จะเป็นกำลังจะปราบปรามศัตรูแลพวกพาลผู้ร้ายต่าง ๆ ก็ดีไม่มีพระราชทรัพย์พอใช้ในที่พระราชทานเบี้ยหวัด

รางวัลแก่ผู้ช่วยในราชการแผ่นดินแลโยธาทวยหาญ และจับจ่ายในการงานถิ่นฐานต่างๆ แลเครื่องศัสตราวุธ เป็นเครื่องรักษาแผ่นดินนั้นก็ดีแล้วจะรักษาปกครองท่านทั้งปวงไปได้หรือช กิภาชีอากรต่างๆ ซึ่งเรียกเป็นส่วนหลวงตามพิภคที่ควร ๑๐ ลดบ้าง ๑๒ ลดบ้าง ๑๕ ลดบ้าง แต่ผู้ประกอบการทำมาหากินนั้นๆ ก็ทราบพระราชหฤทัยอยู่แล้วว่า ท่านทั้งปวงไม่พอใจจะเสียแต่ถ้าจะให้ยกให้เลิกเสียหมดตามประสงค์ของท่านทั้งปวง ก็จะได้สิ่งใดมาจับจ่ายหนุนบำรุงในการแผ่นดินเล่า มิใช่ว่ามีราชฤทธิ์จะทรงพระอิริยาฎาให้ฝนแก้วเจ็ดประการตกลงมาเต็มบ้านเต็มเมืองได้เหมือนพระเวสสันดรโดยถ้าจะให้ทำฝนแก้วเจ็ดประการตกลงมาทั่วทั้งบ้านทั้งเมืองได้ เมื่อนั้นแก้วเจ็ดประการก็จะเหมือนกับหย้าแลใบไม้ จะซื้อขายกันไม่ได้ ก็จะต้องการรื้อหาสิ่งอื่นมาใช้แทนเงินทองดอกกระมัง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 165-166)

ตัวอย่างที่ 492

ภิกษุสามเณร แลศิษย์วัด เห็นจะนิยมกันเสพสุราน้ำเมามากนัก เมื่อจะสังเกตเหตุสังเกตได้จนว่าเมื่อคนที่มีศรัทธาหรือคนถือการเสียเคราะห์เอาไก่ไปปล่อยวัดไม่ขาด ไก่เหลืออยู่มาก แต่วัดที่เรียกว่าสมณะอย่างวัดสมอราย วัดรังษีสุทธาวาส แลวัดอื่น ๆ ในวัดที่มีนกเลงมากนั้นไก่ปล่อยทิ้งไม่ขึ้นด้วยได้เคยทราบมาว่า ชาววัดจับเอาไปแลกหมี่แลสุรากับจีนเจ้าของสุราเจ้าของหมี่กินในเวลากลางวันเสียหมดใครไม่เชื่อสังเกตสืบดูก็จะรู้ความจริง ชาวบ้านชาวเมืองจะมาเอานกเลงเป็นที่บูชาที่ไหวทำนอยู่อย่างนี้ไม่ควรเลย

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 108)

ตัวอย่างที่ 493

ภาษามาลา คำนี้เรียกมาแต่บุรมโบราณ ก็จะกลับเอาต้นเป็นปลายเรียกว่าภาษาก็คิดนัก เหมือนจะไปเรียกมหาดไทยว่าไทยมหาด กระลาโหมจะไปเรียกว่าโหมกระลาพังไม่ได้เลย เพราะอย่างนั้นให้คงเรียกว่าภาษามาลาตามเดิม อย่าเรียกว่า มาลาภาษา กลับหน้าเป็นหลังเลยเป็นอันขาด ถ้าใครอยากเรียกอย่างนั้นอยู่ ก็ให้ผูกคอตายเชือดคอตายหรือกินยาตายไปเสียให้พันเมืองมนุษย์เกิด ไปเรียกอยู่ในเมืองผีให้สบาย วัดพนัญเชิงอีกคำหนึ่งว่า วัดพระเจ้าพนัญเชิง ให้คงเรียกอยู่ตามเดิมอย่าอุตริเล่นลิ้นเรียกว่า ผันเชิง เพราะเขาเรียกอย่างนั้นทั้งบ้านทั้งเมืองแต่ไหน ๆ มา มาแปลงว่าผันเชิง ก็ไม่เห็นเพราะเจาะเป็นยศเป็นเกียรติอะไรสำแดงแต่ใจของผู้แปลงไม่รู้ภาษาเดิมว่าเขาตั้งว่าพนัญเชิงด้วยเหตุไร ประการหนึ่งวัดนั้นก็เป็นที่ราชวรไทยจีนเป็นอันมากเขานับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ก็ผู้เป็นเจ้าของวัดเดิมที่ตั้งชื่อไว้ จะเป็นผีสาธเทวดาสงสู้อยู่อย่างไรไม่รู้มาแปลงเรียกขึ้นใหม่ ๆ ดูเหมือนผู้แปลงก็จะเป็นผู้สบาย ไม่พอที่จะยกย้ายก็ย้ายไปเลยให้คงไว้ตามเดิมเกิด

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 191-192)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเขียนประกาศพระบรมราชโองการที่มีท่วงทำนองเสียดสีประชดประชันอย่างสัมพันธ์กันกับกลุ่มบุคคลที่กล่าวถึงในประกาศ เนื้อเรื่องที่ประกาศ และวัตถุประสงค์ในการประกาศตลอดถึงพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประกาศเรื่องนั้นอีกด้วย ดังพิจารณาได้ดังนี้

ตัวอย่างประกาศที่ 491 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งถึงพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงตลอดถึงราษฎรสามัญชน ว่าด้วยเรื่องการเรียกเก็บเงินภาษีอากรเพื่อนำมาใช้จ่ายในการทำนุบำรุงพัฒนาประเทศ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า ในการปกครองพัฒนาประเทศนั้นจำเป็นต้องอาศัยเงินภาษีอากรที่เรียกเก็บจากราษฎรทุกคนในประเทศมาใช้จ่ายในการแผ่นดิน โดยพระองค์ได้ทรงยกเหตุผลความจำเป็นในการเรียกเก็บเงินภาษีอากรจากทุกคนในประเทศมากล่าวชี้แจง ทั้งนี้เพื่อหว่านล้อมให้ทุกคนได้ตระหนักคล้อยตามว่า การเรียกเก็บภาษีอากรนั้นมีความสำคัญ เงินภาษีอากรของทุกคนที่เสียไปนั้นเป็นเงินที่นำไปใช้จ่ายในการทำนุบำรุงแผ่นดินสร้างความสงบสุขร่มเย็นแก่อาณาประชาราษฎรในประเทศ และนำไปสู่ความเห็นชอบยินดีของทุกคนต่อการเสียเงินค่าภาษีอากรให้กับแผ่นดิน ทั้งทรงประชดประชันให้เห็นว่า จำเป็นต้องมีพระบรมราชโองการเรียกเก็บเงินภาษีอากรนั้นเพราะ พระองค์ไม่ได้มีฤทธิ์อิทธิฐานที่จะขอให้ผู้มีเงินทองที่จะใช้จ่ายในการทำนุบำรุงบ้านเมืองแผ่นดินรุ่งดกมาได้เหมือนดังพระเวสสันดรที่อธิษฐานขอให้ฝนแก้วเจ็ดประการตกมาในบ้านเมืองได้ ซึ่งแม้หากกระทำได้จริงพระองค์ทรงเห็นว่าเงินทองที่ตกลงมาดังฝนแก้วเจ็ดประการนั้น ก็เป็นสิ่งไร้ค่าไม่มีราคาและเมื่อนั้นทุกคนก็คงต้องหาสิ่งอื่นมาใช้ซื้อขายแทนเงินทอง ดังนั้นการที่จะมีเงินมาใช้จ่ายในการทำนุบำรุงบ้านเมืองจึงต้องเรียกเก็บเงินค่าภาษีอากรจากทุกคนในแผ่นดิน การประชดประชันโดยยกเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นอุทาหรณ์ก็เพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกให้ประชาชนเห็นจริงตาม

ตัวอย่างประกาศที่ 492 ประกาศที่รับสั่งถึงพระภิกษุสงฆ์สามเณรตลอดถึงลูกศิษย์ในวัดอาราม ว่าด้วยเรื่องพฤติกรรมของพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่สับสนกับลูกศิษย์ในวัดอารามพวกหนึ่งที่กระทำอนาจารดื่มสุรา ฉันทอาหารมื้อค่ำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระราชหฤทัยต่อการกระทำของพระภิกษุสามเณรและลูกศิษย์พวกนี้เพราะทรงเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการสร้างความเสื่อมเสียหมิ่นมองต่อพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ว่าทรงรับสั่งถ้อยคำเสียดสีเรียกวัดที่มีพระภิกษุสามเณรและลูกศิษย์วัดที่สมคบคิดกันจับไก่ในวัดไปแลกซื้อของกิน เช่น สุราและหมี่มาดื่มกินร่วมกันในยามค่ำคืนนั้นว่า “วัดสมณะ” และทรงใช้คำเรียกพระภิกษุสงฆ์สามเณรและลูกศิษย์วัดที่กระทำอนาจารพวกนี้เป็นชาววัดที่เป็นพวก “นักเลง” ไม่ใช่สมณเพศ และทรงชี้ว่าราษฎรว่าไม่ควรที่จะเคารพกราบไหว้พระภิกษุสามเณรพวกนี้อีกต่อไป แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญเรื่องความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์สามเณรเป็นสำคัญ เพราะเป็นผู้สืบทอดและสร้างความศรัทธาในพุทธศาสนาแก่ประชาชนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

ตัวอย่างประกาศที่ 493 จากเนื้อความในประกาศดังกล่าว พิจารณาได้ว่าประกาศดังกล่าวทรงเป็นกระแสพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงกลุ่มคนในพระราชวัง ซึ่งว่าด้วยเรื่องการใช้คำเรียกภาษามาลาและชื่อวัดพนัญเชิง โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งแนะนำหนทางแก่ผู้ยังคิดเรียกคำว่า ภาษามาลาเป็น มาลาภาษา อย่างผิดๆ ไปจากที่ทรงกำหนดไว้อย่างประชดประชันแดกดันว่า ให้ผู้นั้นฆ่าตัวตายไปเสียเพื่อจะได้ไปพูดในปรโลกตามปรารถนา และทรงรับสั่ง

เสียดสีประชดประชันผู้ที่เรียกชื่อวัดพนัญเชิงผิดเพี้ยนเป็น “ผนังเชิง” ว่า คนผู้นั้นนอกจากจะโง่เขลาแล้วยังเป็นผู้มีสติไม่สมประกอบ ซึ่งเห็นได้ว่าถ้อยคำประชดประชันเสียดสีนั้นรุนแรงแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญเคร่งครัดในเรื่องการใช้ภาษาอย่างมาก และทรงรำคาญพวกที่พูดภาษาไทยผิดใช้ภาษาไทยโดยไม่ได้เจตนาเจาะจงจะว่าใครเพียงแต่เพียงกล่าวโดยทั่วไป ให้ผู้ที่ฝ่าฝืนปฏิบัติเรียกผิดๆ อยู่那儿ได้สำนึกและแก้ไขปรับปรุงตนเอง

จากตัวอย่างประกาศจะเห็นได้ว่า ระดับถ้อยคำที่ทรงใช้ในการเสียดสีประชดประชันมีความแตกต่างกัน ดังจะเห็นได้ว่าถ้อยคำเสียดสีพระภิกษุสงฆ์ที่ว่าเป็น “นักเลง” นั้นไม่รุนแรงเท่ากับที่กล่าวเสียดสีประชดประชันแดกดัน กลุ่มคนในราชสำนักที่ใช้ถ้อยคำผิด แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญในเรื่องการใช้ภาษาอย่างมากกว่า

2. ท่วงทำนองติเตียนต่อว่า

ท่วงทำนองติเตียนต่อว่าคือ การใช้ถ้อยคำกล่าวตำหนิชี้ข้อบกพร่องผิดพลาดในความประพฤติการกระทำของบุคคลอย่างตรงไปตรงมา ดังพิจารณาได้จากตัวอย่างในความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 494

แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้ามีผู้ใคร่ร้องฟ้องกล่าวโทษเจ้าต่างกรม พระองค์เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมแลหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ที่คนโดยมากเรียกว่าเจ้า แลเจ้าจอมข้างในฯพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวังก็ดี ถ้าความมีผู้มาฟ้องแล้วแลลูกขุนแลขุนศรีธรรมราชจำศาล แลผู้รักษาเมืองกรมการพนักงานรับฟ้องจะใช้คำตอบอย่างเก๋าว่า เป็นความเจ้านายแลข้างในพระราชวังจนใจรับไม่ได้ดังนี้ อย่าให้มีเลยเป็นอันขาดทีเดียว ว่าอย่างนี้เหมือนท่านทั้งปวงเป็นข้าเจ้าแผ่นดินที่เป็นคนเกื้อนคนป้าเป็นโจรผู้ร้ายปล้นบ้านปล้นเมืองมาเก่าแลครุร้าย ให้ท้ายถือหางให้พี่น้องบุตรภรรยาเที่ยวคุมเหงราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินแล้วจุกโรงจุกศาลเสีย เมื่อพูดดังนี้เป็นอันกลัวเจ้ากลัวนายเล็กน้อยไปไม่เห็นแก่แผ่นดินใหญ่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 106)

ตัวอย่างที่ 495

โปรดเกล้าฯ ให้ พระยาประสิทธิ์ศุภการเป็นพนักงานคัดเรื่องความของราษฎรที่ฟ้องร้องขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อทรงเห็นชอบประการใด จะได้ทรงตัดสินให้แล้วกันโดยยุติธรรม...แลข้อซึ่งพระยาประสิทธิ์ศุภการพูดอ้างว่า คอยหาช่องที่ทูลเกล้าฯ ถวาย เรื่องความมรดกนั้นไม่มีใครได้ ความจึงเน้นย้ำอยู่ การซึ่งพระยาประสิทธิ์ศุภการพูดเช่นนี้ก็เห็นว่าเป็นอันเสียหายผลประโยชน์ฝ่ายตัวอย่างเดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงได้หวังเหนี่ยวเรื่องความมรดกไว้ให้เห็นช้า เรื่องหนึ่งถึงห้าเดือนหกเดือนปีหนึ่งก็มีบ้าง จนมีผู้กล่าวโทษร้องถวายฎีกาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 119)

ตัวอย่างที่ 496

การที่กล่าวกันว่าหมอนั้น เมื่อพิจารณาไปเป็นการเอื้อถึงชีวิตชีวิ้งแลผู้พูดไว้ตัวสูงเป็นเหมือนดังบิดามารดา สบประมาทเจ้าของกายผู้ที่ต้องทักนั้น ให้เป็นเหมือนดังเด็ก ๆ ไม่รู้จักรักษาตัว ก็ทำนองทั้งหลายทั้งปวงบัดนี้ ไม่ใคร่จะสังเกตการณ์เรื่องนี้ได้ทักเอา จนถึงในพระเจ้าแผ่นดินที่มีพระเดชานุภาพเป็นที่ล้นที่ทัน ก็ยังล่องเกินทราบทูลทักทายเนื่อง ๆ ไม่ระวังว่าเป็นการต่ำสูงเกินเลย การทักทายอย่างนี้ มักมีมาแต่พระสงฆ์แลหมอนแลท่านผู้ใหญ่ ๆ ช้างในช้างหน้า เพราะฉะนั้นบัดนี้จึงมีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศห้ามอย่าให้ล่วงเกินทักทายอย่างที่ว่าแล้วทั้งพระสงฆ์แลภคฤหบดีชาววัดชาววัง...ฝ่ายข้าราชการผู้ใหญ่ ๆ สูงอายุเล่า ก็ให้กรมวังคอยเตือนห้ามปราม อย่าให้ทราบทูลทักทายเกินเลยได้ หมอถวายอยู่จนถวายพระโอสถ มักใกล้ที่จะทราบทูลอย่างนี้ เมื่อเวลาใดเรียกหมอ ให้ชาวที่คอยกำชับให้ระวังอย่าให้ทราบทูลทักทายได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 23-24)

ตัวอย่างที่ 497

หมอบรัดเลทำหนังสือประกาศตีพิมพ์ว่าวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ เป็นวันไทยนับถือว่าเป็นวันประสูติ แลได้ตรัสแลนิพนธ์ของพระพุทธเจ้าเรียกว่าวิสาขบูชา คือ นับเป็นอย่างฝรั่งว่าเดือนเอเปรียล คนหัวประจบฝรั่งกันไม่รู้จักอะไร วิสาขบูชานี้มีใช้การใช้ก็มีใช้หนี้ใช้สินอะไรของหมอบรัดเล เก็บเอาไปตีพิมพ์อวดรู้เปล่า ๆ เดือนเอเปรียลเป็นวิสาขบูชาไม่ได้ อังกฤษที่จะรู้การในพระพุทธศาสนาแท้ ๆ ที่เขาดีกว่าหมอบรัดเลอยู่ในเมืองอังกฤษก็มีถมไป พวกนักปราชญ์อังกฤษเหล่านั้น เขาตีพิมพ์ไว้ในหนังสือของเขาว่า วันที่มีพระจันทร์เต็มในเดือนเมษายนปีนั้นเป็นวันพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยสัญญาณอย่างยิ่งในใต้ต้นไม้โพธิ์ ถ้าปีวันเพ็ญสองหนในเดือนเมษายนเพ็ญหลังควรนับว่าเป็นวิสาขบูชาคำนี้ของเขาถูกแท้แล้ว หนังสืออังกฤษที่เขาว่าอย่างนี้หมอบรัดเลเห็นจะไม่ได้อ่าน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 179)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเขียนประกาศพระบรมราชโองการที่มีท่วงทำนองดีเตียนต่อว่าอย่างสัมพันธ์กันกับกลุ่มบุคคลที่กล่าวถึงในประกาศ เนื้อเรื่องที่ประกาศและวัตถุประสงค์ในการประกาศตลอดถึงพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประกาศเรื่องนั้นอีกด้วย ดังพิจารณาได้ดังนี้

ตัวอย่างประกาศที่ 494 ประกาศพระบรมราชโองการรับสั่งถึงข้าราชการตุลาการในกรุงเทพฯ และในต่างหัวเมืองทั้งปวง ว่าด้วยเรื่องพฤติกรรมการละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ เนื่องจากหัวนเกรงอำนาจอิทธิพล ซึ่งเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญด้วยจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต่อว่าตีเตียนชี้ให้ข้าราชการตุลาการพวกหนึ่งให้เห็นว่า ข้าราชการศาลตุลาการพวกหนึ่งที่ละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ที่ไม่รับดำเนินคดีความฟ้อง

ร้องพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดถึงเจ้าจอมนั้นเป็นการกระทำที่ไม่คำนึงรักษาประโยชน์สุขของราษฎร ซึ่งไม่ถูกต้อง และเป็นการทำให้พระมหากษัตริย์เสื่อมเสียพระเกียรติยศ ซึ่งจะทำให้ราษฎรเข้าใจไปว่า พระมหากษัตริย์ไม่ทรงตั้งอยู่ในความเที่ยงธรรมปกป้องญาติพี่น้องบุตรภรรยากลุ่มคนในราชสำนักด้วยเหตุนี้ข้าราชการตุลาการจึงไม่กล้ารับเรื่องราวร้องทุกข์ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งต่อว่าติเตียนต่อนั้นนั้นแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้ข้าราชการที่ทำงานสนองเบื้องพระยุคลบาทนั้นมีความเที่ยงตรงและคำนึงถึงทุกข์สุขของราษฎรเป็นที่ตั้งตามพระราชปณิธานเจรรวมย์ในพระองค์ที่ทรงต้องการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ร้อนให้ราษฎรดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

ตัวอย่างประกาศที่ 495 ประกาศรับสั่งกล่าวถึงพระยาประสิทธิ์ศุภการซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบคัดลอกคดีความฟ้องร้องของราษฎรขึ้นทูลเกล้าฯ ว่าด้วยเรื่องพระยาประสิทธิ์ศุภการละเลยการคัดลอกความฟ้องร้องของราษฎรขึ้นกราบบังคมทูลเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวต่อว่า พระยาประสิทธิ์ที่ยึดยึดคดีความของราษฎรเอาไว้เป็นเวลานาน ไม่กระตือรือร้นจัดการคัดลอกนำความฟ้องร้องของราษฎรขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วกลับพูดแก้ตัวว่าหาโอกาสที่จะถวายฎีการ้องทุกข์ของราษฎรไม่ได้จึงเป็นเหตุให้คดีความต่าง ๆ ค้างคาอยู่นั้นว่าเป็นพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัวขวนขวายเอาแต่ความดีใส่ตัว ถ้อยคำที่ทรงรับสั่งติเตียนต่อว่าดังกล่าวไม่เพียงแต่แสดงถึงความไม่พอพระราชหฤทัยต่อพฤติกรรมของพระยาประสิทธิ์ศุภการเท่านั้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นเรื่องความทุกข์ร้อนของราษฎรเป็นเรื่องสำคัญและเป็นปัญหาที่ต้องเร่งจัดการแก้ไขและผู้ที่เป็นข้าราชการนั้นควรต้องเอาใจใส่ต่อปัญหาความทุกข์ร้อนของราษฎรด้วยเช่นเดียวกัน

ตัวอย่างประกาศที่ 496 พิจารณาจากความประกาศเป็นกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งถึงกลุ่มคนในระดับฝ่ายปกครองกลุ่มคนในราชสำนักแลกลุ่มสมณเพศซึ่งได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยและพระภิกษุสงฆ์ตลอดถึงบุคคลที่ได้เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมทูลได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ว่าด้วยเรื่องการใช้คำทักทาย “อ้วน” และ “ผอม” ต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า คำทักทายดังกล่าวนั้นเป็นถ้อยคำที่ไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะนำมาใช้เรียกทักทายกับพระมหากษัตริย์ที่ดำรงอยู่ในฐานันดรศักดิ์สูงส่ง โดยทรงชี้ให้เห็นว่า คำอ้วนและผมนั้นเป็นคำใช้สำหรับบิดามารดาหรือผู้ใหญ่ทักทายบุตรหรือผู้น้อย ดังนั้นพระองค์จึงทรงรับสั่งติเตียนต่อว่าผู้ที่ใช้คำทักทายพระองค์ว่า “อ้วน” และ “ผอม” นั้นว่าเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณตนว่าอยู่ในสถานภาพต่ำหรือสูง ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคร่งครัดในเรื่องการใช้ภาษาอย่างยิ่งและทรงมีพระราชประสงค์ให้ข้าราชการบริพารใช้ถ้อยคำให้ถูกต้อง ดังจะเห็นได้ว่าทรงกล่าวติเตียนต่อว่าทุกคนไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นผู้ที่มีฐานันดรศักดิ์สูงหรือต่ำ

ตัวอย่างประกาศที่ 497 ประกาศที่รับสั่งกล่าวถึงหมอบรัดเลย์ชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยและเป็นผู้ที่มีบทบาทในการนำเอาวิทยาการตะวันตกเช่นการปลูกฝิ่นป้องกันไข้ทรพิษและการพิมพ์มาเผยแพร่ในประเทศไทย ซึ่งว่าด้วยเรื่องที่หมอบรัดเลย์พิมพ์ประกาศกำหนดวันวิสาข

บูชาไม่ถูกต้อง ทรงต่อว่ามอบริดลีย์ที่ทำตีพิมพ์หนังสือออกประกาศกำหนดวันวิสาขบูชาผิดจากธรรมเนียมปฏิบัติไทย จากตัวอย่างความประกาศข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับสั่งต่อว่ามอบริดลีย์ว่าอวดความรู้ในเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับคนทั้งไม่ศึกษาเรื่องที่จะตีพิมพ์ให้รู้จริงก่อนแต่เสียก่อนด้วย การที่พระองค์ทรงรับสั่งเสียดสีดังกล่าวเพราะพระองค์ทรงเห็นว่าเรื่องนี้คนไทยรู้ดีอยู่แล้ว แต่ถ้าฝรั่งอย่างมอบริดลีย์มาอธิบายก็จะก่อให้เกิดการเข้าใจผิดเกี่ยวกับกำหนดวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาได้

ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งที่มีท่วงทำนองการเขียนแบบติเตียนต่อว่านี้ แม้จะเป็นการชี้ให้เห็นข้อบกพร่องในการกระทำบางประการและทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ทุกคนแก้ไขปรับปรุงตัวเองเสียใหม่ ซึ่งจะเห็นว่าไม่ว่าพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ ล้วนทรงถูกติเตียนต่อว่าด้วยเช่นกัน แสดงให้เห็นว่าเรื่องที่ประกาศนั้นไม่รุนแรง

3. ท่วงทำนองบริภาษหรือด่าว่า

ท่วงทำนองบริภาษหรือด่าว่า คือ การใช้ถ้อยคำกล่าวโทษตรงไปตรงมาอย่างรุนแรงแสดงความไม่พอใจจนเคืองใจอย่างมาก ดังพิจารณาได้จากตัวอย่างในความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 497

อ้ายพระ อ้ายจมีน อ้ายหลวง อ้ายขุน หรืออ้ายหมื่น เจอเจอะกล้ำ ๆ เป็นคนในกรุงบ้าง คนในหัวเมืองบ้าง ที่อยากจะเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองในหัวเมืองนั้น ๆ หานายหน้าเที่ยวเดินขอเสียสินบนถวายพระองค์เจ้า เจ้าจอมข้างในบ้างหรือเดินขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย ตามพนักงานบ้างหรือเดินในท่านผู้หญิงหรือเมียน้อยตัวโปรดของขุนนางบ้าง หรือเดินตามบุตรหลานชายหญิงของขุนนางก็มีบ้าง เสียสินบนแรง ๆ ขอให้ช่วยเปิดทูลว่ากล่าวให้ได้ตั้งออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการที่เรียกว่าเจ้าเมืองในหัวเมือง เอก โท ตรี จัตวา นั้น...ผู้ที่อยากจะเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองสู้เป็นหนี้สินกับยืมท่านผู้อื่น สู้เสียดอกเบี้ยยมาเสียสินบนไปได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองเหล่านั้นนั้น ขอให้ท่านทั้งปวงตั้งแต่ผู้ติดลอคไปจนไพร่รู้จักเกิดว่า ใจมันมิใช่คนเป็นผีโง่ผีบ้าเสียเงินเสียทองเป็นหนี้เป็นสินผูกดอกท่านผู้อื่นไป ด้วยคิดว่าจะไปกินเลือดเนื้อมนุษย์เกือเหมือนมนุษย์หรือเอาเลือดมนุษย์ในเมืองนั้นมาใช้หนี้ได้ทันประสงค์ จึงคิดการดังนี้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 144-146)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเขียนประกาศพระบรมราชโองการที่มีท่วงทำนองบริภาษด่าว่าอย่างสัมพันธ์กันกับกลุ่มบุคคลที่กล่าวถึงในประกาศ เนื้อเรื่องที่ประกาศและวัตถุประสงค์ในการประกาศตลอดถึงพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประกาศเรื่องนั้นอีกด้วย ดังจากตัวอย่างเป็นประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงข้าราชการพวกมีบรรดาศักดิ์พวกหนึ่งที่มีพฤติกรรมเป็นมิฉฉาซัดสินบนพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าจอม ข้าราชการผู้ใหญ่และบุตรภรรยาของข้าราชการนั้นช่วยหาช่องทางเปิดทูลพระมหากษัตริย์พระราชทานแต่งตั้งไปดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการหัวเมือง ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวเป็นการกระทำที่สร้างความ

ขุนเคืองพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงใช้คำสรรพนามนำหน้าชื่อเรียกข้าราชการที่มีพฤติกรรมเป็นมิฉฉาชีพพวกนี้ว่า “อ้าย” และทรงบริภาษตำราข้าราชการพวกนี้ว่า เป็นภูตผีปีศาจหรือมนุษย์ยักษ์มารที่สูบกินเลือดเนื้อมนุษย์เป็นอาหาร ด้วยทรงพระราชวินิจฉัยได้ว่า ข้าราชการมิฉฉาชีพพวกนี้มีจุดประสงค์ในการไปเป็นผู้สำเร็จราชการตามหัวเมืองต่างๆ ก็เพื่อหวังจะไปขูดรีดข่มเหงหาประโยชน์เอจากราษฎรในหัวเมืองนั้นๆ ต่อไปเบื้องหน้า ถ้อยคำที่ทรงรับสั่งบริภาษตำราดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เรื่องปัญหาความทุกข์ร้อนของราษฎรเป็นเรื่องที่สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหฤทัยใส่ใจเป็นอย่างยิ่ง ทรงไม่ต้องการให้ข้าราชการแผ่นดินไปกระทำข่มเหงรังแกราษฎรให้ได้รับความทุกข์ร้อนต่างๆ ทั้งทรงรังเกียจข้าราชการที่มีพฤติกรรมเป็นมิฉฉาชีพพวกนี้อีกด้วย

4. ท่วงทำนองเด็ดขาด

ท่วงทำนองเด็ดขาด คือ การใช้ถ้อยคำบังคับกำหนดให้บุคคลประพฤติปฏิบัติดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งชัดเจนเจียบขาดมักจะอยู่ในส่วนสั่งการและส่วนกล่าวถึงบทลงโทษ ดังพิจารณาได้จากตัวอย่างในความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 498

ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ในพระบรมมหาราชวังในพระบวรราชวัง และพระสงฆ์ และสามเณร และราษฎรทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า...ตั้งแต่นี้สืบไปพระสงฆ์สามเณรรูปใดๆแปลงเพศเป็นคฤหัสถ์ปลอมไปเล่นเบี้ย เล่นโป แลสุบผืน กินสุรา ถืออาวุธเที่ยวกลางคืน อย่างใดอย่างหนึ่งที่กล่าวห้ามไว้แล้ว มีผู้จับตัวมาได้ หรือสึกแล้วยังไม่พ้นสามเดือนมีใจทักฟ้องกล่าวโทษ พิจารณาเป็นสัจแล้วจะให้สักหน้าว่า ลักเพศภิกษุ ลงพระราชอาญาเขียน ๒ ยก ๖๐ ที่ ส่งตัวไปเป็นไพร่หลวงโรงสี ฝ่ายพระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและราษฎรคนใดที่ได้ไปเล่นเบี้ย เล่นโป สุบผืน กินสุราอย่าง หนึ่งอย่างใดด้วยกับพระสงฆ์ สามเณร ที่แปลงเพศเป็นคฤหัสถ์นั้น จะให้ปรับไหมนับตัวพระสงฆ์สามเณรผู้ที่ลักเพศไปด้วยนั้นรูปละ ๑๐๐ บาททุกคน เงินค่าปรับไหมจะเอาไปทำการในพระอารามเป็นนิตยแก่พระพุทธศาสนา ถ้าไม่มีเงินจะเสียค่าปรับไหมก็จะให้เอาตัวจำตรวนไว้ใช้การในพระอาราม หักเงินให้เป็นค่าแรงเดือนละตำลึงถึงกว่าจะครบเงินค่าปรับไหม

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 199-200)

ตัวอย่างที่ 499

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศ แก่ผู้ดีแลไพร่ทั้งปวงที่ภูมินี้ยืมสินแลขายตัวแล้ว และภูมินี้ยืมสินแลขายตัวไปในภายหน้า ทำตัวเป็นทาสเป็นลูกหนี้ท่านผู้ใดหนึ่งในพระบรมมหาราชวังก็ดี ไกรๆเป็นฝ่ายทาสเหล่านั้นก็ดี จะมาเป็นนายประกันแก่ทาสแลลูกหนี้เหล่านั้นก็ดี ห้ามเป็นอันขาดอย่าให้หลบหลีกหนีไปแอบแฝงในที่ซัดขวาง อยู่ในพระบวรราชวังแลวังเจ้าต่างกรมแลบ้านเสนาบดีผู้ใหญ่ ที่เจ้าเบี้ยนายเงินแลเจ้าพนักงาน เจ้ากระทรวงทบวงการิ้วแขวงนายอำเภอจะไปติดตามค้นคว้าหาตัวยากนั้นที่เช่นนั้น อย่าให้ตัวทาสแลลูกหนี้แลผู้ขายนายประกันหลบหลีกไปแอบแฝงอยู่เลยเป็นอันขาด ถ้ามันผู้

โคมิฟังคำประกาศนี้ ขึ้นไปแอบแฝงในที่ซึ่งขัดขวางตามหาตัวยากดังว่าแล้วนั้น...ถ้าจับตัวได้มาชำระ ได้ความว่าเข้าไปแอบแฝงขัดขวางในที่ซึ่งเจ้ากระทรวงทบวงการรั้วแขวงนายอำเภอ ประกิติจะตามตัว ยากดังนั้นจริง เงินสินบนในหลวงต้องเสียสินบนจับเท่าไร ตั้งแต่ ๓ ชั่ง ลงมา ๑๐ ตำลึงขึ้นไป จะให้เจ้าของวังเจ้าของบ้านหรือเจ้าพนักงานสำหรับวัง ซึ่งทาสแลลูกหนี้และผู้ขายนายประกันหลบหลีกหนีเข้าไปแอบแฝงอยู่นั้นใช้จนครบ...อ้ายอิผู้หนีไปแอบแฝงในที่ซึ่งขัดขวางตามหาตัวยากนั้น จะเอาไปประหารชีวิตเสีย เพราะมันเป็นผู้คิดอ่านก่อเยี่ยงอย่าง จะให้เกิดช่องขึ้นในบ้านในเมือง อนึ่ง เพราะมันวิ่งเข้าไปเป็นผดิดไถ่รองเท้าผู้ที่มีบุญไม่รู้ตัวแล้วจะเลี่ยมเขาควายให้ขวิดกัน แลเมื่อมีเหตุขึ้นถ้าอ้ายอิผู้ใดผู้ซึ่งหนีอย่างนี้ ต้องรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิตจริง ท่านเสนาบดีแลท่านที่รู้พระราชกำหนดกฎหมาย จะดำหนิตติเตียนว่าพระราชอาญาเกินโทษไปไม่ได้ ด้วยได้มีคำประกาศ ชี้แจงมาดังนี้แล้วเหตุนี้จึงเกิดภายหลังคำประกาศนี้ไปแล้วจะติเตียนไม่ได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 41-42)

ตัวอย่างที่ 500

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า ตั้งแต่สืบไปเมื่อหน้าห้ามมิให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลชาวบ้านชาวเมืองแลราษฎรข้างหน้าข้างในท้าวทางเรียก สวนนั้นทออุทยาน เป็น อนันท ให้เรียกว่า สวนหนทออุทยานจงทุกหมู่ทุกกรมอย่าให้ขาดได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 4. 2504 : 196)

ตัวอย่างที่ 501

ให้เจ้ากรมปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าหมูลนาย เร่งให้นำเลิกไพร่หลวงไพร่สมแลข้าเจ้าบ่าวข้าราชการแต่บรรดาที่ยังไม่ได้รับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแลยังไม่ได้สักหลังมือ มารับหนังสือพิมพ์คุ้มแลสักหลังมือแต่ในเดือน ๔ ปีระกาศริศกนี้ ให้สิ้นเชิง ถึงเดือน ๕ ปีจอจตุวาศก จะโปรดเกล้าฯ ให้ แต่งข้าหลวงกองจับออกในกรุงเทพแลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทุกหัวเมือง ถ้ากองจับ ๗ ได้เลิกสักท้องมือเดิมแลหมู่ขึ้นที่ยังไม่ได้สักหลังมือ ชำระได้ความเป็นสัจว่าเป็นหมู่ไพร่หลวงไพร่สมกรมใด แลเป็นทาสของผู้ใดจะมีค่าตัวมากน้อยเท่าใด ก็จะปรับไหมเอาเงินค่าตัวเป็นภัพ ตัวเลิกตัวทาสนั้นจะเอาสักเป็นไพร่หลวงจ่ายเดือนแลจะปรับไหมเอาเงินค่าปรับแก่เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าหมูลนายกรมนั้น ๆ เป็นค่าสินบนให้กองจับคนละ ๒ ตำลึง

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 224)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเขียนประกาศพระบรมราชโองการที่มีท่วงทำนองเด็ดขาดอย่างสัมพันธ์กันกับกลุ่มบุคคลที่กล่าวถึงในประกาศ เนื้อเรื่องที่ประกาศ และวัตถุประสงค์ในการประกาศตลอดถึงพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประกาศเรื่องนั้นอีกด้วย พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างประกาศที่ 498 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งไปถึงพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยและพระภิกษุสงฆ์สามเณรตลอดถึงราษฎรทั้งปวง ซึ่งว่าด้วยเรื่องการควบคุมพฤติกรรมความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์และสามเณรที่ลักลอบแปลงตัวเป็นฆราวาสออกไปนอก

วัดกระทำอนาจารต่างๆ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งระบุดำห้ามภิกษุสงฆ์ สามเณรประพฤติปฏิบัติอย่างชัดเจนคือ ห้ามปลอมแปลงเป็นคฤหัสถ์ขบถออกไปเล่นการพนัน สูบฝิ่น ดื่มสุรา พกพาอาวุธ หรือเตร็ดเตร่เที่ยวตอนกลางคืน และทรงกำหนดบทลงโทษสำหรับภิกษุสงฆ์และสามเณรที่ละเมิดฝ่าฝืนพระบรมราชโองการรับสั่งห้ามอย่างชัดเจนด้วยเช่นกัน คือ สักหน้า เขียน และส่งไปทำงานเป็นไพร่หลวง ทั้งกำหนดบทลงโทษแก่ผู้ที่ร่วมสมคบกับพระภิกษุสามเณร ประพฤติการฝ่าฝืนดังกล่าวไว้ชัดเจนเช่นกันคือปรับไหม หรือจำตรวนคุมขังกักตัวไว้ทำงานในพระอารามแทนเงินค่าปรับ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า พฤติกรรมกระทำความผิดดังกล่าวสร้างความมัวหมองเสื่อมเสียต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งจึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะชำระพระภิกษุสงฆ์ที่มีพฤติกรรมกระทำอนาจารดังกล่าวนี้ให้หมดพ้นไปจากพระพุทธศาสนาโดยสิ้นเชิง

ตัวอย่างประกาศที่ 499 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงทุกคนที่กู้เงินยืมเงินขาย ตัวแก่ผู้อื่น ผู้ที่ขายทาสให้ผู้อื่น ผู้รับเป็นนายประกันให้ทาสหรือลูกหนี้เหล่านี้ ซึ่งว่าด้วยเรื่องไม่ให้หลบหนีเจ้าหนี้เงินไปซ่อนอาศัยอยู่ในวังเจ้านายเชื้อพระวงศ์หรือบ้านขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ อย่างเฉียบขาดชัดเจน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดบทลงโทษแก่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการผู้ให้ที่หลบซ่อนอาศัยแก่ทาสและลูกหนี้ที่หนีเงินและเจ้าหนี้มา โดยต้องโทษปรับเงิน สำหรับทาสและลูกหนี้ที่หลบหนีเข้าไปในวังเจ้านายหรือบ้านขุนนางจะต้องโทษประหารชีวิต บทลงโทษประหารชีวิตทาสและลูกหนี้ดังกล่าวนี้ โดยทรงระบุดำความผิดของทาสไว้ชัดเจนและรุนแรงคือสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในหมู่เจ้านายและขุนนางข้าราชการ บทลงโทษจึงต้องรุนแรงสมกับความผิดที่ก่อ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชสงค์ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยกในหมู่ข้าราชการด้วยควมที่ทุกคนต้องสามัคคีต่อกัน

ตัวอย่างประกาศที่ 500 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งชายและหญิงตลอดถึงราษฎรทั้งปวง ซึ่งว่าด้วยเรื่องการออกซื้อสวนนั้นทูลทูลานจากตัวอย่างข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งประกาศห้ามเด็ดขาดชัดเจนว่าไม่ให้เรียกซื้อสวนนั้นทูลทูลานผิดไปจากที่กำหนดนั้นและให้เรียกอย่างชัดเจนเต็มตามชื่อ ซึ่งแสดงถึงพระราชทัศนะที่เคร่งครัดในเรื่องการใช้ภาษาอย่างมาก

ตัวอย่างประกาศที่ 501 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงเจ้าหม่อมขุนนาง เช่น เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี ซึ่งว่าด้วยเรื่องนำราษฎรทาสเลิกไพร่หลวงไพร่สมมาทำการสักและรับหนังสือคัมภีร์ แสดงลักษณะท่งทำนองการเขียนที่เด็ดขาดได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางกำหนดระยะเวลาในการนำตัวทาส เลิกไพร่หลวง ไพร่สม มาสักและรับหนังสือคัมภีร์ให้แล้วเสร็จไว้ชัดเจน และยังกำหนดบทลงโทษทาสและเลิกที่หลบหนีการสักและเจ้าหม่อมขุนนางไว้ชัดเจนด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะทรงต้องการให้การจัดการดำเนินการเกณฑ์ไพร่มาสักนั้นเสร็จสิ้นเสียโดยดี

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าวมาเห็นได้ว่า ประกาศพระบรมราชโองการที่ทรงรับสั่งด้วยถ้อยคำที่เด็ดขาดซึ่งขงนั้น ล้วนเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้ทุกคนที่ทรงรับสั่งถึงได้ปฏิบัติตามรับสั่งนั้นโดยเคร่งครัด แสดงได้ว่าเรื่องที่ทรงมีกระแสพระบรมราชโองการนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญ

5. ท่วงทำนองแสดงอารมณ์ขัน

ท่วงทำนองแสดงอารมณ์ขันคือ การใช้ถ้อยคำกล่าวที่ชวนหัวเราะแทรกในท่วงทำนองการใช้ภาษาลักษณะอื่น เพื่อลดระดับความจริงจังเคร่งครัดในเรื่องนั้นให้น้อยลง ดังพิจารณาได้จากตัวอย่างประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 502

ใคร ๆ คือ พระภิกษุในสงฆ์หรือนักปราชญ์ แลคนใช้หนังสือแลข้าราชการผู้จะกราบทูลจงทราบแน้เถิดว่า คำเรียกซากศพว่า ศพ นั้นถูกต้องแล้ว ให้ใช้เขียนหนังสือแลกราบทูลว่าศพอยู่นั้นแล ใครอย่าอุตริคิดตามชาววัดคิดกันไปเขียนบ้างกราบทูลบ้างว่า “อสุภ อสภ อาสภ” อย่างใด ๆ อย่างหนึ่งเลย ถ้าใครขึ้นว่า อสภอาสภ ดังนั้น ในหลวงทรงแข่งไว้ว่า ให้ศิระคนนั้นล้านเหมือนหลวงตาในวันโกนเป็นนิจนิรันดรไปถ้าใครเขียนแลกราบทูลว่าศพตรง ๆ แล้ว ทรงพระอริยฐานอวยพรผู้้นั้นว่า ถ้าศิระล้านให้ผมงอกตก ถ้าไม่ล้านก็อย่าให้ล้านเลย คำว่าศพนี้ออกจากคำมคธว่า จโวเป็นแท้ใช้อื่นฯ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 102-103)

ประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวรับสั่งถึงพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการในราชสำนัก และพระภิกษุสงฆ์ ว่าด้วยการเตือนสติเรื่องการใช้คำว่า “ศพ” ในหนังสือหรือถ้อยคำกราบบังคมทูล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า คำที่ใช้เรียกคนที่ตายไปแล้วว่า “ศพ” ถูกต้องแล้ว ซึ่งแม้พระองค์จะมีรับสั่งประสงค์ไม่ให้ผู้ที่เขียนหนังสือหรือที่กราบบังคมทูลใช้ถ้อยคำเรียกซากศพว่า “อสุภ อาสภ” อีกก็ตาม แต่พระองค์ไม่ได้ทรงรับสั่งบังคับให้ทุกคนปฏิบัติตามอย่างเด็ดขาด หากทรงกล่าวแทรกพระอารมณ์ขันล้อเลียนเสียดสีด้วยเรื่องศิระล้านของบุคคลมาใช้ประกอบเป็นเงื่อนไขบังคับให้ทุกคนใช้คำเรียกร่างคนตายว่า “ศพ” ให้ถูกต้องตามพระราชประสงค์ โดยทรงกล่าวแข่งขอให้ผู้ที่ฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามนั้นมีศิระล้านเลียนตลอดไป แต่สำหรับผู้ที่ใช้คำว่า “ศพ” ถูกต้องแล้วก็ให้ศิระที่ล้านมีผมขึ้นดกดำศิระไม่ล้านตลอดไป การนำเรื่องศิระล้านมากล่าวล้อเลียนสร้างความขบขันดังกล่าวเป็นเงื่อนไข แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงเห็นว่าเป็นความผิดร้ายแรง หรือผิดความหมายจนเข้าใจคลาดเคลื่อน

6. ท่วงทำนองตัดพ้อน้อยใจ

ท่วงทำนองตัดพ้อน้อยใจ คือ การใช้ถ้อยคำกล่าวด้วยความรู้สึกเสียใจที่ไม่ได้รับความพอใจ ดังพิจารณาได้จากตัวอย่างในความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 503

ตัวข้าพเจ้านี้มีคนเป็นอันมากทั้งพระทั้งคฤหัสถ์ข้างวัดข้างบ้านทั้งหญิงทั้งชาย ตั้งแต่นับว่าผู้ใหญ่เก่า ๆ ของข้าพเจ้าเองขึ้นไป ย่อมคิดเห็นว่าข้าพเจ้ามีกำลังน้อยทั้งกำลังกายกำลังปัญญา คือเห็นว่าซุบผอมไม่มี เรี่ยวแรงแข็งแกร่งกล้าโรคภัยมากเจ็บไข้บ่อย ๆ แล้วข้าพเจ้าคิด ๆ พุด ๆ อะไร ผิด ๆ ถูก ๆ ไม่เหมือนท่านทั้งปวงคิด ท่านทั้งปวงพุด ด้วยเหตุนี้คนเป็นอันมากมั่นใจมีใจซึ่งตัวข้าพเจ้า ก็คิดเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นคนนอกเศษนอกเลย ไม่ควรจะคิดจะหมายให้ได้ลาภจากดีโดยผู้ที่มีความเมตตา กรุณาแก่ข้าพเจ้าจริง ๆ ก็มีแต่ปรารภนาอภิธฐา ให้ข้าพเจ้าได้ที่พึงที่พึงที่อิงที่อาศัย อย่าให้ผู้ใหญ่ในแผ่นดินรังเกียจชิงชัง ท่านทั้งปวงเป็นอันมากที่มีความเมตตาแก่ข้าพเจ้าจริง ๆ ก็ปรารภนาสุขประโยชน์แก่ตัวข้าพเจ้าเพียงเท่านี้ ไม่มีใครได้คิดจะให้เป็นโตเป็นใหญ่ ก็เจ้านายผู้ใหญ่ที่ไหนแหลม ๆ อยู่ มีทรัพย์สมบัติปาวไพรมาก ท่านทั้งหลาย ทั้งปวงนี้ทนายว่าจะให้ได้แก่ท่านผู้อื่นจะได้สมบุญตามวัยอายุก็ดี ตามทรัพย์สมบัติสติปัญญาก็ดีที่คู่ควรกันไม่มีใครได้นึกได้หมายได้ลือได้เล่าได้บอกให้ได้แก่ข้าพเจ้า เพราะเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นคนแก่เป็นคนโรคเป็นคนจน ...แต่มาเสียใจนักหนาด้วยเหตุการณ์ที่เป็นมาแต่หลังหลายครั้งซ้ำซากมา จนครั้งนี้ดูเหมือนเป็นความคิดความชอบใจของผีสาวเทวดา หรือเคราะห์หรือกรรมอะไร...มาทำแก่ข้าพเจ้าให้สมคิดคนทั้งปวงเป็นอันมากไปเสียหมด...เป็นเหตุให้คนทั้งปวงเป็นอันมาก จะลักว่าข้าพเจ้าล้มหลังหยาบ ๆ เหมือนอย่างคำตลาดว่ากันว่า สมน้ำหน้าที่เจ้อเจือมาเอาของที่ไม่ควรแก่ตัวนั้นไป เพราะข้าพเจ้าถูกลูกเสียเมียตายเป็นหลายหนหลายครั้งซ้ำซากมา ลูกคนไรที่แหลม ๆ มีสติปัญญา มีทรัพย์สมบัติ หรือลูกคนใดมีตาคือบิดามารดาลูกคนนั้นเป็นผู้มียศศักดิ์ชื่อเสียงแลมีญาติฝ่ายมารดามาก ลูกเช่นนั้นก็วิบัติไปหลายคน เมียที่ควรเป็นเกียรติยศออกหน้าออกชื่อได้ก็เสียไปหลายซ้ำดังนี้ เป็นที่คนเป็นอันมากจะยัมยัยได้

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 88-89)

ประกาศพระบรมราชโองการตั้งกล่าวทรงรับสั่งถึงพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางคนบางพวก ว่าด้วยเรื่องการแจกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถ้อยคำตัดพ้อน้อยใจต่อบรรดาบุคคลทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่บางพวกที่คิดเห็นว่า พระองค์ไม่มีคุณสมบัติเพียงพอที่จะเป็นผู้ครองราชย์สมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ และมีหลายคนต่างพากันซ้ำเติมเมื่อพระองค์ทรงมีความทุกข์

7. ท่วงทำนองแสดงความห่วงใย

ท่วงทำนองแสดงความห่วงใย คือ การใช้ถ้อยคำกล่าวแสดงความปรารถนาดีในเรื่องต่าง ๆ ด้วยเกรงว่าจะเสียประโยชน์ ดังพิจารณาได้จากตัวอย่างในความประกาศต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 504

ทรงพระมหากรุณาแก่ราษฎรทั้งปวง จะให้หลีกเลี่ยงให้พ้นโจรภัยจึงได้ทรงสั่งสอนเตือนสติ ให้ทำลัสมสัถ์ประคองหน้าตาให้หนีอย่างที่โจรผู้ร้ายจะรู้ง่าย ให้ทำเป็นกระบวนช่างที่คนฉลาดคิดทำอย่างไร ๆ ตาม

สติปัญญาของคนนั้นๆคือ ว่าจะใส่ลิ้มข้างบนข้างล่างลิ้มขวางหรืออย่างไรๆ ก็ตามแต่จะเห็นควรให้ykk
ย้ายจัดแจงเสียบ้างให้แน่นหนาอย่าให้โจรผู้ร้ายเข้าไปลักเอาสิ่งของทองเงินไปได้ง่าย ๆ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. 2527 : 179)

ตัวอย่างที่ 505

มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้กำชับราษฎรในกรุงนอกกรุงทุกแขวงทุกอำเภอบรรดาที่ทำนา ว่าเมื่อปี
มะแมเอกศกนั้นฝนน้อยก็จริง แต่น้ำเหนือลงมากก็พอเป็นคุณแก่ข้าวหนักที่ทำปลายมือได้ ครั้นปีออก
โทศก ฝนก็งามน้ำก็ใหญ่หาได้ทั้งต้นมือกลางมือแลปลายมือบริบูรณ์ทุกตำบลหนแห่งแล้ว อย่าให้
ราษฎรประมาทใจไป ข้าวในปีก่อนถึงได้มากลูกค้าต่างประเทศก็ซื้อไปเสียมากแล้ว ในปีระกาตรี
ศกนี้ตามเหตุที่เคยสังเกตมานั้น ปรากฏว่าเป็นคราวฝนจะน้อย น้ำจะท่วมกว่าปีหลังเกือบถึง
ฝนต้นมือใน เดือน ๖ เดือน ๗ เดือน ๘ จะค่อยมีบ้าง ครั้น...เดือน ๙ จะน้อยไป ฝน ปลายมือก็
จะท่วม เพราะฉะนั้นถ้าฝนมีมาแล้วให้รีบลงมือการนาเสียให้เร็ว ๆ ตั้งแต่แรม เดือน ๖ ไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 198)

ตัวอย่างที่ 506

ในปีชวดจตุศกนี้ ลาดเลาเงาเงื่อนฟ้าฝนเป็นคล้ายกันกับปีชวดจตุศกที่ล่วงมาแล้ว ๑๒ ปี ฝนต้นมือ
กลางมือก็น้อยนัก ยังมีที่หมายอยู่แต่ฝนปลายมือ ประมาณการตามทรงสังเกต ว่าเมื่อใดพระอาทิตย์ข้าม
ตรงสู่เวลาเที่ยงกรุงเทพฯไปแล้ว ในกลางเดือน ๙ ปีนี้ เห็นจะมีฝนมาบ้างในเดือน ๙ ข้างแรมแล
เดือน ๑๐ ทั้งเดือน ถึงกระนั้นก็เห็นจะน้อย ก็เพราะฉะนั้นเมื่อผู้ใดมีพวกท้องที่น้องบ่าวไพร่มาก
กลัวจะได้ความยากเพราะขัดสนด้วยข้าวจะกินต่อไปในปีหน้า เพราะกลัวว่าน่าจะมีผลน้อยข้าว
จะขัดสน ก็ให้คิดอ่านชวนชวรายหารรวบรวมไว้ให้พอ อย่าเพิกเฉยนิ่งนอนใจ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3. 2534 : 179)

ตัวอย่างที่ 507

ตำบลใดที่เป็นวังเจ้าต่างกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยที่มีผู้คนบ่าวไพร่มากให้
เจ้าของวังเจ้าของบ้านดูแลกำชับตรวจตราว่ากล่าว ถ้าหุงข้าวแล้วอย่าให้มั่วสุ่มเพลิงไว้ดับให้สิ้นเชื้อเพลิง
เมื่อจะจุดได้เพลิงในเรือนในโรง จุดคบจุดเทียนจุดตะเกียงบูชาพระไว้ใกล้ฝาใกล้มุ้งใกล้ผ้า สิ่งอันที่จะเป็น
เชื้อเพลิง ก็อย่าให้มีควมประมาทให้เผื่ออยู่ดูแลของตัว อย่าทิ้งไปให้เกิดเพลิงไหม้ขึ้นได้ ให้เจ้า
ของวังเจ้าของบ้านจัดบ่าวไพร่ออกนั่งยามรักษาวังรักษาบ้านของตัวถ้าเกิดเพลิงขึ้นจะได้ช่วยกันดับให้
ทันทั่วทั้งที่

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 185)

ตัวอย่างที่ 508

ในปีระกาตรีศกนี้จะมีดาวหางมาคล้ายกันกับปีมะเมียสัมฤทธิ์ศก...วิสัยของแปลกประหลาดในอากาศมี
มา ถ้าจะมีโทษก็เคยเห็นให้เกิดเหตุสองอย่าง ให้ฝนแล้งในฤดูฝนหรือจะให้ฝนตกมากเกินไปจนปรกติไปอย่าง
หนึ่ง จะให้เกิดความไข้ต่าง ๆ แก่คนหรือช้างม้าโคกระบืออย่างหนึ่ง เหมือนอย่างเช่นดาวหางซึ่งมีมาเมื่อ

ปลายปีมะเมียสัมฤทธิ์ศกนั้น...ก็ถ้ากลัวแต่เหตุอย่างนี้ ก็ให้เตรียมตัวต่อสู้อย่างนี้ คือว่ากลัวฝนแล้ง เมื่อฝนยังมีอยู่ที่ให้รีบทำนาเสีย ทำข้าวไร่ ข้าวทางม้า ข้าวสามเดือน ทนสารพัดไปตามได้ตามมี ที่ไม่ได้ทำนามีพี่น้องบุตรภรรยาบ่าวไพร่มากก็ให้จัดซื้อข้าวเก็บเตรียมไว้ให้พอกิน อย่าตื่นขายเสียนัก ถ้ากลัวความไข้ว่าเกลือกฝนจะชุม ตัวใครแลบุตรหลานใครยังไม่ได้ออกฝนก็ให้รีบพามาปลูกฝ้ายที่ไร่นานอกก็ดี โรงหม้อทำพระก็ดี ศาลาวัดสุทัศน์เทพวรารามก็ดีเสียโดยเร็ว อย่าให้ทันฝนมีมา ถ้ากลัวว่าไข้ลงรากจะมีมากก็ให้ขัดตัวปฏิบัติเสียให้สะอาด ๆ อย่าทำให้สกปรกโสมมตามเคยตัวนัก หาที่หลับที่นอนที่สะอาดใช้ หาเครื่องซึ่งเป็นเครื่องกำจัดกลิ่นร้าย คือ กำยาน การบูร เตรียมไว้เมื่อความไข้มีมาสูมรมเหย้าเรือนผ้าห่มผ้าห่มเสีย ให้กำจัดพิษอากาศที่ร้ายกระจายไป แลหายาที่เคยเชื่อถือเตรียมไว้ใกล้ ๆ เมื่อซุกค้ำคินจะได้ใช้แก้ไขกัน น้ำละลายการบูรกินกันทั่วตัวกัน ถ้ากลัวไข้จับสั่นก็หาน้ำการบูรไว้ ปวดหัวตัวร้อนเล็กน้อยก็ให้กินน้ำการบูรแลเอาน้ำการบูรทาฝ่ามือฝ่าเท้าเสียเล็กน้อยก่อนอย่าปล่อยให้เป็นมากไป หรือใครรู้เห็นยาอะไรว่าดีก็หาไว้ หรือแรกจะเป็นเมื่อซบเท้าเย็นปวดศีรษะเล็กน้อยก็อย่าเชื่อหมอว่าลมว่าเส้นไป อย่าเพ้อกินร้อนเข้าไป อย่ากินอาหารที่หวานที่มันมากนักบริบูรณ์เสียด้วยดีเกลือกอย่าใช้ยาตลอดให้แสงไขไป

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2. 2528 : 205-206)

จากตัวอย่างประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเขียนประกาศพระบรมราชโองการที่มีท่วงทำนองห่วงใยอย่างสัมพันธ์กันกับกลุ่มบุคคลที่กล่าวถึงในประกาศ เนื้อเรื่องที่ประกาศ และวัตถุประสงค์ในการประกาศตลอดถึงพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประกาศเรื่องนั้นอีกด้วย พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างประกาศที่ 504 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงราษฎรทั้งปวง ว่าด้วยเรื่องการป้องกันภัยจากโจรผู้ร้าย ด้วยทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรมีความสุขสงบปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายลักขโมย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งแนะนำให้ราษฎรติดตั้งลิ่มสลักประตูหน้าต่างเสียใหม่ ด้วยทรงเห็นว่าการที่โจรผู้ร้ายเข้ามาลักขโมยสิ่งของทรัพย์สินในบ้านเรือนของราษฎรได้ เพราะขโมยรู้ตำแหน่งที่ติดตั้งลิ่มสลักประตูหน้าต่าง จึงทรงแนะนำหนทางวิธีการป้องกันดังกล่าวให้ราษฎรได้ทราบเพื่อนำไปปฏิบัติใช้เพื่อป้องกันภัยจากโจรผู้ร้าย

ตัวอย่างประกาศที่ 505 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงราษฎรผู้ทำนา ว่าด้วยเรื่องไม่ให้ราษฎรชาวนาประมาทให้รีบเร่งเตรียมการทำนาในช่วงที่มีน้ำเพียงพอแก่การเพาะปลูกข้าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์เตือนให้ราษฎรชาวนาเพาะปลูกข้าวเสียตั้งแต่เวลาที่ยังมีน้ำพอเพาะปลูกข้าวได้ ที่นาแห่งใดมีน้ำพอทำนาได้ก็ให้ลงมือเพาะปลูกข้าวเสีย อย่ารอเวลาให้เข้าไป ไม่ต้องการให้ราษฎรประมาทหนึ่งนอนใจ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าสภาพดินฟ้าอากาศนั้นไม่แน่นอนฤดูกาลอาจผันแปรได้โดยฝนอาจไม่ตกต้องตามฤดูกาล

ตัวอย่างประกาศที่ 506 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงทุกคนในประเทศ ว่าด้วยเรื่องให้เตรียมกักตุนข้าวไว้บริโภคช่วงหน้าแล้ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวินิจฉัยพยากรณ์พบว่าจะเกิดภาวะฝนแล้งน้ำน้อยจะเป็นผลให้การทำนาปลูกข้าวนั้นได้ผลผลิตไม่

บริบูรณ์ ทรงห่วงใยต่ออาณาราษฎรทั้งปวงทุกคนจึงทรงรับสั่งเดือนสติทุกคนในประเทศให้เตรียมซื้อข้าวกักตุนไว้บริโภคเสียแต่เนิ่นๆ ล่วงหน้า

ตัวอย่างประกาศที่ 507 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงทุกคนที่เป็นเจ้าของวังบ้านเรือน นับตั้งแต่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการตลอดถึงราษฎรทั้งปวง ว่าด้วยเรือให้ระวังรักษาไม่ให้เกิดไฟไหม้บ้านเรือน ด้วยพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีรับสั่งเดือนสติให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และราษฎรให้คอยระวังดูแลรักษาที่อยู่อาศัยจากอัคคีภัย

ตัวอย่างประกาศที่ 508 ประกาศพระบรมราชโองการที่รับสั่งถึงอาณาราษฎรทั้งปวง ซึ่งว่าด้วยเรื่องการเตรียมรับกับสถานการณ์อันจะเกิดจากการโคจรมาของดาวหาง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะป้องกันภัยอันตรายที่มีอิทธิพลมาจากการโคจรมาของดาวหางแก่ราษฎรทั้งปวง จึงทรงกล่าวแนะนำการจัดการเตรียมตัวรับสถานการณ์ให้ราษฎรดูแลสุขภาพ ดูแลรักษาบ้านเรือนสิ่งของเครื่องใช้ จัดหาเตรียมยารักษาโรค

ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวเตือนในเรื่องการติดตั้งลิ้มสลักประตูหน้าต่างป้องกันโจรผู้ร้าย กล่าวเตือนราษฎรชาวนาให้เตรียมการเพาะปลูกข้าว ดังเตือนให้ระวังดูแลรักษาอาคารบ้านเรือนจากอัคคีภัย หรือการกล่าวรับสั่งแนะนำข้อปฏิบัติในการเตรียมตัวรับมือกับภัยจากอิทธิพลของดาวหางที่จะโคจรมาถึงดังกล่าวมาข้างต้นเหล่านี้ ล้วนมาจากพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่ออาณาราษฎรตลอดถึงข้าราชการบริพารใหญ่น้อยทั้งปวงที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้ราษฎรได้มีความสุขความปลอดภัย

สรุปความสัมพันธ์ระหว่างท่วงทำนองการเขียนกับบริบทต่าง ๆ

ท่วงทำนองการใช้เขียนข้างต้นทั้งการเสียดสีประชดประชัน ดิถียนต่อว่า ตำว่าบริภาษ เต็ดขาด แทรกอารมณ์ขัน ตัดพ้อน้อยใจ และห่วงใยดังกล่าวข้างต้น สามารถพิจารณาได้ถึงความสัมพันธ์การใช้ท่วงทำนองการเขียนกับประกาศพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดังนี้

1. ท่วงทำนองการเขียนสัมพันธ์กับเนื้อเรื่อง

จากท่วงทำนองการเขียนดังกล่าวในเบื้องต้นพิจารณาได้ว่าประกาศพระบรมราชโองการเรื่องใดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยให้ความสำคัญเป็นอย่างมากนั้น พระองค์จะทรงใช้ท่วงทำนองการเขียนที่รุนแรงเด็ดขาดจริงจัง เช่น ประกาศเรื่องใดที่เป็นผลกระทบเกี่ยวข้องกับความสุขเดือดร้อนของอาณาราษฎร ดังเรื่องที่มีข้าราชการตัดสินบนเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองในต่างหัวเมืองนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยถึงจุดมุ่งหมายของข้าราชการเหล่านั้น ทรงกล่าวบริภาษตำว่าด้วยถ้อยคำรุนแรงว่า ข้าราชการที่ทุจริตตัดสินบนนั้นเป็นภูตผีปีศาจและมนุษย์ที่ทำลายล้างกินเลือดเนื้อมนุษย์เป็นอาหาร เพราะทรงทราบว่าคนเหล่านี้จะต้องไปชดரிชดมเหงราษฎรตามหัวเมืองต่อไปในอนาคตหากได้เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมือง ซึ่งจะ

สร้างความทุกข์ยากเดือดร้อนแก่ราษฎรในหัวเมืองต่าง ๆ หรือประกาศรับสั่งเรื่องที่มีผลกระทบเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในทางเสื่อมเสียหมิ่นเหม่นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยให้ความสำคัญอย่างมากเช่นกัน ดังที่ทรงรับสั่งใช้ถ้อยคำว่าเสียดสีประชดประชันพระภิกษุและสามเณรที่ประพฤติตัวผิดพระธรรมวินัยว่าเป็น "นักเลง" ไม่ควรค่าที่ราษฎรทั้งปวงเคารพสักการะ

นอกจากนี้ท่วงทำนองการเขียนที่แสดงว่า ประกาศรับสั่งเรื่องใดเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยให้ความสำคัญมากยิ่งพิจารณาได้จาก ท่วงทำนองการเขียนที่แสดงความเด็ดขาดจริงจัง ซึ่งจะเห็นว่าในความประกาศนั้นพระองค์ทรงวางข้อกำหนดเงื่อนไขบทลงโทษต่าง ๆ อย่างชัดเจนเพื่อให้บุคคลที่ได้รับสั่งถึงปฏิบัติตามโดยเคร่งครัดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังเช่นประกาศห้ามพระภิกษุและสามเณรปลอมแปลงเป็นคฤหัสถ์ออกไปกระทำอนาจารผิดพระธรรมวินัยที่นอกวัด ประกาศห้ามทาสและลูกหนี้หลบหนีนายเงินเจ้าหนี้ไปอาศัยซ่อนอยู่ในวังเจ้านายเชื้อพระวงศ์หรือขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ หรือประกาศในเรื่องที่เกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำภาษาบางฉบับเหล่านี้ดังที่กล่าวไว้เบื้องต้นแล้วนั้น ล้วนแสดงว่าเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญยิ่ง

แต่ประกาศบางเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยให้ความสำคัญน้อยรองลงมาหรือไม่ใช่เรื่องซึ่งเฉพาะเจาะจงให้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดนั้น ท่วงทำนองการเขียนใช้ถ้อยคำในประกาศจะลดความรุนแรงเด็ดขาดลง เป็นเพียงท่วงทำนองที่ล้อเลียนแทรกอารมณ์ขันเช่นเรื่องที่ทรงสาปแช่งให้ผู้ฝ่าฝืนใช้คำเรียกขากศพว่า "อสม อสม" หัวล้านตลอดไป ท่วงทำนองการดัดพอน้อยใจเรื่องที่พระองค์ถูกเจ้านายเชื้อพระวงศ์ตลอดถึงขุนนางผู้ใหญ่บางพวกดูแคลนเหยียดหยันหรือท่วงทำนองห่วงใยเช่น เรื่องที่ทรงรับสั่งประกาศแนะนำให้ราษฎรชาวนาทำนาเพาะปลูกข้าวเสียแต่เนิ่นๆที่ยังมีน้ำพองอยู่ หรือเรื่องการเตรียมตัวรับสถานการณ์เหตุร้ายอันจะเกิดจากอิทธิพลการโคจรมาของดาวหางเป็นต้น ซึ่งประกาศต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อาจมุ่งไปในทางเพื่อหัวเราะล้อเล่นนินทาใจ หรือเพื่อบอกกล่าวชี้แนะ หรือชี้แจงอธิบายให้บุคคลที่ทรงรับสั่งถึงได้ทราบตระหนักในเรื่องประกาศนั้น โดยจะปฏิบัติตามหรือไม่ก็ตามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงรับสั่งบังคับ

2. ท่วงทำนองการเขียนสัมพันธ์กับบุคคล

ขณะเดียวกันพิจารณาได้ว่าท่วงทำนองการเขียนประกาศพระบรมราชโองการยังสัมพันธ์กับบุคคลที่ทรงมีประกาศรับสั่งถึงด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จากประกาศเรื่องเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำภาษาเป็นอีกเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยให้ความสำคัญอย่างมาก และทรงเน้นย้ำให้ทุกคนนับแต่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ขุนนางข้าราชการตลอดถึงอาณาราษฎรทั้งปวงได้ใช้ถ้อยคำภาษาให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ข้อกำหนดก็ตาม แต่สำหรับประกาศรับสั่งบางฉบับเช่นเรื่องประกาศให้ใช้คำเรียกร่างที่ไว้วิญญาณชีวิตว่า "ศพ" สำหรับ และพระองค์ไม่ได้ทรงใช้ท่วงทำนองการเขียนที่เด็ดขาดชี้ชัดเจาะจงไปว่าให้ทุกคนใช้ให้ถูกต้อง แต่ทรงเลือกที่จะกล่าวล้อเลียนแทรกอารมณ์ขันยกเรื่องศีรษะล้านมาเป็นเงื่อนไขว่า จะทรงสาปแช่งให้ผู้ฝ่าฝืนเรียกคำขากศพผิดไปนั้นให้

ศิระล้านเลียนตลอดไป และแม้ทรงใช้ถ้อยคำแสดงท่วงทำนองการเขียนรุนแรงทั้งชี้เฉพาะเจาะจงให้เจ้านายเชื้อพระวงศ์และขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ปฏิบัติตามรับสั่งด้วย ปรากฏว่าจะไม่ระบุกลุ่มบุคคลที่ทรงรับสั่งถึงไว้ในประกาศให้ชัดเจน ดังประกาศเรื่องเกี่ยวกับการใช้ภาษาให้ถูกต้องตั้งเรื่องการเรียกคำว่า ภาษามาลา เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชดประชันเสียดสีกระแทกแดกดันผู้ที่ฝ่าฝืนเรียก มาลาภาษา อยู่ยั้งให้ฆ่าตัวตายไปเรียกอยู่ในปรโลกให้สบายรุนแรงดัง แต่ปรากฏประกาศพระบรมราชโองการรับสั่งดังกล่าวไม่ปรากฏกลุ่มบุคคลที่ทรงรับสั่งประกาศถึงอย่างชัดเจน การที่ไม่ทรงระบุกลุ่มบุคคลนั้นพิจารณาได้ว่าด้วยเพราะไม่ทรงต้องการให้เกิดความขุ่นเคืองต่อบุคคลที่มีฐานันดรบรรดาศักดิ์สูง เช่นเจ้านายตลอดข้าราชการผู้ใหญ่ นอกจากนี้ประกาศบางเรื่องที่เกี่ยวข้องพาดพิงถึงกลุ่มบุคคลที่เป็นเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่โดยเฉพาะซึ่งแม้จะว่าด้วยเรื่องที่ไม่ทรงพอพระทัยแต่พระองค์ไม่ได้ใช้ถ้อยคำท่วงทำนองรุนแรงเด็ดขาด แต่ทรงกล่าวด้วยท่วงทำนองที่น้อยใจตัดพ้อไม่ได้ทรงกล่าวว่าโดยตรง แสดงให้เห็นว่ากลุ่มบุคคลผู้รับประกาศนั้นเป็นปัจจัยประกอบสำคัญในการใช้ถ้อยคำท่วงทำนองการเขียนประกาศพระบรมราชโองการต่างๆของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. ท่วงทำนองการเขียนที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ในการประกาศ

จากประกาศที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ประกาศพระบรมราชโองการเรื่องใดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ชี้เฉพาะเจาะจงให้ปฏิบัติตามนั้น ถ้อยคำที่ทรงใช้ในประกาศนั้นจะมีท่วงทำนองที่เด็ดขาด ดังเช่นประกาศห้ามไม่ให้พระภิกษุสามเณรแปลงเป็นคฤหัสถ์ออกไปกระทำอนาจารต่างๆ นอกวัดอาราม หรือประกาศห้ามไม่ให้ทาสหรือลูกหนี้หลบหนีเข้าแอบอาศัยอยู่ในวังพระบรมมวสถานวงศ์บ้านข้าราชการ เป็นต้น แต่ประกาศพระบรมราชโองการบางเรื่องที่เป็นแต่เพียงรับสั่งเพื่อชี้นำตักเตือนเท่านั้นซึ่งไม่ได้เจาะจงว่าทุกคนที่ทรงรับสั่งถึงนั้นต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ดังเช่น ประกาศเตือนให้ราษฎรชวนาเร่งทำนาในช่วงเวลาที่ยังมีน้ำเพียงพอจะทำการเพาะปลูกข้าวได้ ประกาศเตือนในเรื่องการเตรียมรับสถานการณ์โรคภัยอันจะเกิดจากการโคจรมาของดาวหาง เป็นต้น

4. ท่วงทำนองการเขียนที่สัมพันธ์กับพระราชทัศนะ

ท่วงทำนองการเขียนประกาศพระบรมราชโองการนั้นยังสัมพันธ์กับพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเช่นประกาศที่ทรงรับสั่งด้วยท่วงทำนองการเสียดสีประชดประชันแนะนำให้ผู้ที่ใช้คำเรียกภาษามาลาเป็นมาลาภาษาอยู่ยั้งนั้น ฆ่าตัวตายไปเรียกมาลาภาษาให้สบายอยู่ในปรโลก หรือทรงเสียดสีผู้เรียกวัดพนัญเชิงเป็น ผนังเชิง ว่าโง่เขลามีสติไม่สมประกอบและประกาศพระบรมราชโองการที่มีท่วงทำนองเด็ดขาดคือห้ามไม่ให้ทุกคนทั้งที่เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งชายและหญิงตลอดถึงราษฎรทั้งปวงเรียกสวนันทอุทยานเป็น อนันท เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเคร่งครัดในเรื่องการใช้ภาษาเป็นสำคัญ หรือประกาศพระบรมราชโองการที่มีท่วงทำนองเตือนต่อว่าข้าราชการตุลาการทั้งปวงที่ไม่ยอมรับเรื่องของผู้ที่ฟ้องร้องพระบรมมวสถานวงศ์และเจ้าจอมและประกาศพระบรมราชโองการที่มี

ท่วงทำนองคำว่าบริภาษข้าราชการที่ติดสินบนชื่อตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองนั้นก็แสดงให้เห็นถึงว่าพระราชทัศนะของพระองค์ที่ว่าข้าราชการนั้นควรต้องคำนึงถึงความทุกข์ร้อนของราษฎรเป็นที่ตั้งควรให้ความเมตตาอนุเคราะห์แก่ราษฎรที่ทุกข์ร้อน หรือประกาศพระบรมราชโองการที่มีท่วงทำนองเด็ดขาดซึ่งขังที่ทรงห้ามไม่ให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรประพฤติดนปลอมแปลงเป็นคฤหัสถ์ออกไปทำอนาจารต่างๆ นอกวัดอารามโดยกำหนดบทลงโทษที่รุนแรงคือสักหน้า เขียน และส่งตัวเป็นไพร่หลวงเช่นนี้ด้วยพระราชทัศนะที่ต้องการควบคุมพฤติกรรมของพระภิกษุสงฆ์ไม่ให้ประพฤติดนผิดระเบียบพระวินัยอันทำให้พระพุทธศาสนาวัหมองเสื่อมเสีย

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาสารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ประกอบด้วยการศึกษาภาพสะท้อนสังคมในสมัยรัชกาลที่ 4 พระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และท่วงทำนองการเขียนในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 สรุปผลการศึกษาค้นคว้าได้ดังนี้

1. การศึกษาภาพสะท้อนสังคมในสมัยรัชกาลที่ 4

ดังสรุปเป็นประเด็นตามลำดับต่อไปนี้

1.1 การปกครอง

การปกครองประเทศยังคงเป็นระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งแม้ว่าจะพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจปกครองสูงสุดเพียงพระองค์เดียว แต่พระองค์ทรงปกครองทุกคนในประเทศด้วยพระมหากรุณาธิคุณ โดยนอกจากจะมีพระบรมราชานุเคราะห์ส่งเสริมให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการมีฐานันดรศักดิ์ตำแหน่งหน้าที่การงานที่เจริญรุ่งเรืองแล้ว ยังทรงมีพระบรมราชานุเคราะห์แก่ราษฎรในเรื่องต่างๆ ให้ราษฎรถวายฎีการ้องทุกข์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการลดหย่อนและยกเลิกภาษีอากรบางชนิดประเภท ทั้งทรงพระราชทานสิทธิเสรีภาพให้ราษฎรมีอิสรภาพในตนเอง และการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรเข้าเฝ้าฯ รับเสด็จพระราชดำเนินได้

1.2 กลุ่มชนชั้นของคนในสังคม

สังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแบ่งคนออกเป็นกลุ่มชนชั้นต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชนชั้นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ สมณเพศ ราษฎรสามัญชนและทาส โดยกลุ่มผู้ที่อยู่ในฝ่ายปกครองได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการใหญ่ผู้น้อยซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทหน้าที่ในราชการงานแผ่นดินซึ่งมีราษฎรสามัญชนและทาสเป็นกลุ่มผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองควบคุมดูแล

1.3 การดำเนินชีวิตของคนในราชสำนัก

ในพระบรมมหาราชวังประกอบด้วยกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งชายและหญิง โดยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายชายนั้นต่างแยกไปมีวังมีบ้านมีครอบครัวเป็นของตนเอง ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าจอมและเจ้าพนักงานข้าราชการฝ่ายหญิงที่ถวายตัวเข้ารับราชการแผ่นดินในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพำนักอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในพระบรมมหาราชวัง

1.4 พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของคนในสังคม

ในกลุ่มผู้ที่อยู่ในฝ่ายปกครองนี้มีบางพวกบางส่วนที่มีพฤติกรรมเป็นมิฉฉาซึพหมเหงรังแกเอาเปรียบสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรซึ่งเป็นกลุ่มผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองขณะ

เดียวกันก็สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของราษฎรบางพวกเช่นกัน หรือแม้ในกลุ่มสมณเพศนั้นก็ปรากฏว่ามีพระภิกษุสงฆ์สามเณรบางพวกบางส่วนมีพฤติกรรมกระทำอนาจารต่างๆ ที่ฝ่าฝืนศีลระเบียบวินัยบัญญัติแสดงไว้ด้วย

1.5 สถานภาพของผู้หญิงสามัญชน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นปรากฏว่า ราษฎรสามัญชนที่อยู่ในฐานะบุตรและผู้หญิงสามัญชนที่อยู่ในฐานะภรรยา นั้นถูกกดขี่ข่มเหงเอาเปรียบจากบิดามารดาและสามี บุตรและภรรยามีสถานภาพเสมือนเป็นทรัพย์สินของหรือสัตว์เลี้ยง เช่น ควาย ไม่มีอิสรภาพในตัวเอง โดยที่บิดามารดาจะขายบุตรยกบุตรให้ผู้ใดแลกกับเงินก็ได้ตามอำเภอใจ เหมือนกับสามีที่จะขายภรรยาหรือยกภรรยาให้กับใครแลกเงินก็ได้ตามอำเภอใจ

1.6 เศรษฐกิจการพาณิชย์

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเศรษฐกิจการค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากมีเงินตราเข้าสู่ประเทศเป็นจำนวนมาก สินค้าเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ข้าวนอกจากนี้ยังมีน้ำมันมะพร้าว ในเวลานั้นมีหลายประเทศที่เข้ามาดกลงทำสัญญาการค้ากับประเทศไทยทำให้ตลาดการค้าขายทั้งในและนอกประเทศเปิดกว้างขึ้นทำให้ราษฎรชาวไทยมีหนทางในการประกอบอาชีพต่างๆ มากขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการผลิตเงินตรารูปแบบใหม่ๆ ขึ้น เพื่อสะดวกในการใช้จ่ายซื้อขายแลกเปลี่ยนกับลูกค้าชาวต่างชาติ

1.7 การต่างประเทศ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการทำสัญญาทางการค้ากับชาติตะวันตกหลายประเทศเช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา โปรตุเกส เดนมาร์ก ปรัสเซียหรือเยอรมันนี โดยประเทศต่างๆ ได้ส่งคณะทูตมาติดต่อเจรจาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย ซึ่งต่อมาประเทศคู่สัญญาได้ส่งกงสุลเข้ามาประจำในประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานแต่งตั้งทูตฝ่ายไทยออกไปเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศและส่งกงสุลไปประจำยังต่างประเทศด้วยเช่นกัน

1.8 การประกอบอาชีพของราษฎรสามัญชน

ราษฎรในสมัยนั้นส่วนใหญ่จากการพิจารณานั้นจะยังชีพด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนาทำสวนเพาะปลูกข้าวซึ่งมีทั้งการปลูกข้าวนาทุ่งและข้าวสวน การเพาะปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ เช่น มะพร้าว ติปลี อ้อย พลูดและหมาก เป็นต้น การประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ การประมงจับสัตว์น้ำ การประกอบกิจการค้าขายซึ่งมีทั้งราษฎรที่มีเงินทุนน้อยค้าขายสิ่งของเล็กๆ น้อยๆ ไปจนถึงราษฎรที่มีฐานะร่ำรวยนั้นจะขายสินค้าที่มีราคาแพงใช้เงินลงทุนสูง การทำงานรับจ้างต่างๆ หรือทำกิจการเปิดบ่อนพนัน

1.9 ภาษีอากร

ภาษีอากรในสมัยนั้นซึ่งราษฎรผู้ประกอบสัมมาอาชีพต่างๆ ต้องเสียให้กับแผ่นดินที่ปรากฏได้แก่ ภาษีอากรค่านาที่เรียกเก็บจากราษฎรชาวนา ภาษีอากรสมพัสดุที่เรียกเก็บจาก

ราษฎรที่เพาะปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ ภาษีอากรตลาดที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ค้าขายอาหารของสด เล็กๆ น้อยๆ ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ยกเลิกภาษีอากรตลาดที่เรียกเก็บจากราษฎรผู้ค้าขายสิ่งของเล็กๆ น้อยๆ นั้นเสียแล้วทรงให้ตั้งภาษีอากรชนิดใหม่เป็นภาษีอากรที่ซื้อขาย โดยกำหนดให้เรียกเก็บจากราษฎรเจ้าของสถานที่ที่ดำเนินกิจการค้าขายแทน ภาษีอากรค่าน้ำที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ทำการประมงจับสัตว์น้ำ ภาษีอากรสินค้าต่างประเทศที่เรียกเก็บจากราษฎรที่บรรทุกสินค้าออกไปขายนอกประเทศและที่นำสินค้าต่างประเทศเข้ามาขายในประเทศไทย นอกจากนี้ยังมีภาษีอากรที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ประกอบกิจการอื่นๆ เช่น ภาษีอากรน้ำตาลทราย ภาษีอากรสุรา เป็นต้น โดยเป็นหน้าที่ของเจ้าพนักงานภาษีอากรแต่ละชนิดประเภทที่ต้องทำหน้าที่จัดเก็บเงินภาษีอากรจากราษฎร

1.10 การคมนาคม

การคมนาคมเส้นทางหลักที่คนในประเทศใช้สัญจรไปมาภายในประเทศหรือเดินทางออกไปนอกประเทศ คือ เส้นทางน้ำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพัฒนาทำนุบำรุงเส้นทางคมนาคมทางบกเช่นกัน โดยทรงให้มีการสร้างซ่อมแซมถนนขึ้นด้วยเช่นกัน

1.11 การสื่อสาร

การสื่อสารข่าวสารข้อมูลในสมัยนั้นจำแนกได้เป็น 2 ทาง คือ การสื่อสารเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นการสื่อสารในกลุ่มคนที่อยู่ในฝ่ายปกครองเพื่อสื่อสารข้อมูลราชการแผ่นดิน ส่วนในหมู่ราษฎรสามัญชนจะรับทราบข่าวสารราชการแผ่นดินได้ก็ด้วยวิธีการป่าวประกาศ โดยมีเจ้าพนักงานในท้องถิ่นตามหัวเมืองเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งวิธีนี้ไม่สามารถแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารไปยังราษฎรได้ทั่วถึง

1.12 วิทยาการเทคโนโลยี

วิทยาการเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ปรากฏใช้ในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่น วิทยาการด้านการแพทย์ที่ทำให้มีวิธีการป้องกันโรคฝีดาษหรือไข้ทรพิษ วิทยาการด้านการพิมพ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาใช้พิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาและพิมพ์ประกาศอัตราภาษีอากรแจกแก่ราษฎร และเครื่องจักรที่นำมาใช้ในการผลิตเงินเหรียญและเงินแป ทองแป เหล่านี้ล้วนเป็นวิทยาการที่เผยแพร่มาจากชนชาติตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยและเป็นวิทยาการที่นำมาซึ่งคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ

1.13 ขนบธรรมเนียมประเพณี

จำแนกขนบประเพณีดังปรากฏได้เป็นขนบประเพณีที่กระทำในโอกาสพิเศษได้แก่ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาพระมหากษัตริย์ การเสด็จพระราชดำเนิน พระราชพิธีโสกันต์พระบรมวงศานุวงศ์ พิธีการโกนจุกบุตรหลานข้าราชการและราษฎรสามัญชน งานพระเมรุพระบรมวงศานุวงศ์ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ขนบประเพณีที่กระทำตามเทศกาลช่วงเดือนต่างๆ ได้แก่ พระราชพิธีตรียัมพวาย พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ พระราชพิธีคเชนทร์ศวसन พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนา พระราชพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตร พระราชพิธีสารท พระราชพิธีจองเปรียง และ

ธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ได้แก่ การถวายตัวสตรีเข้ารับราชการฝ่ายใน การโกนผมไว้ทุกข์ และการศพสามัญชน

1.14 การมหรสพและการละเล่น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยตลอดถึงราษฎรสามัญชนจัดตั้งคณะฝึกหัดแสดงการละครและการละเล่นต่าง ๆ ได้อย่างเสรี การละครในสมัยนั้นที่ปรากฏได้แก่ โขน หุ่น จั้วและหนังตะลุง ส่วนการละเล่นที่ปรากฏในสมัยนั้นได้แก่ วิ่งม้า และมวยปล้ำ

2. การศึกษาพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏจำแนกเป็นประเด็นพระราชทัศนะที่เกี่ยวกับการปกครอง พฤติกรรมของคนในสังคม สถานภาพของผู้หญิงสามัญชน เศรษฐกิจการค้าและการเงิน ศาสนา ชาติตะวันตก การใช้ภาษา ดาราศาสตร์ และขนบธรรมเนียมประเพณีการมหรสพและการละเล่น ดังสามารถสรุปพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

2.1 พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปกครอง

2.1.1 ในการที่จะปกครองอาณาจักรให้มีความสงบสุขร่มเย็นได้นั้น บุคคลในระดับฝ่ายปกครองทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งเป็นกลุ่มคนในระดับฝ่ายปกครองต้องมีความเที่ยงธรรม ความเมตตากรุณา ต่อราษฎรด้วยเป็นสำคัญ

2.1.2 บ้านเมืองประเทศชาติมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยและทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ด้วยการให้คนในสังคมตรวจสอบพฤติกรรมกันเอง

2.1.3 การทำงานต้องเป็นไปตามระเบียบขั้นตอน

2.1.4 การคัดสรรคนเข้ารับตำแหน่งสำคัญโดยเสียงข้างมากเป็นแนวทางที่ดีที่จะได้คนที่เหมาะสมแก่งานและเป็นที่ยอมรับของคนส่วนมาก

2.2 พระราชทัศนะเกี่ยวกับเสรีภาพของบุคคล

ราษฎรที่อยู่ในฐานะบุตรและผู้หญิงในฐานะภรรยาไม่มีอิสรภาพในตัวเองถูกกดขี่ข่มเหงอย่างไม่เป็นธรรม

2.3 พระราชทัศนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจการพาณิชย์

2.3.1 การเปิดประเทศรับไมตรีจากชาติตะวันตกจะส่งผลดีต่อเศรษฐกิจการพาณิชย์ในประเทศ

2.3.2 สนับสนุนให้ราษฎรประกอบอาชีพและส่งเสริมการเปิดค้าขายออกนอกประเทศเพื่อนำเงินตราเข้าสู่ประเทศ

2.3.3 พัฒนาการเงินให้เจริญเป็นสากลเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางค้าของประเทศและแก้ไขการทำเงินปลอม

2.4 พระราชทัศนะเกี่ยวกับศาสนา

นอกจากการส่งเสริมการศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองโดยการทำนุบำรุงพุทธสถานและควบคุมป้องกันพระภิกษุสามเณรประพฤติผิดพระวินัย

2.5 พระราชทัศนะเกี่ยวกับชาติตะวันตก

วิทยาการตะวันตกเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ต่อประเทศขณะเดียวกันก็ไม่ควรไว้วางใจชาติตะวันตก

2.6 พระราชทัศนะเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาประเทศ

2.6.1 การสร้างซ่อมแซมถนนทำให้การเดินทางคมนาคมสะดวกมากขึ้น

2.6.2 การรับวิทยาการตะวันตกเพื่อการพัฒนาประเทศ

2.7 พระราชทัศนะเกี่ยวกับการใช้ภาษา

ควรใช้ภาษาให้ถูกต้อง

2.8 พระราชทัศนะเกี่ยวกับดาราศาสตร์

การโคจรของดวงดาวบนท้องฟ้ามีอิทธิพลต่อสภาพภูมิอากาศและสิ่งมีชีวิต

2.9 พระราชทัศนะเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี

ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยเป็นสิ่งที่ต้องรักษาชำระไว้

2.10 พระราชทัศนะเกี่ยวกับการมหรสพและการละเล่น

การมหรสพและการละเล่นเป็นสิ่งเชิดชูเกียรติยศแผ่นดิน

3. การศึกษาท่วงทำนองการเขียน

ท่วงทำนองการเขียนประกาศพระบรมราชโองการประกอบด้วยท่วงทำนองการเขียนเสียดสีประชดประชัน ดิเตียนต่อว่า คำว่าหรือบริภาษ เด็ดขาด อารมณ์ขัน ตัดพ้อน้อยใจ ห่วงใย ซึ่งท่วงทำนองการเขียนดังกล่าวนี้สัมพันธ์กับบริบทเนื้อเรื่อง วัตถุประสงค์ บุคคลผู้รับสนองประกาศพระบรมราชโองการ และพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังสรุปเป็นประเด็นความสัมพันธ์ได้ดังนี้

3.1 ท่วงทำนองการเขียนสัมพันธ์กับเนื้อเรื่อง

เรื่องใดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญมากท่วงทำนองการเขียนจะรุนแรงเด็ดขาด โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับความทุกข์เดือดร้อนแก่ราษฎร หรือหากเป็นการชี้เฉพาะให้ปฏิบัติตามท่วงทำนองการเขียนจะจริงจังเด็ดขาด ตรงกันข้ามถ้าเรื่องนั้นไม่ใช่เจาะจงให้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดท่วงทำนองการเขียนนั้นจะลดความรุนแรงเด็ดขาดลงจนเป็นเพียงการล้อเลียนแสดงอารมณ์ขัน เป็นต้น

3.2 ท่วงทำนองการเขียนสัมพันธ์กับบุคคล

ในเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญมากและต้องการให้ใช้ภาษาอย่างถูกต้องเคร่งครัด แต่เมื่อกลุ่มบุคคลที่รับสั่งถึงเป็นเจ้านายขุนนางท่วงทำนองการเขียนนั้น

จะลดความเคร่งครัดเด็ดขาดลงเป็นเพียงการแสดงอารมณ์ขัน หรือบางเรื่องที่แม้พระองค์จะไม่ทรงพอพระราชหฤทัยแต่ด้วยกลุ่มคนที่รับสั่งถึงนั้นเป็นบุคคลในระดับสูงเช่นเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ ท่วงทำนองการเขียนจึงเป็นแบบการตัดพ้อน้อยใจ เป็นต้น

3.3 ท่วงทำนองการเขียนที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ในการประกาศ

ประกาศเรื่องที่ใดที่ทรงมีพระราชประสงค์ชี้เฉพาะให้ปฏิบัติตามนั้นอย่างเคร่งครัดนั้น ถ้อยคำท่วงทำนองการเขียนนั้นจะแสดงความเด็ดขาดเช่น ประกาศว่าด้วยเรื่องข้อกำหนดห้ามปฏิบัติต่างๆ โดยจะมีเงื่อนไขเช่นบทลงโทษ กำหนดระยะเวลา กำกับไว้ชัดเจน แต่ประกาศเรื่องใดไม่ได้ชี้เฉพาะเจาะจงเป็นเพียงรับสั่งเพื่อชี้นำตักเตือนท่วงทำนองท่วงโยย เป็นต้น

3.4 ท่วงทำนองการเขียนที่สัมพันธ์กับพระราชทัศนะ

พระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสัมพันธ์กับท่วงทำนองการเขียนเช่นกัน ดังจะเห็นพระราชทัศนะว่าไม่ทรงพอพระราชหฤทัยต่อพฤติกรรมของข้าราชการที่ประพฤติทุจริตข่มเหงราษฎรได้จากท่วงทำนองการเขียนต่อเนื่องว่า บริภาษหรือด่าว่า หรือพระราชทัศนะที่ประสงค์ควบคุมพระภิกษุสามเณรไม่ให้พฤติกรรมผิดพระวินัยได้จากท่วงทำนองการเขียนเด็ดขาดที่ห้ามพระภิกษุประพฤติอนาจารต่างๆ ซึ่งได้ระบุโทษไว้ชัดเจน เป็นต้น

อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

สามารถจำแนกการอภิปรายเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

1. จากการศึกษาค้นคว้าสารัตถะในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 343 ฉบับ ทำให้เห็นสภาพความเป็นไปในสังคมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชัดเจนขึ้นเช่น ทำให้เห็นว่าในสมัยพระองค์นั้นมีการปกครองประเทศแบบใดและพระองค์ทรงปกครองประเทศปกครองประชาชน สถานภาพของราษฎรในสังคมในฐานะบุตรและภรรยา การประกอบสัมมาอาชีพ พฤติกรรมที่ทุจริตเป็นมิชฉาชีพของพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการพระภิกษุสามเณรและราษฎรสามัญชนบางพวก หรือสภาวะเศรษฐกิจการพาณิชย์ในสมัยนั้นเจริญรุ่งเรืองมากน้อยเพียงใด การเงินที่ใช้ในสมัยนั้น เช่นนี้เป็นต้น ไม่เพียงเท่านั้นยังทำให้ตระหนักเห็นว่าสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงเวลาที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงประเทศในเวลาต่อมา เพราะแม้ว่าในสมัยนี้ลักษณะการปกครองบริหารบ้านเมืองยังคงดำเนินไปในระบอบการปกครองที่เป็นมาในอดีต ยังมีการแบ่งเขตหัวเมืองเป็นชั้นหัวเมืองเอก โท ตริ จัตวา มีการเกณฑ์แรงงานราษฎรมาสังกัดเข้าทำราชการแผ่นดินเป็นไพร่ หรือการที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจการปกครองสูงสุดเพียงพระองค์เดียวตามระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่จากการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชทัศนะกว้างไกลมีความเป็นประชาธิปไตยอยู่มาก ทรงรับฟังความคิดเห็นข้อเสนอแนะของบุคคลเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่มาประกอบในการบริหารปกครองประเทศ การที่ทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎรสามัญชน การให้สิทธิเสรีภาพเจ้าจอมและเจ้าพนักงานข้าราชการฝ่ายในกราบบังคมทูลลาออกจากราชการเช่นนี้เป็นต้น

พระองค์ไม่ทรงปิดกั้นไมตรีจากชาติตะวันตกทั้งหลายที่เข้ามาติดต่อเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย ทรงเปิดรับเอาวิทยาการใหม่ๆ เช่น การพิมพ์ การผลิตเงิน จากชาติตะวันตกเข้ามาใช้เพื่อพัฒนาประเทศให้เจริญทัดเทียมกับนานาประเทศ ซึ่งเป็นพระราชทัศนะที่กว้างไกลเป็นสากลอย่างมากกล่าวได้ว่าเป็นพระราชทัศนะที่เป็นเสรีภาพประชาธิปไตยสำหรับสังคมบ้านเมืองในยุคนั้น ซึ่งแม้ระยะเวลาในการครองราชสมบัติจะเป็นเวลาอันสั้นที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าเป็นรูปธรรมได้ชัดเจน แต่พระราชทัศนะที่ปรากฏเป็นสื่อแสดงให้เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาญาณสามารถยิ่ง

2. จากประกาศพระบรมราชโองการจำนวน 343 ฉบับ ในจำนวนนี้มีประกาศที่ว่าด้วยเรื่องของพระภิกษุสามเณรประพฤตินาจารต่าง ๆ ทั้งเสพเมณ ดื่มสุรา เสพผืนเสพกัญชา เล่นพนันต่าง ๆ จันอาหารมื้อค่ำ เป็นต้น เช่นนี้ปรากฏอยู่หลายฉบับด้วยกัน สะท้อนให้เห็นว่าไม่ว่ายุคสมัยใดในอดีตหรือปัจจุบันปรากฏมีพระภิกษุสามเณรที่มีพฤติกรรมนอกกรีตประพฤติดีชั่วร้ายเหมือนกัน ซึ่งการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ป้องกันแก้ไขรวมทั้งชำระพระภิกษุสามเณรที่ประพฤตินาจารทำลายพระพุทธศาสนาให้เสื่อมมัวหมอง เป็นด้วยเพราะพระองค์ทรงบรรพชาครองเพศสมณมาก่อนและทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะรักษาพระพุทธศาสนาปฏิรูปพระพุทธศาสนาจึงทรงตั้งนิกายธรรมยุตขึ้นมา ส. พลายน้อย (2544 : 74) กล่าวถึงการตั้งนิกายธรรมยุตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า "พระองค์ก็ได้ทรงตั้งนิกายใหม่ขึ้น เพื่อจะปฏิรูปพระพุทธศาสนา...ธรรมยุต เพื่อเป็นเครื่องเตือนสาวกว่า พึงอิงอยู่กับพระธรรม...กล่าวโดยย่อพระธรรมที่ตนพึงอิงก็คือ พระธรรมอันบริสุทธิ์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสั่งสอน ไม่มีมลทินใดๆ มาแปดเปื้อนอยู่" ด้วยเหตุนี้จึงทรงไม่พอพระราชหฤทัยต่อพระภิกษุสามเณรที่ประพฤตินาจารนอกกรีตต่าง ๆ นั้นและทรงกำหนดมาตรการที่จะชำระพระภิกษุสงฆ์ที่มีพฤติกรรมเป็นพาลพวกนี้ให้หมดไปจากพระพุทธศาสนา

3. การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดโอกาสให้คนในสังคมตรวจสอบพฤติกรรมต่อกันได้เช่นนั้น เป็นการตั้งราษฎรให้เข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจตรารักษาความสงบแก่สังคมบ้านเมืองแทนที่จะให้เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองอย่างเดียวทั้งวิธีการนี้ยังจะเป็นการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมได้ทั่วถึงกว่าใช้กำลังเจ้าหน้าที่บ้านเมืองตรวจตราสอดส่อง ทั้งยังทรงใช้เงินรางวัลเป็นปัจจัยสร้างแรงเสริมให้ราษฎรในสังคมร่วมมือกันสอดส่องตรวจสอบพฤติกรรมต่อกันไม่ละเลยเพิกเฉย

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษางานเขียนที่มีลักษณะเป็นประกาศหรือพระบรมราชโองการกระแสพระราชดำรัสของพระมหากษัตริย์หรือบุคคลอื่น

2. ศึกษาวรรณกรรมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่พระมหากษัตริย์อีกพระองค์ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการปกครองประเทศสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะเห็นภาพสะท้อนสังคมในยุคสมัยรัชกาลที่ 4 ตลอดถึงพระราชทัศนะของพระองค์ด้วยเช่นกัน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กระแสร มาลายาภรณ์ และ ชูดา จิตพิทักษ์. (2528). *มนุษย์กับวรรณกรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2518). *วรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ขจร สุพานิช. (2525). *ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : แสงรุ่งการพิมพ์.
- คุณ โทจันทร์. (2545). *พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2528). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- (2528). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- (2534). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- (2504). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 4*. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- จักรสมาลัย กบิลสิงห์. (2539). *การพัฒนาสตรีในพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : ส่องสยามจำกัด.
- ชัตสนธิ์ สินธุสิงห์. (2532). *วรรณคดีศึกษา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัย เรื่องศิลป์. (2527). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.
- เชิดชาย เหล่าหล้า. (2517). *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2542). *นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์.
- ตรูแปง, พรวิฑูรย์ อังรี. (2539). *ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ถนอมสุข นุ่มนนท์. (2528). *การทูตไทยสมัยรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- ทิพาภรณ์, เจ้าพระยา. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- ทัศนีย์ ทานดวงนิช. (2524). *ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย*. ชลบุรี : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.
- ทองทอง จันทรางศุ. (2535). *การปฏิรูปภาษากฎหมายไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- ธรรมคามร โกวาทิ. (2511). *ประวัติมหาดไทยส่วนกลาง ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒*. กรุงเทพฯ : มหาดไทย

กรมราชทัณฑ์.

ธานีวัฒน์ บุญโค. (2542). ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวจีนในวรรณกรรมของหยก บูรพา. ปรินิพนธ์ กศ.ม.(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

นันทวัน สวานายน.(2541). ประเพณีการไว้จุกและการโกนจุกของเด็กไทย. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

นิธิวดี มะปะวงศ์. (2532). วิวัฒนาการศัพท์การเมืองการปกครองไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่7.ปรินิพนธ์(ภาษาศาสตร์).กรุงเทพฯ:บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

เบญจมาศ พลอินทร์. (2526). พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2520). วรรณกรรมประวัติศาสตร์.. กรุงเทพฯ : อักษรบัณฑิต.

----- . (2525). วรรณกรรมวิเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (2522). ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย. กรุงเทพฯ : ชินอักษรการพิมพ์.

ประไพ ศรีสุข. (2541). ภาพสะท้อนสังคมในเรื่องสั้นและนวนิยายของชาติ กอบจิตติ. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

ปราณี กุลละวณิชย์ และคนอื่นๆ. (2537). ภาษาทัศน์นา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. (2526). ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2453. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ปิยนาด บุนนาค. (2528). วิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัยฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เปลื้อง ณ นคร. (2542). ภาษาวรรณา : วิวัฒนาการและวิบัติของภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ข้าวฟ้า.

พวงเพชร สุรัตน์กุล และพรภิรมย์ เชียงกุล. (2545). วิวัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทย. ในไทยศึกษา. หน้า 20. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พิมาน แจ่มจรัส. (2516). ราชวงศ์จักรี. กรุงเทพฯ : ประมวลสาส์น.

เพชรศิริ โยคะสิงห์. (2543). แนวคิดสตรีนิยมในเรื่องสั้นของนักเขียนหญิงร่วมสมัย (พ.ศ. 2533-2540).ปรินิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.ถ่ายเอกสาร.

- เพ็ญศรี ดึก. (2527). การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์.
- ไพฑูรย์ มีกุล. (2539). เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ 1-7. พิมพ์ครั้งที่ 7. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ภัทรพร สิริกาญจน. (2536). หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา.
- ภารดี มหพันธ์. (2524). รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ(พ.ศ. 2394-2475). บางแสน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- . (ม.ป.ป.). ประวัติศาสตร์การปกครองของไทย. บางแสน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- มยุรา พรหมอ้วน. (2542). แนวคิดเกี่ยวกับสตรีในนวนิยายของนันทนา วีระชน ช่วงปี พ.ศ. 2517-2528. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- มัทนา นาคะบุตร. (2523). ศิลปะการแต่งผู้ชนะสิบทิศของยาขอบในด้านท่วงทำนองแต่งและกลวิธีเสนอเรื่อง. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- มัลลิกา มัสอูดี. (2533). เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมไทย หน่วย 1-4. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- . (2537). เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมไทย หน่วย 1-7. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- มารศรี สอทิพย์. (2542). ลีลาเสียดสีในวรรณกรรมของลาว คำหอม. ปรินญาณินพนธ์. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- รังสรรค์ จันต๊ะ. (2541). การใช้จินตลีลาและธัมมวาทน์โวหารสำนวนของพระสงฆ์ภาคเหนือ. ปรินญาณินพนธ์. เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้. ถ่ายเอกสาร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2539). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- เรณู มหาวนา. (2529). ภาพสะท้อนสังคมและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ในเรื่องสั้นของนิมิตร ภูมิถาวร. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม. พิษณุโลก : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก. ถ่ายเอกสาร.
- ลาวัญญ์ สังขพันธานนท์. (2529). ภาพสะท้อนสังคมไทยจากเรื่องสั้นร่วมสมัย. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม. พิษณุโลก : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก. ถ่ายเอกสาร.

- ลำไย สมอ่อน. (2541). *ทัศนะทางสังคมของนักเขียนไทยจากเรื่องสั้นในวารสารสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ช่วงครึ่งทศวรรษ (พ.ศ. 2535-2539)*. ปริญญาโท กศ.ม. (ภาษาไทย).
มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- วรรณวรางค์ เจริญพันธ์. (2542). *การศึกษาพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. ปริญญาโท อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- วาสนา อ่อนสีนิล. (2539). *การวิเคราะห์แนวคิดในเรื่องสั้นของศรีดาวเรือง*. ปริญญาโท กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- เวลส์ ควอริช. (2519). *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ศิลปากร, กรม. (2545). *จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- ศิริพร ดาบเพชร. (2546). *พระไอยการบานแผนกสถานภาพบุคคลและการจัดระเบียบสังคมไทยสมัยโบราณ*. *ประวัติศาสตร์*. 2546 : หน้า 33-45.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2543). *อยู่อย่างไพร่ระบบพื้นฐานในสังคมไทยสมัยจารีต*. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊ค.
- ส.พลายน้อย. (2544). *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม*. กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ.
- (2543). *วันก่อนคืนเก่า*. กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ.
- ส.ศิริรักษ์. (2530). *ลอกคราบสังคมสงฆ์*. กรุงเทพฯ : ยูววิทยา.
- สมพันธุ์ เลขะพันธุ์. (2532). *วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : แสงจันทร์.
- สมิธ มัลคาล์ม. (2537). *ราชสำนักสยามในทศวรรษของหมอลสมิธ*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- สุนทรา แสงวดี. (2539). *วิเคราะห์การใช้ภาษาในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4*. ปริญญาโท กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- สุนิสา มั่งคอง. (2543). *พระราชวังบวรสถานมงคล*. กรุงเทพฯ : ไพลินสีน้ำเงิน.
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2509). *ประชุมปาฐกถาและคำอภิปราย พ.ศ. 2483-2509*. กรุงเทพฯ : เพื่ออักษร.
- หญิงแน่งน้อย ตักศิรี, ม.ร.ว.; และคนอื่นๆ. (2525). *พระราชวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325-2525)*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรรณณ จันลา. (2529). *การศึกษาเรื่องสั้นจากคอลัมน์ "วัยสาวหนุ่ม" ใน "สตรีสาร" ตั้งแต่ พ.ศ.*

2523-2526. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. (2518). สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์(พ.ศ.2325-2416). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิณณศ.

—. (2536). สังคมไทยในกฎหมายตราสามดวง : โครงสร้างในกระดองกฎหมาย. ใน *กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย*. หน้า 73. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2532). คำจำกัดความศัพท์ในภาษาศาสตร์สังคม. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

———. (2542). ภาษาในสังคมไทย : ความหลากหลาย การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อัญชลี สุสายัณห์. (2524). ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

อิชิอิ โยเนโอะ. (2536). พระธรรมสาครไทย. ใน *กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย*. หน้า 34-35. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล
วันเดือนปีเกิด
สถานที่เกิด
สถานที่อยู่ปัจจุบัน

นางสาววิไลลักษณ์ แก้วกระจ่าง
18 ธันวาคม 2519
อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
92/1 หมู่ 1 ต.มดแดง อ.ศรีประจันต์
จ.สุพรรณบุรี 72140

ประวัติการศึกษา
พ.ศ. 2547

พ.ศ. 2542

พ.ศ. 2538

กศ.ม. สาขาวิชาภาษาไทย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
กศ.บ. สาขาวิชาภาษาไทย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มัธยมศึกษาตอนปลาย สาขาวิทย์ - คณิต
โรงเรียนศรีประจันต์เมธีประชมุข